

ნიკოლოზ კანდელაკი

ქართული

ეკლესიური მუსიკის

ლექსი

I

ქართული მუსიკის

განმომცემლობა „საქმობა“
თბილისი—1975

308.5 (C 41) (09)
[808.5+038] (47.929) (09)
კ 225

M — 605

10507

ბ.ი.დ. № 578—74

© გამომცემლობა „ნელოკნება“, 1975

წი ნ ა ს ი ტ უ მ ა

ქართველმა ხალხმა თავისი ისტორიული არსებობის ხანგრძლივ პერიოდში ნემოქმედებითი ცხოვრების დიდ სარბიელზე შექმნა თვითმყოფადი სულიერი და მატერიალური კულტურის მრავალი სფერო. ამათგან თავიანთი სიმდიდრით, ღირსებითა და მნიშვნელობით გამოირჩევიან ჩვენი ფოლკლორი, მწერლობა და ხუროთმოძღვრება. ყოველი მათგანი თავის ღრმა წიაღსა და ფართო ფარგლებში აერთიანებს ბევრ ცალკეულ მონათესავე დარგს, რომელთა ბუნებრივი მთლიანობით წარმოდგენილია ამა თუ იმ სფეროს სრული საგანძური. ერთი ასეთი დარგი, რომელიც მწერლობას უახლოვდება, მასთან საერთო ნიშნების საფუძველზე, მაგრამ მისგან დამოუკიდებელია საკუთარი ნიშნების მიხედვით, არის მკვერმეტყველება.

მკვერმეტყველება ზეპირი მეტყველების უმაღლესი ხელოვნებაა, რომელსაც განსაზღვრავს კაზმული ფორმით გამოხატული ღირსშესანიშნავი შინაარსი; გამომეტყველი წარმოქმნა მსმენელთა დასარწმუნებლად.

ამ განსაზღვრების მიხედვით მკვერმეტყველების არსებითი მხარეებია: ღირსშესანიშნავი შინაარსი, კაზმული ფორმა, დამარწმუნებელი აზრი და ოსტატური შესრულება. საგანგებო ყურადღების ღირსია ის გარემოება, რომ მკვერმეტყველების ეს შემადგენელი მხარეები განუყოფელი ერთიანობით გვევლინება ორატორულ ხელოვნებაში. აქ ღირსშესანიშნავი შინაარსის გარეშე უაზროა კაზმული ფორმა, დამარწმუნებელი აზრი და ოსტატური შესრულება; ლამაზი ფორმის გარეშე უფერულია საყურადღებო შინაარსი, დამაჯერებელი აზრი და ოსტატური შესრულება; დამარწმუნებელი აზრის გარეშე უმიზნოა საინტერესო შინაარსი, ხატოვანი ფორმა და ჯეროვანი შესრულება; ხოლო ოსტატური შესრუ-

ლების გარეშე უძლურია ღირსეული შინაარსი, მხატვრული ფორმა და დამარ-
წმუნებელი აზროვნება. ხსენებული ფაქტორების შემოქმედებით შეთავსების
პროცესი, რაც ტექნიკურად სრულყოფილი ცოცხალი სიტყვის სახით ვლინდება:
და ემოციურ გავლენას ახდენს მსმენელის გონებაზე, გრძობასა და ნებისყოფა-
ზე, მკვერამეტყველება.

კოველივე ამის დადგენა შესაძლებელი ხდება იმ კოლოსალური ცოდნისა
და გამოცდილების გათვალისწინებით, რაც მსოფლიო მკვერამეტყველების თეო-
რიამ და პრაქტიკამ მოიპოვა 2500 წლის მანძილზე. ამ ხანგრძლივი დროის გან-
მავლობაში კაცობრიობამ წარმოშვა ბევრი სახელგანთქმული ადამიანი, რომლებ-
მაც დაუფასებელი ამაგი დასდეს მსოფლიო ზეპირი მეტყველების თეორიული
დამუშავებისა და პრაქტიკული გამდიდრების საქმეს. ისინი არიან: უძველესი და
ძველი ეპოქის შვილები — არისტოტელე, დემოსთენე, ციცერონი, კვინტილიანე,
ლონონოსოვი, და ახალი და უახლესი დროის წარმომადგენლები — მარქსი,
ენგელსი, ლენინი და სხვ.

აქ, განსაზღვრულ სფეროში დამსახურების უფლებით, შეიძლება დავასახე-
ლოთ ჩვენი თანამემამულე სოლომონ ლიონიძე. საქმე ის არას, რომ მან და მრავალმა
სხვა ქართველმა სიტყვის ოსტატმა შექმნეს ჩვენი ეროვნული მკვერამეტ-
ყველება, რომლის ისტორიულ განვითარებას შეგვიძლია თვალყური მივადევ-
ნოთ თითქმის 2000 წლის მანძილზე. მშობლიურ და უცხო წერილობით შუა-
როებში დატული მასალა გვიჩვენებს, რომ სულიერი შემოქმედების სხვა სფე-
როებთან ერთად ქართველ ხალხს შეუქმნია და შემოუნახავს საჯარო მეტყველე-
ბის დიდი საუნჯე. უხაოვარი დროიდან მომდინარე კაზბული სიტყვა, მოღწეული
ჩვენამდე უამრავი ზეპირი და წერილობითი ძეგლით, წარმოადგენს ჩვენი წარ-
სულის ფასდაუღებელ მემკვიდრეობას. ამ ეროვნული მემკვიდრეობის ერთი მხა-
რე ზეპირსიტყვიერებაა, მეორე — მწერლობა. ორივე მხარე უხვად შეიცავს
მკვერამეტყველებას: ზეპირსიტყვიერებაში დატულია ხალხური მკვერამეტყველე-
ბა, მწერლობაში — კლასიკური მკვერამეტყველება. ისინი წარმოადგენენ ხალხის
უკვდავ სულიერ მონაპოვარს, რომლის წარმოშობა-განვითარებისა და გავრცე-
ლება-დამკვიდრების მეცნიერული დადგენით ნათელი ეფინება ქართული რა-
ტორული ხელოვნების ისტორიულ გზას.

ჩვენი კლასიკური მკვერამეტყველების უდიდესი წარმომადგენლებია: აიეტი,
ფარტაზი, იოანე ბოლნელი, გიორგი მცირე, არსენ ბერი, სულხან ორბელიანი,
ზაქარია გაბაშვილი, გაიოზ რექტორი, სოლომონ ლიონიძე, ამბროსი ნეკრესელი,
გაბრიელ ჭიჭიძე, ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი და სხვ. მათ დანერგეს და
აყვავებენ ჩვენში მკვერამეტყველების 6 ძირითადი დარგი: სამქადაგებლო, სადარ-
ბაზო, სამხედრო, სამოსამართლო, სადღესასწაულო და სამგლოვიარო. ამ გზით

• აქცია ჩვენი მშობლიური ზეპირი სიტყვა საკაცობრიო მნიშვნელობის ორატორულ ხელოვნებად.

ისევეა კითხვა: რა განსაზღვრავს ამ ხელოვნების ეროვნულ თვითმყოფადობას? — ორი მოუღენა: იდეური შინაარსი და ენობრივი ფორმა.

ქართული კლასიკური მკვერმეტყველების იდეური შინაარსის არსებით ნიშანს მთქმელის რწმენის გამოხატვა წარმოადგენს. ჩვენი ორატორი ყოველთვის თავის რწმენას გამოთქვამდა. სხვა საკითხია ამ რწმენის მართებულობა. შესაძლოა, ის იყო მცდარი, მაგრამ მთქმელს სწამდა მისი სასწორე. საქმე ის არის, რომ ქართველ ორატორებს მკვერმეტყველება არასოდეს არ გაუხდიათ სოფისტური ვარჯიშობისა და სიტყვის თამაშის ხელოვნებად. ისინი მუდამ თავიანთი მტკიცე რწმენის მკვერად გამოთქმას აკისრებდნენ ზეპირ მტყველებას. მათთვის ლამაზი და ოსტატური ცოცხალი სიტყვა მხოლოდ ღრმა და მაღალი აზრის გამოვლენის საშუალება იყო. ერთი სიტყვით, ჩვენში არ შეინიშნება მკვერმეტყველების თვითმიზნური, თავისთავადი დანიშნულება; აქ არასოდეს არავის უთქვამს მხოლოდ უქმისათვის. ეს არის ერთი ნიშანი, ვახსენოთ მეორეც.

ქართული კლასიკური მკვერმეტყველების ენობრივ ფორმას, ცხადია, ჩვენი ჯაერთო-სახალხო ენა წარმოადგენს. ორი ათას წელზე მეტია, რაც ქართული ენა ქართველთა ეროვნული ერთიანობისა და საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის უმნიშვნელოვანესი კულტურული ფაქტორია. წარსულში, ყველა სოციალური ფორმაციის დროს, და დღეს, გამარჯვებული სოციალიზმის პირობებსა და ძლევამოსილი კომუნისმის მშენებლობის ვითარებაში, ქართული ენა იყო და არის ჩვენი მშობლიური ცივილიზაციის გამომხატველი ფორმა. მშრომელი ხალხის უმთავრესი სულიერი მონაპოვარი, სასაუბრო და სალიტერატურო დედაენა, თავისი ზეპირი და წერიტი სახეებით საუკუნეთა მანძილზე ამყარებდა ჩვენში ადამიანთა საარსებო ურთიერთკავშირს და ამჟამად ჩვენი სოციალისტური ერის სასიცოცხლო ურთიერთობის საშუალებაა. მისი უდიდესი სოციალური დანიშნულება კარგად ესმოდათ ყოველი დროის მოწინავე ქართველებს, რომელთა სიტყვა და საქმე ნათლად გვიჩვენებს, თუ რაოდენ განუზომელია ენის წელილი ჩვენი სამშობლოს ისტორიულ გადარჩენასა და შემოქმედებითს არსებობაში.

ქართული ენის ლექსიკური სიმდიდრე, გრამატიკული კანონზომიერება, სტილისტური მოქნილობა და მკვერმეტყველური ბუნება არაერთხელ აღუნიშნავთ ქართველ და უცხოელ მეცნიერებს, მწერლებსა და სიტყვის ოსტატებს. ასეთივე რწმენის არიან ყველგან ჩვენი სასაუბრო და სალიტერატურო ენის თაობაზე დღევანდელი მოწინავე მეცნიერები, რომლებსაც თანამედროვე ქართული მტყველება აზრისა და გრძნობის ყოველი ნიუანსის გამოთქმის შემძლედ მიაჩნიათ და ამიტომ უმდიდრეს ენათა შორის მიუჩენენ მას სათანადო ადგილს.

ქართველი ხალხის დაუშრეტელი სულიერი ენერჯის ეს პირველი წარმოდგენა ჩვენი კლასიკური ჰქვერმეტყველების სტრუქტურულ მასალას, წარმოქმნის სა-
წინააღმდეგო და გამოხატვის ფორმას. ყოველივე ეს ორატორული შემოქმედების
პროცესში პოულობს თავის პრაქტიკულ გამოვლენას.

ამ გამოვლენის ისტორიული განვითარების ჩვენების უდას წარმოადგენს
წინამდებარე შრომა.

ფარსმან პირველი

ფარსმან პირველი ქართლის (იბერიის) მეფეა პირველი საუკუნის 30—60-იან წლებში (ახალი წელთაღრიცხვით). მას ტახტი ედგა ქალაქ არმაზში და ამიტომ საისტორიო პირველწყარო ზოგჯერ არმაზელს უწოდებს¹.

ფარსმან პირველი არმაზელი მოხერხებულად იყენებდა რომის მოძალებულ პოლიტიკურ გავლენას და წარმატებულ ბრძოლებს აწარმოებდა ქვეყნის მტრების წინააღმდეგ ქართლის (იბერიის) სამეფოს გასაძლიერებლად. მოკავშირეთა ძალების დახმარებით შეფემ შექმნა საკმაოდ მძლავრი სახელმწიფო, რომელსაც ანგარიშს უწევდნენ და „მეგობრობდნენ“ რომაელები. ამ ვითარებით სარგებლობდა ქართლის განმგებელი, რომელიც თანდათანობით ზრდიდა თავისი ქვეყნის გავლენასა და ძალაუფლებას. ასეთ პოლიტიკას მოჰყვა I საუკუნეში აღმოსავლეთ საქართველოს ძლიერება, რაც კიდევ უფრო განმტკიცდა II საუკუნეში ფარსმან ქველის მეფობის დროს.

35 წელს ფარსმან პირველმა, სარმატებისა და ალბანელების დახმარებით, დიდი ომი გადაიხადა პართელთა წინააღმდეგ და ბრწყინვალედ გაიმარჯვა უთანასწორო ბრძოლის ველზე².

ამ ომის წინ, კორნელი ტაციტუსის მოწმობით, ფარსმან პირველს სიტყვა წარმოუთქვამს მხედრობის წინაშე. სიტყვის ტექსტი პარაფრაზული თხრობის სახით აღბეჭდილია ამავე ისტორიკოსის „ანალების“ მეექვსე წიგნში. აქ ნათქვამია: „ფარსმანმა კი უთხრა

¹ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილია ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, სახელგამი, თბ., 1955, ტ. I, გვ. 44.

² ი. ჭავჭავაძის შვილი, ქართველი ერის ისტორია, თბ. წ. I, 1928, გვ. 155-156.

თავისიანებს: პართელთა ბატონობა არასოდეს გაგვეკარებია და რაც უფრო ვეცდებით, მით მეტ სახელს მოვიზვევებთ გამარჯვებით, ხოლო თუ მტერს ზურგი ვუჩვენებთ, სირცხვილსა და ხიფათში ჩავცვივდებითო. ამასთანავე მიუთითა თავიანთ მრისხანე საომარ წყობასა და მიდიელების ოქროთი მოკაზმულ რაზმებზე: აქ ვაჟკაცები არიან, იქ კი საშოვარიოა¹.

ამ ტექსტის სახით ჩვენ საქმე გვაქვს ფარსმან პირველის სიტყვის ფრაგმენტთან. ორატორის სიტყვა აქ წარმოდგენილია არასრული შინაარსითა და შეეცვლილი ფორმით — ფარსმანის ზეპირი მეტყველება აღბეჭდილია ტაციტუსის წერილობითი სიტყვით. ამეამად ჩვენთვის გაურკვეველია, თუ რამდენად სწორად გადმოსცემს ტაციტუსი ფარსმანის სიტყვის შინაარსს, ან რა სახის პირველწყაროს ეყრდნობოდა ისტორიკოსი, მაგრამ უცილობელია თვით ფაქტი სამხედრო დარგის მკვევრმეტყველებისა, რასაც, ჩანს, ფართო გასაქანი ჰქონდა იმდროინდელ საქართველოში. საერთოდ ცნობილია, რომ ტაციტუსი თავის „ანალებში“, რომელიც დაწერილია დაახლოებით 117 წელს, სხვა მასალებთან ერთად უხვად იყენებდა ორატორული სიტყვების ორიგინალებს².

როგორც ირკვევა, ცოცხალი სიტყვის შთამთავონებელ ძალას კარგად იცნობდნენ და ხშირად მიმართავდნენ ჩვენს ქვეყანაში. მხედრობის მიმართ წარმოთქმული ზეპირი სიტყვა, ცხადია, მსმენელთა პატრიოტულ აღფრთოვანებას ისახავდა მიზნად და სამშობლოს სამხედრო წარმატებისათვის იყო გამოყენებული. მკვევრმეტყველების სოციალური დანიშნულება, რაც ფართოდ ცნობილი უნდა ყოფილიყო იმ დროს საბერძნეთისა და რომის ახლო წარსულიდან, როგორც ჩანს, ჩვენში ადრე პოულობს დიდ გასაქანსა და პრაქტიკულ გამოვლენას.

ორიოდე სიტყვა შეიძლება ითქვას ფარსმან პირველის ორატორულ ხელოვნებაზე. თუ ტაციტუსის მიერ შემონახული ტექსტი ოდნავ მაინც იცავს დედნის გარეგნულ ფორმას, მაშინ: ორატორის მეტყველება აგებული ყოფილა ანტითეზის საფუძველზე. ამ

¹ ნ. კანდელაკი, ქართული მკვევრმეტყველება, გამომც. „ხელოვნება“, თბ. 1958, გვ. 91.

² Г. А. Мелликишвили, К истории древней Грузии, Тб., 1959, стр. 21.

რიტორიკული ფიგურის მეშვეობით ფარსმანი, ერთი მხრივ, ამაღლებს მსმენელთა ღირსების შეგნებას და, მეორე მხრივ, ასაბუთებს ომის საჭიროებას. ასეთ შედეგს აღწევს ორატორი რიტორიკული დაპირისპირების ხერხით.

სიტყვაში რამდენიმე ანტითეზური წყვილია: მონობა და თავისუფლება, სახელი და სირცხვილი, გამარჯვება და დამარცხება, მრისხანე წყობა და ოქროთი მოკაზმული რაზმები. ამასთან, საპირისპირო მოვლენები ხან სრულადაა დასახელებული, ხან კი ნაწილობრივ. მაგალითად, მონობა და თავისუფლება ნაწილობრივია ხსენებული და უფრო ნაგულისხმეია, ვიდრე ნათქვამი. აქ გამოყენებულია ე. წ. რიტორიკული მდუმარება. ასე, მაგალითად, როცა ორატორი ამბობს, აქ ვაჟაკები არიან, იქ კი საშოვარიანო, მაშინ ის ქართველთა ვაჟაკობის საპირისპიროდ პართელთა ლაჩობასაც გულისხმობს.

ფარსმანის სიტყვაში გამოყენებულია აგრეთვე პერიფრაზული თხრობის გზა. ამ ტროპულ ხერხს ორ ადგილას მიმართავს ორატორი. პირველ შემთხვევაში ქართველთა თავისუფლებას ის გადმოსცემს შემდეგი გამოთქმით: „პირველთა ბატონობა არასოდეს გაგეკარებია“; მეორე შემთხვევაში დამარცხება დახატულია შემდეგნაირად: „თუ მტერს ზურგი ვუჩვენეთ“.

უნდა ვიფიქროთ, რომ ფარსმანის სიტყვის ორიგინალი შემკული იქნებოდა სხვა მხატვრული ხერხებითაც, მაგრამ ისტორიკოსს საჭიროდ არ დაუნახავს მათი დაცვა და შემონახვა.

ამრიგად, ფარსმან პირველი ქართული სამხედრო დარგის მჭევრმეტყველებს უადრესი წარმომადგენელია, რომლის ორატორული ხელოვნება არასრული და ფრაგმენტული სახითაა ჩვენამდე მოღწეული, მაგრამ უცილობელი წერილობითი ცნობითაა დადასტურებული.

შარაგას პიტიახში

ერთი ადრინდელი საისტორიო წყარო, რომელიც ქართულ სამხედრო მჭევრმეტყველებას უნდა ეხებოდეს, ეპიგრაფიკული ხასიათისაა, შემონახულია არამეულ ენაზე და მცხეთის არქეოლოგიურ მონაპოვარს წარმოადგენს. ჩვენ მხედველობაში გვაქვს არმაზის ერთენოვანი წარწერა, რომელიც ახალი წელთაღრიცხვის I საუკუნეს მიეკუთვნება და „ივერიძის საზოგადოების სოციალური განფენების საკითხს“¹ გვიხურათებს.

ამ წარწერაში ნათქვამია:

„მეფე მიჰრდატ, მეფე დიდი, ძე ფარსმან მეფისა დიდისა. მე შ-რ-გ-ს ძემ ზევახ უფლისა, მე შ-რ-გ-ს პიტიახშმა მიჰრდატ მეფისა, სიტყვა, და ასეთი სიტყვა ვთქვი: „თუ იქნებიან...“²

ეს ტექსტი, შემორჩენილი ფრაგმენტის სახით, ჩვენ იმ მხრივ გვანტერესებს, რომ აქ ნახსენები სიტყვა, რომელიც შარაგას პიტიახშს უთქვამს, სამხედრო შინაარსის ძეგლი უნდა ყოფილიყო და, ალბათ, ერთგვარ ორატორულ ქმნილებას წარმოადგენდა. საფიქრებელია, რომ ის, მსგავსად „ძღვეამოსილისა და მრავალი გამარჯვების მომპოვებელი“ იოლმანგანის უკვდავყოფისა არმაზის ბილინგვაში, შარაგას პიტიახშის საომარ წარმატებაზე მოგვითხრობდა და მის წერილობითს დასურათებას წარმოადგენდა.³

პიტიახშის მიერ ნათქვამი და შემდეგ ქვაზე აღბეჭდილი სიტყვა, რომლის ტექსტს, სამწუხაროდ, ჩვენამდე არ მოუღწევია, უნდა ვიფიქროთ, მოკლებული არ იქნებოდა თავისებურ მჭევრმეტყველებას, რაც გვაძლევს საფუძველს, რომ ის ქართული სამხედრო ორატორული ხელოვნების შორეულ ძეგლად ვივარაუდოთ.

¹ გ. წერეთელი, არმაზის ბილინგვა, აკ. ნ. მარის სახ. ინსტ. „მომამბე“ № 13, თბ., 1942, გვ. 42.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 16.

ბაკური

IV—IX საუკუნეების ბერძნულ და ლათინურ საისტორიო წყაროებში მოხსენიებულია წარჩინებული იბერიელი ბაკური. ის დასახელებულია ამიანე მარცელინის (IV ს.), გელასი კესარიელის (IV ს.), იოანე რუფინუსის (V ს.), გელასი კვიზიკელის (V ს.), გიორგი ამარტოლისა (IX ს.) და სხვათა ნაშრომებში. ამ წყაროებში ბაკური სხვადასხვა წოდებით იხსენიება, მაგრამ თითქმის ყველგან აღნიშნულია მისი მეფური შთამომავლობა და მაღალი ადამიანობა. მას უწოდებენ მეფეს, მეფის შთამომავალს, მხნე სარდალს. იბერთა შორის სახელოვანს, დიდ ბაკურს და ა. შ. ბიზანტიელი ისტორიკოსი გიორგი ამარტოლი თავის „ქრონოგრაფში“ ასე ახასიათებს ბაკურს: „კაცი ყოვლად ღირსეული როგორც რწმენითა და სათნოებით, ისე თავისი სულიერი და ხორციელი სილამაზით“.¹

მეცნიერებაში გამოთქმული მოსაზრებით ხსენებულ საისტორიო წყაროებში „ერთსა და იმავე პიროვნებაზეა ლაპარაკი“.²

ეს პიროვნება IV საუკუნის მეორე ნახევრის წარჩინებული ქართველი, იბერიის სამეფო გვარეულობის შთამომავალი ბაკურია. ის უცნობი მიზეზის გამო გადახვეწილია სამშობლოდან, ცხოვრობს ბიზანტიაში, სადაც უჭირავს სარდლის თანამდებობა, მონაწილეობს ბრძოლებში და უფროსია ერთ-ერთი პროვინციისა.

ბაკური თავისი დროის ცნობილი მოაზროვნე³ და სახელოვანი

1 ს. ყაუხჩიშვილი, ლიბანიოსი და ბაკური, 1940 წ. I, გვ. 13.

2 იქვე, გვ. 14; გ. გოზალიშვილი, არის თუ არა ბერძნულ-ლათინური წყაროების ბაკური იბერიის მეფე?, გვ. 19-20; კ. კეკელიძე, ვინ არის ლიბანიოსის აღრესატი ბაკური?, გვ. 12-15.

3 შ. ნუცუბიძე, ქართული ფილოსოფიის ისტორია, თბ., 1956, ტ. I, გვ. 106-115.

ორატორია. მისი მოღვაწეობის ამ მხარეებს ნათელს ჰყენს გამოჩენილი ბერძენი ორატორის ლიბანიოსის სამი კერძო წერილი, რომელთაგან ერთი (№ 980) მიემართება თვით ბაკურს, მეორე (№ 963) — ეპისტოლოგრაფ არისტენეტეს, ხოლო მესამე (№ 964) — ლოგოგრაფ ლეონტის. ეს წერილები დაწერილია 392 წელს.

ბაკურისადმი მიწერილ წერილში შემდეგს ვკითხულობთ: „შენი წერილი შეიცავდა ისეთ აზრებს შენს შესახებ, როგორსაც, ჩვეულებრივ, მეგობრების წრეში გამოვთქვამთ ხოლმე. რადგან დიდს სიამოვნებას განვიცდით იმ ქებათაგან, რომელთაც გძენს შენი ბუნებრივი ნიჭი.

ზოგი აქებს შენს საპართლიანობას და იმას, რომ შენ დაჯერებული ხარ იმაში, რომ ყველაფერი, რაც ქვეყანაზე ხდება, ღმერთებმა იციან და ხელავენ. ზოგი კიდევ აღიდებს შენს ზომიერებას და იმას, რომ უფრო მეტად მბრძანებლობ ვენბა-სურვილებს, ვიდრე ჯარისკაცებს. სხვა კიდევ აქებს შენს სიბრძნეს, რომლის წყალობითაც იმარჯვებ ხოლმე ბრძოლაში. იყო ისეთიც, რომელიც ამბობდა, რომ შენს სულს არ მიჰკარებია არავითარი შიში რაიმე საფრთხის წინაშე.

მე კი შენ ღირსებათაგან ყველაზე უფრო მნიშვნელოვნად მეჩვენება ის, რომ შენ გიყვარს ლოგოსები და ისინიც, ვინც ლოგოსებს მისდევენ, რისთვისაც შენ საყვარელი ხარ ღმერთებისათვის, რომელნიც ზრუნავენ ლოგოსებზე. ხომ ზრუნავენ ლოგოსებზე ისინი, რომლებმაც ეს (ლოგოსები) მოგვცეს.

ჩვენ რომ ასეთ ყვავილებში ვტრიალებდით, შენ, რასაკვირველია, იყავი მდელი; ამ დროს ხელში ჩამიდო მისმა მომტანმა შენი წერილი, რომელიც არის საბუთი შენი სიყვარულისა ლოგოსებისადმი“.¹

არისტენეტესადმი მიწერილი წერილი შემდეგნაირად იწყება: „მოგვივიდა კარგი წერილი კარგი (კაციისაგან) და კარგი (კაცის) ხელით; შენგან, რომელიც კარგი ხარ, და ბაკურის ხელით, რომელიც სხეულითაც ბრწყინავს და სულიც მას ასეთივე აქვს.

ჩვენდამი ძლიერი სიყვარულით აღტყინებული შენ ფიქრობ, რომ ეს არ კმარა, და შენს თავს მიუმატე ნიჭიერი ბაკური, და, აღა-

¹ ს. ყაუხჩიშვილი, ლიბანიოსი და ბაკური, გვ. 15.

ვსე რა თანაბარი სიყვარულით, გამოგზავნე აქეთ, რათა ჩვენთან ამოსულიყო არა ვიწრო კარით, არამედ პირდაპირ, საღამოთიც და რბენით“.¹

ლეონტისადმი მიწერილ წერილში ნათქვამია: „მის შემდეგ, რაც არისტენეტეს წერილი გადმომცა და ის მე წავიკითხე, დიდის სიამოვნებითაც, ბაკურმა მითხრა: „აი ესეც ლეონტისაგან არის შენთან“. — „რომელი ლეონტისაგან“, — ვპკითხე მე. იმან კი მიპასუხა: „ლოგოგრაფოსისაგანო“.²

მეცნიერებაში მიღებული აზრით, ამ წერილებში მოხსენიებული ბაკური იგივე ბერძნულ-ლათინური წყაროებით დადასტურებული ბაკურია, რომლის ორატორულ დამსახურებას გვიჩვენებს აქ ლიბანიოსი. როგორც ცნობილია, ეს უკანასკნელი კლასიციკლური მქვერმეტყველების დიდი წარმომადგენელი იყო ბიზანტიაში, სადაც მას საკუთარი რიტორიკული სკოლა ჰქონდა და მრავალი მოწაფე ჰყავდა. ლიბანიოსის მოწაფეთა შორის იყვნენ გამოჩენილი ორატორები: იოანე ოქროპირი, ბასილი კესარიელი, გრიგოლ ნაზიანზელი და სხვები, რომლებმაც IV საუკუნის მეორე ნახევარში ააყვავეს ბერძნული სამქადაგებლო მქვერმეტყველება.

ლიბანიოსის ეპისტოლარული მასალით ირკვევა ქართველი ორატორის ბაკურის თვალსაჩინო დამსახურება ზეპირი სიტყვის ასპარეზზე. პროფ. ს. ყაუხჩიშვილის საფუძვლიანი გამოკვლევით, ლიბანიოსის წერილებში ნახსენები ლოგოსი ნიშნავს რიტორიკულ ხელოვნებას. მკვლევარი ასაბუთებს, რომ იქვე აღნიშნული მდელი რიტორიკული ხელოვნების საგანძურია: ამ საგანძურში, ე. ი. ორატორული შემოქმედების წიაღში მოქცეული ლიბანიოსი ბაკურთან ერთად ტრიალებს ყვავილებში ანუ იმყოფება მქვერი სიტყვების სამყაროში.

ასეთი მიგნების საფუძველზე ს. ყაუხჩიშვილი ასკვნის: „ლიბანიოსი აფასებს ბაკურს, პირველ რიგში, როგორც სიტყვის ოსტატს, აფასებს მის სიყვარულს რიტორიკული ხელოვნებისადმი“.³

ამნაირად შესაძლებელი გახდა ბაკურის პიროვნების საკმაოდ

¹ ს. ყაუხჩიშვილი, ლიბანიოსი და ბაკური გვ. 15.

² იქვე, გვ. 16.

³ ს. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, თბ., 1949, ტ. II, გვ. 356.

სრული სურათის აღდგენა: ბერძნულ-ლათინურ საისტორიო წყაროებსა და ლიბანიოსის ეპისტოლარულ მემკვიდრეობაში მოხსენიებული ბაკური IV საუკუნის მეორე ნახევრის ქართველი მოღვაწე, მოაზროვნე და ორატორია. ის უახლოეს მეგობრულ კავშირშია თავისი დროის გამოჩენილ ადამიანებთან, ტრიალებს განთქმულ ფილოსოფოსთა წრეში,¹ იზიარებს მათს მსოფლმხედველობას და გამოირჩევა მაღალი ადამიანური ღირსებებით.

უნდა ვიფიქროთ, რომ ბაკური თავისი მკვევრმეტყველებით პოლითეისტურ იდეებს გამოხატავდა და ცოცხალი სიტყვის ძალით ებრძოდა ქრისტოლოგიურ მსოფლმხედველობას. ამით უნდა აიხსნებოდეს მისი სამშობლოდან წასვლა და ბიზანტიაში მოღვაწეობა.²

ბაკურის ორატორულ ქმნილებებს ჩვენამდე არ მოუღწევია.

1 შ. ნუცუბიძე, ქართული ფილოსოფიის ისტორია, გვ. 107.

2 ს. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, გვ. 357.

გუბაზ მეფე

გუბაზი კოლხეთის მეფეა VI საუკუნის შუა წლებში. ის თანამედროვე ბიზანტიის კეისრის იუსტინიანესი (527—565) და სპარსეთის მეფის ხოსროსი (531—579). მათ შორის არსებულ ხანგრძლივ მტრობასა და ომიანობაში გუბაზ მეფეს იუსტინიანეს მხარე ეჭირა. ბიზანტიელები და სპარსელები დიდხანს ეცილებოდნენ ერთმანეთს დასავლეთ საქართველოში გავლენისა და ძალაუფლებას მოსაპოვებლად. დიდი ომებით აღნიშნული ცილობა ჩვენში სპარსეთის გავლენის დასუსტებით დამთავრდა VI საუკუნის დასასრულისათვის. ვიდრე ეს მოხდებოდა, ქართველებმა ბევრი სისხლისმღვრელი ბრძოლა გადაიხადეს როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში. ამ ბრძოლების უმრავლესობა მოკავშირე ბიზანტიელთა დახმარებითა და თანადგომით წარმოებდა.

მოკავშირე კოლხ-ბიზანტიელთა და სპარსელთა საომარი მოქმედება VI საუკუნის შუა ხანებში ცვალებადი წარმატებით ხასიათდება. 551 წელს ტელეფისის ციხესთან, ბიზანტიელი სარდლების უფუნური ქცევის შედეგად, სპარსთა სარდალმა მერმერომ დაამარცხა მოკავშირეთა მხედრობა და ხელთ იგდო მათი ბანაკი.

ეს დამარცხება გუბაზ მეფემ, სავსებით სამართლიანად, იუსტინიანეს უნიჭო სარდლებს მარტინეს, რუსტიკესა და ბესას დააბრალა და მათი ქცევა კეისარს აცნობა. ამით გუბაზმა ბიზანტიელი სარდლების მტრობა დაიმსახურა. ამ ნიადაგზე 554 წელს თავგასულმა სარდლებმა მუხანათურად მოკლეს კოლხეთის მეფე გუბაზი.¹

550 წელს დასავლეთ საქართველოს მიწა-წყალზე, მოხირისის

¹ გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტფ. 1936, ტ. III, გვ. 30-62. ი. ჟ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის ისტორია, გვ. 234-237.

ხეობაში მოხდა ერთ-ერთი ბრძოლა მოკავშირე კოლხ-ბიზანტიელთა და სპარსელებს შორის. მოკავშირეთა მხედრობას მეთაურობდნენ კოლხეთის მეფე გუბაზი და ბიზანტიელთა სარდალი დაგისტე. ამ ბრძოლის შედეგს ასე აგვიწერს პროკოპი კესარიელი: „...რომაელებმა და ლაზებმა ხელთ იგდეს ბანაკი. ძალიან ბევრი ბარბაროსი იქვე იქმნა მოკლული, ხოლო დანარჩენებმა თავს უშველეს სამშობლო ქვეყანაში, რამდენადაც ეს თითოეულისათვის შესაძლებელი იყო. ასე დამთავრდა სპარსელების ეს შემოსევა კოლხეთის ქვეყანაში“.¹

ბსენებელი ბრძოლის წინ კოლხთა მეფეს სიტყვა წარმოუთქვამს მხედრობის მიმართ. ამ სიტყვის ტექსტი შენახულია ბიზანტიელი ისტორიკოსის პროკოპი კესარიელის თხზულებაში „De bello Lothico“, რომელშიც აღწერილია იუსტინიანეს დროინდელი ომები და, მათ შორის, მოხირობის ბრძოლა.

გუბაზ მეფის სიტყვა, თქმული მხედრობის მიმართ მოხირობის ბრძოლის წინ², ქართული სამხედრო მკვერმეტყველების ყველაზე ადრინდელი ძეგლია, რომელსაც სრული სახით მოუღწევია ჩვენამდე. ის დაცულია უცხო წყაროში, შემონახულია ბერძნულ ენაზე. სიტყვის დედნის უქონლობას რამდენადმე ავსებს პირველწყარო, შექმნილი აღწერილ მოვლენათა თანადამხდური ისტორიკოსის მიერ.

გუბაზ მეფის სიტყვის მთელი აზრი და გამოთქმის ფორმა მიმართულია მხედრობის პატრიოტული აგზნებისაკენ. ორატორი ითვალისწინებს ლაშქრის საომარ განწყობილებას და ცნობიერი გზით წარმართავს მას თავისი შთამაგონებელი სიტყვით; ის გადამწყვეტი წამქეზებლის როლში გამოდის და ბრძოლის დაწყებამდე მორალური აღფრთოვანებით მოსავს მეომრებს, რათა უზრუნველყოს ომის წარმატებით მსვლელობა და გამარჯვებით დაგვირგვინება.

ორატორი სიტყვას იწყებს მებრძოლთა გულისმომგები უშუალო მიმართვით, რომელიც შეფარვით გამოხატავს ნდობას, რწმენასა და თავდაჯერებას: „მე არ ვიცი, ვაჟაკებო, საჭიროა თუ არა კიდევ რჩევა-დარიგებით მომართვა თქვენდამი, თქვენ აღსაფრთოვანებლად. ვინაიდან მე ვფიქრობ, რომ არავითარი მოწოდება აღარ

¹ გეორგია, 11, გვ. 123.

² ნ. კანდელაკი, ქართული მკვერმეტყველება, გვ. 104.

უსაქიროება იმათ, ვინც გარემოებათა საჭიროებითაა უკვე აღფრთოვანებულნი...“¹

ერთი შეხედვით, ეს უზრუნველი. ემოციური ელფერით გამოთქმული აზრი არსებითად შორსაა ყოველგვარი გულგრილობისაგან და გამსჭვალულია ცხოველი ინტერესით. ამას გვიჩვენებს შესავლის მომდევნო გამონათქვამიც: „საფრთხე არსებობს ხომ ცოლებისათვის, შვილებისათვის, სამშობლო ქვეყნისათვის და, ერთი სიტყვით, ყველაფრისათვის, რის გამოც სპარსელებმა ჩვენზე იერიში მოიტანეს“.²

სიტყვის შემდეგი ნაწილი იწვევს მტრისადმი სიძულვილს: ორატორი მოაგონებს მხედრებს სპარსელთა ვერაგობას, ამახვილებს ყურადღებას მათი ანგარებისადმი, აღნიშნავს სიტყვის უკმარობასა და მოუწოდებხ. მსმენელთ საქმეზე გადასვლას.

აქ მალღდება ორატორის შთამაგონებლობა, სიტყვა აღწევს ზეგავლენის მწვერვალს: „ძნელი არ არის, ვაეკაცებო, მიდთა წინააღმდეგ ბრძოლა ჩვენთვის, რომელთაც ხშირად გაგვიმარჯვნია მათზე ხელჩართულ ბრძოლაში. მიჩვეულისათვის არ არსებობს არავითარი სიძნელე, ვინაიდან საქმის სიღუბსირე წინდაწინვე ქრება მეცადინეობისა და გამოცდილების წყალობით“.³ ამ ნათქვამით მეფე უადვილებს მხედრებს გამარჯვების მოპოვებას და უქმნის მათ უცილობელი წარმატების მტკიცე რწმენას.

დასასრულ, ორატორი სახავს დამარცხებულ მტერს და მისდამი მიმართული სიძულვილის გრძნობას, შთააგონებს მსმენელთ: „ერთხელ დამორჩილებული სიამაყე, ჩვეულებრივ, ველარ აღორჩინდება“, — და მომწოდებელი დასკვნით ამთავრებს: „მამ, იქონიეთ ეს მხედველობაში და შეებრძოლეთ მოწინააღმდეგეს, აღვსილნი კეთილი იმედებით“.⁴

ამრიგად, გუბაზ მეფის სიტყვა, თქმული მხედრობის მიმართ მოხიროსთან ბრძოლის წინ, ქართული სამხედრო მჭევრმეტყველების საყურადღებო ძეგლია, რომელიც საკმაო სიცხადით წარმოგვიდგენს შორეული წარსულის ცოცხალ ენამჭევრობას.

¹ ნ. კანდელაკი. ქართული მჭევრმეტყველება. გვ. 104.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ იქვე.

ლაზი ელჩი

VI საუკუნის ბიზანტიელი ისტორიკოსის პროკოპი კესარიელის მიერ შემონახულ ცნობებში საქართველოს შესახებ, დაცულია ლაზი ელჩის სიტყვა, თქმული სპარსეთის მეფის ხოსროს წინაშე ლაზეთის პოლიტიკური ორიენტაციის შეცვლის თაობაზე. არსებული ვითარების, კერძოდ, რომის პატრონატის შეცვლა სპარსეთის მფარველობით განზრახულ იქნა იმ ძალადობისა და უსამართლობის შედეგად, რასაც რომაელები მიმართავდნენ ჩვენი ეკონომიკის დარგში VI ს-ის 30-იან წლებში. ამ მხრივ, ერთ უფლებამოსილ მოხელეს იოანე ციბეს გადაუჭარბებია ყველასათვის. მას დასავლეთ საქართველოში მონოპოლიური ვაჭრობა შემოუღია და ქვეყნის მთელი აღებ-მიცემა პირადი შემოსავლის წყაროდ გაუხდია.¹

პროკოპი კესარიელი დაწვრილებით აგვიწერს რომის ეკონომიური პოლიტიკითა და მისი პრაქტიკული გამტარებლის „მეწვრილმანე“ ციბეს მტაცებლობით შეწუხებულ ლაზებს, რომლებმაც ელჩები მიუგზავნეს სპარსეთის მეფეს ხოსრო პირველს და მფარველობა სთხოვეს მას. „როგორც კი ელჩები მივიდნენ სპარსთა ქვეყანაში და ფარულად წარუდგნენ ხოსროს, მიმართეს მას შემდეგი სიტყვით“, — ამბობს პროკოპი კესარიელი, და იქვე ათავსებს სიტყვის ტექსტს.²

სიტყვა იწყება მტკიცე რწმენის გამომწვევი ისტორიული ექსკურსით, რასაც წერილობითი საბუთის ხსენებით ამთავრებს ორატორი, და ამზადებს ნიადაგს უმთავრესის სათქმელად:

¹ გეორგია, ტფ., 1934, ტ. II, გვ. 51-52.

² იქვე, გვ. 48.

„თუ მთელი ამ ხნის განმავლობაში შეგხვედრია ისეთები, რომელნიც რაღაცნაირად თავისიანთაგან გადამდგარან და სრულიად უცხო ხალხს მიჰყვდლებიან — რასაც ადგილი არ უნდა ჰქონოდა — და კეთილად შეტრიალებულ ბედს ისინი კვლავ თავისიანებისთვის დაუბრუნებია უფრო მეტად დაკმაყოფილებულნი, — ირწმუნე დიდებულო მეფე. რომ ასეთები ლაზებიც არიან. კოლხები ხომ ძველითგანვე სპარსელების მოკავშირეები იყვნენ და ბევრი სიკეთე უყვეს მათ და თვითონაც განიცადეს მათგან: ამის წერილობითი საბუთი მრავალი გვაქვს ჩვენ და შენს სამეფო საგანძურებში ეხლაც არის დაცული...“¹

ამას მოსდევს ელჩობის ძირითადი არსის გამოხატვა და მისი უმთავრესი მოტივის — „რომაელებისაგან განცილებილი უბედურების“ ხსენება, რაც ქვემოთ, რამდენიმე რიტორული შემადლების შემდეგ, უფრო ვრცლად და გულდასმითაა გადმოცემული:

„საჭიროა ითქვას ზოგიერთი რამ, რაც ჩაიღინეს ჩვენ წინააღმდეგ წყუელმა რომაელებმა. ჩვენს მეფეს ხომ მეფობის მხოლოდ გარეგნული ნიშნები დაუტოვეს, ხოლო ძალაუფლება საქმეებში თვითონ მიითვისეს; მეფეც მოსამსახურის ბედში იმყოფება და განშკარგულბელი სტრატეგოსის ეშინიან. უამრავი ჯარიც ჩაგვიყენეს, მაგრამ არა იმიტომ რომ დაიცვან ქვეყანა შემწუხებელთაგან (მოსაზღვრეებიდან სხვა ხომ არავინ გვაწუხებდა ჩვენ, გარდა რომაელებსა), არამედ რათა დავემწყვდიეთ ჩვენ როგორც სადილეგოში და ჩვენს ქონებას დაჰპატრონებოდნენ. იმ აზრით, რომ უფრო სწრაფად მოეხდინათ ჩვენი ქონების მითვისება, აი, მეფეც, რანაირ დასკვნამდე მივიღინენ: რაც კი საჭირო საგნებიდან მათთვის ზედმეტი აღმოჩნდება, მის ყიდვას აიძულებენ ლაზებს, მათი ნების წინააღმდეგ: ხოლო, რაც მათთვის საჭირო საგნებიდან ლაზიკეს შეუძლია მისცეს, ისინი ფიქრობენ, რასაკვირველია, მათ შესყიდვას ჩვენგან მხოლოდ სიტყვით, რადგან ფასი თვითეულ შემთხვევაში წესდება მხოლოდ მმართველთა აზრისდა მიხედვით“.²

ამით სავსებით დასაბუთებულია რომაელთაგან ლაზების განდგომა, ნაჩვენებია ამ გათიშვის გარდუვალობა და, დასასრულ. ლა-

¹ გეორგიკა, ტ. II, გვ. 48-49.

² იქვე, გვ. 50-51.

პარაკია იმ სარგებლობაზე, რასაც ლაზებთან კავშირი მოუტანს სპარსეთს:

„იმ სარგებლობის შესახებ, რომელიც გექნებათ თქვენ ლაზთაგან, თუ მათ თხოვნას შეიწყნარებთ, ეხლავე მოგახსენებთ. სპარსელთა ძალას თქვენ შეჰმატებთ უძველეს სამეფოს და მისი საშუალებით თქვენი ჰეგემონიის ღირსება გადიდებული იქნება. ხოლო ჩვენი ქვეყნის გზით რომაელთა ზღვას დაუკავშირდებით. აქ თუ ხომალდებს ააგებ, მეფევე, არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენს, რომ ბიზანტიონის პალატს მიაღწიო. გზაზე ხომ არავითარი წინაღობა არ შეგხვდება. უნდა დაუმატოთ ისიც, რომ თქვენზე იქნება დამოკიდებული, რომ მოსაზღვრე ბარბაროსებმა ყოველწელიწადს არბიონ რომაელთა მიწა-წყალი. ყოველ შემთხვევაში თქვენ ალბათ იცით, რომ ლაზთა ქვეყანა დღემდე კავკასიის მთების წინააღმდეგ საფარს წარმოადგენდა. მაშ, როდესაც სამართლიანობა გიკარნახებს, ხოლო სარგებლობა თვალსაჩინოა, ვფიქრობთ, მოკლებული იქნება ყოველგვარ გონიერებას, თუ ეს სიტყვები არ იქნება მიღებული“.¹

ამრიგად, ლაზი ელჩის სიტყვა ჩვენი საელჩო მკვერმეტყველების შესანიშნავი ნიმუშია. ის აგებულება მწყობრი ლოგიკური თანმიმდევრობით, მაგრამ შენიღბულია მოჩვენებითი გულახდილობითა და ოსტატურად მოგონილი უშუალოების გრძნობით. ცხოვლად გამოთქმული აზრი აქ გაღრმავებულია შორს მავალი პოლიტიკური იდეებით და განმტკიცებულია გამოსადეგი ისტორიული არგუმენტებით. ერთი სიტყვით, ლაზი ელჩის სამოციქულო მკვერმეტყველება გამოხატულია მოქნილი დიპლომატიური შეფარვითა და მტკიცე გარეგნული დამაჯერებლობით.

¹ გეორგიკა. ტ. II. გვ. 51-53.

ა ი ე ტ ი

უცხო წყაროებით დამოწმებულ ქართველ ორატორთა შორის თავიანთი ღრმა აზროვნებითა და მაღალი ოსტატობით გამოირჩევიან აიეტი და ფარტაზი. ისინი VI საუკუნის მოწინავე კოლხიდელებია, რომელთა ხელოვნება ბერძნულ ენაზეა ჩვენამდე მოღწეული, მაგრამ ეროვნული დამსახურების სინათლითაა შემოსილი და საქართველოს ისტორიული ვითარების ფონზეა წარმოდგენილი. ლაზიკის სახელოვანი შვილები აიეტი და ფარტაზი ცხოვრობდნენ და მოღვაწეობდნენ რთულ და მძიმე პოლიტიკურ ვითარებაში — რომაელთა და სპარსელთა აგრესიული შემოტევის დროს. მათი ორატორული შემოქმედება ნათლად ასახავს ჩვენი ისტორიის ერთ საყურადღებო პერიოდს, როცა ორმხრივ შემოსევით გარემოცული საქართველო სამეფოები ენერგიული ბრძოლითა და მოქნილი დიპლომატიით ცდილობდნენ არსებული პირობების შეცვლას უკეთესი მდგომარეობით.

ასეთი ვითარების ერთი მხარე, სახელმწიფო ძალთა კიდილში წარმოქმნილი აზრთა სხვადასხვაობა, ჩვენში ხელს უწყობდა ორატორული ხელოვნების განვითარებას, რაც გარკვევით შეინიშნება იმდროინდელი პოლიტიკური მჭევრმეტყველების მიხედვით. ამითაც უნდა აიხსნას ხსენებულ პერიოდში ჩვენი ზეპირი მეტყველების მაღალი დონე, რაც, იმავე დროს, მისი ღრმა ფესვებისა და წინანდელი წარმატების შედეგიცაა. აიეტისა და ფარტაზის ორატორული ხელოვნება კოლხეთის რიტორიკული სკოლის შორეული გამონაშუქია, რომელიც ამშვენებს ჩვენი ზეპირი სიტყვის საგანძურს და ღირსია ადგილი დაეთმოს მსოფლიო მჭევრმეტყველების ის-

ტორიაში. კაცობრიობის სულიერი შემოქმედების სარბიელზე იშვიათად მოიპოვება მსმენელისადმი მიმართული ისეთი შედეგები, როგორცაა აიეტისა და ფარტაზის სიტყვები — ბრძნული გამოცდილები, ლოგიკური უზადობისა და მწყობრი თანმიმდევრობის ეს უქცნობი მაჩვენებლები.

აიეტისა და ფარტაზის ორატორული მემკვიდრეობის შესასწავლად, უწინარეს ყოვლისა, საჭიროა VI საუკუნის ლაზიკის (კოლხეთის) პოლიტიკური მდგომარეობის გათვალისწინება.

მონათმფლობელური ურთიერთობის რღვევისა და ფეოდალური წყობილების წარმოქმნის ხანგრძლივი პროცესი VI საუკუნისათვის ფეოდალიზმის გამარჯვებით დამთავრდა როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში — ლაზიკასა (კოლხეთსა) და ქართლში (იბერიაში). ამავე საუკუნეში ორივე სამეფო თავგამოდებით იბრძოდა პოლიტიკური დამოუკიდებლობისათვის. დიდი ეროვნული ინტერესებით შეპირობებული ფარული და აშკარა ბრძოლები წარმოებდა, ერთი მხრივ, ქართლსა და სპარსეთს შორის, ხოლო მეორე მხრივ, ლაზიკასა და ბიზანტიას შორის.

ბიზანტიის კეისარი იუსტინიანე (527—565) და სპარსეთის მეფე ხოსრო (531—579) ებრძოდნენ არა მარტო ლაზიკასა და ქართლს, არამედ ერთმანეთსაც ლაზიკასა და ქართლში თავიანთი ძალუფლების გასაზრცელებლად. ჩვენი სამეფოების ირგვლივ გამართული ცილობა დიდხანს ცვალებადი წარმატებით მიმდინარეობდა, ხოლო დასასრულ, ქართლში სპარსთა მოძულე გურგენ მეფის დამარცხების (523), ლაზიკაში ბიზანტიელთა მომხრე წათეს გამეფებისა (523) და სპარსეთ-ბიზანტიის დაზავების (532) შემდეგ, აღმოსავლეთ საქართველოს სპარსეთი დაეპატრონა, ხოლო დასავლეთ საქართველოს — ბიზანტია. ამის შემდეგაც არ შეწყვეტილა ჩვენი სამეფოებისათვის გამართული მეტოქეობა, რაც ბევრი სისხლისმღვრელი ომით აღინიშნა როგორც ლაზიკაში, ისე ქართლში, მაგრამ დასავლეთში უფრო ბიზანტიელები მძლავრობდნენ, ხოლო აღმოსავლეთში — სპარსელები.

ამ ომებში საქართველოს წინამძღოლებს შორსმავალი მიზნები და მოქნილი პოლიტიკა გააჩნდათ: მათ მიზანს დამოუკიდებლობა წარმოადგენდა, ხოლო პოლიტიკას მისი მოპოვების გზები განსაზღვრავდა.

ერთი ასეთი წინამძღოლი იყო ლაზიკის მეფე გუბაზი. ის მეფობდა VI საუკუნის შუა წლებში. გუბაზ მეფე გონივრული გზებით ცდილობდა ქვეყნისათვის მძიმე განსაცდელი აეშორებინა და უმჯობესი მფარველი მოენახა. ამ მცდელობის გზებზე მეფემ ერთხანს არჩევანი აწარმოვა, ხოლო საბოლოოდ ერთმორწმუნე ბიზანტია მიიჩნია უკეთეს მოკავშირედ და იუსტინიანეს მხარე დაიჭირა. ამით უკმაყოფილო ხოსრო I რამდენჯერმე შეესია დასავლეთ საქართველოს და 551 წელს ტელეფისის ციხესთან, ბიზანტიელი სარდლების უქნარობისა და გამცემლობის წყალობით, დიდად გამარჯვებული აღმოჩნდა. მოკავშირეთა დამარცხების მიზეზი გუბაზ მეფემ იუსტინიანეს აცნობა და ამით ბიზანტიელი სარდლების მტრობა დაიმსახურა. ამ ნიადაგზე შურისძიებით შეპყრობილმა სარდლებმა 554 წელს ვერაგულად მოკლეს გუბაზი.

გუბაზ მეფის მუხანათურმა მკვლევლობამ დიდი მითქმა-მოთქმა და არევდარევა გამოიწვია ლაზიკაში. ხალხი მტკივნეულად განიცდიდა შექმნილ მდგომარეობას. დღის წესრიგში იდგა ქვეყნის ბედ-იღბალი. უმთავრეს საზრუნავს პოლიტიკური ორიენტაციის საკითხი წარმოადგენდა. ამ საკითხის გადაწყვეტაში, როგორც მოსალოდნელი იყო, თავი იჩინა ორმა მიმართულებამ—პროსპარსულმა და პრობიზანტიურმა. პირველის მეთაური იყო აიეტი, შეორისა — ფარტაზი. მათი მოპირდაპირე პოზიციები გამოვლინდა ლაზთა (კოლხთა) კრებაზე, სადაც წარმოითქვა ბევრი სიტყვა და მათ შორის უკეთესი — აიეტისა და ფარტაზის მიერ. მათ ჩამოაყალიბეს ერთმანეთის საწინააღმდეგო მოსაზრებანი ბრწყინვალე ორატორულ ფორმებში. ამ ფორმებში მოქცეულ და, როგორც ჩანს, სათანადო გარეგნული ხერხებით გადმოცემულ აზრებს შესაფერისი შედეგი მოჰყოლია.

მეტად საგულისხმო ისტორიულ ფაქტს წარმოადგენს ის გარემოება, რომ ქრისტიანული რელიგიის ზეიმის პერიოდში, როცა ძლევამოსილი ეკლესიის მქადაგებლები საიქიო ცხოვრებისა და სამარადისო სასუფეველის ზღაპრებს ჰყვებოდნენ, ქართველი ორატორები ამქვეყნიური ცხოვრების „ნამდვილ ვითარებაზე“ დაღაღებდნენ და ყოველდღიური არსებობის საჭირბოროტო საკითხებს „მიზანშეწონილად და სასარგებლოდ“ აგვარებდნენ.

ყოველივე ამას გვაცნობს სანდო საისტორიო პირველწყარო,

რომელიც ეკუთვნის VI საუკუნის ბიზანტიელ ისტორიკოსს აგათია სქოლასტიკოსს. ის თანადამხედურია ამ ისტორიული მოვლენებისა და, თავის თხზულებაში იუსტინიანეს შესახებ, შეუფერავად მოგვითხრობს ლაზიკის ამბებს. ეს თხრობა უხვად შეიცავს იმდროინდელი კოლხიდის საისტორიო მასალებს. ამ მასალებში არის დაცული აიეტისა და ფარტაზის სიტყვების ტექსტები. აქვეა ცნობები მათი შემოქმედებითი პროცესის წარმოსადგენად.

ეს ცნობები გათვალისწინებულია ქვემოთ.

აგათია სქოლასტიკოსი აგვიწერს ლაზიკის უნუგეშო მდგომარეობას გუბაზის მკვლელობის შემდეგ, მიუთითებს ქვეყნის მმართველთა გასაპირზე შექმნილ ვითარებაში და გვიხატავს კოლხთა სახალხო კრებას, რომელზედაც წარმოითქვა აიეტისა და ფარტაზის სიტყვები. ის წერს: „ქვეყნის მმართველები ყველანი დამაფიქრებელ მდგომარეობაში იყვნენ, არ იცოდნენ რა ექნათ, რისთვის მიემართათ. და, აი, კავკასიის ერთ ხეობაში შეყარეს დიდძალი ხალხი ჩუმად, რომ რომაელებს არ შეეტყოთ, რასაც აქ მოაგვარებდნენ, და დასვეს საკითხი — სპარსელების მხარეზე გადავიდეთ თუ ისევ რომაელებთან დავრჩეთო. მაშინვე მრავალმა წარმოთქვა სიტყვა... იყო წარჩინებულთა შორის ერთი, სახელად აიეტი; ის ყველაზე უფრო მძიმედ გრძნობდა მომხდარ ამბებს და სწუხდა... მაშინ მან ისარგებლა ამ ხელსაყრელი მიზეზით, შეეცადა გამოეყენებინა მომხდარი ამბავი და გადააჭარბა კიდევ. აწინდელი მდგომარეობა საკმაოდ არ არისო, — თქვა მან, — უხლავე საბოლოოდ უნდა გადავიდეთ სპარსელების მხარეზეო. როდესაც სხვებმა უპასუხეს, არ გვმართებს ეგრე უცბად ცხოვრების გეზი შევცვალოთ, სანამ ზედმიწევნით არ მოვითათბირებთ, თუ რა იქნება უფრო უმჯობესიო, აიეტი აღელვებული წამოდგა, შუაში გავიდა და ილაპარაკა ისე, როგორც სახალხო საბჭოში ლაპარაკობენ. ის მშვენივრად ლაპარაკობდა, უფრო უკეთ, ვიდრე ბარბაროსებს სჩვევიათ; მის აზრებს შევლოდა მისი ბუნებრივი მოქნილობაც.“¹

ქვემოთ, ხსენებულ საისტორიო პირველწყაროში, ნაჩვენებია აიეტის სიტყვით გამოწვეული აღფრთოვანება და „სიხარულის ყვირილი“, რითაც შეეგება ხალხი ორატორის მოწოდებას. ისინი „იმ დღესვე აპირებდნენ სპარსელების მხარეზე გადასვლას“, თუმცა

¹ გეორგია, ტფ., 1936, ტ. III, გვ. 63-64.

ამისათვის პირობები არ იყო მომზადებული და არც ამის შედეგი იყო გათვალისწინებული. ასეთი უეცარი გადაწყვეტილება გამოიწვია აიეტის სიტყვამ, რომელმაც „დიდს განცვიფრებაში მოიყვანა ისინი“.

შემდეგ ისტორიკოსი ხატავს აღელვებული, შეშფოთებული და ახმაურებული ხალხის კრებულს, რომლის წინაშე „წამოდგა ერთი ვინმე, სახელად ფარტაზი, კაცი კოლხთა შორის გავლენიანი, გონიერი და თავისი ქცევით მეტად მღაბიური, სცადა შეეკავებინა ისინი და შეენელებინა მათი აღელვება და სთხოვა მათ, არ შესდგომოდნენ განზრახვის შესრულებას, სანამ მას არ მოუსმენდნენ. როდესაც ძლივს დაარწმუნა ისინი ამაში, გაუგონეს, რადგან ამ კაცის რიდი ჰქონდათ, და ისინი თავთავიანთ ადგილას გაჩერდნენ, ფარტაზი წამოდგა შუაში“¹... და დაიწყო ლაპარაკი.

აქ აღბეჭდილია ფარტაზის სიტყვის ტექსტი.

ქვემოთ, ხსენებულ საისტორიო პირველწყაროში, ფარტაზის სიტყვით გამოწვეული შედეგი ნაჩვენებია მოკლედ, მაგრამ დამაჯერებლად: „ეს რომ თქვა ფარტაზმა, კოლხებმა, როგორც იტყვიან, სხვანაირად დაიწყეს მღერა, და აზრი გამოიცვალეს“.

როგორც ზემოთ დავინახეთ, აიეტისა და ფარტაზის სიტყვები წარმოითქვა ლაზიკაში, კერძოდ, „კავკასიის ერთ ხეობაში“, სადაც „შეყარეს დიდძალი ხალხი“, ცხადია, კოლხები და, მაშასადამე, ორატორების ენა მშობლიური უნდა ყოფილიყო კოლხებისათვის.

ამრიგად, სურათი ასეთია: აიეტისა და ფარტაზის სიტყვები თავდაპირველად ითქვა ქართულ ენაზე, მაშინვე აღიბეჭდა სწრაფმწერთა მიერ და შემდეგ ითარგმნა ბერძნულად. ასეთია მათი დაცვა-შენახვისა და ჩვენამდე მოღწევის გზა. ამის უცილობელ საბუთს თვით სიტყვის შემცველი წყარო წარმოადგენს. აქ ნაჩვენებია ხსენებული გზის ყველა საფეხური, მათ შორის ორატორული ქმნილების ჩაწერის პრაქტიკა. გუბაზ მეფის მკვლელთა გასამართლების აღწერისას აგათია შენიშნავს: „...იყვნენ კაცნი, რომელთაც იცოდნენ სწრაფი წერა და დაწერილის წაკითხვა სხაპასხუპით“.²

ქვემოთ წარმოდგენილია აიეტის ორატორული შემოქმედების ანალიზი.

¹ გეორგიკა, გვ. 71.

² იქვე, გვ. 125.

აიეტი წარჩინებული კოლხი ორატორია. ის ლაზიკის სახელმწიფო კართან დაახლოებული პოლიტიკური მოღვაწეა და მტკიცე-ულად განიცდის სამშობლოს მძიმე მდგომარეობას, რაც მისი გარდაუვალი ზვედრი აღმოჩნდა გუბაზის მოკვლის შემდეგ. თავისი პოლიტიკური რწმენით აიეტი სპარსეთთან დაახლოების მომხრე იყო და იმ პაექრობაში, რომელიც ქვეყნის ორიენტაციის საკითხზე გაიმართა, მას რომაელების საწინააღმდეგო პოზიცია ეჭირა.

როგორც საისტორიო პირველწყაროს მიხედვით დავინახეთ, აიეტი ოსტატურად ფლობდა და იყენებდა მეტყველების მაღალ ხელოვნებას. „ის მშვენივრად ლაპარაკობდა“, — ამბობს აგათია და დასძენს: „მის აზრებს შეელოდა მისი ბუნებრივი მოქნილობაც“.

აიეტის სიტყვა, თქმული სახალხო კრებაზე კოლხეთის პოლიტიკური მდგომარეობის გამო, ქართული მქვევრმეტყველების უქკნობი მშვენებაა. ის მტკიცედ შეკრული, მწყობრად აგებული და ლოგიკურად გამართული ორატორული ძეგლია. აიეტის ქმნილება ბერძნულ-რომაული მქვევრმეტყველების თეორიულ საფუძველს ემყარება და ანტიკური ხანის რიტორიკული წესით გადმოსცემს სათქმელს. ორატორის ნააზრევი აქ დიდი სიღრმით, სისრულითა და ნათელი სიმარტივით არის წარმოდგენილი; უნაკლო აზროვნების პროცესი თანმიმდევრულ შინაარსსა და ლაკონიურ სტილშია გაჩობატული; სიტყვის აზრისა და ფორმის ბუნებრივი ერთობის ოსტატური გამოსახვით იქმნება ის ეფექტი, რომლის გავლენის წრეში ექცევა თვით დაუმორჩილებელი მოწინააღმდეგეც.

ასე მოჩანს აიეტის მეტყველების ძალა, მიუხედავად იმისა, რომ მისი ზეგავლენის არე უფრო გრძნობის სფეროა, ვიდრე ინტელექტისა, ის მსმენელთა ემოციებს ეუფლება და არა ნებისყოფას. ორატორი ძლიერია მხოლოდ სიტყვის პროცესში. როცა წინა პლანზე ცივი განსჯის ძალა წამოიწევეს და თანდათან მკრთალდება ზემოქმედების ცეცხლი, მაშინ ორატორის მიმართ ჩნდება გულგრილობა და ქმედით უნარს კარგავს მისი სიტყვის აზრი. აიეტის შემოქმედების სახით მსმენელის წინაშეა დიდი ორატორული გზნებით ანთებული, მაგრამ ვითარების მკაცრი ლოგიკით მიუღებელი აზროვნება, რომელიც უმთავრესად მიმართავენ გრძნობებს და არსებითად მათი საზომით განისაზღვრება.

აიეტის სიტყვა იწყება არსებული ფაქტების პირდაპირი აღი-

რებით, შემოვლილი გზის გარეშე, უშუალოდ, შექმნილი პოლიტიკური ვითარების ექსპოზიციით. „რომაელები რომ სიტყვებითა და გეგმებით გვეპყრობოდნენ უსამართლოდ, ჩვენც კარგს ვიზამდით, რომ მუდამ ამგვარივე საშუალებებით დაგვეცვა თავი; მაგრამ ეხლანუთუ მისაღებია, რომ, იმ დროს, როდესაც ისინი ყველაფერში საშინლად გვექცევიან, სამაგიეროს გადახდის შემთხვევაში ვკარგავთ იმაზე, რომ ვყოყმანობთ და ვთათბირობთ? ხომ არავის შეუძლია იმის მტკიცება, თითქოს მტერი ბოროტ ქცევაში ჯერ არ იყოს შემჩნეული, და თითქოს მხოლოდ ეჭვები არსებობდეს. რომ ის ამგვარ აზრებსა და ზრახვებს ატარებს; არც საბუთების მოგონებაა საჭირო მისი, ვითომც დაფარული, ვერაგობის დასამტკიცებლად: საკმარისია გაიხსენოთ სახელოვანი გუბაზი, რომელიც ასე საცოდავად იქმნა მოსპობილი, თითქოს ის ჩვეულებრივი ადამიანი ყოფილიყოს“.¹

აქ საქვეყნო მნიშვნელობის ცნობილი მოვლენებია შეხსენებული და ამით ნიადაგია მომზადებული უმთავრესის სათქმელად. მიუხედავად ამისა, ორატორი არ ჩქარობს. ის უეჭველი წარმატების საყრდენს აწესრიგებს. ამისათვის აიეტი მიმართავს პატრიოტულ აგზნებას და ერთმანეთს უპირისპირებს უპირატესობის დაცვასა და თავმოყვარეობის შელახვას.

ქვემოთ ორატორი ასაბუთებს ნათქვამს: „იმათ, ვინც ემორჩილებათ, ისინი, რა თქმა უნდა, უფრო თავხედურად ეპყრობიან და. ჩვეულებრივ, ქედმაღლურად უყურებენ მოსამსახურეებს. მეფეც გაიძვერა ჰყავთ, რომელსაც ყოველთვის უხარია ცხოვრების პირობების არეულობა: და ეს ბოროტმოქმედება რომ ასე ერთბაშად იქმნა სისრულეში მოყვანილი, ცხადია, იმის წყალობით, რომ მეფე მხურვალედ მოუწოდებდა ამას, ხოლო სხვებმა ეს გულმოდგინედ შეასრულეს“.² აქ კვლავ ახსენებს ორატორი რომაელთა მუხანათობის ფაქტებს: „მართო ის კი არ არის, რომ მათ გაგვანადგურეს, თუმცა ჩვენ არც უსამართლობა ჩავვიდენია და არც რაიმე მტრობა ყოფილა ჩვენ შორის, არამედ, რა ჩვეულებაც წინათ ჰქონდათ, იმასვე მისდევენ, თითქოს ერთბაშად შეეპყრას ისინი სიმბეცეს, სიგიჟეს, სიძულვილს და ყველა სხვა ამგვარ მოვლენას“.³ — და და-

1 ნ. კანდელაკი, ქართული მკვებრმეტყველება, გვ. 106.

2 იქვე

3 იქვე

მარწმუნებელი სიმტკიცით გადმოგვცემს უმთავრეს სათქმელს, — „სპარსელები კი ასეთი ხასიათისანი არ არიან; ისინი შორს არიან ამისგან. თუ ვინმე გაიხადეს თავში მეგობრად, ისინი ცდილობენ უთუოდ დაიცვან სიყვარული; ხოლო მტრის მიმართ რძისხვას განაგრძობენ მანამ, სანამ ის მტრად რჩება. მე ვინატრიდი კოლხეთის სახელმწიფოს ჰქონდეს მისი ძველი ძლიერება, რომ მას არ დასჭირებოდეს უცხო და გარეშე დახმარება და რომ ყოველგვარ საქმიანობაში, როგორც ომიანობის, ისე მშვიდობიანობის დროს, მხოლოდ საკუთარ თავს ეყრდნობოდეს. მაგრამ, როდესაც ჩვენ ჟამთა ტრიალის, ან ბედის უკუღმართობის, ან: ორივეს წყალობით ისეთს უძღურებაში ჩავეარდით, რომ სხვათა ხელქვეითნი გავხდით, მე ვფიქრობ, უმჯობესია იმათ ხელში ვიყოთ, ვინც უფრო კეთილის მსურველია, ვინც უწყვეტად იცავს კეთილგანწყობილებას თავისიანებისა და მოკავშირეთა მიმართ“.¹

ასეთი კეთილგანწყობილების უზრუნველყოფას აიეტი სპარსეთთან კავშირში ხედავს. მისი მოსაზრება უკვე ნათელია; მან თითქმის ყველაფერი თქვა. მიუხედავად ამისა, ამით ოდნავადაც არ კმაყოფილდება აიეტი. ის ყარაგად იცნობს ადამიანის მღელვარე გრძნობების ძალმოსილებას და იჩქაროს დაეუფლოს მსმენელთა ემოციებს, მაგრამ, ამასთან ერთად, უყურადღებოდ არ ტოვებს აზრის სფეროს და ჯერ მისკენ მიმართავს დასკვნითს მსჯელობას: „ამრიგად, ჩვენ გავიმარჯვებთ ჩვენს ნამდვილ მტერზე, თუ არავითარ შემთხვევაში არ დავტოვებთ დაუსჯელად იმ ჩადენილ ბოროტმოქმედებას და მივიღებთ საჭირო ზომებს, რომ უზრუნველი გავხადლოთ ჩვენი მომავალი ცხოვრება. ზედმეტი და უშედეგო იქნება ის გაიძვერობა და ფლიდობა, რომელთაც ისინი მზაკვრული პირფერობითა და ხელოვნური მოპყრობით იყენებენ იმათ მიმართ, ვინც მათ დაენდო, და რომელთა საშუალებით ისინი უსამართლო საქციელს სჩადიან, და ისინი ვეღარ გამოიყენებენ იმათ ჩვენ წინააღმდეგ, თუ მტერთან საერთო აღარაფერი გვექნება და აშკარად გამოვეთიშებით მას. თუ ისინი სცდიან ჩვენთან შეომებას, მათ მოუხდებათ ბრძოლა, ერთსა და იმავე დროს, ლაზებთან და სპარსელებთან, ისიც მტრის მიწა-წყალზე, ესე იგი აქ, და ცხადია, მათ შე-

¹ ნ. კანდელაკი, ქართული მკვებრმეტყველება, გვ. 106-107.

მოტეას ვერ გაუძლებენ. აი, ეხლახან არ იყო, რომ მიდიელთა მცირედენ ჯარს შეეხებნენ მთელი თავისი ჯარით და მაშინვე სასირცხოდ გაიქცნენ ისე, რომ დღემდისაც კი არ მოუთქვამთ სული იმ რბენისაგან? ისინი, ასე ვთქვათ, ყველაფერში დამარცხდნენ; მხოლოდ 'ისწრაფით აჯობეს დამდევნებლებს'..¹

მსუბუქი ირონიით ამთავრებს ორატორი ამ მსჯელობას და გადადის მკაცრი განაჩენის წინამძღვრებზე, რომელთა შესანიშნავ ორატორულ ჩამოთვლას ისევ დასკვნით დებულებით აბოლოებს: „ამის ცხად და აშკარა მიზეზად შეგვეძლო ჩაგვეთვალა მათი სილაჩრე და ის, რომ შეუფერებელ გეგმებს ადგენენ. ეს ცუდი თვისებები ხომ ახასიათებს მათ, როგორც ჭეშმარიტად მათი კუთვნილი და თითქოს თანდაყოლილი. გარდა ამისა ამ, ბუნებით თანდაყოლილ, ცუდ თვისებებს ემატება თავისი ნებით ჩადენილი ბოროტ-მოქმედება და უსამართლოდ სისხლის დაღვრის გამო უზენაეს მფარველობას მოკლებულებს უორკეცდებათ უბედურება. გამარჯვებას იარაღი კი არ განამტკიცებს ხოლმე, არამედ სათნოიანობა; მაგრამ არა მგონია ბოროტმოქმედი და სისხლში გასვრილი ადამიანები ოდესმე ეზიარონ ამ კეთილ საწყისს“.²

ამის შემდეგ ფართო გასაქანს აძლევს მეტყველი მსმენელთა ემოციებს და უბრწყინვალესი ორატორული ფორმით გადმოგვცემს საგანგებოდ შერჩეულ სამეტყველო მოტივებს: „არ შეეფერება გონიერ ადამიანებს, რომ ჩვენ სრულის მოღრეკით ავიტანოთ უდიდესი ვნებანი და აუნაზღაურებელი ზარალი, რომელთაც ჩვენ გვაყენებენ, და არაფრით არ შევებრძოლოთ ამ უწმინდურ და შეუფერებელ საქმეებს: ეს უფრო შეეფერება მხდალ და ლაჩარ ადამიანებს, რომლებიც თავისი უქნარობით სახელმწიფო საქმეებისადმი დაუდევრობას ამტკიცებენ. რაც შეეხება ამ უკანასკნელ მკვლელობას, არა მგონია სხვაგან სადმე მომხდარიყოს მაგაზე უფრო დიდი უბედურება, ან რომ მომხდარიყო, ასე იოლად ჩაველო. ამიტომ არც ჩვენ უნდა დაგტოვოთ უყურადღებოდ ეს საქმე: სასირცხო იქნება, თუ ჩვენ მეფეს დავივიწყებთ და მის მკვლელებს პირფერობას დავუწყებთ“.³

1 ნ. კანდელაკი, ქართული მკვირვებულება, გვ. 107.

2 იქვე.

3 იქვე. გვ. 108.

აქ მჭევრი სიტყვის ძლევამოსილება აღწევს უკიდურეს საზღვარს და ძალუმი მეტყველების ქსელში გახვეული მსმენელი, ნებისით თუ უნებლიეთ, მიპყვება საერთო კუთვნილებად ქცეულ აზრთა დინებას: „ის რომ ეხლა აქ იყოს, საყვედურით აგვაგვებდა და დაგვიძრახავდა ჩვენი დაუდევრობის გამო, რომ ეს ბოროტმოქმედნი, იმის მაგიერ რომ დიდი ხნის წინათ ყოფილიყვნენ გაძევებულნი, ჯერ კიდევ დაიარებიან ამ მიწა-წყალზე. მაგრამ ვინაიდან ამიერიდან ის ველარ გამოჩნდება ჩვენ შორის და ვერც სიტყვით მოგვმართავს, თქვენ თვითონ წარმოიდგინეთ ეს კაცი: დე ის წარმოუდგეს თქვენს გონებას, თითქოს ის ამ კრებაზე იყოს და მიგიითებდეს თქვენ თავის ჭრილობაზე, მკერდზე და კისერზე, და თვისტომთ თხოვდეს ეხლა მაინც გადაუხადონ მტერს სამაგიერო. მერმე, რომელი თქვენგანი დაუტყერს მხარს იმათ, რომელნიც ყოყმანობენ და კიდევ მსჯელობენ იმის შესახებ, სამართლიანია თუ არა კოლხეთის მხრით გუბაზის გლოვა? თუ ჩვენ შეუფერებლად მივიჩნევთ რომაელებსაგან გადადგომას და შევშინდებით, სიფრთხილე გვმართებს, რომ ამ ბოროტმოქმედების მონაწილეებად არ ჩავთვავალონ, ვინაიდან დაუდევრობას ვიჩინთ და მიცვალებულის სისხლის აღებას ვაყოვნებთ“.¹

ამის შემდეგ ორატორს ისლა დარჩენია, რომ თავისი სურვილი უკარნახოს მიმხრობილ მსმენელს და შესაფერისი სახით დაამთავროს მეტყველება. ასეთ სახედ აიეტს შემდეგი დასკვნითი მოწოდება შეურჩევია: „მამ, სხვა ფიქრი რალა საჭიროა, სასწრაფოდ შეუდექით საქმეს და გამოამჟღავნეთ თქვენი გულის ნადები: რომ გავაკეთებთ იმას, რაც სწორი და სამართლიანია და რაც სარგებლობას მოგვითანს, — ამით ჩვენ უდიდეს სახელს მოვიხვევტ“.²

აიეტის ორატორული ქმნილება აგებულია ანტითეზის სტილისტიკური ხერხით. ასეთი ხერხის ნიადაგს აქ ქმნის ალტერნატივა: ან ბიზანტია, ან სპარსეთი, რომლის წინაშე დგას ხალხი. ამ ნიადაგზე აშენებს ორატორი ანტითეზური წყვილების შემცველ კონტექსტებს. ეს კონტექსტები უმეტესად არა პირდაპირ ასახელებენ, არამედ შეფარვით გულისხმობენ ანტითეზურ პარალელებს.

სიტყვაში შემდეგი ანტითეზური წყვილებია: „ჩვენ“ (კოლხები)

¹ ნ. კან დელაკი, ქართული მჭევრმეტყველება, გვ. 108.

² იქვე, გვ. 109.

— „ინანი“ (რომაელები), ლაზები—რომაელები, სპარსელები—რომაელები, მეფე (გუბაზი) — კეისარი (რუსტიანიანე) და სხვა.

ა. ანტითეზის წესით გამართული მსჯელობის ერთი ნიმუში: „ისიც უნდა ვიკმაროთ, თუ მივალწევთ იმას, რომ ძალიან არ დაგვიზაგრონ იმათ, ვინც წინათ ჩვენი ქვეშევრდომი იყო. ნუთუ უკიდურეს უგუნურებას არ წარმოადგენს ის, რომ იმათ შესახებ ვინც ეს ჩაიღინა, ჩვენ ვზივართ და ვმსჯელობთ, მტრებად ჩავთვალთ ისინი თუ მეგობრებად?“¹

აიეტის სიტყვის ძირითადი სააზროვნო გზა დედუქციური ხასიათისაა.² აქ ხშირად ჭერ დადგენილია ზოგადი დებულება და შემდეგ მიღებულია მისგან გამომდინარე კერძო დასკვნა. ასე, მაგალითად: „მე ვინატირიდი კოლხეთის სახელმწიფოს ჰქონოდა მისი ძველი ძლიერება, რომ მას არ დასჭირებოდა უცხო და გარეშე დახმარება და რომ ყოველგვარ საქმიანობაში, როგორც ომიანობის, ისე მშვიდობიანობის დროს, მხოლოდ საკუთარ თავს ეყრდნობოდა (ზოგადი დებულება), მაგრამ, როდესაც ჩვენ ჟამთა ტრიალის, ან ბედის უკუღმართობის, ან ორივეს წყალობით ისეთს უძღურებდაში ჩავევარდით, რომ სხვათა ხელქვეითნი გავხდით, მე ვფიქრობ, უმჯობესია იმათ ხელში ვიყოთ, ვინც უფრო კეთილს მსურველია“. (კერძო დასკვნა).³

აიეტის მკვერმეტყველება უხვად შეიცავს აფორიზმულ გამოწინააღმდეგობებს.⁴ მაგალითად: „გამარჯვებას იარაღი კი არ განამტკიცებს ხოლმე, არამედ სათნოიანობა“; „არა მგონია ბოროტმოქმედი და სისხლში გასვრილი ადამიანები ოდესმე ეზიარონ... კეთილ საწყისს“; „სიმტკიცე გონიერების თვალსაზრისით უნდა გავსინჯოთ“; „არსებული მდგომარეობის მოთმენა ყოველთვის კი არ არის საქები, არამედ მხოლოდ მაშინ, როდესაც მას გონიერი მოსაზრებები ახლავს თან“; „როდესაც ისე ხდება, რომ უგულვებელყოფენ იმას, რაც უნდა ახსოვდეთ, ხოლო აკეთებენ იმას, რაც შეუფერებელია,

1 ბ. კანდელაკი, ქართული მკვერმეტყველება, გვ. 106.

2 Гр. Каландаришвили, Очерки по истории логики в Грузии, Тб., 1955, стр. 30.

3 ბ. კანდელაკი, ქართული მკვერმეტყველება, გვ. 106-107.

4 მ. კახაძე, ლაზიკა VI საუკუნეში და სტრატეჟიის ჭიბუ, თბ., 1954, ნაკვ. 31, გვ. 213.

მაშინ უფრო გასაკიცხავია ის, ვინც ძველ ვითარებას მისდევს, ვიდრე ის, ვინც ახალს ემხრობა“.

ეს გამოთქმები აიეტის ღრმა აზროვნების, დახვეწილი სტილი და ნათელი მსჯელობის მაჩვენებელია. ამ მხარეების ერთიანობა ქმნის დიდი ქართველი ორატორის მაღალ სამეტყველო კულტურას.¹

ასეთია მისი მწყობრი, ლამაზი და გონივრული სიტყვა.

აიეტის ორატორული შემოქმედება ქართული მკვევრმეტყველების უკვდავი მონაპოვარია.

¹ შ. ნუცუბიძე, ქართული ფილოსოფიის ისტორია, I, გვ. 228.

ფ ა რ ტ ა ზ ი

ფარტაზი (ფარტაძე) სახელოვანი კოლხი ორატორია. ის გუბაზ მეფესთან დაახლოებული გავლენიანი სახელმწიფო მოღვაწეა. VI საუკუნის ლაზიკის წარჩინებულ პირთა შორის ფარტაზი გონიერებითა და უბრალოებით გამოირჩეოდა. ამასთან, ის უბრალო ხალხის დიდი სიყვარულითა და პატივისცემით სარგებლობდა.

თავისი პოლიტიკური მრწამსით ფარტაზი რომაელთა მომხრე იყო და თავგამოდებით იბრძოდა ბიზანტიასთან კავშირისათვის. სპარსეთთან დაახლოების ცდა მას მძიმე პოლიტიკურ შეცდომად მიაჩნდა და ქვეყნის ორიენტაციის საკითხში პრობიზანტიულ მიმართულებას მეთაურობდა. ლაზთა სახალხო კრებაზე მან წარმატებით დააცვა თავისი პოზიცია აიეტის წინააღმდეგ და დამსახურებულ გამარჯვებას მიაღწია.

ეს გამარჯვება იყო შედეგი ფარტაზის სწორი პოლიტიკური აზრობის და ბრწყინვალე ორატორული ხელოვნებისა.

ყოველივე ამის საბუთი მოიპოვება საისტორიო პირველწყაროში.¹ როგორც ვიცით, იქვეა შენახული ფარტაზის სიტყვა. ამ სარწმუნო მასალის საფუძველზე საკმაო სისრულით წარმოიდგინება აიდი ქართველი ორატორის შემოქმედება.

ფარტაზის სიტყვა, თქმული სახალხო კრებაზე კოლხეთის პოლიტიკური მდგომარეობის გამო, ქართული მჭევრმეტყველების კვლევი ძეგლია. ის ჩვენი ზეპირი სიტყვის ოქროს ფონდის კუთვნილებათა და მსოფლიო მჭევრმეტყველების ღირსეულ ქმნილებას წარმოადგენს. საკაცობრიო ზეპირი მეტყველების ისტორიაში ფარ-

¹ გეორგიკა, III, გვ. 23-187.

ტაზის ორატორული ნაწარმოები შეიძლება გვერდით ამოუდგეს ისეთ შესანიშნავ ძეგლებს, როგორცაა დემოსთენესა და ციცერონის ფილიპიკები.

ფარტაზის სიტყვის რკინისებური ლოგიკით შეკრული შინაარსი, რომლის წრეში ერთიანდება ბრძნული იდეა, ლამაზი ფორმა და მკაფიო სტილი, იმდენად ხიბლავს და აჯადოებს მსმენელს, რომ მის წინაშე ჭერ მკრთალდება და შემდეგ სრულიად ქრება მძლავრი შთაბეჭდილება და იქმნება წინანდელი ძალის დამჩრდილავი ახალი ქმედითი განწყობილება. ამ ახალი განწყობილების მიმართ ამათა მსმენელთა შებძოლების ყოველგვარი ცდა, ერთი სულისკვეთებით შემპყრობილი მასა საქმით ემორჩილება სიტყვის ზეგავლენას.

ასეთ შედეგს აღწევს ორატორი.

ეს შედეგი შეპირობებულია ფარტაზის მეტყველების ყველა ძირითადი ნიშნით, რომელთა შორის განსაკუთრებით საყურადღებოა ღრმა იდეური აზრი და ლოგიკური ფორმა. მათი განუყოფელი შინაარსი, რომელსაც მეტყველი უმოკლესი გზით აწვდის მსმენელის ინტელექტს, მტკიცედ იმორჩილებს მასობრივ ნებისყოფას და სასურველი გზით წარმართავს საერთო მოქმედებას. ფარტაზის მკვეერი სიტყვის უმთავრესი მანერა ინტელექტისადმი მიმართებაა. გონების გასაგონად წარმოთქმული სიტყვა მოქმედებს გრძნობასა და ნებისყოფაზეც. ასეთი ცნობიერი და წინასწარ გამიზნული გარემო განსაზღვრავს ფარტაზის წარმატებას. ორატორი ძლიერია როგორც მეტყველების ღროს, ისე მისი დამთავრების შემდეგაც. მეტყველების პროცესში წარმოქმნილი ძალა დიდი ინერციით განაგრძობს მოქმედებას და შესაფერი შედეგით აგვირგვინებს საქმეს.

ამ დიდი ხელოვნების გზაზე მკვეთრად შეინიშნება შემოქმედის მძლავრი გონიერება, მტკიცე ნებისყოფა და უდიდესი ნიჭი. აქვე ჩანს ფარტაზის დიდი თეორიული და პრაქტიკული განსწავლულობა, რაც ვლინდება მისი მწიგნობრული გამონათქვამებითა და ორატორული ტექნიკით. ამასთან, უნდა აღინიშნოს, რომ ფარტაზის შემოქმედება ღრმად ხალხური და თვითმყოფადია.

ფარტაზის სიტყვა იწყება იმ უჩვეულო წარმატების აღიარებით, რაც შედეგად მოჰყვა აიეტის მკვერამეტყველებას: „ჩვეულებრივი ამბავი დაგეშართათ, კოლხებო, რომ მეტად მოხერხებულად და წარმატებულად თქმულმა სიტყვებმა გონება შევირყიეს. უძლევე-

ლი რაღაც არის მკვერმეტყველება და ის თითქმის ყველას ამარცხებს, განსაკუთრებით კი იმათ, ვისაც წინათ მისი ძალა არ გამოუცდია“.¹

მშვიდი ტონით შეკავებული საყვედური ისმის აქ მსმენელის მიმართ და ნაწილობრივ მის სისუსტეს მიეწერება ეს წარმატება, მაგრამ მკვერმეტყველების თავისთავადი უძლეველობაც ხაზგასმულია და ამით მისი დიდი ძალა და სოციალური ფუნქციაა ნაგულისხმევი. ამასთან ერთად აქვე ფარტაზი ერთმანეთისაგან არჩევს გრძობისაკენ მიმართულ კაზმულ მეტყველებასა და გონებისათვის ნათქვამ ბრძნულ სიტყვას. ეს გვაძლევს საფუძველს ვივარაუდოთ, რომ ფარტაზი დგას ელინისტური ეპოქის რიტორიკაში ატიციზმის სახელით ცნობილი მიმართულების საფუძველზე, ხოლო აიეტს მიიჩნევს მისი მოპირდაპირე მიმდინარეობის აზიანისთვის მიმდევრად. ერთიცა და მეორეც, როგორც ცნობილია, ელინისტური ხანის სოციალურ-პოლიტიკური ვითარებისა და ბერძნულ-აღმოსავლური კულტურის შექმნის შედეგია.² ამრიგად, არც ერთი და არც მეორე არ წარმოადგენს საძრახ მიმართულებას და მათი გამოვლენა ქართულ რიტორიკაში ჩვენი ეროვნული კულტურის მაღალი დონით უნდა აიხსნას.

აიეტის აზიანურ სიტყვაკაზმულობას ფარტაზი უპირისპირებს ატიციისტურ სადასიტყვაობას, რომლის მეშვეობით წმინდა პრაქტიკულ და უტილიტარულ დანიშნულებას აძლევს მეტყველებას. ორატორი ანსენებს „გონიერ მოსაზრებას“, „საქმის ნამდვილ ვითარებას“ და ხაზს უსვამს იმის მნიშვნელობას, რაც „მიზანშეწონილია და სასარგებლო“. იგი ამბობს: „ნათქვამი იმიტომ კი არ უნდა მოიწონოთ თქვენ, რომ ის თავისი მოულოდნელობითა და უჩვეულობით მიგაჩნიათ დამარწმუნებლად, არამედ მხოლოდ მაშინ, თუ ის მიზანშეწონილია და სასარგებლო. კარგად უნდა შეიგნოთ. რომ. რაგინდ სასიამოვნო არ იყოს ნათქვამი, უნდა ამოირჩიოთ იქიდან ის, რაც უმჯობესია: იმის აშკარა საბუთად, რომ თქვენ მოსტყუებით, ის გამოდგება, რომ თქვენ ასე ადვილად დაარწმუნებინეთ თავი აიეტს. ვინც ყალბ რჩევა-დარიგებას იძლევა, მას ესაჭიროება სიტყვების მეტი მოკაზმულობა და სიკრელე: რაც უფრო მეტ წარ-

1 ნ. კანდელაკი, ქართული მკვერმეტყველება, გვ. 110.

2 ს. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, გვ. 111-212.

მტაც სიტყვებს იხმარს ის, მით უფრო სწრაფად მიიზიდავს გულბრყვილო მსმენელს. ასე დაგეგმართათ თქვენც, აიეტი რომ მაცდურსა და შემპარავ სიტყვებს მოგახსენებდათ, ვერც კი შეამჩნიეთ, როგორ მოსტყუვდით“.¹

თუმცა იწუნებს ფარტაზი აიეტის სიტყვის „მოკაზმულობასა და სიჭრელეს“, მაგრამ თვითონ არაერთხელ მიმართავს სტილის შელამაზებას მახვილი და მოხდენილი თქმებით.

ამ დიდებული განკითხვის შემდეგ, ორატორი მიმართავს ბრწყინვალე ლოგიკურ მანევრს, რომლის მიზანს შეადგენს დაარწმუნოს მსმენელი, რომ აიეტმა „იმთავითვე წამოაყენა სულ სხვა საკითხი“ და, მაშასადამე, უაზროა და უმნიშვნელო მთელი მისი მკვერმეტყველება: „სხვა თუ არაფერი, ის კი მაინც ნათლად უნდა შეგვეჩინიათ, რომ მან იმთავითვე წამოაყენა ისულ სხვა საკითხი, სრულიად განსხვავებული იმ საკითხთაგან, რომელთა გამო ჩვენ აქ მოვსულვართ. მისი სიტყვებით ისე გამოდის, თითქოს თქვენ ყველანი ამტკიცებდეთ, რომ მომხდარი ამბავი არ იყო საშინელება, რომ ამ საზიზღარ მკვლელობას არ ჰკიცხავდეთ და მხოლოდ იმის შესახებ მსჯელობდეთ, დამნაშავენი არიან თუ არა გუბაზის მკვლელები; თვითონ კი მკვლელების დანაშაულს არ ეხება და უამრავ სიტყვას ხარჯავს იმაზე, რაც ცნობილია“.²

აქ ფარტაზი იმაღლებს გავლენიან ხმას: „მე კი ვამბობ, რომ წყეული და შეჩვენებული არიან ისინი და რომ მე უდიდესი სიამოვნებით ვუყურებდი მათ საშინელ სასჯელს, ვუყურებდი არა მარტო იმათ დაღუპვას, რომელთაც განგმირეს გუბაზი და საკუთარი ხელებით ჩაიდინეს ეს მკვლელობა, არამედ ყველა იმათსაც, რომელთაც შეეძლოთ შეეფერხებინათ ეს მკვლელობა და არ შეაფერხეს, და აგრეთვე იმათსაც, რომელთაც ეს მკვლელობა გაეხარდათ და არცთუ ისე აღშფოთდნენ“.³

ამით ამთავრებს ორატორი ნიადაგის მზადებას უმთავრესი სათქმელისათვის და უმაღვე გამოთქვამს ძირითად მოსაზრებას: „თუმცა მე ამას ვფიქრობ, მაგრამ სპარსელების მხარეზე გადასვლა მაინც არ იქნება სასარგებლო: არავინ არ მიიჩნევს საჭიროდ

1 ნ. კან დ ე ლ ა კ ი, ქართული მკვერმეტყველება, გვ. 111.

2 იქვე.

3 იქვე.

მივიღოთ და გავიზიაროთ ის აზრი, თითქოს, თუ იმათ (რომაელებმა) ჩაიღინეს უკანონობა, აუცილებელი იყო ჩვენც გამოეთხოვეოდით მშობლიურ წესებს და იმ ვერაგებს კი არ გამოვეუცხადოთ ჩვენი გულისწყრომა, არამედ თვითონ მოვიპოვოთ ამგვარივე სახელი. ეხლა აღარ არის საჭირო იმაზე ფიქრი, რაც მოხდა და დასრულდა, და უკვე აღარ შეიძლება დაბრუნებულ იქნას (თითქოს არ მომხდარიყოს); ნუ ავევებით, მსჯელობის დროს მოწოლილ ბოლმას და გულისტკივილს. რომ არ დავეკარგოთ მოსაზრების უნარი და არ დავაბუნდოვანოთ ჩვენ მსჯავრი: შევინარჩუნოთ უნარი უკეთესის არჩევნა. გამოვიჩინოთ ჩვენი მწუხარება, რამდენადაც ეს საჭიროა იმის დასამტკიცებლად, რომ დაუდევრობას არ ვიჩენთ, და მოვისაზროთ მომავლისათვის; თუ როგორ მოვაგვაროთ საქმეები უფრო უკეთ. უგუნური ადამიანები სულ მუდამ დასტირიან განვლილ უბედურებას, ხოლო გონიერი შეიცნობენ ხოლმე ბედის უკუღმართ ტრიალს და მათ არ აშფოთებს ცვლილებები. და როდესაც წინანდელ მდგომარეობას ჰკარგავენ, არ ისპობენ მომავლის იმედებს.¹

ათორიზმული გამონათქვამით აგვირგვინებს ფარტაზი იდეური არსის შემცველ ეპიზოდს და კვალდაკვალ მიყოლით, თანმიმდევრულად აცამტყვრებს აიეტის ყველა დებულებას. სიტყვის დიდი ნაწილი ეთმობა ამ საქმეს. ამ ნაწილში ბევრი შესანიშნავი რიტორიკული შემადღებაა. მაგალითად:

„მაგრამ ეს მრჩეველი (აიეტი), რომელიც დიდ ხანია მიდიელების მომხრეობას იჩენს და მოწადინებულა ჩვენც გადაგვიყვანოს მათ მხარეზე, ცდილობს შეგვაშინოს, თითქოს ბავშვები ვიყუვით, და გვიმტკიცებს, რომაელები არ იკმარებენ იმას, რაც გაბედეს, კიდევ მეტი უბედურება მოგველისო. ამბობს იმაააც, რომ მათ დიდი გაიძვერა მეფე ჰყავთ, რომელიც თვითონ არის ამ მკვლევლობის სულის ჩამდგმელი; დიდი ხანია ეს მკვლევლობა მომზადებული და მოფიქრებული იყო. ამას ამბობს ის და აქებს და აღიდებს სპარსელებს; ის ფიქრობს, რომ ამ გზით დაგვარწმუნებს ჩვენ და ჩვენც ეხლავე საკუთარი ფეხით ვეახლებით აშკარა მტრებს და ხევწნას დაეუწყებთ. ამ მიზნისათვის ხმარობს ეს ყოველგვარ საშუალებას; იმთავითვე იღვწის და ცდილობს იმისათვის, რომ განახორციელოს ის, რაც მას განზრახული აქვს; მოუფიქრებლად გვიღ-

¹ ნ. კანდელაკი, ქართული მკვირვებულება, გვ. 111-112.

გენს გეგმებს, არღვევს და ანგრევს კრების წესრიგს და ამ კრებას მიზანს უკარგავს. კრება ხომ, ჩვეულებრივ, წინასწარ იხილავს მუდამ და მსჯელობს, რომ კარგად გასინჯოს ის, რაც არ არის ნათელი; ხოლო, როგორც კი მიაგნებს იმას, რისი გაკეთებაც არის საჭირო, მაშინ გემართებს გამოვიჩინოთ სურვილი და შევასრულოთ დადგენილება. ამან კი ბოლო თავში გადაიტანა და, ვიდრე ჩვენ საბოლოოდ რასმე გადავწყვეტდეთ, ის უკვე შეუდგა შესრულებას. რაღა აზრი აქვს კრებას, თუ ჯერ დადგენილება იქნება და მერე კრება?!”¹.

ან:

„უმართებულო იქნებოდა, ჩემი აზრით და, ამასთანავე ერთად, მიზანშეუწონელიც ერთი ან ორი კაცის დანაშაულის გამო შეესწყრომოდით საზოგადოებრივ კანონებს, რომელთა დაცვა აგვიღია ჩვენს თავზე, და ასე იოლად შეგვეცვალა მთელი სახელმწიფო წყობილება და ცხოვრება, რომელსაც მშვენივრად შევეგუეთ, იმათ მიმართ კი, რომლებიც ამ ქვეყანას სდარაჯობენ და მრავალნაირ ხიფათში ვარდებიან იმის გულისათვის, რომ ჩვენ უდარდელი ცხოვრება მოგვანიჭონ, გამცემლები გამოვსულიყავით; **✓**ველაზე უფრო უწმინდური საქმე ის იქნება, რომ ასეთი საქციელით ჩვენ შევბღალავთ მართლმორწმუნეობას და წმინდა საიდუმლოთა უმწიკვლობას. აბა, სხვა რას დაემსგავსება ჩვენი საქციელი, თუ მივიმხრობით უზენაესი არსების სასტიკ მტრებს? თუ ისინი აგვიკრძალვენ ჩვენი საღმრთო წესების შესრულებას და თავიანთ წესებზე გადაგვიყვანენ, ამაზე უფრო სამძიმო რა უნდა განვიცადოთ ჩვენ, რომლებიც ცოცხლები ვიქნებით და, ამავე დროს, მკვდრებიც“.²

ან კიდევ:

„ჰო და, აბა, რის გულისათვის უნდა გადავიდეთ, კოლხებო, სპარსელების მხარეზე, თუ კი ისინი მაინც ჩვენ მტრებად დარჩებიან და ასეთ ვითარებაში მხოლოდ ისღა გვექნება, რომ ისინი უფრო ადვილად მოგვაყენებენ ვნებას, ვინაიდან ფარული მტრისაგან უფრო ძნელია თავის დაცვა, ვიდრე აშკარისაგან? მაგრამ ვთქვათ, თუ გნებავთ, რომ ეს საქციელი არც უსამართლო იქნება და არც არასაკადრისი, და დავუშვათ, რომ სპარსელები თავისი ხასიათით

¹ ნ. კანდელაკი, ქართული მკვებრმეტყველება, გვ. 112.

² იქვე. გვ. 113.

მტკიცენი და სანდონი აჩიან და ჩვენთან დადებულ პირობებს ყოველთვის შეასრულებენ. ესეც რომ მივიღოთ და, მაშასადამე, აღარავითარი დაბრკოლება აღარ გველობებოდეს, მაინც ჩვენი ძალები საკმარისი არ იქნება იმისათვის, რომ ჩვენი განზრახვა სისრულეში მოვიყვანოთ და სპარსელების მხარეზე გადავიდეთ. როგორ შევძლებთ ჩვენ სხვის მხარეზე გადასვლას, როდესაც თავზე გვადგანან რომაელები, რომელთაც ამდენი ვაჟკაცი ჰყავთ დარაზმული საუკეთესო სტრატეგოსების ხელმძღვანელობით? როგორღა შევძლებთ საშინელი სასჯელის თავიდან აცდენას, როდესაც ისინი, რომლებმაც უნდა აღმოგვიჩინონ დახმარება, ჯერ კიდევ შორს, იბერიაში, აყოვნებენ და ზღაზნვით მოიწვევენ წინ, ხოლო ისინი კი, რომელთაგანაც სასჯელს უნდა ველოდეთ, მთელ ამ ქვეყანას ფლობენ და ჩვენს ქალაქებში ცხოვრობენ?“.1

ამნაირად, ფარტაზი ქვას ქვაზე არ ტოვებს აიეტის ნათქვამში. ამ გზით ორი უმთავრესი ამოცანა სრულდება: აიეტის სიტყვით შექმნილი შთაბეჭდილების გაქარწყლება და პრობიზანტიული იდეის პროპაგანდა. ორივე ამოცანის წარმატებით შესრულების შემდეგ, ინტელექტის მიმართ წარმოთქმულის გვერდით, ორატორი ცხოვლად ეხმაურება გრძნობის სამყაროსაც. აქ მკვერი მეტყველების ზეგავლენის ძალა იმორჩილებს არა მარტო გრძნობასა და გონებას, არამედ ნებისყოფასაც, და ყოველი მათგანის სასურველი განწყობით იქმნება ერთიანი მძლავრი სულსკვეთება, რომელიც გამოხატავს მეტყველისა და მსმენელის საერთო აზროვნებას. ამ ერთიანი მსოფლმხედველობის საბოლოო შემუშავებას ფარტაზი აღწევს სიტყვის ემოციური მწვერვალით. აქ ნათქვამია: „ნურავინ ნუ ცდილობს წარმოგვიდგინოს აქ მიცვალებული გუბაზი, სრულიად არავაჟკაცურად მოტირალი, რომელიც თითქოს თავის ქრილობას უჩვენებს თვისტომთ და ევედრება მათ, შეიბრალონ იგი. იქნებ ეს შეეფერებოდეს საცოდავ და სუსტ არსებათ, მაგრამ ეს არ შეეფერება მეფეს, ისიც ლაზთა მეფეს, მით უმეტეს გუბაზს. ის რომ აქ იყოს, უეჭველია ის, როგორც ღვთისნიერი და გონიერი ადამიანი, გაგვიცხავდა ჩვენ ამგვარი ზრახვებისათვის; მოგვიწოდებდა, არ მივცემოდით სასოწარკვეთილებასა და გულაჩუყებას, და მონების მსგავსად კი არ გავქცეულიყავით, არამედ აღვქურვილიყავით კოლ-

1 ნ. კანდელაკი, ქართული მკვერმეტყველება, გვ. 113-114.

ხის თავისუფალი შეგნებით, ვაჟკაცურად აგვეტანა უბედურება და არაფერი სასირცხვო და მამაპაპური წესების შემზღვეველი არ ჩაგვედინა, არსებულ მდგომარეობაში დავრჩენილიყავით და იმედი გვექონოდა, რომ უზენაესის თვალი არ მოაკლდება ერს“.¹

სიტყვის დასასრულისათვის ორატორი ძირს ხრის შთაგონების მწვერვალს, თანდათანობით ანელებს პათეტიკურ განწყობილებას, ნათელ ფერებში ხატავს მოსალოდნელ კეთილდღეობას და გამარჯვების კმაყოფილებით ამთავრებს: „მე იმ აზრისა ვარ, რომ საჭიროა რომაელთა მეფეს ვაცნობოთ მომხდარი ამბავი, რათა იგი სათანადოდ მოეპყრას იმათ, ვისაც ამ მკვლელობაში მთავარი დანაშაული მიუძღვის, და თუ ის ამას იზამს, ამიერიდან მოიხსობა ჩვენი უთანხმოება რომაელებთან: კვლავ ერთად ვილაშქრებთ, ძველებდურად ერთად გავწევთ ცხოვრების ქაპანს. თუკი ის უარყოფს ჩვენს თხოვნას, მაშინ უნდა მოვითათბიროთ, მიზანშეწონილი იქნები თუ არა მეორე გზას დავადგეთ. თუ ასე მოვიქცევით, იმასაც დავამტკიცებთ, რომ ცხონებული გუბაზი არ დაგვევიწყნია, და იმასაც, რომ საქმეებს მოფიქრებით ვაგვარებთ და არა წინდაუხედავად“.²

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ერთგან ფარტაზი უწუნებს აიეტს სიტყვის კაზმულობისაჲენ ლტოლვას, მაგრამ საკუთარ მეტყველებაში ხშირად მიმართავს ხატოვან აზროვნებას. საერთოდ, აიეტისა და ფარტაზის სახოვანი ენა იმდენად განსხვავდება აგათია სქოლასტიკოსის უფერული სტილისაგან, რომ მართო ამით შეგვეძლო უდავოდ მიგვეჩინა მათი არსებითი სხვადასხვაობა. კერძოდ, ფარტაზის სიტყვის ფორმა წმინდა ანტიკური ენამჭევრობის კლასიკური ნიმუშია და, აიეტის სიტყვასთან ერთად, აგათიას ნაშრომში შედის გარეშე წყაროდან მომდინარე მასალის სახით.

ფარტაზის მეტყველების გამორჩეულ სახეს ქმნიან მიმართვები, შეკითხვები და შედარებანი. ისინი სიტყვის საერთო ფონზე მკვეთრად არ შეინიშნებიან და უფრო სასაუბრო ელფერს ატარებენ, ვიდრე რიტორიკულ ხასიათს. ეს ქმნას ფარტაზის ენის უწყვეტ რიტმულ მდინარებას, რომელშიც არ შეიმჩნევა განსხვავებული სახის სიტყვიერი ნაკადები. ასეთ მეტყველებას მსმენელი აღი-

1 ნ. კანდელაკი, ქართული მკვერმეტყველება, გვ. 115.

2 იქვე.

ქვამს ოდნავ ერთფეროვანი, მაგრამ დამამშვიდებელი სისადავის განცდით.

აიეტის სიტყვის მსგავსად, ფარტაზის სიტყვაც აგებულა დედუქტიური მსჯელობის წესით. აქ ბევრგან ჯერ ზოგადი დებულებაა წარმოთქმული და შემდეგ მისგან გამომდინარე კერძო დასკვნაა გამოტანილი. მაგალითად: „ადამიანები ვერ იწყნარებენ ხოლმე აზრთა სხვადასხვაობას და მაშინაც კი, როდესაც გაჭირვება ან რაიმე, მოპირდაპირის მიერ ჩადენილი, კეთილი საქმე აიძულებს მათ კავშირში ყოფნას, მათ შორის ნდობა არასოდეს არ არის მტკიცე (ზოგადი დებულება); ჰო და, აბა, რის გულისათვის უნდა გადავიდეთ, კოლხებო, სპარსელების მხარეზე, თუ კი ისინი მაინც ჩვენ მტრებად დარჩებიან და ასეთ ვითარებაში მხოლოდ ისლა გვექნება, რომ ისინი უფრო ადვილად მოგვაყენებენ ვნებას. ვინაიდან ფარული მტრისაგან უფრო ძნელია თავის დაცვა, ვიდრე აშკარისაგან“ (კერძო დასკვნა).¹

ფარტაზის სიტყვა აფორიზმული აზროვნების ბრწყინვალე ნიმუშია. აქ უხვადაა გაფანტული ბრძნული სენტენციები. მათი ლოგიკური ერთიანობით ქმნის ორატორი ღრმაიდელური მეტყველების ბუნებრივ სურათს. ამ სურათზე ბევრი დიდაზროვანი სიტყვიერი სამკაულია. აი, მაგალითად: „ვინც ყალბ რჩევა-დარიგებას იძლევა, მას ესაჭიროება სიტყვების მეტი მოკაზმულობა და სიჭრელე: რაც უფრო მეტ წარმტაც სიტყვებს იხმარს ის, მით უფრო სწრაფად მიიზიდავს გულუბრყვილო მსმენელს“; „უგუნური ადამიანები სულ მუდამ დასტირიან განვლილ უბედურებას, ხოლო გონიერნი შეიცნობენ ხოლმე ბედის უკუღმართ ტრიალს და მათ არ აშფოთებს ცვლილებები, და როდესაც წინანდელ მდგომარეობას ჰკარგავენ, არ ისპობენ მომავლის იმედებს“, „არასდროს არ უნდა დაუჟავშიროთ თქვენი აზრები გარეშე მოსაზრებებს, უნდა უყუროთ ერთს რომელსაშე წინდასახულ მიზანს და ისე წარმართოთ თქვენი მსჯელობა“; „განა შესაძლებელია ვითარების შეტრიალება ძალით და მისი ისე მოქცევა, როგორც გესიამოვნება?“; „ადამიანები ვერ იწყნარებენ ხოლმე აზრთა სხვადასხვაობას“; „ფარული მტრისაგან უფრო ძნელია თავის დაცვა, ვიდრე აშკარისაგან“; „ვინ არ იცის, რომ ბრძოლის შედეგები უთუოდ განსაზღვრულ პირობებს არ ექ-

1 ნ. კანდელაკი, ქართული მკვირვებულება, გვ. 113.

ვემდებარება და რომ, ვინც ესლა შემთხვევით დამარცხება განიცა-
და, მუდამ იმნაირივე უბედურების ლეკმა არ იქნება!“

ფარტაზის ბრძნული მეტყველების საერთო უღერადობაში ეს
აფორიზმები მკვეთრად არ გამოირჩევიან, ისინი ან ნათქვამიდან გა-
მომდინარეობენ, ან სათქმელის წინამძღვრებად გვევლინებიან და
ორივე შემთხვევაში დიდ ბუნებრიობას ინარჩუნებენ.

ასეთია ეს მჭევრი, მკაფიო და ბრძნული მეტყველება.

ფარტაზის ორატორული ხელოვნება ქართული ზეპირი სიტყ-
ვის უკვდავი სიამაყეა.

კოლხი ბრალმდებელი

VI საუკუნის ბერძენი ისტორიკოსის აგათაა სქოლასტიკოსის თხზულებაში დაცული ცნობის მიხედვით ბიზანტიის კეისარმა იუსტინიანემ, რომელსაც კარგად ჰქონდა შეგნებული კოლხეთთან კავშირის დიდი მნიშვნელობა, 554 წელს არქეოპოლისში (დღევანდელ ნოქალაქევში) მოაწყო გუბაზ მეფის მკვლელობა გასამართლება. სასამართლოში საბრალდებო სიტყვა უთქვაბს კოლხთა წარმომადგენელს. ამ ორატორის სახელს ისტორიკოსი არ ასახელებს. მას ნათქვამი აქვს: „კოლხთა კაცები, რომელნიც ბრალმდებლებად იყვნენ დანიშნულნი, წარმოდგენენ მაშინვე, როდესაც მსაჯულმა გამოუცხადა, თქვენი ბრალდებები წამოაყენეთ თუ გსურთო, და, რადგან საბრალმდებლო ბევრი ჰქონდათ სათქმელი, თქვეს შემდეგი“¹... ამას მოსდევს საბრალმდებლო სიტყვის ტექსტი.

კოლხთა წარმომადგენლის საბრალმდებლო სიტყვა მწყობრი მეტყველებისა და თანმიმდევრული მსჯელობის იშვიათი მაგალითია. ის გამართულია მყარი ლოგიკური შენებით და განმტკიცებულია ზუსტად მიზანმიმართული ეფექტური არგუმენტებით. მთელი ქმნილება მკვიდროდ შეკრული და უხარვეზოდ შეერთებული ნააზრევია, რომლის იდეურ საყრდენს საზღვრავს ქვეყნის ინტერესებიდან გამომდინარე სამართლიანი შურისგება. ამ შინაარსობლივ მხარეს სიტყვაში ძალას აძლევს გულგრილობის საფარველით შენიღბული შინაგანი გზნება, რომლის სინათლით შეფერილია ნაწარმოების გარეგნული სახე. აზრის, ფორმისა და დამაჯერებლობის ჰარმონიული შეთავსებითა და განუყოფელი ერთიანობით ხასიათდება ეს შორე-

¹ გეორგია. ტ. III, გვ. 129.

ული წარმოშობის ორატორული ძეგლი, რომელიც თავისი ღრმა ბუნებრივი არსებისა და მაღალი ხელოვნური ოსტატობის წყალობით დღემდე ინარჩუნებს შემეცნებითს მნიშვნელობას.

ორატორი იწყებს ფაქტის კონსტატაციით:

„ჩვენ რომ კიდევაც არაფერი ვთქვათ, მსაჯულო, თვით ჩადენილი ბოროტმოქმედება საკმარისია იმისათვის, რომ მის ჩამდენთ უდიდესი სასჯელი მიეზღოს. მაგრამ თქვენი კანონების მიხედვით თვით ამჟარა და უდიდეს უკანონო მოქმედებათა შესახებაც კი მიღებულია, რომ განაჩენი არ იქნეს გამოტანილი, სანამ საქმე არ იქნება გარჩეული სიტყვიერი პაექრობის საშუალებით... რა გამართლება შეიძლება ვუპოვოთ იმათ, რომელთაც ისე შეუპოვრად მოკლეს ასეთი დიდებული კაცი, თქვენი მეგობარი და მოკეთე, მოკავშირე, ომიანობის დროს და მშვიდობიანი ცხოვრებისა და ზავის დროს, უზენაესის შესახებაც თქვენნაირად მოაზროვნე და თქვენი წესების მიმდევარი, და რომელთაც უდიდესი მტრობა გამოიჩინეს თქვენ მიმართ, თქვენს მტრებს კი სამსახური გაუწიეს. მოკლული ხომ მეფე იყო, მსაჯულო, არა დაბალი გვარისა, და ვაჟკაცობით განთქმული, და რომაელთა საქმეებისათვის მუდამ იყო მკვლელებზე უფრო ერთგული“.¹

სიტყვის შემდეგ ნაწილში ორატორი ჩერდება კოლხთა მძიმე მდგომარეობაზე და ლოგიკური გზით ასკვნის რომის პოლიტიკური ვითარების გაუარესებასაც, რადგან „თუ სახელმწიფო ყოველმხრივ არ არის გამაგრებული და ერთს რომელსამე ნაწილში მოდუნებულია, ვეღარ იარსებებს წესიერად; პირიქითი, ის თავის სახელწოდებასაც ტყუილა ატარებს, ვინაიდან ის მოკლებულია თავისუფალი არსებობის საშუალებას“.²

ყოველივე ამის მიზეზად ბრალმდებელი დამნაშავეთა საქციელს ასახელებს და მკაცრად ამხელს მათ ცბიერ, მოღალატურ და მანკიერ ბუნებას. ორატორი უთითებს მკვლელთა შეუწყნარებელ მახინჯ მხარეებზე, ამქლავნებს მათ მაცდურობას, ორპირობასა და ვერაგობას. მას უმძიმეს ბოროტმოქმედებად მიაჩნია დამნაშავეთა მზაკვრული მონაგონი, თითქოს ქვეყნის სასარგებლო საქმე ჩაიდინეს. ის აქ ზედავს აღმამფოთებელ პირფერობასა და შეურიგებელ

¹ ნ. კანდელაკი, ქართული მკვლევარეულება, გვ. 116-117.

² იქვე, გვ. 117.

წინააღმდეგობას, რასაც ნილას ხდის შემდეგი ბრძნული გამონათქვამით:

„იმთავითვე ხომ სარგებლობა და უკანონობა ერთმანეთის საწინააღმდეგო ცნებებს წარმოადგენენ, სიმზეცე და სამართლიანობა ერთიმეორეს დაშორებული იყვნენ და შეურევნელი, მათი ერთად არსებობა არასოდეს არ ყოფილა შესაძლებელი“.¹

ბრალმდებელი თანდათან ავიწროებს მეტყველების თემატიკურ არეს და კონკრეტული ფაქტების გამოვლენით ამახვილებს მსმენელთა ყურადღებას: ის ამელავნებს უსამართლო მოქმედების შედეგს, ღრმა აზროვნების სინათლით სწვდება ჩადენილი ბოროტების მიზეზს და უღმობელი ლოგიკის ცეცხლით ანადგურებს მოპირდაპირის უკანასკნელ საფარს.

ორატორი ამბობს:

„მოწინააღმდეგესა და მტერს ხომ საქმის მიხედვით გამოიყნობ ადამიანი და არა სიშორის მიხედვით. ცხადია, მტრად უნდა ჩათვალო ის, ვინც იმას აკეთებს ხალისით, რაც მოწინააღმდეგეებს ესაიპოვნებათ, თუნდაც ის შენთან იყოს და შენთან ერთად ლაშქრობდეს და ახლო ნათესაურ კავშირში იყოს შენთან. ეხლა: ისინი ამბობენ, რომ მოკლეს არა მეგობარი, არა მეფე; არამედ მტერი, ტირანი და სპარსელების მომხრე. კიდევ მეტი: ისინი ისეთ უსამართლობამდე მივიდნენ, რომ განსვენებულს აბრალებენ მედიზმსაც: საბრალო! სიკვდილის შემდეგაც ვერ განათვისუფლდა უბედურებისაგან, და ეხლაც, როდესაც მას აღარ შეუძლია თავი იმართლოს, მოღალატეობაში ედება ბრალი. რომელი კანონი, თქვენი ან ბარბაროსებისა, მოიწონებს ასეთ მდგომარეობას, რომ ჭერ განაჩენი გამოუტანო ადამიანს და მერე წაუყენო ბრალდება? ისინი თვითონ არიან მსაჯულები, მტრებიც და ბრალმდებლებიც, ყველაფერი ერთად შეასრულეს და საქმის გაურჩევლად სრულად უდანაშაულო კაცს ისეთი სასჯელი არგუნეს, როგორიც შეეფერებოდა მართლაც ტირანობაში გამტყუნებულს. ეხლა კი, როდესაც თავის გამართლება სჭირდებათ, მოდიან და ბრალსა სდებენ უსამართლოდ დასჯილ კაცს“.²

ორატორი ისევ უბრუნდება ბოროტმოქმედების აქტს, ირგვ-

¹ ნ. კანდელაკი, ქართული მკვებრმეტყველება, გვ. 117-118.

² იქვე, გვ. 118.

ლივ უტრიალებს მომხდარ უბედურებას, აღწერს მკვლელთა მოტივებს, მიუთითებს მათს უსაფუძვლობაზე, და რომელთა პირუთვნელი სამართლის მოხსენიებით ამზადებს ნიადაგს სასურველი განაჩენისათვის.

გადამწყვეტი რწმენის შესაქმნელად ბრალმდებელი იმალღებს პათეტიკურ ხმას და რიტორიკული განმეორების გზით ასურათებს გუბაზის ადამიანურ და მეფურ სიდიადეს.

ორატორი ასე მიმართავს რომაელ მსაჯულებს:

„ვინ იყო, რომ სპარსელთაგან დანაპირებ სიმდიდრესა და ყოველნაირ სიკეთეს ამჯობინა თქვენდამი კეთილი განწყობილება? ვინ იყო, რომ ხოსროს მეგობრობა უკუაგდო და იმ დროს, როდესაც ეს მეგობრობა უდიდეს სიმდიდრეს უმზადებდა მას, თქვენგან მცირედსაც დასჯერდა? ვინ იყო, რომ წინათ, როდესაც ეს ქვეყანა დიდი ზნის განმავლობაში მიდიელების სათარეშოდ იყო გამხდარი და თქვენი დამხმარე ჯარები იგვიანებდნენ, მაშინვე გამოიცვალა საცხოვრებელი ადგილი და თვით კავკასიონის მწვერვალებზე გადასახლდა, სადაც თითქმის ველურ ცხოვრებას ეწეოდა, და მან ეს უფრო ამჯობინა, ვიდრე მტრის მეგობრობა გამოეყენებინა, შინ ჩასულიყო და განცხროპით ეცხოვრა? ვინ იყო ეს? ეს იყო გუბაზი, რომელიც არ უშინდებოდა არავითარ გაჭირვებას, თუკი თქვენი გულისთვის იყო ეს აუცილებელი, სად ხართ კანონებო, სად არის სამართალი!“¹

ასეთი მძლავრი და ზვიადი გამონათქვამით ამთავრებს კოლხი ორატორი სიტყვის ძირითად ნაწილს, რომლის შემდეგ კიდევ რამდენიმე მახვილი მოსაზრებით აშუქებს საქმის ვითარებას, მოაგონებს მსაჯულს თავიანთ მაღალ დანიშნულებას და მეტად მკაცრი, მაგრამ დიდად სამართლიანი განაჩენისაკენ მოუწოდებს სასამართლოს.

¹ ნ. კანდელაკი, ქართული მკვერბეტყველება, გვ. 120-121.

იოანე საბანისძე

იოანე საბანისძე VIII საუკუნის ქართველი მწერალი და მქადაგებელია. ქართლის კათალიკოსის სამოელის (780—790) შეკვეთით მას აღწერია ერთი გაქრისტიანებული არაბის ჰაბოს წამება. აღწერილი მოვლენის თვითმხილველი და წამებული ჰაბოს პირადი მეგობარი იოანე თავის თხზულებაში ფართოდ გვიხატავს იმდროინდელი ჩვენი ქვეყნისა და მახლობელი კუთხეების საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ვითარებას.

იოანე საბანისძეს თავისი ნაწარმოები, „წამებაჲ წმინდისა და ნეტარისა მოწამისა ქრისტესისა ჰაბოჲსი“ ოთხ თავად გაუყვია. მეოთხე თავი, „ქებაჲ წმინდისა მოწამისა ჰაბოჲსი“, წარმოადგენს თხზულების მთავარი პერსონაჟის რიტორიკულ ხოტბას. მოთხრობის ეს ნაწილი ყურადღებას იქცევს ზეპირი სიტყვისათვის ნიშანდობლივი მხარეებითა და მჭევრმეტყველური ფორმით.

უნდა აღინიშნოს, რომ მთელი ნაწარმოები და განსაკუთრებით მისი მეოთხე თავი განკუთვნილია, უმთავრესად, მსმენელთა საყურადღებოდ. თხრობის დასაწყისში ავტორის ასეთი მიმართვა გვხვდება: „მომიპყრენით საჩინონი ეგე სასმენელნი თქუენნი და უფროჲსლა საცნობელნი ეგე ყურნი გულისა და გონებისა თქუენისანი განჰმარტენით სმენად და მასპინძელ ექმნენით სიტყუათა ამათ ჩემთა!“¹ იქვე ავტორი პირდაპირ მიმართავს მსმენელთ: „საყუარელნო, ნუ გეწყინებინ სმენად სიტყუათა ამათ, რაჲთა არა ცუდად დაგშურეთ: მე სიტყვთა და თქვენ სმენითა“. ქვემოთ მოთხრობის

¹ ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, შედგენილი სოლ. ყუბანეიშვილის მიერ, თბ., 1946, ტ. I, გვ. 56.

თემა ნახსენებია, როგორც ყველასათვის „სმენად საწადელი“. კერძოდ, „ქების“ დასაწყისში ნათქვამია: „ აწ მოვედით, ქრისტეს მორწმუნენო, და ვდღესაწაულობდეთ ქსენებასა ახლისა ამის წმიდისა მოწამისასა“.¹

ერთი სიტყვით, ი. საბანისძის ნაწარმოები წარმოადგენს ერთგვარ წერილობითს მოხსენებას, რომელიც უფრო მსმენელთა აუდიტორიას გულისხმობს, ვიდრე მკითხველთა წრეს. ნაწარმოების ეს თავისებურება მეცნიერებაში შეუმჩნეველი არ დარჩენილა. ი. ჯავახიშვილი, ჩვენი საისტორიო მწერლობის მიმოხილვისას, გარკვევით მიუთითებს, რომ საბანისძე „ჩვეულებრივი მწერალი არ ყოფილა“ და „მკითხველისა და მსმენელისადმი“ მიმართული „თხზულება“ ჩვეულებრივი მოთხრობის სახით კი არა აქვს დაწერილი, არამედ გარკვეულს, წინდაწინვე აღნიშნულს გეგმაზე არის აგებული“.² კერძოდ, ნაწარმოების მეოთხე თავის შესახებ კ. კეკელიძე აღნიშნავს: „ეს ქება ან ზოტბა ნამდვილი ნიმუშია ქართული მკვერმეტყველობითი ლიტურჯიასა, ის მაჩვენებელია, თუ რა სიმაღლეზე ასულა ამ დროს ორატორული ხელოვნება ჩვენში“.³

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, იოანე საბანისძის სამწერლო დამსახურებას ორატორული ღვაწლიც ერთვის.

იოანე საბანისძე ქართული ორიგინალური ჰომილეტიკის ადრინდელი წარმომადგენელია. ის სახოტბო და საზეიმო მქადაგებლობის შესანიშნავი ხელოვანია.

არაბთა ბატონობის მძიმე პერიოდში, როცა, ავტორის სიტყვით, „აღვერიენით ერსა, უცხოსა შჯულითა, განდგომილსა ქრისტესსაგან“ და ირყეოდნენ ქართველები, „ვითარცა ლერწამნი ქართაგან ძლიერთა“, მწერალ-მქადაგებელს მიზნად დაუსახავს თავისი პატრიოტული ნაწარმოებით ეროვნული სიამაყის გრძნობა გამოეწვია და მორალური დაქვეითების პროცესი შეეჩერებინა. როგორც ჩანს, ქვეყნის მოწინავე შვილებს ესმოდათ, რომ სულიერი მონაპოვრის გადარჩენით ხალხი ინარჩუნებდა ფიზიკური არსებობის უფლებას,

¹ ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, ტ. I, გვ. 69.

² ი. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, თბ., 1945, გვ. 67.

³ კ. კეკელიძე, ადრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, ტფ. 1935, გვ. 51.

რომლის ძალით უნდა წარმოებულყო ბრძოლა სამშობლოს დასაცავად. ერთი ასეთი მოწინავე ქართველია იოანე საბანისძე. მისთვის ცნობილია, რომ დასახული მიზნის მისაღწევად უფრო ზეპირი სიტყვა გამოდგება, ვიდრე წერილობითი, და ამიტომ თავის მოთხოვნას ცოცხალი მეტყველების სახეს აძლევს და ორატორული ძეგლის დანიშნულებას აკისრებს. როგორც ირკვევა, ნაწარმოები თავიდანვე განკუთვნილი იყო მრევლის წინაშე წარმოსათქმელად. ყოველ შემთხვევაში, მისი მეოთხე თავის ასეთი დანიშნულება ექვს გარეშეა.

„ქებაჲ წმიდისა მოწამისა პაბოასი“,¹ უწინარეს ყოველისა, ორატორული ქმნილებაა. ის აგებულია ზეპირი სიტყვის ძირითადი წესების დაცვით: უშუალოდ მიმართავს მსმენელს, ფართოდ იყენებს ენის ექსპრესიულ ძალას, შემკულია ენამკვეთური კაზმულობითა და დამარწმუნებელია თავისი ღრმა გულწრფელობით.

ქვემოთ წარმოდგენილია „ქების“ ანალიზი.

იოანე საბანისძის „ქებაჲ“ მეორე პირის ფორმით წარმოებულ ვრცელი ორატორული თხრობაა. ის აგებულია მეორე პირთან შესიტყვების წესით და განკუთვნილია მესამე პირისათვის, ორატორის მიერ მეორე პირისადმი ნათქვამი სიტყვა მიმართულია მსმენელისადმი. ამნაირად, ავტორის თხრობის გრამატიკული კონსტრუქცია მეორე პირში მეტყველებაა. „ქებაში“ ამ კონსტრუქციის გარეთაა მხოლოდ პირველი ფრაზა, რომელიც უშუალოდ მსმენელისადმი მიმართული, შესავალს წარმოადგენს.

აი, ეს შესავალი:

„აწ მოვედით, ქრისტჳს-ს-მორწმუნენო. და ვდღესასწაულობდეთ ქსენებასა ახლისა ამის წმიდისა მოწამისასა, რომელი ყოველსა ამას სოფელსა ჩუენსა ქართლისასა მეოხად ჩუენდა ქრისტემან მოგუანიჳა, და სიხარულითა მრავლითა განვახუნეთ საუნჯენი გულთა და გონებათა ჩუენთანი და მხიარულითა პირითა და განმარტებულითა ენითა ვაქებდეთ კეთილად-მოღუაწებასა მისსა და ვიტყოდით“...²

შესავლის შემდეგ იწყება ძირითადი თემის თხრობა, რომლის ყოველი აზრობრივად დასრულებული ნაწილი იხსნება აბო ტფი-

1 ნ. კანდელაკი, ქართული მკვერმეტყველება, გვ. 126-129.

2 იქვე, გვ. 126.

ლელისადმი მიმართვით. ამ მიმართვების სტერეოტიპული ფორმებია: „სანატრელო მოწამეო“, „ყოვლად ქებულო ქრისტტს მოწამეო“, „წმიდა მოწამეო“, „ღუაწლის-მძლეო წმიდაო მოწამეო“ და სხვ. ყოველი მიმართვის ქვეშ ფართოდ გაშლილია მძაფრი ორატორული სტილით შესრულებული სურათი, რომელიც გვიხატავს ტფილელის ან დაუფასებელ დეაწლს, ან მოწამებრივ სიკვდილს, ან დაღირსიულ ხოტბას. სამივე შემთხვევაში ორატორი მეტად მკვეთრ და კოლორიტულ სახეებს აყალიბებს და მათი ორგანული გაერთიანებით ქმნის წარუშლელ შთაბეჭდილებას. ეს სახეები შეფერილია ბიბლიური გადმოცემების მოტივებით და დამძიმებულია რელიგიური მითების დეტალებით, მაგრამ არსებითად ორიგინალური აზროვნებისა და თვითმყოფადი შემოქმედების შედეგს წარმოადგენენ.

აი, აბო ტფილელის მოწამებრივი სიკვდილის ამსახველი სურათი:

„შენ ქუეყანამ მსხვერპლად წმიდად და სათნოდ მიგიპყრა ღმერთსა, მას ზედა დაწუვითა პატიოსნისა გუამისა შენისაჲთა, რამეთუ გექმნა შენ, ვითარცა საკურთხეველი იგი აბელისი, ენუქისი, აბრაჰამისი და ელიაჰისი, რომელნი — იგი მრგულიად დასაწუელთა მათ ტარიგთა შესწირვიდეს ღმერთისა, და კუალად აღგილი იგი სამსხვერპლოჲსა შენისაჲ ემსგავსა, ბერვარსა აპრონისსა და ზაქარიასა მღდელთასა, რამეთუ ნაკურთხალსა მას ზედა ცეცხლისასა აღვიდოდა, ვითარცა სულნელებაჲ საკუმეველთაჲ, სულნელებაჲ კორცთა მავათ შენთაჲ წინაშე უფლისა, წმიდაჲსა მას წმიდათასა, ზეცისა საკურთხეველსა!“¹

აი, აბო ტფილელის ხოტბა-დიდების გამომხატველი ადგილი:

„აწ ვინ-მე ღირსად გაქებდეს შენ, ქეშმარიტად ჯაქებელსა? მნებავს ქებად შენდა, ყოვლად-ქებულო ქრისტტს მოწამეო, არამედ ვერ ვიკადრებ, რამეთუ უფროჲს გონებისა ჩემისა აღმალდა ქებაჲ სათნოებათა შენთაჲ. და კუალად მეშინის მე დადუმებად, რამეთუ სანატრელითა მით ქრისტტს-მიერითა სიყუარულითა შემიყუარე მე, ვიდრე იყავდა სოფელსა ამას შინა ჩუენსა. აწ ნუუკუე დაყენებთა ენისა ჩემისაჲთა ქებასა შენსა დაეყენოს ჩემ-თვსცა მოღვაწებაჲ მეოხებისა შენისაჲ ქრისტტს მიმართ! აწ შენმიერვე მოღე-

¹ ნ. კანდელაკი, ქართული მკვირვებულება, გვ. 129.

ბითა მადლისა მის ქრისტესისაჲთა, მსგავსად ძალისა ჩემისა, გაქებდე შენ, შუენიერებითა შემკულო უფლისა მიერა!“.1

იოანე საბანისძის ორატორული ქმნილება შემკულია მოხდენილი ეპითეტებით. ზოგი მათგანი უერთდება საზღვრულ ცნებას და მასთან ერთად ქმნის კომპოზიციას. „ქებაში“ გამოყენებული ეპითეტი ხშირად დაშორებულია საზღვრულიდან ჩართული სიტყვით. მაგალითად, ასე: „სისხლი თვისი უბიწოა“. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მსაზღვრელისა და საზღვრულის ადგილები აქ უცვლელი არაა — ხან პირველი უსწრებს მეორეს („სანატრელო მოწამეო“), ხან პირიქით („მტერმან ბოროტმან“).

იოანე საბანისძის მკვერი სიტყვა დამშვენებულია მდიდრული შედარებებით. მაგალითად: „შენ უუგნურთა მათ შემწირველთა შენთა მახვლითა და ცეცხლითა, უმეტეს აღისა, განგაბრწყინვეს“; „შენ ნათესავეთა შენთა უცხო და განგდებულ გყვეს, ხოლო ქრისტემან ისმაილელთა შორის, ვითარცა ვარდი ეკალთა-გან, გამოგარჩია და მიგიპყრა თვისსა მას ეკლესიასა“; „შენ, ველური ეგე ზეთის ხილი, მოგიღო ქრისტემან და მტილსა მას შინა თვისსა სამკვდრებელსა ნაყოფად კურთხევითად დაგნერგა“.

ეს უკანასკნელი კონტექსტი შედარებასთან ერთად მეტაფორასაც შეიცავს: „მტლისა მას შინა თვისსა სამკვდრებელსა ნაყოფად კურთხევისად დაგნერგა“, და მომდევნო ფრაზა — „და ნაყოფითა მით სარწმუნოებისა შენისაჲთა ახარა ეკლესიასა“ მეტაფორული სახის ნიმუშებია. ასეთივე სახის საუკეთესო ნიმუშია, აგრეთვე შემდეგი ადგილი: „მტერმან ბოროტმან აღიტაცა და ცხოვარი იგი ქრისტესი ნამგლევ იქმნა; რამეთუ მწყემსსა მას კეთილსა განეშორა და არგანი იგი ქრისტეს ძლიერებისაჲ განაგდო კელთაგან თვისთა, ამისთჳსცა იძლია და განვარდა სამწყსოჲსაგან პირმეტყუელთა მათ ცხოვართაჲსა“.²

სიტყვაში ერთგან გამოყენებულია გრადაციის რიტორიკული ზერხი: „ვითარმე გაქებდე შენ, ღუაწლისმძლეო წმიდაო მოწამეო? რამეთუ შენ, ახალი ეგე ქრისტეს მორწმუნეს, მოძღუარ ჩუენდა იქმენ, სწავლულნი უფროჲს გულისხმიერ ჰყვენ, შერყეულნი უფ-

1 ნ. კან დელაკი, ქართული მკვერბეტყველება, გვ. 126-127.

2 იქვე, გვ. 127-128.

რომს განამტკიცენ, განმტკიცებულნი, წარმართნი წადიერ ჰყვენ ქრისტეს მონებად“.¹

ხსენებულ მხატვრულ ხერხებთან ერთად „ქების“ ექსპრესიულ ძალას ქმნიან რიტორიკული შეკითხვები და ძახილის წინადადება-ნი. ერთხელ ამავე დანიშნულებით ერთადაა გამოყენებული შორის-დებული და განმეორება: „**ჰ უგუნურებაჲ და უმეტეს უგუნურებაჲ იგი მათი, რამეთუ რომელ-იგი პირველ არავინ გიცოდა, ვითარ-მედ ვინ ხარ, ანუ რომლისა ნათესავისაგან, ანუ რომლისა ერისაგან, ანუ რომლითა შჯულითა სცხომდებოდე, აწ ესერა უნებლებით წარ-მოგაჩინეს საცნაურად ქრისტეს აღმსარებელად, და მარტვლად ყოველთა შეგისწავლეს**“.²

განსაკუთრებით ხშირად მიმართავს ორატორი ძახილის ფრა-ზებს. მათი სიმრავლე ქმნის სიტყვის რიტორიკულ სიმალღეებს და ხელს უწყობს მეტყველების მაღალფარდოვნებას. ეს სიმალღეები აქ თითქმის თანაბარია მთელი „ქების“ გასწვრივ და მათ შორის არ შეინიშნება ექსპრესიული მწვერვალი. ასეთ თანაზომიერ შემალღე-ბულ დონეზე მიმდინარეობს მთელი მეტყველება, რომელიც აქა-იქ იერთებს განსხვავებულ ნაკადებს, მაგრამ ამით არ იცვლის თა-ვის ძირითად ელფერს და შეუფერხებლად აღწევს მსმენელის გუ-ლისყურამდე.

ასეთია იოანე საბანისძის ორატორული მეტყველება.

1 ნ. კ ა ნ დ ე ლ ა კ ი, ქართული მკვებრმეტყველება, გვ. 129.

2 ი ქ ე ე, გვ. 128-129.

იოანე ბოლნელი

იოანე ბოლნელი დიდი ქართველი მქადაგებელია. მის სახელთან დაკავშირებულია ჩვენი ორიგინალური ჰომილეტიკის აყვავება X საუკუნის მეორე ნახევარში. ის მოღვაწეობდა ბოლნისის კათედრაზე. აქ, საქართველოს გაერთიანების წინა პერიოდში, როცა იწრთობოდა მძლავრი ეროვნული სულისკვეთება, გაისმა ბოლნელის მგზნებარე სიტყვა, რასაც მკირე მნიშვნელობა როდი უნდა ჰქონოდა ხალხის პატრიოტული აღზრდისათვის.

იოანე ბოლნელის სამქადაგებლო შემოქმედება სახარების ტექსტის ამა თუ იმ ადგილის განმარტებას წარმოადგენს. ეგზეგეტიკური ხასიათის მასალა აქ მოქცეულია ორატორულ ფორმაში. ორატორი მჭევრი სიტყვით გადმოგვცემს ბიბლიური ამბების აზრსა და მნიშვნელობას. მისი მეტყველება უმთავრესად აგებულია ახალი აღთქმის თემებზე, რომელთა რელიგიურ-მისტიკური არსი ზეპირ სიტყვაში შეფერილია მორალური იერით და გამოხატულია ალეგორიული ხერხით. ეს არის იოანე ბოლნელის ორატორული ხელოვნების ძირითადი გზა. ამით აღწევს ის მასალის მხატვრულ გარდათქმასა და იდეურ გაღრმავებას.

იოანე ბოლნელის ქადაგებანი განუთვნილია სხვადასხვა კვირიაკისათვის. ყოველი ქადაგების დანიშნულება განსაზღვრულია. თითოეულ მოძღვრებას საკუთარი საგანი, ადგილი და მიზანი გააჩნია. ერთხელ აღბეჭდილი სიტყვა, უნდა ვიფიქროთ, შემდეგ ხშირად მეორდებოდა, მაგრამ ყოველთვის შესაფერის ვითარებაში. ასეთ ვითარებას კვირიაკეთა დღესასწაულები მიუთითებდა.

ასე გამხდარა იოანე ბოლნელის ჰომილეტიკური ძეგლები

ღვთისმსახურების სიტყვიერ შემადგენლად და ცნობილი საეკლესიო მქადაგებლების — იოანე ოქროპირის, ბასილ კესარიელის, გრიგოლ ნაზიანზელისა და სხვათა სიტყვების მსგავსად მოსულა ჩვენამდე, როგორც ქრისტიანული მქადაგებლობის რჩეული ნიმუშები.

იოანე ბოლნელის გადარჩენილი ორატორული მემკვიდრეობა დიდი არ არის. ჩვენამდე მოღწეულია მისი 13 ქადაგება. ეს ქადაგებანი და, შესაძლოა, ორატორის სხვა ძეგლებიც, თავიდანვე ცნობილი ყოფილა ჩვენში. ყოველ შემთხვევაში, XVIII საუკუნის მქადაგებლები უხვად სარგებლობენ იოანე ბოლნელის მხატვრული სახეებით. ანტონ პირველი კი შთაგონებული იამბიკოთი ამცნობს მას.¹

იოანე ბოლნელის ზეპირი მეტყველება მკაფიო, მხატვრული და კეთილზმოვანია. მისი ენა ნათელი, დახვეწილი და გამართულია. ის მეტყველებს გაუცვეთელი სიტყვებით, მარტივი ფრაზებითა და სადა სტილით. ორატორი თავის აზრებს გადმოგვცემს კაზმული ფორმით, საღი და ცოცხალი ელფერით, ლამაზად, მწყობრად და ჰარმონიულად. მისი სიტყვა უშუალოდ მსმენელისკენაა მიმართული: „აწ მოვედით, საყუარელნო, და ისმინეთ სიტყუათა ჩემთაჲ, რამეთუ აჰა ესერა მოვიდა და მოიწია ყამი იგი შეწყყარებთა ჩუენისაჲ². ასე მიმართავს ორატორი მსმენელს. თითქმის ყოველი ქადაგების დასაწყისში ისმის მსმენელთა გულისმომგები შესიტყვება, მაგალითად: „სიწმიდისა თანა ზრდილნო, და სიმართლისა მოწაფენო, და ქრისტეს საიდუმლოთა ზიარნო! ყვენით გულნი თქუენნი ახალ და სულნი და ისმინეთ სიტყუათა ამით, რომელთა მე მოგითხრობ თქუენ: ეკლოვანი ქვეყანაჲ კეთილად რა მოიქმნის, ნაყოფიერად გარდაიქცის“.³

ასეთი მიმართვებით მქადაგებელი თავიდანვე მტკიცედ იმორჩილებს მსმენელთა გულისყურს. ზეგავლენის წრეში მოქცეული მრევლის სულისკვეთება თანდათანობით ერთიანდება. რიტორული ფიგურებით გამოთქმული აზრები, მეტყველების რიტმული დინება და კეთილზმოვანი ბგერითი ჰარმონია საბოლოოდ იმორჩილებენ

¹ ანტონ პირველი, წუობისიტყვაობა, გამოცემა პ. იოსელიანისა, ტფ., 1853, სტრფ., 671-672.

² იოანე ბოლნელი, ქადაგებანი, ტფ., 1911, გვ. 6.

³ იქვე, გვ. 17.

მსმენელის ცნობიერებას და ორატორის ნება-სურვილით წარმართავენ მას. ასეთ სურათს გვაძლევს ბოლნელის ორატორული მემკვიდრეობის შემოქმედებითი პროცესის წვდომა. ქვემოთ, იგივე პროცესი უფრო კონკრეტულადაა გათვალისწინებული.

მეტყველების ზეგავლენის ძალას აქ უმთავრესად ხატოვანი აზროვნება ქმნის. ამ უკანასკნელს უზრუნველყოფს უხვად გამოყენებული რიტორული ხერხები. მათ შორის ბოლნელი უფრო ხშირად მიმართავს ანაფორულ წყობას — ფრაზების დასაწყისის განმეორებას. ის რიტმული თანმიმდევრობით იმეორებს ფრაზის პირველ სიტყვას, ან სიტყვების წყებას, და ამა თუ იმ მიმართულებით აღრმავებს აზრის ემოციურ კვალს. ეს კვალი ან ფრაზის განმეორებული ნაწილიდან რჩება, ან მისი მომდევნო სიტყვების შედეგია. ორივე შემთხვევაში ყურადღება მიმართულია განსაზღვრული აზრისაკენ.

ჩვეულებრივად, როცა ორატორი ერთ სიტყვას იმეორებს, ყურადღება ამ სიტყვისაკენ იხრება, ხოლო როცა რამდენიმე სიტყვა მეორდება, ყურადღების ცენტრი მომდევნო სიტყვების აზრზე გადადის.

პირველი შემთხვევის მაგალითი: „მარხვაა გვრგვნი წმიდათა მოწამეთაჲ; მარხვამან ჩჳლნი განამტკიცნის; მარხვამან ჳაბუკნი განაბრძენის და მოხუცებულნი განაძლიერნის; მარხვამან განამართლნის შეცოდებულნი და აღმართნის დაცემულნი; მარხვაა წინამძღუარი ქალწულებისაჲ; მარხვაა სიწმიდე არს ქორწინებულთაჲ; მარხვა გზაა არს სასუფეველისაჲ; მარხვაა კიბე არს ზეცად აღმყვანებულისა.“¹

მეორე შემთხვევის მაგალითი: „ჩუენდა ჳერ არს განღჳებად ძილისაგან მსწრაფლ; ჩუენდა ჳერ არს ზე აღდგომად გულსმოდგინედ; ჩუენდა ჳერ არს წარმართებაჲ მჳტურვალედ; ჩუენდა ჳერ არს მიგებებაჲ მისა სიხარულით; ჩუენდა ჳერ არს თაყუანის ცემაჲ მისა სიწმიდით; ჩუენდა ჳერ არს მისი მუჳლთ მოღრეკაჲ სინანულისით; ჩუენდა ჳერ არს მისა შევედრებაჲ ცრემლით; ჩუენდა ჳერ არს მისა აღსაარებაჲ...“²

იოანე ბოლნელის მეტყველებაში გვხვდება ანაფორული წყო-

1 იოანე ბოლნელი, ქალაგებანი, გვ. 5.

2 იქვე, გვ. 7.

ბის სხვა სახეობაც — ქვეწყობილ წინადადებათა შორის დასაკავ- შირებელი სიტყვების განმეორება, მაგალითად: „იყო შიმშილი ძლიერი მას სოფელსა, რამეთუ, სადა მეცნიერებით იფქლი არა იშ- რომებიან — მუნ შიმშილი ძლიერი არან; სადა სიწმიდისა ტევანი არა დაიწინიხებიან — მუნ შიმშილი ძლიერი არან; სადა ურჩულოე- ბაჲ ფრიად არს — მუნ სიკეთ არად სარგებელ არან; სადა იეფობა ბოროტისაჲ — მუნ მოკლება კეთილისაჲ“.¹

იოანე ბოლნელის მეტყველების ერთი სამკაული შედარებაა. ორატორი მოხდენილად იყენებს მოვლენათა მსგავსებას შედარების საფუძვლად. ეს მსგავსება ხშირად მეტად შორეულია. ამ გზით ქმნის ორატორი უჩვეულო შედარების შემცველ კონტექსტებს და მათი კოლორიტული შინაარსით იწვევს მოულოდნელი აზრის ეფექტს. აქა-იქ რთული შესატყვისების ფარგლებში რამდენიმე შე- დარებაა ჩართული. ასეა უმთავრესად პერიოდულ წყობაში, მაგა- ლითად: „რამეთუ მუცელი მაძლარი, ვითარცა ნავი დამძიმებული ადვილად დაინთქოს ღელვათაგან, ხოლო ვითარცა ორბი უზმაჲ მე- ყსეულად აღფრინდის ჰაერთა ზედა და განერის იგი მონადირეთა- გან, — ეგრევე სახელ მუცელი უზმაჲ და ცარიელი ადვილად განე- რის საცთურისაგან ეშმაკისა“.²

ასევე ოსტატურად ფლობს ორატორი მოკლე შედარების ხერხს — მეტაფორას. აი, მაგალითად, მეტაფორის დახმარებით შელამაზე- ბული სტილი: „ტიროდა ტკივნეულად, ცრემლოდა უწყინოდ, ნა- კადულნი წყალთანი გარდამოდრიოდეს თუალთაგან მისთა“.³ ან „ხო- ლო აწ ვიტყუ თქვენდა მიმართ, საყუარელნო, რაჟთა შევიმოსოთ ესე ვითარი საჩუმუნოვებაჲ და გულსმოდგინებაჲ“.⁴ ან კიდევ: „აწ მოვედით, საყუარელნო, შევიდეთ იწროხსა მისგან ბჭისა, სადა იგი მცირედნი შევლენან და ვჰბაძვიდეთ მათ, რაჟთა შევიდეთ ჩუენცა მათ თანავე და ნუშეცა ვინ იპოვების ჩუენ განი, საყუარელნო, ფარ- თოსა მას ბქესა, სადა იგი მრავალნი შევლენან“.⁵

იოანე ბოლნელის ენა მდიდარია ზმნებით. ორატორი მოვლე-

1 იოანე ბოლნელი, ქადაგებანი, გვ. 35.

2 იქვე, გვ. 5.

3 იქვე, გვ. 13.

4 იქვე, გვ. 15.

5 იქვე, გვ. 17.

ნებს მოქმედებაში ხატავს. ეს ცოცხალი ელფერით მოსავს მეტყვე-
ლებას. ეს სიცოცხლის წყარო ხშირად ზმნური სინონიმები და მ-
თი რიტმული წყობაა. მაგალითად, უწმიდური სულის მოქმედება
ერთგან ასეა გადმოცემული: „განკიცხა, განაქიქა, განბასრა და და-
აგლო იგი ქუეყანასა და წარვიდა“.¹

იოანე ბოლნელის ქადაგებანი უხვად შეიცავს ბიბლიურ გამო-
თქმებს, იგავებსა და სახეებს. ზოგან მკვეთრად იგრძნობა მათი სი-
ჭარბე. აქა-იქ ისინი თავისთავადი მნიშვნელობით გვევლინებიან,
უფრო ხშირად საილუსტრაციო მასალას წარმოადგენენ.

იოანე ბოლნელის ორატორული ხელოვნების ნიშანდობლივ
მხარეებს აერთიანებს ქადაგება „ღვნის-მსუმელთა და მომთრვალე-
თათვს“.² ეს ქმნილება მკვერად გამართული საჯარო სიტყვის ნიმუ-
შია. ყურადღებას იქცევს მისი მტკიცე ლოგიკური წყობა, ბუნებ-
რივი, სადა კაზმულობა და მდიდარი ენობრივი ფორმა.

ქადაგების დასაწყისში გამოთქმულია ამოსავალი დებულება:
„მომთრვალეთა სასუფეველი ღმრთისაჲ ვერ დაიმკვდრონ“. ამ იდე-
ური ხასიათის გამონათქვამის დასურათებას წარმოადგენს მთელი
სიტყვა. ამისათვის აქ მოხმობილია ზეპირი სიტყვაკაზმულობის
ბევრი ლოგიკური და მხატვრული ფაქტორი. უწინარეს ყოვლისა,
ორატორი გულისამომგები მიმართვით ისაკუთრებს მსმენელთა კე-
თილგანწყობილებას: „ნუ დაითვრები ღვნითა, რომლისაგან არს სი-
ბილწე, რამეთუ ტაძარნი ხართ ღმრთისანი და სული წმიდაჲ დამკვ-
დრებულ არს თქუენ შორის“,³ აქადაგიანი მიჩნეულია ღვთის ტაძ-
რად. ხოლო ეს უკანასკნელი — სულიწმიდის სავანედ. ამ მოსაზ-
რებას ეყრდნობა შემდეგი რიტორული შეკითხვა: „უკეთუ აწ ტა-
ძარი იგი და საყოფელი სულისა წმიდისაჲ ჰყოთ საყოფელ ღვნისა
და სიმთრვალისა, რაჲსათვს კარსა და შემავალსა სულსა წმიდასა
დაუღობავ ღვნითა და სიმთრვალითა?“ ამას მოსდევს მხატვრული
დასურათება. ორატორი მეტყველებას მოსავს ხატოვანი ფორმით.
ამ ფორმას ქმნის მეტაფორული სახვა. აქ კაზმული სახით ნაჩვენე-
ბია სულიწმიდის „საყოფელი... სავაე ვითარცა თხიერი“, საიდანაც
„ცელტოდის სული წმიდაჲ და არა დაადგრეს, რამეთუ ვერ პოოს

1 იოანე ბოლნელი, ქადაგებანი, გვ. 61.

2 ნ. კანდელაკი, ქართული მკვერბეტყველება, გვ. 140-142.

3 იქვე, გვ. 140.

მუნ ფართობებაჲ“, ვინაიდან „ფუტკარიცა საყოფელსა მას წმი-
დასა და ფართობასა ეძიებს... და რაჟამს არა პოვის სადგუ-
რი იგი, ვითარცა მას ჰნებავენ, მოიძულვის ადგილი იგი და მოიძა-
გის ნაშრომიცა იგი“.¹

შემდეგ გახსნილია ამ მეტაფორული სურათის აზრი და წარ-
მოდგენილია ვრცელი დარიგება, რომელიც იწყება ასე: „ხოლო აწ
შენ, საყვარელო, ისმინე ჩემი და გასწაო შენ“... ეს სწავლება შე-
ადგენს ქადაგების დიდ ნაწილს. აქ ნათლად ნაჩვენებია „ღვნისმსუ-
მელთა და მომთრვალეთა“ მიუღებელი ქცევა და ზნეობრივი მან-
კიერება. გზადაგზა ორატორი ოსტატურად იშველიებს მორალურ
სენტენციებს, შემაგონებელ ფაქტებს, მხატვრულ შედარებებსა და
ბიბლიურ ლეგენდებს. ამ უკანასკნელთა შინაარსი გამოყენებულია
სიტყვის დასკვნითს ნაწილში, მსმენელთა საბოლოო დარწმუნების
მიზნით. აქ ორატორი ცოცხლად გადმოგვცემს ნოეს, სამსონის, იო-
ანე ნათლისმცემლისა და სხვათა საბედისწერო თავგადასავალს, რაც
ბიბლიური თხრობის თანახმად ღვინოს უკავშირდება და, დასასრულ,
მოითხოვს „ღვნის-მსუმელთაგან“ „მომთრვალების“ უქუგდებას.

თავისი თემატური ხასიათითა და იდეური შეფერილობით იო-
ანე ბოლნელის ქადაგება „ღვნის-მსუმელთა და მომთრვალეთათჳს“
საერო შინაარსის ორატორული ნაწარმოებია. ის შედარებით თა-
ვისუფალია წმინდა მისტიკურ-დოგმატიკური მოტივებისაგან. ეს
ერთადერთი საერო შინაარსის ქმნილება შემოუნახავს ბოლნელის
მემკვიდრეობას. უნდა ვიფიქროთ, რომ მქადაგებელს კიდევ ექნე-
ბოდა ამდაგვარი ძეგლები, მაგრამ მათ ჩვენამდე არ მოუღწევია,
ვინაიდან დაცვისა და გამოყენების მიზნით საეკლესიო ქრესტომა-
თია-გულანებში მხოლოდ სასულიერო ქადაგებანი შექჳნდათ.

იოანე ბოლნელი ქართული სასულიერო მკვივრმეტყველების
დიდი წარმომადგენელია. ის ჩვენი ორიგინალური ჰომილეტიკის
გამოჩენილი ოსტატი და მგზნებარე შემოქმედია. მისი ორატორუ-
ლი მოღვაწეობა თავის დროზე გარკვეულ პროგრესულ ხასიათს
ატარებდა, ხოლო დღეს ისტორიული მნიშვნელობით იქცევს ჩვენს
ყურადღებას.

გიორგი მთაწმიდელი

ათონის ივერიის სალიტერატურო სკოლის გამოჩენილი წარმომადგენელი. XI საუკუნის მწერალი და მეცნიერი გიორგი მთაწმიდელი ზეპირი სიტყვის დახელოვნებული ოსტატიც იყო.

გიორგის ორატორული ძეგლები ჩვენამდე მოღწეული არ არის, მაგრამ მისი სიტყვების ფრაგმენტები და მათი შემხები ცნობები დაცულია გიორგი მცირის (ხუცესმონაზონის) თხზულებაში „ცხოვრება და მოქალაქობაა წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გიორგი მთაწმიდელისაა“.

ამავე ნაწარმოებში ბევრი ბიოგრაფიული ფაქტით აღბეჭდილია გიორგი მთაწმიდელის ორატორული პროფილი. ჩვენთვის ამჟამად საყურადღებოა დიდი ათონელის ზეპირი მეტყველებით შემოქმედებითი პროცესი, რასაც საკმაო სისრულით გვისურათებს ხსენებულ წყაროში შემონახული მასალა. ამ მხრივ უფრო საინტერესოა გიორგი მთაწმიდელის საჯარო გამოსვლები და პაექრობის დროს წარმოქმნილი სიტყვების ფრაგმენტები; განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მთაწმიდელის მონაწილეობა ანტიოქიის საეკლესიო კრებაზე გამართულ პაექრობაში.

ეს პაექრობა, პირველწყაროს კვალდაკვალ, ნაჩვენებია ქვემოთ. ქართული და ბერძნული წყაროების ჩვენებით დასტურდება, რომ IX საუკუნის პირველი ნახევრიდან დასავლეთ საქართველოს ეკლესია გამოეყო კონსტანტინოპოლის პატრიარქატს და შეუერთდა აღმოსავლეთ საქართველოს (მცხეთის) საკათალიკოსოს. ეს დიდი მნიშვნელობის ეროვნული აქტი პირდაპირი შედეგი იყო დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკური დამოუკიდებლობისა, რაც იმავე

პერიოდში იქნა მოპოვებული.¹ ამიერიდან საქართველოს მართლ-მადიდებლური ეკლესია მთლიანად ჩამოშორდა საბერძნეთის სასულიერო ხელისუფლებას და გახდა მძლავრი ავტოკეფალიური კერა ქრისტიანულ ახლო აღმოსავლეთში.

ჩვენი ეკლესიის ასეთ წარმატებას ვერ ურიგდებოდა საბერძნეთის სასულიერო ცენტრი, რომელიც რამდენიმე საპატრიარქოს აერთიანებდა და მხოლოდ მართლმადიდებლობის წინამძღოლობას იჩემებდა. ამით აიხსნება ის ხანგრძლივი ბრძოლა, რასაც საბერძნეთის სასულიერო ხელისუფლება აწარმოებდა ქართული ავტოკეფალიის წინააღმდეგ ჩვენი ეკლესიის დამოუკიდებლობის მოსასპობად და ბერძნულ საპატრიარქოში შესაყვანად.

ამ ბრძოლის ერთ გამოვლენას ადგილი ჰქონდა ანტიოქიის 1057 წლის საეკლესიო კრებაზე, რომელსაც მეთაურობდა პატრიარქი თევდოსი. ამ კრების დღის წესრიგში იდგა ქართული ავტოკეფალიის საკითხი. ანტიოქიის კრებას ესწრებოდა და საქართველოს ინტერესებს იცავდა გიორგი მთაწმიდელი.

ხსენებული საკითხის დასმა და მწვავე მსჯელობის საგნად ქცევა იმას გამოუწვევია, რომ „კაცთა ვიეთმე მრავალ-ლონეთა და მანქანათა მოაქსენეს და აუწყეს პატრეაქსა, ვითარმედ: „ვითარ ეპე, მეუფეო, რომელ ეკლესიანი და მღდელო-მოძღუარნი ქართლისანი არა რომლისა პატრეაქისა კელმწიფებასა ქუეშე არიან და ყოველნი საეკლესიონი წესნი მათ მიერ განეგებიან, და თვთ დაისუმენ კათალიკოსთა და ებისკოპოსთა“.² ცბიერ და მავნე ადამიანებს ეს საჩივარი იმით „დაუსაბუთებიათ“, რომ „ათორმეტთა მოციქულთაგანი არავინ მისრულ არს ქუეყანასა მათსა, და ჯერ-არს, რათა ქალაქსა ამას ღმრთისასა და საყდარსა მოციქულთა თავისასა დაემოწაილნენ და ამისსა კელმწიფებასა ქუეშე იყვნენ, რამეთუ ნათესავი არს უპეცარი და სამწყსო მცირე“,³ — და ამიტომ მოუთხოვიათ: „ჯერ-არს, რათა კელმწიფებასა ქუეშე ანტიქელის პატრეაქისასა იმწყსებოდინ, და აქა იკურთხეოდის კათალიკოსი მათი, და ვიყვნეთ ჩუენ ერთ სამწყსო და ერთ მწყემს!“⁴

1 3. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, თბ., 1954, გვ. 231.

2 ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, გვ. 202.

3 იქვე.

4 იქვე.

ასე მწვავედ მდგარა ქართული ავტოკეფალიის საკითხი ანტიოქიის საეკლესიო კრებაზე. ამით აიხსნება, რომ პატრიარქ თევდოსს ყოველგვარი შემოვლილი გზის გარეშე უთქვამს გიორგი მთაწმიდელისათვის; „შენ, ჰნეტარო მამაო, დაღაცათუ ნათესავით ქართველი ხარ, ხოლო სწავლულებითა და მეცნიერებათა ჩუენივე სწორი ხარ, ჯერ-არს, რომელ ეკლესიანი და მღდელთ-მოძღუარნი თქუენნი კელსა ქუეშე სამოციქულოჲსა ამის საყდრისასა იმწყებოდინ, და ჰმარტებსცა ესრეთ მიზეზითა მახლობლობიანთა, და ესე შენგან შესაძლებელ არს, რამეთუ უწყი, ვითარმედ გისმენს მეფე თქუენი, უკეთუ მიუწერო და აუწყო უმჯობესი, ხოლო უკეთუ არა იხჳინოს, მიუწერო ოთხთავე პატრიარქთა საყდრის-მოდგამთა ჩუენთა და ვაუწყო თვთრჩულობაჲ და ქედფიცხლობაჲ ნათესავისა თქუენისაჲ, და ვითარმედ, თვნიერ სამოციქულოჲსა კანონისა თვთ იმწყესებინ და მოციქულთაგანი არავინ მისრულ არს ქუეყანასა მათსა, და ესრეთ მრავალსა ლუაწლსა შეგთხინე, ვიდრე არა თვთ მეფე თქუენი წინაშე ჩუენსა მოვიდეს და კელმწიფებასა ჩუენსა დაემორჩილოს!“¹

სახელოვანი მეცნიერი და ღირსეული მამულიშვილი გიორგი მთაწმიდელი დიდი ცოდნით, ურყევი რწმენითა და მტკიცე ნებნყოფით შეხვედრია პატრიარქის უღირს კადნიერებას და თავისი პასუხი მაღალი ორატორული ფორმით გამოუხატავს. მას მშვიდად და წყნარად უთქვამს პატრიარქისათვის: „ჰ წმიდაო მეუფეო. რაჲსაუჯს-მე ესრეთ ადვილად კელჰყავ. დიდისა ამის და მალლისა საქმისა მოგონებად და აღსარებად? და ვინ-მე არიან უგუნურნი იგი განმზარახნი შენნი, ანუ რად ესრეთ უგუნურად შეგირაცხიეს ნათესავი ქართველთაჲ, წრფელი და უმანკოჲ? აჰა ესერა, ვარ მე უნარჩევესი და უმდაბლესი ყოველთა ძმათა ჩემთაჲ, მე მოგცე მათ ყოველთა წილ პასუხი, შოლებად ეც წიგნი“ „მიმოსლვაჲ ანდრეა მოციქულისაჲ“ და მუნთ გეუწყოს საძიებელი თქუენი“.²

როგორც ვხედავთ, ფორმით ბრწყინვალე და ლოგიკურად შეუვალე განმონათქვამი გიორგი მთაწმიდელს საკმარისად არ ჩაუთვლია და თავისი აზრის დასამტკიცებლად ფაქტობრივი მასალისათვის მიუმართავს. მას მოუთხოვია წერილობითი დოკუმენტი. წიგნი „მიმოსლვაჲ ანდრეა მოციქულისაჲ“, და როდესაც ის, პატრიარქის ბრძანე-

¹ ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, გვ. 202.

² იქვე, გვ. 202-203.

ბით, მისთვის მიუტანიათ, გიორგის წაუკითხავს საჭირო ადგილი და ასე უთქვამს თევდოსისათვის: „წმიდაო მეუფეო, შენ იტყვი, ვითარმედ თავისა მის მოციქულთაჲსა პეტრეს საყდარსა ეზიო. ხოლო ჩუენ პირველწოდებულისა და ძმისა თჳსისა მწოდებელისა ნაწილნი ვართ და სამწყსონი, და მის მიერ მოქცეულნი და განათლებულნი, და ერთი წმიდათა ათორმეტთა მოციქულთაგანი, სიმონს ვიტყვ კანანელსა, ქუეყანასა ჩუენსა დამარხულ არს აფხაზეთს, რომელსა, ნიკოფსი ეწოდებოს. ამათ წმიდათა მოციქულთა განათლებულნი ვართ. და ვინაჲთგან ერთი ღმერთი გვცნობიეს, არღარა უარ-გვყოფიეს, და არცა ოდეს წვალებისა მიმართ მიღრეკილ არს ნათესავი ჩუენი, და ყოველთა უვარის-ყოფელთა და მწვალებელთა შევაჩუენებთ და დავსწყევთ. ამას საფუძველსა ზედა მართლ-მადიდებლობისასა და მცნებათა და ქადაგებათა ზედა წმიდათა მათ მოციქულთასა მტკიცე ვართ. აწ, უკეთუ ჯურ-არს, დაგემორჩილენი!“¹

ანტიოქიის პატრიარქისა და მისი მომხრეების საპასუხოდ გიორგი მთაწმიდელმა საქართველო დაასახელა, როგორც ანდრია პირველწოდებულის წილხდომილი ქვეყანა, და დასძინა, რომ ქრისტეს ერთი მოციქული სიმონ კანანელი ჩვენშია დამარხულიო. ამით დიდმა პატრიოტმა ხმა გაუკმიდა საქართველოს მტრებს და თავისი ძალმოხილი მოსაზრება შეჰდევინა ორატორული კლაუზულით დაამთავრა: „წმიდაო მეუფეო, შეუენის ესრეთ, რათა წოდებული იგი მწოდებელსა მას დაემორჩილოს, რამეთუ პეტრესი ჯერ-არს, რათა დაემორჩილოს მწოდებელსა თჳსსა და ძმასა ანდრეას, და რათა თქუენ ჩუენ დაგუმორჩილნეთ! წმიდაო მეუფეო, რომელნი-ეგვი ჩუენ უმეცრად და სუბუქად გუხედავთ და თავნი თქუენნი ბრძენ და მძიმე გიყოფიან; იყო ჟამი, რომელ ყოველსა საბერძნეთსა შინა მართლ-მადიდებლობაჲ არა იპოებოდა. და იოანე, გუთელ ეპისკოპოსი, მცხეთას იკურთხა ეპისკოპოსად, ვითარცა სწერია დიდსა სუნაქსარსა“.²

გიორგი მთაწმიდელის საჯარო სიტყვამ, რომლის ფრაგმენტებს გავცევანით ზემოთ, განცვიფრებაში მოიყვანა კრების მონაწილენი, „რამეთუ, ვითარცა მდინარე დაუწყუდელად, ესრეთ დიოდეს სიტ-

¹ ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, გვ. 202.

² ი ქ ვ ე, გვ. 202-203.

ყუანი წმიდათა წერილთანი პირით მისით“¹ და დასასრულ, შემდე-
გი ათქმევინა ანტიოქიის პატრიარქს: „ხედავთ ბერსა ამას, ვითარ
მართომ ესოდენსა სიმრავლესა გუერევის? ვეკრძალნეთ, ნუუკუე
წინააღმდგომი შეგუემთხვოს და არა ხოლო თუ სიტყვით, არამედ
საქმით გუამხილოს ძლეულებამ ჩუენი და დაგვმრწემნეს და დაგვმ-
რემლნეს!“².

ასეთ ბრწყინვალე წარმატებას აღწევს გიორგი მთაწმიდელი
თავისი ბრძნული, ლოგიკური და ლამაზი მქვერმეტყველებით.

ასე გვიხატავს ღირსეული მოწაფე გიორგი მცირე სახელოვანი
მასწავლებლის გიორგი მთაწმიდელის ორატორულ პორტრეტს.

¹ ძველი ქართული ლიტერატურის კრესტომათია, გვ. 203.

² იქვე.

გიორგი მცირე

გიორგი მცირე (ხუცესმონაზონი) XI საუკუნის ქართველი მწერალი და ორატორია. ის მოღვაწეობდა ათონის ივერიის მონასტერში, სადაც წარმატებით აგრძელებდა ექვეთიმე და გიორგი მთაწმიდელების მიერ დანერგილ ლიტერატურულ ტრადიციებს.

1066—1068 წლებში გიორგი მცირეს ვრცლად აუწერია თავისი მასწავლებლის გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრება და მოღვაწეობა. მისი შესანიშნავი თხზულება „ცხოვრება და მოქალაქეობაჲ წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გიორგი მთაწმიდელისაჲ“ მხატვრულად მოგვითხრობს დიდი ათონელის შემოქმედებითს ბიოგრაფიას და ფართოდ გვიხურობს იმდროინდელი საქართველოს ისტორიულ მოვლენებს.

ამ ლიტერატურული წყაროთი ჩვენთვის ცნობილია, რომ გიორგი მთაწმიდელის გარდაცვალების გამო გიორგი მცირეს წარმოუთქვამს სიტყვა, რომელიც შემდეგ შეუტანია თავისივე ნაწარმოებში და წერილობით დაუცავს შთამომავლობისათვის. როგორც იქვე ნათქვამია, სიტყვა თავის დროზე წარმოთქმული ყოფილა გიორგი მთაწმიდელის მოწაფეთა წინაშე. ავტორი წერს: „მე ესრეთ ვიტყოდნი ძმათა მიმართ ჩემთა და ყრმათა მოძღუერისა ჩემისათა“.¹ ამას მოსდევს სიტყვან ტექსტი, რომლის შემდეგ გრძელდება ბიოგრაფიის თხრობა.

გიორგი მცირე, როგორც თვითონ წერს, „თუალით მხილველ... ქელით მსახურ... და ყურითა მომსმენელი“ ყოფილა გიორგი მთაწმიდელისა, რომლის სიტყვა და საქმე, „ვითარცა ჭაჭვი ოქროსა ერ-

¹ ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, გვ. 211.

თობით შეთხზული“, სრულად აუსახავს, „რათა ჩუენ მოკსენებითა შრომათა და ლუაწლთა მათათა დღითი დღე ფრთოვან ვიქნებოდეთ ბაძვად სათნოებათა“.

ამ კეთილი განზრახვით წამოწყებული საქმე გიორგის ბრწყინვალედ შეუსრულებია, მას შეუქმნია დიდებული დოკუმენტური მოთხრობა, რომელიც მრავალმხრივ საინტერესო ქმნილებაა ჩვენი კულტურის ისტორიაში. ამჟამად ის ჩვენთვის საყურადღებოა, როგორც ავტორის ორატორული სიტყვის შემცველი.

საერთოდ, გიორგი მცირის თხზულების კაზმული ფორმა და, კერძოდ, ხსენებული სიტყვის ორატორული სტილი შენიშნული და შეფასებულია ქართულ მეცნიერებაში. ნაწარმოების მხატვრულ ღირსებასთან დაკავშირებით ი. ჯავახიშვილი წერს: „მთელი თხზულება მშვენიერის, გულწრფელის კილოთი არის დაწერილი და ღრმა გრძნობითა და სიყვარულით არის გამსჭვალული. ავტორის პირადი გრძნობა, რასაკვირველია, განსაკუთრებით იქ ძლიერდება, სადაც იგი თავისი დიდებული მოძღვრის და საქართველოს დაუღალავი მოღვაწის გიორგი მთაწმიდელის უკანასკნელ წუთებსა და მიცვალებას გვიხატავს.“¹ საკუთრივ მწერლის ენის შესახებ კ. კეკელიძე შემდეგ აღნიშნავს: „ნაწარმოების ენა მეტად მარტივი და მასთან მომხიბლავია, განსაკუთრებით გიორგის გარდაცვალების აღწერისას ის პირდაპირ შედეგს წარმოადგენს.“²

გიორგი მცირის სამგლოვიარო სიტყვა, თქმული გიორგი მთაწმიდელის გარდაცვალების გამო,³ ძველი ქართული ზეპირი მეტყველების წარმტაცი ქმნილებაა. მშვენიერება, მოქნილი სინატიფე და ნარნარი ხმიანობა კრთიან ამ დიდებული ენობრივი სიმფონიიდან. ელეგანტური და ნათელი სტილით გადმოსცემს ორატორი მწუხარებით ამაღლებულ განწყობილებას და გადამდები მღელვარებით ენამზეობს „სიტყუათა სარბიელზე“. მოთქმით ტირილს ხმით დაღაღებს აქ დაუცხრომელი კაეშნით შეპყრობილი ჭირისუფალი, რომლის გოდება მძიმე სევდის ჩრდილს აერცვლებს ირგვლივ და კეთილშობილი სულისკვეთებით ამაღლებს მსმენელს. განუსაზღვრელი გულწრფელობით გამოხატული მწუხარება ორატორისა და მსმე-

¹ ი. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, გვ. 149.

² კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. I, გვ. 229.

³ ნ. კანდელაკი, ქართული მკვერმეტყველება, გვ. 145-149.

ნელის არსებაში იწვევს არა სასოწარკვეთის გრძნობას, არამედ შთაგონების განცდას, რომლის შემოქმედებითს ნაყოფს წარმოადგენს ეს ქართული „იერემიას გოდება“. ლალი, უწყვეტი და შეუფერხებელი სიტყვის დინებით მოხიბლული მსმენელი ერთხანს კვალდაკვალ მისდევს, შემდეგ სავსებით ემორჩილება, დაბოლოს, მთლიანად უთავსდება აზრისა და გრძნობის ამ სიტყვიერ შეხმატებულებას.

მწუხარების გამომხატველი შორისდებულებით იწყებს ორატორი თავის სევდიან მოთქმას. ლამაზი სიტყვით გამოთქმული მძიმე გოდება სათავეს იღებს რიტორიკულ შეძახილებში, რომელთა მომდევნო სხარტული გამონათქვამებით შეცხადებულია გიორგი მთაწმიდელის გარდაცვალება: „ვამე, ვამე, ძმანო ჩემნო პატიოსანნო, აწ დაგუეკმა პირი იგი, რომელი გუწურთიდა შჯულსა უფლისასა დღე და ღამე, წარვიდა გონებისა განზრახვაჲ კეშმარიტად ღმრთისა მიერ აღძრული, დაწუხნა თუალი იგი მართლიად მხედველი და განმარჩეველი კეთილისა ბოროტისაგან და უმჯობესისა უდარესისაგან, დადუმნეს ბაგენი იგი მცველნი შჯულსა უფლისასა, შეიკრა ენაჲ იგი ოქროსიტყუაჲ და საღმრთოთა ბრძანებათა კჳამაღლად მღალადებელი და ბრწყინვალედ მთარგმნელი ღმრთივ სულიერითა წიგნთაჲ დაყუდნა კელი იგი შუენიერად მწერალი, რომლითა განანათლნა ეკლესიანი ჩუენნი, დადგეს ფერხნიცა იგი შუენიერნი განკაფულნი ღამის თევათა შინა ზედგომითა, დაყუდნა გონებაჲ იგი მხილველი და სიღრმეთა სულისათა გამომეძიებელი, დაიფარა მიწასა შინა გუჲამი წმიდაჲ, მოლუაწებისა შრომითა განლუული!“¹

ამ შესანიშნავ შესავალს მოსდევს ვრცელი ორატორული პერიოდი, რომელიც მოქცეულია კითხვითსა და ძახილის წინადადებებს შორის. კითხვითი ფრაზაა: „ხედავთ, თუ ვითარ არიან საქმენი ჩუენნი?“ ძახილის ფრაზაა: „ეჲა ბოროტი ესე სიბნელე, რამეთუ მზე, მნათობი ჩუენი, დაჰკლდა!“ მათ შორის ნათქვამია: „მენება, უკუეთუმცა შესაძლებელ იყო. გაძლიერებად უძლურებაჲ ჩემი და ამაღლებად სიმაღლესა ამას თანა განსაცდელისასა და აღტევებად კმისა რამესამე ვნებისა ამის შემსგავსებულსა, ვითარცა ყვეს ობოლთა მათ და კმითა მალლითა განსაცდელსა მამისასა იგლოვეს, არამედ რაჲმე

¹ ნ. კანდელაკი, ქართული მკვერმეტყველება, გვ. 145-146.

ვყო, გინა ვითარ ვაიძულო ენასა მსახურებად სიტყვსა, რომელი — იგი განსაცდელისა ამის მიერ, ვითარცა მძიმითა რაფთაჲმე საკრეველი-თა რკინისაჲთა შეკრულ არს, ანუ ვითარ აღვადო პირი უტყუებითა შეპყრობილი, ვითარ აღუტეო კჲმად ვნებითა და გოდებითა ძალისა თვისისაგან დაქსნილი, ვითარ აღვიხილნე თუალნი სულისანი, განსაცდელისა ამის აღმურიტა დაბნელებულნი, ვინმეცა განმძინია უკუნი ესე და წყუდიადი მწუხარებისა ბნელი და მიჩუენამცა სიწმიდესა შინა ბრწყინვალე იგი ნათელი მშვედობისაჲ, ანუ ვინაჲ მოგეფინოს ჩუენ შარავანდედი, ვინაჲთგან დაჰვდა მნათობი ჩუენნი!"¹

ექსპრესიული შინაარსის გრადაციული აღმავლობა, ანაფორული და ფიქსირებული ფორმების განმეორება და ლირიკული წილსვლები ამშვენებენ ამ ნაწყვეტს, რომლის ორატორული ძალის წყაროდ რიტორიკული ფიგურებისა და ბგერითი კეთილხმოვანების ბევრი მხატვრული ხერხია გამოყენებული. მათ შორის განსაკუთრებით საყურადღებოა ანაფორული წყობისა და ფიქსირებული ფორმის შემდეგი შეთავსება: „ვითარ აღვადო პირი უტყუებითა შეპყრობილი, ვითარ აღუტეო კჲმად ვნებითა და გოდებითა ძალისა თვისისაგან დაქსნილი, ვითარ აღვიხილნე თუალნი სულისანი“.

ასეთი რთული კაზმული სახის ეპიზოდს ცვლის კონტრასტის ხერხით აგებული გამონათქვამი, რომელიც მთავრდება მძლავრი რიტორიკული მოწოდებით: „ეჰა, ვითარ-ღა იქმნეს ჩუენდა ადგილსა ამას წინაუკუმო სიტყუანი ჩუენნი და საქმენი, აწ და პირველ ამისსა, რამეთუ პირველ, ვითარცა მექორწინენი განვსცხრებოდეთ, ხოლო აწ, ვითარცა საწყალობელნი გლოვისა ამისთჳს სულთ ვითქუამთ! ანუ თუ მცირე არსა ჩუენ ზედა მოწევნული ესე ბოროტი? ანუ ამაოდ ვიტყუებთა და განვიწირვით! ანუ თუ უფროის-ღა ვერ მივსწუთებით თავსა ამის ვნებისასა, დაღაცათუ უფროჲს აღვამაღლნეთ სიტყუანი და კმანი ჩუენნი!“²

ამ ადგილას ტონური პაუზა ივარაუდება, რომლის შემდეგ შეცვლილი ხმის მასალით მიმართავს ორატორი მსმენელს: „გუაგასხენით უკუე, ძმანო, გუაგასხენით ცრემლნი წყალობისანი, რამეთუ ოდეს — იგი იხარებდით თქუენ, სიხარულსა თქუენსა გეზიარენით

1 ნ. კანდელაკი, ქართული მკვებრმეტყუელება, გვ. 146.

2 იქვე.

ჩუენ! აწ უკუე მომაგეთ ჩუენ ბოროტი ესე ნაცვალი, სიხარული მოხარულთა თანა მოგუეციტ ჩუენ. ტირილი მტირალთა თანა მომიზღეთ ჩუენ“.¹

შემდეგ გიორგი მცირე ანალოგიის გზით ურთავს თხრობაში ბიბლიურ მოტივებს და ისევ შეცვლილი ტონალობის მასალას აყალიბებს. აქ ერთგვარი გარდამავალი საფეხურია ნათქვამსა და სათქმელს შორის, რომლებსაც საზღვრავს შემდეგი: „არამედ ეჰა, რაბამ კეთილ იყო ვიდრე აქამომდე გზამ სიტყუსა ჩუენისამ, და, ეჰა, რაბამ სანატრელ იყო, უკუეთუმცა ამას პირსა ზედა დასრულდებოდა მოთხრობა ჩუენი“.²

აქ მთავრდება სიტყვის ერთი ნაწილი.

სიტყვის შემდეგ ნაწილში სრულ გასაქანს პოულობს ორატორის დაუცხრომელი სევდა. შეუწყვეტელი ცრემლის დენით ლამობს მეტყველი საერთო მწუხარების შემსუბუქებას, „რამეთუ განსაცდელთა და მწუხარებათა მიერ შეპყრობილისა და აღვსებულისა გულისამ სხვთა სახითა ნუგეშინის ცემა შეუძლებელ არს“.³

ამისათვის მოუწოდებს ის ყველას მწარე გლოვაში ეძებონ და კპოვონ ნუგეში: „უტევეთ უკუე, ნუგეშინის-მცემელნო, უტევეთ და ნუ განამრავლებთ ნუგეშინის-ცემასა, რამთა წრთილად და მწარედ იგლოონ ობოლთა ამათ“.⁴

შემდეგ ორატორის ისევ ბიბლიურ სამყაროში შეჰყავს მსმენელი, რომლის თვალწინ ჯერ საღმრთო წერილის სახეთა მთელი წყება ჩაივლის და, დასასრულ, თვითონ ორატორის არსება გამოჩნდება. იგი აქ, სიტყვის უმაღლეს ემოციურ დონეზე, მომჯადოებელი ძალით გამოთქვამს საერთო გულისტკივილს, რასაც მძაფრი სასოწარკვეთის შინაარსით მოსაავს, მაგრამ ლამაზი შემოქმედების ფორმით ამსუბუქებს.

აი, ეს მომზიბლავი ორატორული გამონათქვამი:

„ხოლო არავინ არს, რომელმანცა მოილო ნაწუეთი ერთი წყლისამ და განაგრილა ენამ ჩემი საღმობიერი და შემწუარი ცეცხლითა მწუხარებისამათ! წარკდა შეუენიერება იგი საწადელი, დადუმნა

1 ნ. კანდელაკი, ქართული მკვერამეტყველება, გვ. 146.

2 იქვე, გვ. 147.

3 იქვე.

4 იქვე.

კმაჲ იგი სავსე სიტკობებითა, დაიყვნეს ბაგენი იგი ღმრთივბრწყინ-
ვალენი, აღფრინდა მადლი იგი განმამბრძნობელი ჩემი; სადა არიან
თუალნი ზეცისა საიდუმლოთა მხილველნი! სადა არიან ყურნი იგი
საღმრთოჲსა მის კმისა მსმენელნი! სადა არს ენაჲ იგი წმიდაჲ ტკბი-
ლად მასწავლელი ცოდვილთაჲ სინანულისა! სადა არს ტბილი იგი
მყუდროებაჲ თუალთაჲ! სადა არს წესიერი იგი დუმილი ბაგეთა
მისთაჲ! სადა არს საწადელი იგი მარჯუენე მისი, რომელი კურთხე-
ვასა მას პირისასა სასურველთა მათ თითთა თჳსთა ჟუარის წერითა
დაჰბეჭდვიდა!“¹

ამ მრავალმეტყველი გმინვით გამოფხიზლებული გიორგი მცი-
რე უბრუნდება მწარე სინამდვილეს, ევედრება მამენელებს, რომ
შეაშრონ ცრემლი და დაუცხრონ გოდება: „არამედ აწ გევედრები,
შემამურენით მე ცრემლნი ჩემნი, დააცხრვეთ გოდებაჲ ჩემი, რამე-
თუ ვაგრძნობ, ვითარმედ უფროჲს ჟერისა განვალ საზღვართაგან
გლოვისათა, და ვნებისა ამის სიმძიმითა დედათა მივემსგავსები“.²

იმ შეგნებით, რომ საჭიროა იმედის სხივის შეტანა ამ უსინათ-
ლო მწუხარებაში, ორატორი ცვლის მეტყველების მინორულ გან-
წყობილებას და მისტიკური შვების იერით მოსავს სიტყვის შემდეგ
ნაწილს.

ამრიგად, აქ მთავრდება სიტყვის მეორე ნაწილი, რომელსაც
საზღვრავს შემდეგი ფრაზა: „ვინაჲცა ჟერ-არს, რათა ამიერიტგან
მოვაქციო აფრაჲ სიტყუსა ჩემისაჲ და საეკლესიონი სიტყვანი აღ-
მოვთქუნე“.³

სიტყვის მესამე, დასკვნითი ნაწილი გაშუქებულია რწმენის სი-
ნათლით. აქ აღარ იმის გოდება, აღარ ჩანს ცრემლი. ორატორი
შერიგებია გარდაუვალ უბედურებას. ამ შერიგების საფუძველს
ქმნის ამავე უბედურების ნათელი მხარე, რაც იმაში გამოიხატება,
რომ, ორატორის აზრით, გიორგი მთაწმიდელი ამიერიდან „არღარა
სახით და იგავით ჰმსახურებს ზეცისათა მათ, არამედ თვთ მას ხატ-
სა საქმეთასა განიცდის, არღარა სარკითა და სახითა, არამედ პირსა
ღმრთისასა პირის-პირ ხედავს და მეოხ არს ჩუენთვს წინაშე მისსა

1 ნ. კ ა ნ დ ე ლ ა კ ი, ქართული მკვერბეტყველება, გვ. 148.
2 იქვე.
3 იქვე, გვ. 149.

შვილთა და მოწაფეთა თვსთათვს, და ითხოვს მიტევებასა ცოდვათა-სა“.¹

ასეთი მისტიკურ-რელიგიური რწმენით გამსჭვალული ორატორი არსებითად უმაღლესი ნეტარების სახით ხატავს მთაწმიდელის სიკვდილს, რასაც მიიჩნევს მარტოოდენ ხორციელ განშორებად, „რამეთუ არა მიგუელო ჩუენ მოძღვარი ჩუენი, არცა წარვიდა ჩუენგან, არამედ შორის ჩუენსა მდგომარე არს, დაღაცათუ ჩუენ არა ვხედავთ მას, და წმიდასა მას შიდა წმიდათასა შევიდა მამაჲ ჩუენი და შინაგან კრეტსაბმელისა, სადა იგი წინამორბედად ჩუენდა შევიდა ქრისტე“.²

დიდი მკვერმეტყველური სადასიტყვაობით გვიხატავს ორატორი იმ სულიერ სუფევას, რომელიც დაიმკვიდრა მოძღვარმა მას შემდეგ, რაც „დაუტევა კრეტსაბმელი იგი ქორცთა თვსთაჲ“, განიძარცუენა უკუე ტყავისა იგი სამოსელნი... და წიაღვლო არათუ ზღუა იგი მეწამული, არამედ შავი ესე და წყუდიადი ზღუაჲ ამის საწუთროჲსაჲ, შევიდა ქუეყანასა მას აღთქუმისასა, რომელ არს ზეცათა იერუსალჴმი, მთასა მას ზედა სიბრძნისმეტყუელებს ღმრთისა თანა, წარიჴადა კამლი სულისაჲ და, რათა საღმრთოჲთა მით სლვითა გონებისაჲთა წმიდასა მას ქუეყანასა შინა უნივთოდ იმოთხვიდეს, რომელსა-იგი შინა იხილვების ღმერთი, და თვსთა საკუთართა ხედავს და განუსუენებს“.³

როგორც ვხედავთ სიტყვის უკანასკნელ ნაწილში რწმენით განმტკიცებული იდეური მრწამსია გამოხატული, რაც. ცხადია, უშუალო კავშირსა და ურთიერთობაშია სიტყვის წინა-ნაწილებთან. ამ გზით შექმნილ ერთიანობას გიორგი მცირის ორატორულ შემოქმედებაში უზრუნველყოფს როგორც სათქმელის აზრი, ისე ნათქვამის ფორმა.

ეს უკანასკნელი, გიორგი მცირის სიტყვის ფორმა, ძველი ქართული ენის უბრწყინვალეს მკვერმეტყველურ სახეს წარმოადგენს.

1 ნ. კ ა ნ დ ე ლ ა კ ი , ქართული მკვერმეტყველება, გვ. 149.

2 იქვე.

3 იქვე.

დავით აღმაშენებელი

გამოჩენილი ქართველი მეფე და სახელმწიფო მოღვაწე დავით აღმაშენებელი (1073—1125) თავისი დროის თვალსაჩინო მწერალი, მეცნიერი და მკვებრმეტყველი იყო. მისი დაუცხრომელი შრომისა და ბრძოლის შედეგად XII ს. დასაწყისში შეიქმნა ერთიანი საქართველოს სახელმწიფო, რომლის პოლიტიკური გავლენა ფართოდ ვრცელდებოდა მაშინდელი წინა აზიის სამეფოებსა და სამთავროებზე.

დავითის კალამს ეკუთვნის მეტად საყურადღებო ავტობიოგრაფიული ნაწარმოები „გალობანი სინანულისანი“, რომელიც დღემდე გვნიბლავს თავისი ღრმა აზრებითა და დახვეწილი სიტყვაკაზმულობით.

დავით აღმაშენებელი ჩვენი სამხედრო და სადარბაზო მკვერმეტყველების წარმომადგენელია. მისი ორატორული ხელოვნების შესახებ სარწმუნო ცნობებს ვპოულობთ როგორც ქართულ, ისე უცხოურ საისტორიო პირველწყაროებში. ასე მაგალითად: მეფის ისტორიკოსის ჩვენებით დავით აღმაშენებელს მონაწილეობა მიუღია საღვთისმეტყველო ხასიათის პაექრობაში, სადაც ერთმანეთს შეხვდნენ, ერთი მხრივ, სომხეთის უმაღლესი სასულიერო პირები: ეპისკოპოსები და მოძღვრები, ხოლო, მეორე მხრივ, საქართველოს წარმომადგენლები: მეფე დავით აღმაშენებელი, კათალიკოსი იოანე, მეცნიერი არსენ იყალთოელი და სხვ.

მათ შორის გაჩაღებულ მწვავე კამათში გადამწყვეტი როლი უთამაშია დავითს, რომელსაც თავისი მდიდარი, ხატოვანი და მკაფიო სიტყვით დაუმარცხებია განსწავლული მოწინააღმდეგენი და

მათგანვე შერქმეული მოძღვართმოდვრის სახელი დაუმსახურებია.¹

განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს დავით აღმაშენებლის ერთი სამხედრო შინაარსის ორატორული ძეგლი — „სიტყვა მხედრობის მიმართ დიდგორის ომის წინ“, რომლის სრული ტექსტი და წარმოთქმის პირობების სურათი დაცულია XII ს. ფრანგი ისტორიკოსის გოტიეს წიგნში „ანტიოქიის ომები“, რომელიც დაიწერა 1122 წელს. ამ წიგნიდან ხსენებული სიტყვა ქართულად გადმოიღო და გამოაქვეყნა ზ. ავალიშვილმა თავის ნაშრომში „ჯვაროსანთა დროიდან“, რომელიც გამოიცა 1929 წელს პარიზში.

ზ. ავალიშვილის ნაშრომში დავით აღმაშენებლის სიტყვა მოთავსებულია დამატების სახით. ეს ერთვის ავტორის წერილს „გარშემო ერთის ომისა“. ამ წერილში ლაპარაკია დიდგორის ომის ფრანგულ საისტორიო წყაროზე, რომელიც ეკუთვნის გოტიე-კანტლერს. წერილის ავტორის ჩვენებით, „ანტიოქიის ომებში“ XVI მუხლის ქვეშ გოტიე გვაცნობს ჯერ სიტყვის წარმოთქმის პირობებს და შემდეგ თვით სიტყვასაც, სიტყვის ტექსტს წინ უძღვის შემდეგი: „...მეფე დავითი, წმინდა ჯვარის ნიშნით აღჭურვილი, ოთხმოცი ათასი მიდიელ და ქრისტიანე მეომრით, მოაწყო რა რაზმები, ერთ ხეობაში დადგა ორ მთათა შუა დაბურულ ტყეში, საიდანაც, ხმები იყო, რომ მტერნი შეტევას უპირებდნენ, დადგა და წარმოსთქვა ესრეთ“... ამას მოსდევს თვით სიტყვა, სიტყვის ტექსტის შემდეგ ნათქვამია: „ამისთანა მეფის, ამ ჭეშმარიტის და სრულის ქრისტიანის, აზრი მოწონებული, მიღებული და შესრულებულიც ყოფილა“.²

დავით აღმაშენებელს უთქვამს შემდეგი:

„ეჰა, მეომარხო ქრისტესანო! თუ ღვთის სჯულის დასაცავად წესიერად ვიბრძვით, არამცთუ ეშმაკის ურიცხვ მიმდევართა. არამედ თვით ეშმაკებსაც ადვილად დავამარცხებთ, და ერთს რამეს გირჩევთ, რაც ჩვენი პატიოსანებისათვის და სარგებლობისათვის კარგი იქნება: ესაა, რომ ჩვენ ყველამ, ხელთა ცისადმი აღპურობით, ძლიერ ღმერთს აღთქმა მივცეთ, რომ მისი სიყვარულისათვის ამ ბრძოლის ველზე უფრო მოვკვდებით, ვიდრე გავიქცევით; და რომ

1 ქართლის ცხოვრება. ტ. I, გვ. 356-357.

2 ზ. ავალიშვილი, ჯვაროსანთა დროიდან, პარიზი, 1929, გვ. 66-67.

არ შეგვეძლოს გაქცევა, რომც მოვინდომოთ, ამ ხეობის შესავალი, რომლით შევსულვართ, ხეთა ხშირ ხორგებით შევკრათ, და მტკიცე გულით მტრებს, როცა მოგვიახლოვდებიან ჩვენზე იერიშის მოსატანად, სასტიკად შევუტოთ“.¹

მიუხედავად იმისა, რომ დავით აღმაშენებლის სიტყვა წარმოადგენს თარგმანის თარგმანს, შეიძლება ითქვას, ის ქართული სამხედრო მჭევრმეტყველების დამახასიათებელი ქმნილებაა. ორატორი შეკავებული მრისხანებით, მძაფრი სულსკვეთებით ავსებს მეომრებს და დინჯი სიტყვის ნელი ცეცხლით აწრთობს მათ მძვინვარე გულისწყრომას. ის დიდი იმედით ნათელმოსილი გულიდან ავლენს შინაგან ღელვას და უკიდურესი გარეგნული სიმშვიდით ქმნის რაინდული შემართების განწყობილებას.

დავით აღმაშენებლის სიტყვა, თქმული მხედრობის მიმართ დიდგორის ომის წინ, ქართული მჭევრმეტყველების ერთი შესანიშნავი ქმნილებაა, რომელიც ყურადღებას იქცევს თავისი იდეური შინაარსითა და ორატორული ფორმით.

¹ ნ. კანდელაკი, ქართული მჭევრმეტყველება, გვ. 154.

არსენ ბერი

არსენ ბერი (XII ს.) დავით აღმაშენებლის თანამედროვე მწერალი და ორატორია. ის მეფესთან დაახლოებული წარჩინებული პირი და გავლენიანი მოღვაწეა. მისი სახელი მრავალგზის დიდი მოკრძალებით იხსენიება თანადამხედურთა წერილობითს დოკუმენტებში.

არსენ ბერის გვარი დანამდვილებით ცნობილი არ არის. ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში, ისტორიული ფაქტების შეხვედრის საფუძველზე, გამოთქმულია მოსაზრება, რომლის მიხედვით არსენ ბერის გვარი საღირისძე უნდა ყოფილიყო.¹

რაც შეეხება არსენის ძირითად პროფესიულ საქმიანობას, ის სამეფო კარზე დაწინაურებული სასულიერო პირი და დავით აღმაშენებლის „მოლოცველი“ მოძღვარია.

თავისი ფართო განათლებისა და სოციალური წარმატების წყალობით, არსენ ბერმა დაუვიწყარი ამაგი დასდო მწერლობის განვითარებას, რაც თვალსაჩინოდ შეინიშნება XII საუკუნის პირველი ნახევრის კულტურის სარბიელზე: მან აღნუსხა და უკვდავყო ბევრი ისტორიული მოვლენა, საზოგადო მნიშვნელობის ფაქტი და საქვეყნო საქმე. ამ დამსახურებით არსენ ბერმა წარუშლელი კვალი გაავლო თავისი დროის ქართულ საისტორიო მწერლობას.

იხსენებული ღვაწლით არ ამოიწურება არსენ ბერის ამაგი ჩვენი კულტურის წინაშე: გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ, რომ ის ქართული ორატორიული ხელოვნების თავდადებული მესვეური და გამოჩენილი ოსტატიცაა.

ფეოდალურ საქართველოში, სამეფო კარის სიტყვის ოსტატთა შორის, პოეტის, მწერლისა და მემკვიდრის გვერდით მკვერმეტყ-

¹ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. I, გვ. 289.

ველიც უნდა ვიგულოთ. მეფის სახელი, სიტყვა და საქმე საჭიროებდა არა მარტო წერილობით, არამედ ზეპირ უკვდავყოფასაც. ამასთან, წერილობითი უკვდავყოფა უფრო შთამომავლობისათვის იყო გამიზნული, ხოლო ზეპირი — თანამედროვეთათვის. უზენაესი ხელისუფალი „აწ და მარადის“ მოითხოვდა ხოტბა-დიდებას, რაც ყოველგვარი შესაძლებელი საშუალებით სრულდებოდა და მათ შორის მკვევრმეტყველების მეშვეობითაც.

ამრიგად, კარის პოეტთა, მწერალთა და ისტორიკოსთა გვერდით, კარის მკვევრმეტყველიც უნდა ვიგულისხმოთ.

ერთი ასეთი კარის მკვევრმეტყველი უნდა ყოფილიყო არსენ ბერი.

ჩვენამდე მოღწეულია არსენ ბერის ერთი სახოტბო ხასიათის ნაწარმოები „მეფესა დავითს — მონაზონი არსენი“¹, რომელიც თავისი შინაარსით, ფორმითა და გადმოცემის ხერხებით სადღესასწაულო-საჯარო სიტყვაა. როგორც სათაური გვიჩვენებს, ამ სიტყვას ორატორი უძღვნის დავით აღმაშენებელს. სიტყვის დასაწყისი, დასასრული და მიმართვის ფორმები გვარწმუნებენ, რომ არსენი მიმართავს ცოცხალ მეფეს. ამის უდავო საბუთს წარმოადგენს ძეგლის შემდეგი ადგილი: „...კეთილად მსახურისა და ღმრთივ დაცულისა მეფისა ჩვენისა მრავალმცა არიან წელიწადნი!“

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ არსენ ბერის სახოტბო სიტყვა არ წარმოადგენს დამოუკიდებელ მხატვრულ ქმნილებას. კ. კეკელიძის დასაბუთებული აზრით, ხოტბა გაგრძელებაა რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერიისა², რომელიც სამართლიანად მიეწერება არსენ ბერს.³

ამრიგად, არსენის სიტყვა ორგანული ნაწილია ვრცელი საისტორიო ხასიათის თხზულებისა, რომლის რიტორიკულ დასასრულსაც ის წარმოადგენს. ამასთანავე უნდა აღინიშნოს, რომ ხოტბა თავისი განკერძოებული თემით, გადმოცემის ხერხებითა და დანიშნულებით საესტეტიკო დასარულე მხატვრული ქმნილებაა და, ამდენადვე, დამოუკიდებელი ორატორული ძეგლია, რომელსაც მისი შემცველი ნაწარმოებიდან მკვეთრად გამოყოფს და აცალკავებს ერთი პრინციპული მხარეც — მსმენელისადმი მიმართება. ეს უკა-

1 ნ. კანდელაკი, ქართული მკვევრმეტყველება, გვ. 156.

2 კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. I, გვ. 291.

ნასკნელი განმსაზღვრელი ნიშანი აქცევს ამ ქმნილებას ორატორულ ძეგლად.

არსენ ბერის სიტყვა „მეფესა და ვითს — მონაზონი არსენი“ ქართული საღვთისმეტყველო დარგის მკვებრმეტყველების კლასიკური ნიმუშია. ის სახოტბო ხასიათის ორატორული ძეგლია, რომლის შინაარსი და ვით აღმაშენებლის რიტორიკულ შესხმას წარმოადგენს. ხოტბის მაღალფარდოვანი, პათეტიკური სტილი ჰიპერბოლური გადამეტების იერით ხატავს სახელოვანი ადამიანის ღირსეულ მხარეებს, რომელთა ოსტატური გამთლიანებით ორატორი ქმნის დიდი ხელმწიფის ღმერთ-კაცურ პორტრეტს. ეს პორტრეტი იმდენად მკვეთრ და რელიეფურ სახეს ატარებს, რომ სკულპტურულ ნამქარწს ჩამოგავს და ხელშესახებად განიცდება. ასეთი განცდა თუმცა უსაზღვროდ ამალღებს და ვით აღმაშენებლის ღვთიურ სახებას, მაგრამ ართმევს მას ზეციურ შარავანღედს და რეალური ადამიანის ელფერით მოსაუხს სათაყვანებელ პიროვნებას. ამავე შედეგს ორატორი იმითაც აღწევს, რომ და ვით აღმაშენებლის დამახასიათებელ მხარეებს ხილული სამყაროს მოვლენებს ადარებს და რეალურ გარემოცვაში ასურათებს.

არსენ ბერის სიტყვა წარმოადგენს ერთ განუყოფელ კომპოზიციურ მთელს, რომელიც შედგება მხატვრული შედარებების შემცველი, აზრით დასრულებული, ფორმით გამოყოფილი პარალელური კონტექსტებისაგან. მათ შორის პირველი ფრაზა გამართულია მეორე პირში და უშუალოდაა მიმართული და ვით აღმაშენებლისადმი: „სიბრძნის მოყუარებ შენ, უფრო მსად ბრწყინვალეო, თუალო ყოვლისა სოფლისა მეფეთა ერთგუამობისაო, რომელი-ეგე ჰაეროვან ხარ, ვითარცა სამყაროა ხილულსა სოფელსა შორის“.¹

მომდევნო ფრაზები გამოთქმულია მესამე პირის ფორმით და არაპირდაპირი მიმართვით გულჩხმობენ და ვით აღმაშენებელს. მაგალითად: „საჩინო, ვითარცა მზე, ვარსკულავთა შორის“.²

აზრით დასრულებული ყოველი კონტექსტი, როგორც ითქვა. შეიცავს მხატვრულ შედარებას. შედარების ფუძე ყველგან და ვით აღმაშენებელია, მაგრამ ის არსად არ იხსენიება — მას ცვლიან მისი ეპითეტები. მაგალითად: ბრწყინვალე, ნათლის-ფერ, ცისკროვან

¹ ნ. კან დ ე ლ ა კ ი, ქართული მკვებრმეტყველება, გვ. 156.

² იქვე.

და ა. შ. შედარების ობიექტებია: ბუნების ძალები, პატიოსანი თვლები, ბიბლიური პერსონაჟები, ისტორიული პირები და სხვა. მაგალითად: ეთერი, ელვა, იაკინთი, ანდამატი, ნებროთ, დავით, მაკედონელი, კონსტანტინე და ა. შ. მათი ფიზიკური და სულიერი მხარეები შედარების საფუძვლებია. მაგალითად: სილამაზე, ძლიერება, სიმტკიცე, სათნოება, სიმშვიდე, უშიშროება და სხვა. შედარების შინაარსი ყველგან დავით აღმაშენებლის ადამიანური სიდიადეა.

აი მაგალითად, ბუნების ძალებთან შედარების შემცველი კონტექსტები: „ბრწყინვალე, ვითარცა ეთერი ნივთთა შორის; ნათლისფერ, ვითარცა ელვა ღრუბელთა შორის“.¹

აი მაგალითად, პატიოსან თვალთან შედარების შემცველი კონტექსტი: „ელვარე, ვითარცა იაკინთი ქვათა შორის“.²

აი მაგალითად, ბიბლიურ პერსონაჟებთან შედარების შემცველი კონტექსტები: „სახელგანთქმულ, ვითარცა ნებროთ გმირთა შორის; ახოვან, ვითარცა ისო წინაბრძოლთა შორის; მოშურნე, ვითარცა ფინეზ მღვდელთა შორის; მკნე, ვითარცა სამფსონ მსაჯულთა შორის“.³

აი მაგალითად, ისტორიულ პირებთან შედარების შემცველი კონტექსტები: „უზარო, ვითარცა მაკედონელი მფლობელთა შორის; განმადიდებელ ფლობისა, ვითარცა ავღუსტოს კეისართა შორის“.⁴

ამრიგად, არსენ ბერის სიტყვა პარალელური კონტექსტების ერთგვარი ჯაჭვია, რომლის ყოველი რგოლი წარმოადგენს მხატვრულ შედარებას, სადაც ეპითეტით სახელდებული მეფე, რაიმე მსგავსების საფუძველზე, შედარებულია რომელიმე მოვლენასთან, რითაც ნაჩვენებია დავით აღმაშენებლის ადამიანური სიდიადე.

ასეთი ერთფეროვანი კაზმულობა სიტყვას მონოტონურ სახეს აძლევს და წმინდა რიტორიკული ელფერით მოსავეს. მიუხედავად ამისა, არსენ ბერის ორატორული ძეგლი „მეფესა დავითს — მონაზონი არსენი“ ქართული კლასიკური მკვევრმეტყველების ორგანული კუთვნილება და ისტორიული მონაპოვარია.

1 ნ. კან დელაკი, ქართული მკვევრმეტყველება, გვ. 156.

2 იქვე.

3 იქვე.

4 იქვე.

ვიორგი მესამე

საქართველოს მეფე (1156—1184) გიორგი მესამე დავით აღმაშენებლის პოლიტიკური გზის ენერგიული გამგრძელებელი იყო. მან წარმატებით ილაშქრა ახლო აღმოსავლეთისა და ჩრდილოეთ კავკასიის მაჰმადიანური სამფლობელოების წინააღმდეგ. 1161 წელს ის თავისი ჯარით მოულოდნელად თავს დაესხა სომხეთის დედაქალაქს ანისს, გაათავისუფლა ის მაჰმადიან მფლობელთა ბატონობისაგან და მთელი ციხე-ქალაქი, მისი ოლქითურთ, საქართველოს პოლიტიკურ გავლენას დაუმორჩილა.

ანისისათვის ბრძოლა საკმაოდ დაწვრილებითა და დიდი სისწოროთაა აღბეჭდილი ქართულ პირველწყაროში, სადაც ნათქვამია: „ხოლო მეფემან მტკიცედ აზევებულმან ჰუნესა ზედა კმითა მით ხოსროვანითა გასცა ღალადი და სწავლა გულსა მკედართასა“...¹ და იქვე წარმოდგენილია სიტყვის შემდეგი ტექსტი:

„კაცნო ძმანო, ერთსულნო და ერთჯლნო! თუ რაზომ დიდად კეთილ არს საღმრთოთა სჯულთა და ქრისტეს სახარებისათჳს სიკუდილი, რომელნი სამარადისოდ ვნატრით ქრისტეს კუალთა შემდგომთა და მომკუდართა მათ თჳს ბუნებითა მკუდართა სხეულთაგან. და ხედავთა, თუ რაოდენ უფრო სასახელო არს მკნებრივ სიკუდილი, ვიდრეღა სენითა განდნობითა განლუელებასა შინა, რამეთუ სახე და სახელი კეთილისა საუკუნოდ გზად გუყუების. რამეთუ გუასმეის ძეულთა მომთხრობელთაგან, თუ რაოდენნი კუეთებანი თავს ისხნეს საღმრთოთა სჯულთათჳს ტომმან ებრაელთამან არტარქსეარქსის ზე, ელენთა — ოდეს-იგი იძლუანებოდეს თემისტოკლეოს

¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 8.

მიერ უცთომელისა სპასპეტისაგან სოფლისა მქონებელსა მძლესა არტარქსერქსის ზედა, რომელჴან ზღუაცა მტკიცე ყო უომრად სპაებთათჴს, ხოლო ათინელთა ერთისა ოდენ ქალაქისაგან უკუნრ-ლეულ იქმნა. აწ ფრთოვანხო ლომხო ჩემხო, ჩემთჴს განლახურილი-სა აღვიხუნეთ ლახუარნი და ოროლნი, და უგმირნეთ ურწმუნო-თა ღვთაებისა მისისათა“.¹

გიორგი მესამის სიტყვა დედნის სახით მოღწეული ორატორუ-ლი ქმნილებაა, რომელიც უშუალო და გულწრფელი ლაშქრული მეტყველების კლასიკურ ოსტატობას გვაცნობს. ეს დიდი ექსპრესი-ით გამოხატული პატრიოტული ღაღადია, მოქცეული უმჭიდროეს სიტყვიერ ქსოვილში და გაშლილი აზროვნების ფართო დიაპაზო-ნით. ორატორი ზეპირი შესიტყვების ძალით გამაგრებული იდეუ-რი საკურველით აიარაღებს მსმენელს და ამზადებს მას თავგანწი-რული ლაშქრობისათვის.

ამრიგად, გიორგი მესამე ქართული სამხედრო მკვერმეტყვე-ლების წარმომადგენელია, რომლის სიტყვა, თქმული მხედრობის მიმართ ანთისისათვის ბრძოლის წინ, ჩვენი ორატორული ხელოვნე-ბის საყურადღებო ძეგლია.

¹ ნ. კანდელაკი, ქართული მკვერმეტყველება, 157-158.

თამარ მეფე

საქართველოს მეფე თამარი (1156—1213) ძლიერი ფეოდალური სახელმწიფოს წინამძღოლი იყო 1184—1213 წლებში. ის სამეფოს მართავდა „თანადგომითა და ერთნებობითა დიდებულთა“, რაც დიდგვარიანთა გაძლიერებასა და მეფის ხელისუფლების ერთგვარ შეზღუდვას მოასწავებდა ჩვენი სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ისტორიაში. საისტორიო პირველწყაროებში ბევრგან ხაზგასმულია სახელმწიფო დარბაზის თვალსაჩინო როლი თამარის მეფობაში. დარბაზი აერთიანებდა დიდგვაროვან ფეოდალებსა და ეკლესიის მაღალ მსახურთ. თამარისა და დარბაზის ერის შეთანხმებული მოქმედების წყალობით საქართველოს სახით წინა აზიაში შეიქმნა ერთი უძლიერესი ხალხმრავალი სახელმწიფო, რომელიც მსოფლიო გავლენით სარგებლობდა XII—XIII საუკუნეების მიჯნაზე.

იმდროინდელი ჩვენი ქვეყნის ეკონომიურსა და პოლიტიკურ ზრდა-განვითარებას მოჰყვა დიდი კულტურული აღორძინება, რაც დაგვირგვინდა ქართული ჰუმანიზმით, რომლის მაღალი იდეალები ცხოვლად გამოიხატა სიტყვაკაზმულ, მეცნიერულ და ფილოსოფიურ მწერლობაში. ამ კულტურული მონაპოვრის უდიდესი გამომხატველი არის შოთა რუსთაველი.

ასეთ აღორძინებას არ შეიძლებოდა ჩამორჩენოდა ქართული მკვებამეტყველება — თამარის ეპოქაში განსაკუთრებით განვითარდა სადარბაზო და სამხედრო ორატორული ხელოვნება.

თამარ მეფის ისტორიკოსებმა თავიანთ ნაშრომებში აღბეჭდეს ბევრი საჭარო სიტყვა, რომლებიც თქმულა ხსენებულ ეპოქაში. მათ შორის ვხვდებით გიორგი მესამის, რუსუდან დედოფლის, აბუ-

ლასანის, ანტონ ჭყონდიდელის, მხარგრძელებს, თამარისა და სხვათა სიტყვებს, რომლებიც ყურადღებას იქცევენ თავიანთი ღრმა შინაარსითა და მხატვრული ფორმით.

ჩვენთვის ამჟამად საყურადღებოა თამარის ორატორული დამსახურება, რასაც ნათლად გვიჩვენებს მისი ორი სიტყვა. წარმოთქმული შამქორის ომის თაობაზე, პირველი — ვაზირების მიმართ, ხოლო მეორე — მხედრობის წინაშე.

ისინი მოთავსებულია ბასილი ეზოსმოძღვრის საისტორიო თხზულებაში. აქ პირველი სიტყვის წინ ნათქვამია: „ესმა ესე ყოველი თამარს და მოუწოდა ყოველთა ვაზირთა თვსთა და შეიქმნა გამორჩევა. უბრძანა ჭყონდიდელსა ანტონის არა ავითა გულითა, არცა დედაკაცურითა სიტყვთა, არამედ ესრეთ“...¹ და იქვე წარმოდგენილია სიტყვის შემდეგი ტექსტი:

„ისწრაფეთ დაწერად და მიმოდადევით 'ბრძანება, რათა მსწრაფლ შემოკრბეს მკედრობა. და კუალად მიუმცენით ყოველთა ეკლესიათა და მონასტერთა, რათა დაუცადებელნი ღამისთევანი და ლიტანიობანი აღესრულებოდინ ყოველსა ადგილსა, და წარგზავნეთ ფრიადი საფასე და საქმარი გლახაკთათვს, რათა მოიცალონ ლოცვად და მოწყალე ყონ ღმერთი, ნუ სადა თქუან წარმართთა: სადა არს ღმერთი იგი მათი“.²

მეორე სიტყვის წინ ნათქვამია: „და ათსა შინა დღესა, ვითარცა გროი შევარდენტა, მოფრინდა ყოველი მკედარი, ყოველით — კერძო, სავსენი სიხარულითა, რომელნი ძალით იპყრობოდეს თავთა შინა თვსთა. შეკრბეს სომხითს შინა. და მივიდა თამარ და იხილნა, დაყვნეს მცირედნი დღენი მათცა ლოცვისათვს. მერმე რქუა მათ“...³ და იქვე წარმოდგენილია სიტყვის შემდეგი ტექსტი:

„ძმანო ჩემო, ყოველად ნუ შეძრწუნდებიან გულნი თქუენნი სიმრავლისა მათისათვს და სიმცირისა თქუენისა, რამეთუ ღმერთი ჩუენ თანა არს. გასმია გედეონისთვს სამასნი და სიმრავლე ურიცხვ შადიამელთა მათ მიერ მოწყუედილი, კუალად ასურასტანელთა ბანაკი ლოცვითა ეზეციელისითა წაშსა შინა ანგელოზისა მიერ დაცემულნი? მხოლოდ ღმერთსა, ოდენ მიენდვენით და გულნი თქუე-

¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 125.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 125-126.

ნნი სიმართლით იპყრენით წინაშე მისსა და სასოება ყოველი ჭუარისა მიმართ ქრისტესისა იყავნ, შეისწრაფეთ ქუეყანად მათდა შეწევნითა ყოვლად წმიდისა ღმრთის მშობელისათა და ძალითა უძლეველისა ჭუარისათა წარემართენით“.¹

თამარ მეფის სიტყვები ქართული სამხედრო მკვერმეტყველების შესანიშნავი ნიმუშებია. ისინი გამთბარია მშობლიური სიყვარულისა და გულწრფელი უშუალობის ნათელი გრძნობით და გამსჭვალულია სიმართლისა და გამარჯვების ჯანსაღი რწმენით. განსაკუთრებით საყურადღებოა მეფის მეორე სიტყვა. შეუძრწუნებელი და დაჯერებული გულით ბრძოლისაკენ მოუწოდებს ღედოფალი თავის მცირერიცხოვან ლაშქარს და ამხნეებს მას სამართლიანი ომების ბიბლიური მაგალითებით. მთელი სიტყვა მგზნებარე შთაგონებით აღსავსე მიმართვაა, რომლის წრეში მოქცეული მსმენელი მოზღვავეებით განიცდის წარუშლელ ზეგავლენას და გულმინდობით ემორჩილება მთქმელის ნება-სურვილს.

დასასრულ, უნდა აღინიშნოს, რომ თამარის გარეგნობის აღწერისას ისტორიკოსს არ გამოჩენია მისი „ულიზლო სიტყვს სინარნარე“, რაც აქ დიდი „შემკულობის“ ღირსეულ მხარედაა მიჩნეული და, როგორც დავინახეთ, ბევრი ფაქტობრივი მასალითაა დამოწმებული.

¹ ქართლის ცხოვრება, გვ. 126; ქართული მკვერმეტყველება, გვ. 160.

ეპიფანე კათალიკოსი

ჩვენამდე მოღწეულია XIII საუკუნის დასაწყისის ერთი მეტად მნიშვნელოვანი ეპიგრაფიკული ძეგლი, რომელიც აკად. ნ. მარმა აღმოაჩინა ქ. ანისის გათხრების დროს 1910 წელს.¹ ის წარმოადგენს ქვაზე აღბეჭდილ მიმართებას, რომელიც ბიბლიური მორჩილებისა და ქრისტიანული მორალის დიდაქტიკური ტონით წარმოუთქვამს ეპიფანე კათალიკოსს ანისის მართლმადიდებელთა მრევლის წინაშე, იმ უთანხმოების მოსაგვარებლად, რაც იქაურ ქართველთა კოლონიაში ჩამოვარდნილა. ხსენებული საუკუნის კათალიკოსთა სიაში დასახელებულ ეპიფანეს,² რომელსაც უნდა ეკუთვნოდეს ეს ეპიგრაფიკული ძეგლი, თავისი მიმართვისათვის ორატორული ფორმა მიუცია და მქადაგებლური მიზანი დაუსახავს. ამის საფუძველს მას აძლევდა მიმართვის თემა — ანისელ ქართველთა სასულიერო და საერო წრეების შუღლი, რომლის მიზეზს საეკლესიო გადასახადი წარმოადგენდა, რაც, ჩანს, მძიმე ტვირთად აწვა საერთო ფენას და მის უკმაყოფილებას იწვევდა სასულიერო ხელისუფლების მიმართ. ასეთ პირობებში შექმნილა ორივე წრისადმი მიმართული ორატორული ქმნილება, რომლის შემარიგებელი შინაარსი მძლავრი რიტორიკული სტილითაა გადმოცემული.

სასულიერო პირებს ასე არიგებს ეპიფანე:

„იტყუჲ კჲმად საღმრთოჲ: „უსასყიდლოდ მიგიღიეს, უსასყიდლოდ მისცემლით“, ესე იგი, არს, გეტყუს ღმერთი უკვდავი: ჩემდა რაჲ-მე გიცემიეს მადლოსა მისთვის, რომელი ჩემგან მიიღეთ?

¹ Н. Я. Марр, Надпись Епифанния, каталикоса Грузии, (Известия императорской Академии наук, VI серия), Петер., 1910, стр. 1437—1439.

² თ. ეორდანია, ქრონიკები, ტ. I, ტფ., 1893, გვ. 80.

თქუენცა ჰყიდდით დიდსა მადლსა ჩემგან უსყიდულსა. უკუეთუ მე უსაყიდლოდ მომიცემიეს, არცა თქუენგან ჯერ არს სყიდაჲ ლოცვათა ერისა მიმართ. აწ, სასონო ჩემო ანელნო ხუცესნო, ნუ იქნებით დასაბრკოლებელ სიტყუათ და ნუცა გარდაკლებით მოციქულთ მცნებასა ცუდისა და წარმავალისათუს“.¹

საერო პირებს ასე ურჩევს ორატორი:

„მკუდრნო ამის ქალაქისანო ქართველნო... მღდელთაგან გიკმს ლოცვაჲ და წირვაჲ. ნუ გეწყინების მათთვის ძალისა ებრი მისაცემელი. უფროსად მხიარულებით მისცემდით თუნიერ დაჭირებისა. რამეთუ მხიარულებით მისაცემელი უყუარს უფალსა. და თქუენ გიყუარდენ ვითარცა მამანი სულიერნი და მათ უყუარდით ვითარცა შვილნი სულიერნი. ლოცვასა ნუცა თქუენ დააკლდებით და ნუცა თქუენ. ყოველსა ზედა უფროსად საღმრთოჲ იგი სიყუარული ერთმან ერთისაჲ მოიგეთ და ამით მიეცით სასურვო საღმრთოთა მცნებათაჲ“.²

ეპიფანე კათალიკოსის მიმართვა ჩვენი სამოძღვრო მკვერბეტყველების საყურადღებო ძეგლია, რომლის იდეური დანიშნულება განსაზღვრულია არა მარტო სასულიერო შინაარსით, არამედ ორატორული ფორმითაც, და მათი განუყოფელი მთლიანობით ქართული მქადაგებლობის სოციალური ხასიათის მაჩვენებელია.

¹ Н. Я. Марр, Надпись Епифания, каталикоса Грузии, стр. 1437—1439.

² იქვე გვ. 1438.

დემეტრე თავდადებული

დემეტრე მეორე (თავდადებული), (1259—1289) საქართველოს მეფე XIII საუკუნის მეორე ნახევარში, ქვეყანას მართავდა მეტად მძიმე პირობებში — მონღოლთა ბატონობის ვითარებაში. მან ჩაიბარა პოლიტიკურად დაშლილი სამშობლო, განზე გამდგარი სამთავროები და განუწყვეტელი ომიანობით დაბეჩავებული ხალხი. თავგანწირული შრომისა და ბრძოლის წყალობით მეფემ შეძლო შინაური და გარეშე მტრების სათარეშოდ ქცეული ქვეყნის მოშენება. მედროვეთა ალაგმვა და ხალხის დამშვიდება. ის ასრულებდა მონღოლთა ბატონობით დაკისრებულ მოვალეობას, მორჩილებაში ამყოფებდა განდიდებულ მთავრებსა და მოხელეებს, ებრძოდა აშლილობას და მოქნილი პოლიტიკით ახერხებდა ქვეყნის კეთილდღეობის დაცვა-შენარჩუნებას.

XIII საუკუნის მეორე ნახევარში მონღოლთა საყაენო ხანგრძლივი შინაური ბრძოლის არენად გადაიქცა. ამ ბრძოლამ განსაკუთრებით მწვავე ხასიათი ერანის მონღოლთა მალალ წრეებში მიიღო. 80-იან წლებში შინაური ომი გაჩაღდა აჰმად და არღუნ ყაენებს შორის. ამ ომში აჰმად ყაენის მხარეზე ჩათრულ იქნა საქართველოს მეფე დემეტრე მეორე. თავდაპირველად აჰმადმა გაიმარჯვა. მაგრამ დროებით: არღუნის მომხრე ნოინების ჩარევით მდგომარეობა შეიცვალა და 1284 წელს აჰმად ყაენი მოკლეს.

გაყაენდა გამარჯვებული არღუნი. შეცვლილ ვითარებას დემეტრე მეორის მდგომარეობა არ დაუმძიმებია, რადგან ახალი ყაენის მთავარი მრჩეველი ბულა საქართველოს მეფის ახლობელი და მო-

კეთე იყო. მაგრამ არღუნის კეთილდღეობაც არ აღმოჩნდა ხანგრძლივი. მონღოლთა უზენაესი ხელისუფლების მეტოქეობა კვლავ გრძელდებოდა. რთულ და ბუნდოვან პოლიტიკურ ვითარებაში გამუდმებულად უმაღლესი შრეების ბუღალს შეთქმულება, რასაც მოჰყვა წარჩინებული კარისკაცის სიკვდილით დასჯა.

ამის შემდეგ ჯერი მიდგა ბუღალს ახლობელ დემეტრე მეფეზე. ის ყაენის მიერ გაწვეულ იქნა მონღოლთა ურდოში. საქართველოს მეფემ დანამდვილებით იცოდა, რომ იქ მას სიკვდილი მოელოდა. მიუხედავად ამისა, მან მტკიცედ გადაწყვიტა ხლებოდა ყაენს და მიეღო მძიმე ხვედარი. მემათიანის მოწმობით, მეფემ თავი გაწირა ქვეყნის მშვიდობისა და კეთილდღეობისათვის.

არღუნ ყაენის ურდოში გამგზავრებამდე დემეტრე მეორემ შეკრიბა დარბაზის ერი და თავისი გადაწყვეტილება გააცნო ქვეყნის უზენაეს წარმომადგენლებს. მათი გულწრფელი და ენერგიული წინააღმდეგობის მიუხედავად, დემეტრე მეფე გაემგზავრა არღუნ ყაენთან და ეახლა მას. 1289 წლის 12 მარტს არღუნის ბრძანებით საქართველოს მეფე სიკვდილით დასაჯეს. ქართველმა ხალხმა მას უწოდა თავდადებული.¹

ხსენებულ დარბაზში სამეფო კარის წარჩინებულთა წინაშე, მონღოლთა ურდოში გამგზავრების წინ, მეფეს წარმოუთქვამს სიტყვა. ამ სიტყვის ტექსტი დაცულია XIV ს. ქართველი ისტორიკოსის უამთა აღმწერლის ისტორიაში. აქ ნათქვამია: „მოუწოდა მეფემან კათალიკოსსა აბრაჰამს და ეპისკოპოსთა, მონასტერთა და უღაბნოთა გარესჯისა მღვდელ-მონაზონთა, და ყოველთა მთავართა სამეფოსა მისისათა. შემოკრბეს მის წინაშე, დაჯდა და ტახტსა ზედა დასხდეს ყოველნი დიდებულნი თჳს-თჳსად, და აღალო მეფემან პირი თჳსი და ბრძანა“...² ამას მოსდევს მეფის სიტყვა. სიტყვის შემდეგ ნათქვამია: „ხოლო ვითარ ესმათ კათალიკოსთა და ეპისკოპოსთა, და მოძღუართა და მთავართა, განკჳრდეს, თუ ვითარ დადვა მეფემან სული თჳსი ერისა მისისათჳს“.³

დემეტრეს უთქვამს შემდეგი:

1 ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, 1941, გვ. 111-116.

2 ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 287.

3 იქვე, 288.

„ისმინეთ ჩემი, ყოველთა კათალიკოსთა და ეპისკოპოსთა, და წარჩინებულთა სამეფოსა ჩემისათა, ვითარმედ შეისუენა მამამან ჩემმან, დავითი ყრმა მცირე მძლავრებასა შინა თათართასა, და ღმერთმან ყოვლისა მპყრობელმან, და უფალმან ჩუენმან იესო ქრისტემან, და ყოვლად წმიდამან ღმრთისმშობელმან, რომლისა ნაწილადცა ვართ, და ჭუარმან პატიოსანმან, რომელი მოგუენიჲა ჩუენ მეფეთა, დამიცვა და მიმაწია ასაკად სისრულისა, და მომმადლა მეფობა, სკიპტრა და პორფირი მეფობისა, და თანადგომითა თქუენითა წარვმართე მეფობა, და აქამომდე მშვდომით ჰგიეს სამეფო ჩემი. აწ განრისხებულ არს ყაენი, და ყოველი მთავარი მისი მოუწყუედიან, და აწ მე მიწოდს წინაშე მისსა. ვგონებ ბოროტის ყოფასა ჩემთვის, თუ არა წარვიდე ურდოსა. და წარვიდე მთიულეთს, სიმაგრეთა შინა, და დავიცვა თავი ჩემი, და აჰა ყოველი სამეფო ჩემი წინაშე მათსა ძეს, იხილეთ რავდენი სული ქრისტიანე სიკუდილსა მიეცემის და ტყუე იქმნების, და ეკლესიანი შეიგინებიან და მოოკრდებიან, ხატნი და ჭუარნი დაიმუსრვიან. და უკეთუ წარვიდე ყაენს წინაშე დასტურობით უწყი მომკლავს. და აწ სიბრძნითა თქუენითა განაგეთ საქმე ესე, რამეთუ მე ესრეთ ვგონებ: მრავალმღელვარე არს საწუთრო ესე დაუდგრომელ და წარმავალ, დღენი ჩუენნი სიზმრებრ და აჩრდილებრ წარვლენ, და უნებელ და მსწრაფლ თანა-გუაჲ წარსლვა სოფლისა ამისგან. რა სარგებელ არს ცხოვრება ჩემი, უკეთუ ჩემთვის მრავალი სული მოკუდეს და მე ტვრთ-მძიმე ცოდვითა განვიდე სოფლისა ამისგან. აწ მნებავს, რათა წარვიდე ყაენს წინაშე, და იყოს ნება ღმრთისა: უკეთუ მე მომკლან, ვგონებ რომე ქუეყანა უენებელად დარჩეს.“¹

ღემეტრე თავდადებულის სიტყვა მძიმე ხვედრით განწირული მეფის გულახდილი განდობა და წრფელი ანდერძია. იგი წარმოთქმულია დიდი სიყვარულისა და მტკიცე ერთგულების მორალური ძალით. სამშობლოსადმი უანგარო სიყვარულით გამოწვეული მაღალი ეთიკური განცდა აქ ნაჩვენებია რეალური სიკეთის სახით, რომლის შუქზე გამართლებას პოულობს ერთი შეხედვით უაზრო თავგანწირვა. ზნეობრივი ხასიათის დასკვნებს ორატორი აყალიბებს გონივრული წანამძღვარების გზით. მისთვის ცნობილია, რომ „მრავ-

¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 287-288: ქართული მკვებრმეტყველება, გვ. 164-165.

ვალმდეღვარე არს საწუთო ესე, დაუდგრომელ და წარმავალ, დღენი ჩუენნი სიზმრებრ და აჩრდილებრ წარვლენ, და უნებელ და მწწრაფლ თანა-გუაჲ წარსლვა ამისგან“; ამიტომ „რა სარგებელ არს ცხოვრება ჩემი, უკეთუ ჩემთვის მრავალი სული მოკუდეს და მე ტვრთ-მძიმე ცოდვითა განვიდე სოფლისა ამისგან“, — ამბობს ის, და მზად არის გმირული საქმით დაამტკიცოს ფაქიზი სიტყვით გამოთქმული აზრი.

საგულსხმოა, რომ დემეტრე მეორის გმირულ თავდადებას გამოუწვევია აბრაჰამ კათალიკოსის (1280—1310) შესანიშნავი სიტყვა, რომელიც მეფის საპასუხოდ უთქვამს ორატორს: „არა არს საქმე, მეფეო, განწირვა სულსა შენისა, რამეთუ მრავალთა მეფეთა მიურიდნია, და დაუცავს თავი თვისი. აწ თუ შენ დასდებ სულსა შენსა ერისათჳს, ჩუენ ყოველნი ეპისკოპოსნი ვიტვრთავთ ცოდვათა შენთა, არამედ წინაშე ღმრთისა ვწამებთ, რათა მოწამეთა თანა შერაცხილ იქმნე, ვითარცა უფალი სახარებასა შინა ბრძანებს: „უფროს ამისსა სიყუარული არა არს, რათა დადვას კაცმან სული თვისი მოყუსისათჳს“. და უკეთუ ერთისა მოყუსისათჳს სულისა დადება კეთილ არს, რავდენ ურიცხუთა სულთა ცხოვრება ეგოდენ სარგებელ არს“.¹

დემეტრე თავდადებულისა და აბრაჰამ კათალიკოსის სიტყვები ჩვენი სადარბაზო მკვევრმეტყველების საყურადღებო ძეგლებია.

¹ ქართლის ცხოვრება ტ. II, გვ. 288.

ბექა ჯაყელი

ქართული მკვებრმეტყველების ისტორიის ერთ საგულისხმო მოვლენას ის წარმოადგენს, რომ კლასიკური პერიოდის აყვავებულ სამხედრო მკვებრმეტყველებას დაქვეითება არ განუცდია ჩვენი სახელმწიფოებრივი ცხოვრებისა და კულტურის დაცემის ხანაში. პირიქით, შეიძლება ითქვას, რომ XIII—XV საუკუნეებში, აგრესიულ ძალთა განუწყვეტელი შემოტევის პირობებში, კიდევ უფრო ამაღლდა ჩვენი მეომრების მორალური სულისკვეთება და განსაკუთრებული ძალით გაისმა ქართველ მხედართმთავარმაპატრიოტული სიტყვა. ამის დამამტკიცებელ საბუთებს უხვად ვპოულობთ დაცემის პერიოდის საისტორიო მწერლობაში, განსაკუთრებით ეამთაღამწერლის „მონღოლთადროინდელ ისტორიაში“, რომლის ფურცლებზე ორატორულ სიტყვებთან ერთად აღბეჭდილია მათი წარმოთქმის პირობები და პრაქტიკული გამოყენების მაჩვენებლები.

ერთი ასეთი ორატორული სიტყვა ეკუთვნის მესხეთის განდიდებულ მთავარს ბექა ჯაყელს, რომელიც ცხოვრობდა XIII საუკუნის მეორე ნახევარში, მონღოლთა ბატონობის დროს. ბექა ჯაყელი ემორჩილებოდა საქართველოს მეფეს დემეტრე თავდადებულს და თანაც მონღოლთა ყაენს აბაღას ემსახურებოდა. ასეთი ვითარების პირობებში ის მეტად მოქნილ პოლიტიკას აწარმოებდა და თავის ვრცელ სამფლობელოს თითქმის დამოუკიდებლად მართავდა.

ბექა ჯაყელი იყო მანდატურთუხუცესი. მან ეს წოდება შთამომავლობით მიიღო, მაგრამ გონიერი დიპლომატიური მიმოხრით შეინარჩუნა. ეს მეტად გამრჩე და ენერგიული მთავარი მარჯვედ განაგებდა დიდ სამთავროს, რომელიც გადაჭიმული იყო ტაშისკა-

რიდან კლარჯეთის უკიდურეს საზღვრებამდე. ცნობილია მისი ღვაწლი, გაწეული მესხეთის კეთილდღეობისათვის და ამავე მიზნით შედგენილი საკანონმდებლო ძეგლი „წიგნი სამართლისა კაცთა შეცოდებისა ყოველისავე“,¹ რომელიც ძველი მართლმსაჯულების საყურადღებო განძს წარმოადგენს.

ბექა ჭაყელის მმართველობის დროს სამხრეთ საქართველოს მოულოდნელად თავს დაესხნენ რუმის თურქები. მათ სათარეშოდ აქციეს სამცხის დიდი ნაწილი ტაო და ძარცვა-გლეჯით ააწიოკეს მშვიდობიანი მოსახლეობა.

ბექა ჭაყელმა დაუყოვნებლივ შეკრიბა ჯარი, მოუხმო მახლობელი სამთავროების მეთაურებს, გააერთიანა სამხედრო ძალები და მოსხერხებული გეგმით დაამარცხა და განდევნა შემოსეული მტერი.

თურქთა წინააღმდეგ ლაშქრობის წინ ბექა ჭაყელს მგზნებარე სიტყვა წარმოუთქვამს ერისმთავრებისა და ჯარის მიმართ.

ამ სიტყვის ტექსტი შენახულია ჟამთააღმწერლის ისტორიაში, სადაც ნათქვამია, რომ ბექა ჭაყელმა „მოუწოდა ყოველთა წარჩინებულთა სამცხისათა, შეეშ-კლარჯთა, შემოკრიბნა ყოველნი და რქუა“...² ამას მოსდევს სიტყვის ტექსტი. დასასრულ, აღნიშნულია: „და ვითარ ესმა მთავართა და სპათა ბექასთა, სიხარულით მიემოწმნეს, და დააპირეს ლაშქრობა თურქთა ზედა“.³

აი თვით სიტყვა:

„ისმინეთ, მთავარნო საქართველოსანო, ძმანო და თანამონათესავენო ჩემნო, სიტყუა ჩემი. დიდმან და სახელოვანმან, სკიპტრისა და პორფირისა მქონებელთა შორის უმეტეს განთქმულმან მეფემან დავით დასცა და დაამკო ძლიერება თურქთა ნათესავიანა და აოტნა სამეფოსაგან მისისა. მიერ ჟამითგან აქამომდე არღარა ჩენილ არიან თურქნი და აწ ცოდვათა ჩუენთათჳს კუალად აღიძრნეს მძვნვარედ და მოაოკრეს ტაო, და ურიცხჳ სული ტყვე ყვეს და მოსწყუდეს პირითა მახვლისათა, ეკლესიანი დასცეს, და სიწმიანდენი შეაგინეს, და კუალად განმზადებულ არიან ბოროტის ყოფად ქრისტიანეთა და მოოკრებად, ვინათგან მეფე შემცირებულ

1 ი. დოლიძე, ძველი ქართული სამართალი, გვ. 285-316.

2 ქართლის ცხოვრება, გვ. 311.

3 იქვე, გვ. 312.

არს მძლავრებისაგან თათართასა, და კუალად პირნი და თავნი საქართველოსანი განდგომილან, და არაეინ არს წინააღმდგომ თურქთა. აწ ისმინეთ ჩემი, ტომხო და ერთ-ნებანო! შევეკრბეთ ყოვლითა ძალითა ჩუენითა და მიემართოთ თურქთა, და არა მიესცნეთ თავნი და შვილნი ჩუენნი, და არა განგუწირნეს ღმერთმან მოსავნი მისნი და აღმსარებელნი მისნი, და მოგუტეს ძლევა მათ ზედა, ვითარ მისცა მამათა ჩუენთა ძლევა მათ ზედა. დაედვათ თავი ჩუენი სჯულისა შეუგნებლობისათჳს და ძმათა ჩუენთათჳს, უეკუელად ღმერთი მოგუანიკებს ცხოვრებასა“.¹

ბექა ჭაყელის სიტყვა ჩუენი სამხედრო მკვერმეტყველების ბრწყინვალე ქმნილებაა. იგი მხურვალე გულით წარმოთქმული ლაღი და მედიდური მოწოდებაა, რომელიც მოსალოდნელი უბედურების წინააღმდეგ ამხედრებს ლაშქარს და ამადლებს მის საბრძოლო განწყობილებასა და მორალურ სულისკვეთებას. სიტყვის იდეურ წყაროს ნათლად ცნობიერი პატრიოტული გრძნობა წარმოადგენს, რომლის ძალით შთაგონებული ორატორი ერთსულოვანი თავდაცვისა და გამირული ბრძოლისაკენ მოუწოდებს თანამემამულეებს და მტრისადმი წმიდა სიძულვილით აფხიზლებს მათს ეროვნულ თვითშეგნებას. ბექა ჭაყელის სიტყვა გამართულია მტკიცე ენობრივი ფორმით, რომლის ძარღვიანი სტილი მკვეთრად გადმოსცემს სათქმელის აზრს და ენერგიულ გავლენას ახდენს მსმენელის გრძნობასა და ნებისყოფაზე.

¹ ქართლის ცხოვრება, გვ. 311-312; ქართული მკვერმეტყველება, გვ. 167.

პიპა ქვენიფნეველი

პიპა ქვენიფნეველი XIV ს. პირველი ნახევრის სახელმწიფო მოღვაწეა. ის გიორგი ბრწყინვალის (1314—1346) პოლიტიკური მრჩეველი და კარის დიპლომატია. პიპა თავისი დროის გამოჩენილი მწიგნობარი და მკვერმეტყველი უნდა ყოფილიყო. ამას გვაფიქრებინებს მისი მოვალეობის ხასიათი სამეფოს სათავეში. ამასვე მიუთითებს პიპას ელჩობა ეგვიპტის სასულთნოში.

პიპა ქვენიფნეველი ქსნის ერისთავის შალვა ვირშელის ძის შვილია. შალვა ქვენიფნეველი XIII ს. მიწურულის ცნობილი ფეოდალია, რომელიც განუდგა დავით VIII (1293—1311) და დიდხანს შეუირიგებელ ბრძოლას აწარმოებდა ცენტრალური ხელისუფლების წინააღმდეგ.¹ დავითის მეფობაში მომრავლდნენ შინა მოციქულები, ერთხელ ადგილი ჰქონდა შორეულ ელჩობასაც — მეფემ დესპანები მიუვლინა ოქროს ურდოს და ვოლგისპირეთის ულუსს დახმარება სთხოვა ილხანთა წინააღმდეგ. ამ ამბების უნებური მეთვალყურე პიპა, ჩანს, ბავშვობიდანვე ეზიარა საგარეო პოლიტიკისა და დიპლომატიური ბრძოლის ხერხებს. ამას ვხედავთ მისი ნაყოფიერი საელჩო მივლინებით.

1320 წელს გიორგი ბრწყინვალემ თავისი დიპლომატი პიპა ქვენიფნეველი იოვანე ბანდასძის თანხლებით ელჩად მიუგზავნა ეგვიპტის სულთანს და იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის „კლიტენი“ მოითხოვა. ამ დავალებასთან ერთად, უნდა ვიფიქროთ, პიპას საიდუმლო მოვალეობაც ექნებოდა დაკისრებული, რაც, ალბათ, სამხედრო დახმარების მოგვარებაში გამოიხატებოდა, მაგრამ ეს წყაროებ-

¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 443-444.

ში აღნიშნული არ არის. რაც შეეხება აქ გაეხადებულ დავალებას, ის ელჩებს წარმატებით შეუსრულებიათ.

მეფის ელჩებმა იმოგზაურეს იერუსალიმსა და ქაიროში, მოინახულეს ჯვრის მონასტერი, განაწესეს რამდენიმე აღაპი და, რაც მთავარია, ეგვიპტის სულთნისაგან მიიღეს „იერლაცი შეწყალებისა და კლიტენი იერუსალიმისანი“. ამ დამსახურებთათვის ჯვრის სავანის სპეციალურ დავთარში აღუბეჭდავთ შალვა ქვენიფნეველის, პიპა ქვენიფნეველისა და მისი მეუღლის თამარის მოსახსენიებელი აღაპები¹.

ახალი ქართლის ცხოვრების ერთ ტექსტში, რომელსაც „ერისთავთა ძეგლი“ ეწოდება, შემდეგს ვკითხულობთ: „ამას უამსა მოვიდა ამბავი: კლიტენი იერუსალიმისანი სპარსთა დაიპყრესო და დიდად შეწუნა მეფე გიორგი. მაშინ წარგზავნა ძე შალვა ერისთავისა, რომელსა ერქუა პიპა, გზასა კმელთასა მრავლითა ძლუნითა წინაშე ნისრელისა. და მივიდა პიპა წინაშე ნისრელისა. ხოლო მან სიხარულით შეიწყნარა ძლუნნი იგი და მისცნა კლიტენი იერუსალიმისანი. მივიდა პიპა საფლავსა ქრისტესსა და შეემთხვივა. უამი აწირინა და ეზიარა, და მოილოცნა წმიდანი ადგილნი, და შეკრიბნა ნაწილნი წმიდათანი და ხატნი შუენიერნი, და წარმოვიდა მსავე გზასა კმელით და მოვიდა წინაშე მეფისა, და მოილო იერლაცი შეწყალებისა და აღსრულება ყოვლისა სათხოველსა მისისა. ფრიად განიხარა მეფემან გიორგი, რამეთუ მოეცნეს კლიტენი ქართველთა“².

იგივე ფაქტი აღბეჭდილია ელ-კალკაშანდის არაბულ ცნობებში საქართველოს შესახებ, რომლებიც 1886 წელს გამოაქვეყნა ვ. ტიზენგაუზენმა. აქ, საქართველოსა და ეგვიპტის ურთიერთობის ამსახველ მასალებში, რომელიც XIV ს. არაბი მემატრიანის ელ-ომარის ჩანაწერებიდან მომდინარეობენ, ლაპარაკია ჯვრის მონასტრის მუსლიმანთაგან დახსნის შესახებ, რაც ქართველთა დიპლომატიური ჩარევითა და მშვიდობიანი მოლაპარაკებით მოხერხებულა.³

¹ ე. მ. ბერეველი, მასალები... (№ № 55, 63), საქ. სსრ. მეცნ. აკადემიის გამოცემა, 1962, გვ. 74-75.

² ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 444-445.

³ В. Тизенгаузен, Заметка Эль-Калькашанди о грузинах, стр. 212 — 213.

სარწმუნო მოსაზრებით, ხსენებულ ქართულ და არაბულ წყაროებში ერთი და იგივე ფაქტი, გიორგი ბრწყინვალის დიპლომატიური ცდა, იგულისხმება და 1320 წლის ელჩობაზეა ლაპარაკი,¹ რაც შემოვლითი გზით ჩვენი საელჩო მჭევრმეტყველების ფაქტზეც მიუთითებს მოცემულ ეპოქაში.

ამ მჭევრმეტყველების ერთი წარმომადგენელი იყო პიპა ქვენიფნეველი.

¹ ი. ჭავჭავაძის შვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, გვ. 173-174. ე. მეტრეველი, მასალები... გვ.44-45; პ. ინგოროყვა, თხზულებათა კრებული, გამომც. „საბჭოთა საქართველო“, 1963, ტ. I, გვ. 768-769.

თეოდორე კათალიკოსი

XV საუკუნის საისტორიო წყაროში, ე. წ. მცხეთის სიგელში დაცულია ერთი სამხედრო შინაარსის ორატორული ძეგლი, რომელიც ახალს არაფერს შეიცავს სამეტყველო ხელოვნების მხრივ, მაგრამ საყურადღებოა იმით, რომ ინარჩუნებს ძველი წარმატების დონეს და გამოხატავს თავისი დროის ვითარებას. ეს არის თეოდორე კათალიკოსის სიტყვა, თქმული მხედრობის მიმართ ლორის ციხისათვის ბრძოლას წინ.

თეოდორე კათალიკოსი XV საუკუნის პირველი ნახევრის საეკლესიო მოღვაწეა. ის თანამედროვეა საქართველოს მეფის ალექსანდრე პირველისა, რომელიც მეფობდა 1412—1443 წლებში. 1427 წლის ერთი გუჯარი (მცხეთის ნუსხა № 38) თეოდორეს იხსენიებს კათალიკოსად.¹ ის მოხსენიებულია აგრეთვე 1433 წლის საისტორიო საბუთში (მცხეთის სიგელი № 333, ნუსხა № 203), რომელსაც ხელს აწერს მეფე ალექსანდრე I. აქ აღწერილია ლორის ციხის აღებისა და მისი საქართველოსთან შემოერთების ფაქტი, რასაც ადგილი ჰქონდა 1431 წელს.

ამ საბუთში ნათქვამია: „სულისა მოძღუარმან და მეოხმან პატრონმან კათოლიკოზმან თეოდორე... უსაზომოდ მოიჭირვეს: პირველად ვედრებითა ღმერთისასა, და კუალად ლაშქართა მიმცნებითა“². როგორც ვხედავთ კათალიკოს თეოდორეს „ლაშქართა მიმცნებით“ მხურვალე მონაწილეობა მიუღია ლორის ციხის აღებაში: მას წარმოუთქვამს მოკლე სიტყვა მხედრობის წინაშე და პატრიო-

1 თ. უორდანიი, ქრონიკები, ტ. II, გვ. 230.

2 იქვე, 242; ს. კაკაბაძე, წერილი შტუდიები საქართველოს ასტორიის საკითხების შესახებ, ტფ., 1914, გვ. 13.

ტული სულისკვეთებით აღუფრთოვანებია საომრად გამზადებული ლაშქარი.

თეოდორე კათალიკოსს უთქვამს შემდეგი:

„ამა უსჯულოთა, აგარის ნათესავთა, ანდრონიკუს შვილი აღას-ტნელი გიორგი მოუკლავს, და მრავალნი ქრისტიანენი წამებითა აღუსრულებიან და დაუტყუევებიან, და ტახტი მეფეთა განურყუ-ნია, და საპატრიონი და ცამდის მალალნი საყდარნი შეურაცხ უქმნი-ან, სახლ-სალოცველი ქუაბ-ავაზაკთა უქმნია და უნეთა მათთათუის საყოფად განუჩენია.

აწ ბრძოლეთ ძლიერად, და დაღათუ ვინმე ომსა შიგან აღსას-რული მიიღოთ ქრისტესთუის წამებულთა გუერდის მითუალვით, და დაღათუ ვინმე დაკოდითა ანუ დაშავებითა, და რათაცა ტკივი-ლითა იტანჯებით — ყოველსავე ქრისტე მისად ნების მყოფელად და სამსახურად მიითუალავს“.¹

მოუხედავად იმისა, რომ XV—XVIII საუკუნეების საისტორიო მწერლობას არ შემოუნახავს სამხედრო მკვერამეტყველების მთლი-ანი ძეგლები და არც დამოუკიდებელი სახით გვხვდებიან ისინი იმდროინდელ ნუსხებში, გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ, რომ სამ-ხედრო ორატორული სიტყვა განვითარების გზაზე იდგა ხსენებულ ეპოქაში და ღირსეულად ასრულებდა თავის მაღალ დანიშნულებას. ამ მოსაზრების საფუძველს გვაძლევს იმავე საისტორიო მწერლო-ბის ფურცლებზე გაკვრით აღნიშნული ბევრი ფაქტი, რომლებიც იმის მაუწყებელია, რომ ქართული ლაშქრული მეტყველება ამჟე-რადაც აქტიურად მონაწილეობდა ქვეყნის თავდაცვის საქმეში.

ერთ ასეთ ფაქტს გვიზიარებს XVIII საუკუნის ისტორიკოსი სეხნია ჩხეიძე, რომელიც თავის „მეფეთა ცხოვრებაში“ მოგვითხ-რობს ლევან ბატონიშვილის მიერ ქართველთა მცირერიცხოვანი რაზმით ბელუჯთა დიდი მხედრობის დამარცხებას ბანდარის მახლობ-ლად 1699 წელს. ბრძოლის მონაწილე ისტორიკოსის ჩვენებით, მხე-დართმთავარს რაზმი ჯერ შოთა რუსთაველის სიტყვით გაუმხნევე-ბია და შემდეგ ძლევამოსილ შეტევაზე გადაუყვანია. ს. ჩხეიძე წერს: „მოვიდა ამბავი ჩამოხდომისა მათისა ადგილსა კლდოვანსა. გვიანბეს ლაშქრისა ღიმცრო, ორი ათასითა კაცითა ორნი სარდალ-ნი არიანო: ჰკრეს ქანარასა, ვახსენეთ სახელი ღუთისა, დარჩომილ

¹ ნ. კანდელაკი, ქართული მკვერამეტყველება, გვ. 171-172.

იყო დღისა ორი საათი; შეჯდა ბატონიშვილი ლევან, მზემან ღუთი-სამან, ასე სიხარულით მივსდიოდით, ვითარცა ქორწილსა შინა წვეუ-ლი ვყოფილ-ვიყავით, მაგრამ ჩვენის ჯარის სიმცრო გვიმძიძდა, ახ-ლდა თათარი ავ-კარგათ ექვსასი ოდენ, ქართველნი — ორმოცი. ბრძანა პატრონმა ჩვენმა ლეჰსი:

„უგანგებოდ ვერას მიზმენ, შე-ცა-მებან ხმელთა სპანი“.¹

ამგვარ ფაქტებსა და მსგავს მოვლენებს ხშირად ვხვდებით ვახუშტი ბატონიშვილის, პაპუნა ორბელიანის, ომარ ხერხეულუ-ძის, ფარსადან გორგიჯანიძისა და სხვათა საისტორიო ნაშრომებ-ში. იგივე ითქმის იმავე პერსიის სიტყვაკაზმულ მწერლობაზე.

¹ საქართველოს ცხოვრება, II გამოცემა ზ. ჭიჭინაძის, ტფ., 1913, გვ. 11.

ნიკოლოზ ტფილელი

მიქელ თამარაშვილის მიერ რომში მოპოვებული საარქივო მასალის მეშვეობით შეიძლება გამოვავლინოთ ჩვენი კულტურის ისტორიაში ერთი ნაკლებად ცნობილი მოღვაწე, XV ს-ის ელჩი და დიპლომატი ნიკოლოზ ტფილელი.¹

ის თანამედროვეა საქართველოს მეფის გიორგი მერვისა (1446—1466) და მესხეთის მთავრის ყვარყვარე ათაბაგისა (1451—1466). ეს უკანასკნელნი, როგორც ცნობილია, XV ს. შუა წლებში თავს აღწევენ ხანგრძლივ შინაბრძოლებს, უკავშირდებიან ერთმანეთს, იერთებენ შიდა სამთავროებს, უთანხმდებიან გარე სამეფოებს და დასავლეთთან კავშირის დამყარებით ლამობენ საერთო მტრის — ოსმალეთის დაძლევას. ყოველივე ამას წინ უძღოდა რომის პაპის პიუსი მეორის სამხედრო გეგმა დასავლეთ-აღმოსავლეთის კავშირისა თურქების წინააღმდეგ, რაც მან მინორიტელი ბერის ლუდოვიკო ბოლონიელის პირით აცნობა ქართველ მეფესა და ათაბაგს, რომელთა მისწრაფება სავსებით ემთხვეოდა პაპის განზრახვას.

ამ განზრახვით შთაგონებულ მეფესა და მთავარს 1460 წელს ლუდოვიკო ბოლონიელის წინამძღოლობით ხუთი დესპანისაგან შემდგარი საელჩო გაუგზავნიათ დასავლეთ ევროპაში გერმანიის, ვენეციისა და რომის უზენაეს საერო და სასულიერო პირებთან და მათთვის რეალური სამხედრო დახმარება აღუთქვამთ. საელჩოში შედიოდნენ გამოცდილი დიპლომატიური წარმომადგენლები: ნიკოლოზ ტფილელი — გიორგი მეფისა, ქასადანი — ყვარყვარე ათაბაგისა, მიხეილი — ტრაპიზონელი კეისრისა, მორალო — სომხეთის მთავრისა და მაჰმედი — სპარსეთის შაჰისა. მათ შეთაურობდა გიორგი მერვის დიპლომატი ნიკოლოზ ტფილელი.

ნიკოლოზი, როგორც მისი წოდებიდან ჩანს, მაღალი სასულიერო პირი, კერძოდ, ტფილისის ეპისკოპოსი უნდა ყოფილიყო. ჩვენთვის ამჟამად საყურადღებოა მისი დიპლომატიური ამავდარობა.

¹ მ. თამარაშვილი, ისტორია კათალიკობისა ქართველთა შორის, ტფ., 1902, გვ. 61-63.

ამ მხრივ ის, ჩანს, თვალსაჩინო ფიგურას წარმოადგენდა. ლათინური წყარო მას იხსენიებს როგორც „Nicolaus orator Leorgii-Alexandri magnis“ — ნიკოლოზი მოციქული ალექსანდრე დიდის ძის გიორგისა.¹ ხსენებულ საელჩოში ის ყველაზე საპატიო პიროვნებად გამოიყურება. ამას ამტკიცებს ის, რომ პაპის წინაშე, რომში შემდგარი აუდიენციის დროს, სწორედ მას გამოუთქვამს მთელი საელჩოს მიზანსწრაფვა.

ის ეუბნება პიუს მეორეს:

„თქვენ წარმოგზავნეთ ჩვენდამო მინორიტების წესის ბოლონიელი ლუდოვიკე, რომელმაც მოგვახსენა, რომ თქვენ წახვედით მანთოვას ქრისტიანებთან კრების მოსახდენად, რათა მაჰმედს, ოსმალების იმპერატორს, ომი დაუწყოთ და ნატრობთ, ჩვენმა მთავრებმაც აზიაში ომი აუტეხონ, როდესაც ევროპაში შეეებმით. ეს ამბავი ძლიერ ესიამოვნათ ჩვენს მთავრებს, რადგან მათ სძულსთ ოსმალები და თქვენ კი უყვარხართ და პატივს გეცემენ ისე, როგორც ქრისტეს ნაცვალსა: მზად არიან თქვენი ბრძანებთს აღსრულებისათვის. ჩვენს მთავრებს ერთმანეთში მძულვარება და ომი ჰქონდათ, მაგრამ თქვენმა ნუნციომ რა უბრძანა, მაშინვე შეერიგდნენ და აწ მზად არიან დაუწყონ ომი ოსმალებს.“²

ამ სიტყვით ამომწურავად გამოთქმულია გიორგი მეფისა და ყვარყვარე ათაბაგის პოლიტიკური ზრახვები, თუმცა გულუბრყვილოდაა გაგებული მათი შეერიგების ფაქტი.

საქართველოს დესპანები ლუდოვიკო ბოლონიელისა და ნიკოლოზ ტფილელის მეთაურობით ჯერ გერმანიაში შეჩერდნენ, სადაც ფრიდრიხ იმპერატორი ინახულეს და მეფე-მთავრების სალაში გადასცეს, შემდეგ ვენეტკს მივიდნენ და იქაურ სენატს დაესწრნენ, ხოლო დასასრულ, რომს ეწვივნენ, პაპის წინაშე წარდგნენ, წერილები მიართვეს და პირადად აუწყეს ის სიხარული, რაც პაპის წინადადებამ ჩვენში გამოიწვია. აქ წარმოითქვა ნიკოლოზ ტფილელის ზემომოყვანილი სიტყვა.

ეს სიტყვა და მისი ავტორის სადესპანო მოღვაწეობა გარკვევით გვიჩვენებენ ნიკოლოზ ტფილელის ორატორულ ღვაწლს საელჩო მკვერმეტყველების სარბიელზე.

¹ მ. თამარაშვილი, ისტორია კათალიკობისა ქართველთა შორის გვ. 598.

² იქვე, გვ. 64.

ნილო მონაზონი

რომისა და ვარშავის ხელნაწერთა საგანძურში დაცული პირველწყაროებით ჩვენს ისტორიოგრაფიაში საკმარისი სისრულით აღდგენილია ერთი შედარებით უცნობი ქართველი დიპლომატის ნილო მონაზვნის საელჩო მოღვაწეობის სურათი.¹ ამ სურათის მიხედვით ნილო (ნილოსი) მონაზონი XV ს-ის დასასრულის გავლენიანი პოლიტიკური მოღვაწეა. ის თანამედროვეა ქართლის მეფის კონსტანტინე მეორესი (1478—1505), რომლის კარზე წარმატებით ასრულებდა ბევრ საპატიო მოვალეობას — იყო კარის მოძღვარი, მეფის მრჩეველი და საგანგებო რწმუნებით აღჭურვილი დესპანის ეგვიპტეში, ესპანეთსა და რომში.

დიდი შინაური აშლილობისა და მძლავრი მუსულმანური გარემოცვის ვითარებაში ქართლის მეფე კონსტანტინე მეორე ფართო დიპლომატიურ მუშაობას აწარმოებდა შორეული ქვეყნების მისამხრობად და საიმედო მოკავშირეების შესაძენად. ამ მიზნით ის უკავშირდებოდა როგორც ქრისტიანულ რომსა და ესპანეთს, ისე მაჰმადიანურ ეგვიპტეს და მათი დანხარებით ცდილობდა თურქების მოგერიებას. მართალია, ამ ენერგიულ მცდელობას სასურველი შედეგი არ მოჰყოლია, მაგრამ დადებითი მნიშვნელობა ჰქონდა ჩვენი ქვეყნის მოსაქცევად საერთაშორისო პოლიტიკის წრეში. ასეთი ცდების შედეგად იქცა საქართველო XV საუკუნიდან, განსაკუთრებით ბიზანტიის დაცემის შემდეგ, ქრისტიანული დასავლეთისათვის საყურადღებო ქვეყნად. ამ პოლიტიკური ინტერესის გამო-

¹ მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, გვ. 64-67; ი. ჭავჭავაძის შვილი, ქართველი ერის ისტორია, IV, 1, თბ., 1924, გვ. 163-169.

წვევაში თავიანთი წვლილი შეუტანიათ ქართლის მეფეს კონსტანტინე მეორეს და მის დიპლომატს ნილო მონაზონს.

დაახლოებით 1493 წელს კონსტანტინე მეფეს ნილო მონაზონი ელჩად მიუვლენია ეგვიპტის სულთნის აშრაფ კაიტბეის (1468—1496) კარზე, სადაც, სანდო წყაროების ჩვენებით, მანამდისაც არაერთხელ ყოფილან ჩვენი მოციქულები. შენახული მასალების მიხედვით ძნელი გასარკვევია ნილოს დასაქმების კონკრეტული არსი, მაგრამ ირკვევა, რომ ქართველი ელჩი კაიროში სიხარულით მიუღიათ და მის დიპლომატიურ ცდას მეფისა და ხალიფის კავშირი მოჰყოლია. ეს ჩანს იმ წერილიდან, რომელიც შემდეგ კონსტანტინე მეფეს ესპანეთის დედოფლის იზაბელასათვის გაუგზავნია. აქ, სხვათა შორის, ნათქვამია: „გვგონია და ვხედავთ კიდევ, რომ ამიერიდან აღმოსავლეთის მზე უკვე იწყებს დედამიწის მთელი დანარჩენი ნაწილის მოფენას თავისი მაცისკროვნებელი ბრწყინვალეობით“.¹

1492 წელს ფერდინანდ მეხუთემ და იზაბელა დედოფალმა საბოლოოდ დაამარცხეს არაბები ესპანეთში და სამუდამოდ განდევნეს ისინი ნახევარკუნძულიდან. ეს სასიხარულო ამბავი კაიროდან მომავალ ნილოს იერუსალიმში შეუტყვია, სადაც ის ესპანეთის დედოფლის დესპანებს შეხვედრია და ისინი საქართველოში წამოუყვანია. ყოველივე ამას მოწინავე ქართველ მამულიშვილებში დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ქრისტიანობის შეკავშირებისა და ამ გზით საქართველოს აღორძინების იმედი აღუძრავს და კონსტანტინე მეფის ახალი პოლიტიკური მცდელობა გამოუწვევია. ეს უკანასკნელი ნილო მონაზონის ელჩობაში გამოიხატა რომის პაპის ალექსანდრე მეექვსისა და ესპანეთის დედოფლის იზაბელას წინაშე.

ეს ელჩობა შედგა 1495 წელს. კონსტანტინეს თავისი ელჩისათვის საგანგებო რწმუნება და საიდუმლო დავალება მიუცია, რომლის შინაარსს გაკვირით ვგებულობთ იმ საბასუხო წერილიდან, რომელიც ალექსანდრე მეექვსეს კონსტანტინესათვის მიუწერია. სამწუხაროდ, თვით კონსტანტინეს წერილს ჩვენამდე არ მოუღწევია.

¹ ი . ჭ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი , ქართველი ერის ისტორია, IV, 1, თბ., 1924, გვ. 164.

პაპის წერილში ნათქვამია: „თქვენის ელჩის, საყვარელის შვილის, ნილო მონაზონისაგან მივიღეთ თქვენი წიგნი, რომლითაც სამოციქულო საყდრისა და ჩვენდამი აცხადებთ უდიდეს ერთგულებას და პატივისცემას და აგრეთვე გვილოცავთ და ყოვლისმპყრობელ ღმერთს მადლობას სწირავთ იმ გამარჯვებისათვის, რომელიც დარჩათ ჩვენთა სახელოვან შვილთა ისპანიის მეფეს და დედოფალს ურწმუნოთა წინააღმდეგ: ეგრეთვე დიდის სიამოვნებით ვსცანით თქვენი აზრი და გარდაწყვეტილება ქრისტეს სარწმუნოების მტერთა წინააღმდეგ გალაშქრებისათვის, რის გამო მზად ხართ წასასვლელად თქვენის შვილით და თქვენის მხედრობითურთ, რათა დავიხსნათ ეგოლდენი დაჩაგრული ქრისტიანე და დავიბრუნოთ გაუპატიურებული ტაძრები“.¹

ნილო მონაზვნის ელჩობის დიდი მნიშვნელობა კარგად ჩანს იმ წერილიდან, რომელიც რომის პაპს თავისი „ყველა და თითოეული“ ხელქვეითისათვის გაუგზავნია ქართველი დესპანის რომიდან გამგზავრებისას. აქ ნათქვამია: „ქრისტეს მიერ საყვარელმა ჩვენმა შვილმა კონსტანტინე, ქართველთა სახელოვანმა მეფემ, ვითარცა კათოლიკემ და ყოვლად მორწმუნე ქრისტიანემ, გამოგზავნა თავის ორატორად წმიდა ბასილის წესის მონაზონი საყვარელი შვილი ნილო, რათა მოეძღვნა ჩვენთვის და სამოციქულო საყდრისათვის თავისი თაყვანისცემა და ერთგულება. აწ ხსენებული ორატორი ბრუნდება რა უკან თავის მეფესთან, ვნატრობთ ყოველგან თავისუფალი გზა მიეცეს. ამიტომ გთხოვთ თქვენ და საგანგებოდ ვუბრძანებთ ყველა ჩვენს ქვეშევრდომ კაპიტანთ, ჩვენის ჯარის უფროსთ, ეგრეთვე ეპისკოპოსთ და საკათედრო ეკლესიის კაპიტულოთა და ყველა წესის მონაზონთა, რათა ნება მისცეთ, ზემოხსენებულმა ძმამ ნილომ ყველა თავისი ბარგი და თანმზღებლებით შეიძლოს უშიშრად და თავისუფლად წასვლა, მობრუნება, დადგომა, გავლა და ღამით დარჩენა ყველა გზებსა, ნავთსადგურებსა, ხიდებსა და ქვეყნებში, როგორც ჩვენს სამფლობელოში, ისე თქვენსაში“.²

ამასთან დაკავშირებით მ. თამარაშვილი წერს: „ძნელად შეხე-

¹ მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, გვ. 64-65.

² იქვე, გვ. 67.

დებით, რომ ამისთანა თავის გასაცნობელი ქალაქი პაპებს სხვა ელჩებისათვის მიეცემა“.¹

დასაბრუნებლად უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენამდე მოღწეულია კონსტანტინეს მიერ ესპანეთის დედოფლისადმი მიწერილი წერილის ძველი რუსული ნათარგმნი პირი, რომელიც შემთხვევით აღმოჩნდა ვარშავის არქივში 1823 წელს.² ამ წერილის დედნით და ზეპირი მოხსენებით წამდგარა თავის დროზე ნილო მონაზონი იზაბელას წინაშე ესპანეთში. ჩვენთვის ამჟამად საყურადღებოა ელჩის ზეპირი მოხსენება, რასაც სრული უეჭველობით ადასტურებს ხსენებული წერილი, რომელშიც საზეიმო ხასიათის მილოცვა-მისალმებასა და საქმიან მიმართებასთან ერთად აღნიშნულია: „...ჩვენი დესპანი ეპისტოლითურთ გამოვისტუმრეთ თქვენთან. მაგრამ, იმის გარდა, რაც ამ ეპისტოლეშია დაწერილი, ჩვენი დესპანი ბევრ სხვასაც რასმე პირადად სიტყვიერად მოგახსენებთ“.³

ასეთ დავალებას ქვეყნის წინამძღოლი, ცხადია, მხოლოდ დახელოვნებულ მეთყველს მიანდობდა. ამ ფაქტითა და სხვა ბიოგრაფიული მონაცემებით, რაზედაც ზემოთ ვილაპარაკეთ, სარწმუნო ზღედა ნილო მონაზვნის ორატორული დამსახურება.

1 მ. თამარაშვილი, ისტორიკ კათოლიკობისა ქართველთა შორის, გვ. 67.

2 ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, IV, I, თბ., 1924, გვ. 165.

3 იქვე, გვ. 169.

ალექსანდრე პირველი

XV საუკუნის რუსულ საისტორიო წყაროებში დაცულია ჩვენი მეფე-დიპლომატის ალექსანდრე I ორატორული შემოქმედების კვალი. 1491 წელს მეფეს მკვევრად გამოთქმული „მოკითხვის წიგნი“ გაუგზავნია მოსკოვის მთავრის იოანე მესამისათვის (1462—1505) და მომძლავრებული რუსეთის პოლიტიკური პოზიციები მოუხინჯავს საქართველოსთან ურთიერთობის თვალსაზრისით. ამ მიზნით, ალექსანდრეს მოსკოვში მიუვლენია თავისი კარის დიპლომატები: ნარიშკინი, დამიანე და ხოზემარუმი, რომლებიც 1492 წლის ზამთარში წარმდგარან მთავრის წინაშე და მისთვის წერილთან ერთად მეფის ზეპირად დანაბარებიც გადაუციათ. ჩვენამდე მოღწეულია ამ წერილის რუსული ტექსტი.¹ მისი ქართული დედანი ჭერხნობით მიუგნებელია. მის მაგივრობას ამჟამად გვიწევს პროფ. ი. ცინცაძის მიერ ოსტატურად შესრულებული თარგმანი.²

ალექსანდრე გიორგის ძე, კახეთის მეფე 1476—1511 წლებში, შინაური აშლილობისა და გარეშე მტრების მძლავრობის დროს, როგორც ირკვევა, გამალებით ეძებდა კავშირს მონღოლთა ბატონობიდან ახლად დახსნილ და ფეხზე წამომდგარ რუსეთთან. ფხიზელი პოლიტიკოსი, ჩანს, თვალყურს ადევნებდა, ერთი მხრით, ბიზანტიის დაცემით გამოწვეულ შედეგებს და, მეორე მხრით, ოქროს ურდოს რღვევით შექმნილ პირობებს. ის კარგად ხედავდა ბიზანტიის დაცემის სამწუხარო შედეგს საქართველოსათვის და ოქროს ურდოს დაშლის დადებითს მნიშვნელობას რუსეთისათვის. პირველს მოჰყ-

¹ С. Белокуров, Сношения России с Кавказом, 1889, стр. 21—22.

² ი. ცინცაძე, ძიებანი... სახ. უნივერსიტეტის გამომც., 1956, გვ. 236-237.

ვა საქართველოს გამოთიშვა დასავლეთის კულტურული სამყაროდან, ხოლო მეორეს — რუსეთის გაძლიერება ეროვნული თავისუფლების ნიადაგზე. XV ს. მეორე ნახევარში გაფართოვდა მოსკოვის სამფლობელო. მოკლე დროში მან შეიერთა ნოვგოროდისა და ტვერის სამთავროები. ამით გაიზარდა მისი ძალა, გავლენა და მოქმედების არე.

ამ ვითარებას დაემთხვა კახეთის მოწინავე ადამიანთა ლტოლვა პოლიტიკურად და კულტურულად მძლავრი ქვეყნებისაკენ, რომელთა შორის, სარწმუნოებით მახლობელი, რუსეთი იქნა შერჩეული ჩვენთვის ყველაზე უფრო მიზანშეწონილ მოძმედ. ასეთი პოლიტიკური მისწრაფების უმთავრეს გამომხატველად იმ დროისათვის გვევლინება ალექსანდრე I. ეს მტკიცდება მისი სიტყვითა და საქმით, რასაც კარგად გვიჩვენებს ზემოხსენებული „მოკითხვის წიგნი“ იოანე ვასილის ძის მიმართ.

ალექსანდრე მეფეს წერილი პირდაპირ არ გადმოსცემს ავტორის ნება-სურვილს ნართაულად გამოხატავს მის საწადელს და არ შეიცავს რაიმე გარკვეულ თხოვნას. ის უფრო დიპლომატიური ურთიერთობის ერთგვარი პრედიკატია, შესავალი, რომელსაც უნდა მოჰყვეს პოლიტიკური დაახლოება. რაც შეეხება თვით სათხოვარს, ის, ალბათ, ზეპირად უნდა წარმოეთქვათ მივლენილ ელჩებს.¹ ეს კი იმით იქნებოდა გამოწვეული, რომ იმეამად რუსეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთით ჰერ ისევ თარეშობდნენ მონღოლთა ურდოები, რომლებსაც შეიძლებოდა ხელში ჩავარდნოდან საიდუმლო დოკუმენტი. ასეთი ვითარების გამო, ჩვენთვის არსებითად უცნობია კახეთის მეფის ელჩობის კონკრეტული არსი.² ამ დანაკლისს მხოლოდ ნაწილობრივ ავსებს ალექსანდრე I შემოწახული წერილი, რომელიც სხვა მხრივ, კერძოდ, ორატორული თვალსაზრისით, დიდად საყურადღებოა როგორც საელჩო მქვერმეტყველების სამაგალითო ნიმუში.

ის იხსნება „დიდი მეფისადმი“ მიმართული „მდაბალი თაყვანისცემით“ „შორეული ქვეყნიდან“: „აზრით ახლო მყოფი მცირე ყმა ალექსანდრე გიორგის ძე მოკრძალებულ სალამს უძღვნის „დიდ მეფესა და ბატონს“ იოანე ვასილის ძის“.

¹ ი. ცინცაძე, ძაებანი... გვ. 250-251.

² იქვე, გვ. 235.

ელფერით შემკულ შესავალს მოსდევს ვრცელი სახოტბო მიმართვა:

„ბრმათათვის სინათლევ, ლაქვარდოვან ცის ვარსკვლავო, ქრისტიანების იმედო, ჩვენი სარწმუნოების (სიმტკიცე) ბურჯო, ყოველად ბრწყინვალე ხელმწიფევე, ყველა ხელმწიფეთა თავშესაფარო, ყველა ხელმწიფეთათვის კანონო, ლატაკთა დასაყრდენო და მუსლიმანთათვისაც კი იმედო, კუთვნილ ქვეყნის მრისხანე ხელმწიფევე, ყოველ მთავართა მართლმსაჯულო, ყველა მთავართა უზენაესო მთავარო, ქვეყნის მყუდროებავე, (წმიდა) ნიკოლოზისათვის აღთქმის მიმცემო“.¹

ამ ამდლებულ მკვერ მიმართვას ცვლის გარეგნულად უფერული, მაგრამ ქვეტექსტით საყურადღებო მოკითხვა, რომლითაც მეფე „ივერიელთა ჭანსალად ყოფნის“ ცნობასთან ერთად ადრესატის ჭანმრთელობას ისურვებს და მოიკითხავს, რითაც ის დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარებასა და ელჩების გაცვლა-გამოცვლას უნდა გულისხმობდეს, როგორც ამას ვარაუდობს პროფ. ი. ცინცაძე.² ამ ვარაუდის დაფუძველს მკვლევარს აძლევს «Здравия отвесдати» — გადატანითი მნიშვნელობა, რაც იმ დროს ცნობილი უნდა ყოფილიყო დიპლომატიური წრეებისათვის.

დასასრულ. წერილში დასახელებულია მოსკოვის კარზე მივლენილი ელჩები: ნარიმანი, დამიანე და ხოზემარუმი, გამოთქმულია მათი ელჩობის წარმატებისა და იოანე ვასილის ძის „ბედნიერად ყოფნის“ პურვილი და მოხსენიებულაა მისი „ყმობის უღირსი აღექსანდრე“.

ასეთ სურათს გვაძლევს ამ საყურადღებო ორატორული ძეგლის ანალიზი. მისი მკვერად გამოთქმული ფორმა და შეფარვით გადმოცემული შინაარსი, რაც დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო XV საუკუნის საელჩო მეტყველებისათვის, საკმაოდ ცხადად გვიჩვენებს იმდროინდელ მოწინავე ქართველ პოლიტიკოსთა დიპლომატიურ ლტოლვასა და მის გამომხატველ ეპისტოლარულ შემოქმედებას.

¹ ი. ცინცაძე, ძიებანი... გვ. 236-237.

² იქვე, გვ. 249.

ალექსანდრე მეორე

საქართველოს მეფე-დიპლომატთა შორის, თავისი სწორი წინასწარხედვით, გამჭრიახი ალლოთი და მტკიცე მიზანსწრაფვით გამოირჩევა კახეთის მეფე ალექსანდრე II. იგი წინ უძღოდა აღმოსავლეთ საქართველოს მოწინავე სახელმწიფო მოღვაწეებს და მათთან ერთად დიდხანს აწარმოებდა უაღრესად მოქნილ პატრიოტულ დიპლომატიას. მისი გულწრფელი, გონივრული და შორსმავალი პოლიტიკური მსოფლმხედველობა ღრმა კვალისა და გავლენიანი ამაგის სახით აღიბეჭდა ქართველი ხალხის ისტორიაში. ეს შედეგი მომდევნო პერიოდში გახდა მიზეზი ახალი წარმატებისა ჩვენი ისტორიული წინსვლის სარბიელზე.

ალექსანდრე II მეფობდა და მოღვაწეობდა 1574—1605 წლებში. ეს იყო დრო რუსეთისა და ოსმალეთის მწვავე პოლიტიკური ურთიერთობისა ასტრახანის, იმიერკავკასიისა და ყირიმის თაობაზე. ოსმალეთი იმიერკავკასიიდან ჩრდილოეთისაკენ მიიწევდა, ხოლო რუსეთი სამხრეთში მომძლავრებული მუსლიმანობის განადგურებას ლაშობდა. ასეთ პირობებში 1585 წლიდან განახლდა რუსეთ-საქართველოს დიპლომატიური კავშირი, რაც ათიოდე წლის წინათ იქნა შეწყვეტილი, და ახალი ასპარეზი გადაიშალა ქრისტიანული ქვეყნების შემდგომი თანამშრომლობისათვის.

1586 წელს წარჩინებული რუსი მოხელის რუსინ დანილოვის მეშვეობით ერთმანეთს დაუკავშირდნენ რუსეთის მეფე თედორე და კახეთის მეფე ალექსანდრე.¹ რუსეთის მეფე ალექსანდრეს მფარველობას სთავაზობდა. საქართველოს მეფემ სიამოვნებით მიიღო ეს სასურველი მფარველობა და თავის მხრივ ახალი არგუმენტ-

¹ С. Белокуров, Сношения России с Кавказом, стр. 10.

ბით შეამაგრა საერთო მისწრაფება. რუსეთთან მეგობრობა კახეთის მეფეს დიდი პერსპექტივის წინაშე აყენებდა შამხლის წინააღმდეგ ბრძოლის საქმეში, რაც გადაუდებელ მოვლენად ჩანდა იმ ხანებში და წარმატებით მოგვარებას საჭიროებდა. ასეთ ვითარებაში რუსეთზე უმჯობეს მოკავშირეს ვერ ისურვებდა საქართველო. ამ სურვილის სულსჩამდგმელი აღმოჩნდა ალექსანდრე II.

ყოველივე ამას კარგად გვიჩვენებს ალექსანდრეს წერილები რუსეთის მეფესთან, მოსკოვის პატრიარქთან და ბორის გოდუნოვთან.¹ მათ დაწვრილებით მოუთხრობს ქართველი მეფე-დიპლომატი ვერაგი შამხლისა და მარბიელი ლეკების ავაზაკობაზე, ეს წერილები, უმრავლეს შემთხვევაში, რუსეთში მიჰქონდათ კახეთის ელჩებს, რომლებიც დახელოვნებულ დიპლომატებს წარმოადგენდნენ და თავიანთ მოვალეობას პირნათლად ასრულებდნენ. ასე მაგალითად, 1586 წლის 9 ოქტომბერს კახეთის მეფის ელჩები: იოაკიმე, კირილე და ხურშიტი გამოცხადდნენ რუსეთის მეფის წინაშე და მოახსენეს მას ალექსანდრე II „აჯა“, რაც საქართველოს „ყველა მტრისაგან“ დაცვასა და თერგზე ციხის აგებაში გამოიხატებოდა. კახეთის მეფის გამჭირიანი პოლიტიკით ნაკარნახევი ციხის აგება საჭირო იყო არა მარტო რუსეთ-საქართველოს სამხედრო კავშირისათვის, არამედ მათ შორის არსებული უმოკლესი გზის (ძევაში-თერგი) დასაცავად, რაც თავის დროზე უცდომლად იქნა გათვალისწინებული ქართველი დიპლომატის მიერ.

იოაკიმესა და სხვების ელჩობას თედორე მეფის კარზე მოჰყვა რუსი ელჩების: როდოფონ ბირკინისა და პეტრე პიეოვის გამოგზავნა საქართველოში. ისინი 1587 წლის 28 აგვისტოს წარუდგნენ ალექსანდრე მეფეს. მოლაპარაკება, რომელიც ერთ თვეს გაგრძელდა, დამთავრდა ქართველი მეფის ხელდებულობის ფიციით.² მეფესთან ერთად ერთგულების ფიცი მიიღეს უფლისწულებმა და დარბაისლებმა.

მფარველისა და ხელდებულის პოლიტიკური ურთიერთობის ეს ოფიციალური აქტი, რომლის შექმნაში განსაზღვრული ღვაწლი

¹ С. Белокуров, Сношения России с Кавказом, стр. 224, 232, 234.

² ნ. ბერძენიშვილი, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, თბ., 1944, ნაკ. I, გვ. 158-160.

მიუძღვის კახეთის მეფეს, საერთაშორისო ხასიათის მოვლენა იყო და, უწინარეს ყოვლისა, ირანისა და თურქეთის ყურადღება უნდა მიექცია. ასეც მოხდა. თურქეთის ხონთქარმა და ირანის შაჰმა ცხოველი ინტერესი გამოიჩინეს მოსკოვ-კახეთის მეგობრული დაახლოების მიმართ და მათთვის ნიშანდობლივი მუხანათური ცბიერებით დაფარეს თავიანთი ნამდვილი ზრახვები, მაგრამ დიპლომატი მეფის მოქნილი პოლიტიკა, რაც რუსეთ-თურქეთ-ირანის მტრული ურთიერთობის საფუძველს ეყრდნობოდა, უყურადღებოდ არ ტოვებდა მოპირდაპირე მხარეს და მისგან მომდინარე ყოველ მნიშვნელოვან ფაქტს შესაფერისად უპასუხებდა.¹

1588 წელს მოსკოვის მეფემ თერგზე ციხის ჩადგმითა და მეციხოვნე ჯარის განწესებით შეასრულა თავისი შეპირება, რითაც მტკიცედ მოიკიდა ფეხი ახლო-აღმოსავლეთში და არსებითად ოდინდელი პოლიტიკური ზრახვა გაინაღდა.

დიდად საგულისხმოა, რომ ფრთხილი დიპლომატი ალექსანდრე მეფე სავსებით მინდობილი არ ყოფილა რომელიმე მოკავშირე ძალისადმი. რუსეთის ხელდებული მეფე ცდილობდა კმაყოფილი ჰყოლოდა თურქეთის ხონთქარი და ირანის შაჰი. ამას ერთხანს ის კიდევ ახერხებდა სხვადასხვა საშუალებით, მაგალითად, ხარკის ძლევითა და მძევლების გაცემით. ამ გზით, გარეგნულად მაინც, მეფემ შეინარჩუნა მისთვის აუცილებელი „კეთილმეზობლობა“ მუსლიმანურ ქვეყნებთან და შეიძინა მათი განსაზღვრული ნდობა, რასაც, შექმნილ პირობებში, გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა კახეთისათვის. 1588 წელს ალექსანდრემ თურქეთში მძევლად გაგზავნა უფროსი ვაჟი ერეკლე; ირანის კარზე ბავშვობიდანვე იმყოფებოდა ალექსანდრეს მეორე ვაჟიშვილი კონსტანტინე, რომელიც „კარგად შეეწყო“ იქაურ ადამ-წესებს და აღრიდანვე დაადგა გადაგვარების გზას.

90-იანი წლების დამდეგისათვის მდგომარეობა შეიცვალა: მოსკოვთან მეგობრობისათვის კახეთის მეფეს თურქეთი ომით დაემუქრა, ხოლო ირანმა უნდობლობა გამოაცხადა და ურთფულების საბუთი მოითხოვა. ასეთ საბუთად შაჰი ალექსანდრეს ამხედრებას თვლიდა ხონთქარის წინააღმდეგ. ამასთან, თურქეთის მხრივ შეზღუდული ირანი მოსკოვთან კავშირს ეძებდა. ყირიმის გადაშკოდე რუ-

¹ ნ. ბერძენიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 23-25.

სეთისათვის ხელსაყრელი იყო ირანთან დაახლოება. ასეთ პირობებში შეიქმნა შემდეგ დიდხანს მოქმედი და ხშირად გახსენებული დიპლომატიური ფორმულა: მოსკოვ-საქართველოს კავშირის გზით რუსეთ-ირანის კავშირისაკენ.¹

შექმნილ ვითარებაში კახეთის მეფის საკუთარ საზრუნავს შამხლის შებოკვა წარმოადგენდა. ამის მიღწევას ის მფარველის ძალით ცდილობდა. ამისათვის მან მთელი თავისი ცოდნა-გამოცდილება და დიპლომატიური უნარი გამოიყენა. ამ გზით ალექსანდრე მეფემ ნიჭიერი სახელმწიფო მოღვაწისა და პოლიტიკოსის სახელი მოიპოვა იმ პერიოდში, როცა რუსეთში მოღვაწეობდნენ თედორე ივანეს ძე და ბორის გოდუნოვი, ხოლო ირანში ხუდაბანდა შაჰი და შაჰ აბასი — მსოფლიოში სახელგანთქმული დიპლომატები. უნდა აღინიშნოს, რომ მეფე წარმატებით მეთაურობდა მოწინავე მამულიშვილთა მთელ პლეადას, რომელშიც შედიოდნენ კახეთის კარის ცნობილი დიპლომატები: ყაფლან ვაჩნაძე, ომან ჩოლოყაშვილი, თარსა მდივანი, ლევან მდივანი, საბა მდივანი, თავადი სოლომონი; თავადი იორაში, ხურშიტი და კირილე არქიმანდრიტი.

ისინი მეფის დიდი ნდობითა და ფართო რწმუნებით სარგებლობდნენ და სხვადასხვა დროს ელჩისა თუ შუამავლის მოვალეობას ასრულებდნენ. მათი მეშვეობით მეფე ხშირად თავის პოლიტიკურ ზრახვებს წარმატებით ახორციელებდა და თვალსაჩინო დიპლომატიურ გამარჯვებას აღწევდა. ასე მაგალითად, თარსა მდივნის ელჩობით ალექსანდრემ ორჯერ აწარმოვა დიპლომატიური შეტევა მოსკოვის მიმართ. ჯერ ოსტატურად შეთხზა შამხლის შემონათვალი მოსკოვთან ურთიერთობის ფარული აზრის წვდომის თაობაზე და ამით რუსეთის აქტიური ამოძრავება გამოიწვია კახეთის სასარგებლოდ, და შემდეგ, მოხერხებული დიპლომატიური ფანდით წააქეზა მოსკოვი დარუბანდის დასაპყრობად და ამით საშამხლოს წინააღმდეგაც მიმართა მფარველის ძალა. ორივე შემთხვევაში ალექსანდრემ დიდი დიპლომატიური ტაქტი, სიმტკიცე და ზომიერება გამოიჩინა, საქმე სწორი გზით წარმართა და დადებით შედეგს მიაღწია.²

ს. ბელოკუროვის მითითებულ ნაშრომში ბევრგან დაცულია

1 ნ. ბეჩენიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 35.

2 ს. ბელოკუროვი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 203-207.

ალექსანდრესა და მისი ელჩების საუბრისა თუ სიტყვების ფრაგ-
მენტები, პერიფრაზული ნაწყვეტები და ეპისტოლარული მასალა,
და თუ ისინი დედნების შინაარსთან ერთად მათ ფორმასაც გად-
მოგვეცემენ, მაშინ მათი ავტორების სახით ზეპირი სიტყვის დახე-
ლოვნებულ ოსტატებთან გვაქვს საქმე. პოლიტიკური სჯაბაასისა
და მიწერ-მოწერის ერთი ასეთი ხელოვანი ალექსანდრე მეორეა.
ის უმთავრესად საქმიანი მუსაიფისა და ეპისტოლარული შემოქმე-
დების ოსტატი უნდა ყოფილიყო. ამას გვაფიქრებინებს ხსენებუ-
ლი ავტორის მიერ შეკრებილი საისტორიო მასალა.

იქვე დაცული ცნობით ირკვევა, რომ ალექსანდრეს ერთხელ
კიდევ გაუშხელია, თავადი სოლომონისა და თარსა მდივნის პირით,
რუსი ელჩებისათვის „თავისი გულისნადები“.¹ ამჯერად ის ცდი-
ლობს ნათლად აგრძნობინოს რუს დიპლომატებს, რომ „საშამხლო-
კახეთშია განასკეული მაჰმადიანობისა თუ ქრისტიანობის საბო-
ლოო გამარჯვება ახლო აღმოსავლეთში; საშამხლო-კახეთის
ბრძოლა ეს მაჰმადიანობის და ქრისტიანობის ომია, ოსმალეთის და
რუსეთის შეტაკებაა“.² ამასთან, მეფე საიდუმლოდ უკავშირდება
რუსეთის წარმომადგენლებს და გამარჯვების დიდ პერსპექტივებს
უსახაფს მათ ამიერკავკასიაში, უკეთუ ისინი თურქეთ-საშამხლოს
დალაშქვრას არ დააყოვნებენ.³

ყოველივე ამასთან დაკავშირებით პროფ. ნ. ბერძენიშვილი
მართებულად ასკვნის: „ამით ალექსანდრე მეფეს XV საუკუნის
ქართველ პოლიტიკოსთა ანტიოსმალური გეგმა კვლავ გამოჰქონდა.
თუმცა უნდა აქვე ითქვას: ოსმალეთის წინააღმდეგ საერთო ლაშქ-
რობის იდეა ქართველ პოლიტიკოსთა ცხოველი იდეა იყო მთელ
XVI საუკუნეში. განსხვავება ის იყო, რომ კახეთის მეფის ცერხიანი
გეგმით საქართველოს გამოხსნა-აღდგომა წინასწარი პირობა იყო
ოსმალეთის წინააღმდეგ შეტევის წარმატებისათვის. ალექსანდრე
კახთა მეფის მიერ წამოყენებული ეს დიპლომატიური ფორმულა
ორი საუკუნის მანძილზე მოქმედ პროგრამად დარჩა რუს და ქართ-
ველ პოლიტიკოსთათვის: ოსმალეთის (თუ ერანის) წინააღმდეგ
ბრძოლაში რუსეთის მიზანია ქართულ სამეფო-სამთავროთა შემოკ-

1 ს. ბ ე ლ ო კ უ რ ო ვ ი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 215.

2 ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი, დასახელებული ნაშრომი, I. გვ. 43-44.

3 ს. ბ ე ლ ო კ უ რ ო ვ ი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 220.

რება, საქართველოს მიზანია რუსეთის მფარველობის ქვეშ გაერთიანება და აღდგომა“.¹

1590 წელს ალექსანდრე მეფემ რუს ელჩებს მოსკოვში გააყოლა თავისი დიპლომატები: სოლომონი და ხურშიტი, რომლებიც მეფის ზეპირი დანაბარებითა და წერილებით წარდგინენ მოსკოვის პატრიარქისა და ბორის გოდუნოვის წინაშე.² ეს წერილები, რომლებშიც მეფე საკმაოდ მკვეთრი და კატეგორიული ტონით გაპოტქვამს თავის სათხოვარს, ეპისტოლარული საელჩო მკვერამეტყველების საყურადღებო ნიმუშებია. მათ განსაზღვრული წილი უდევთ იმ წარმატებაში, რაც შამხლის წინააღმდეგ რუსეთის ლაშქრობის სახით შედეგად მოჰყვა ხსენებულ ელჩობას.

1591 წლის 25 აპრილს კახეთის მეფის გამარჯვებული დიპლომატები რუსი ელჩების თანხლებით გამობრუნდნენ სამშობლოსაკენ. მართალია, ჩვენი ელჩების გამარჯვება უფრო პარადული აღმოჩნდა, ვიდრე საქმიანი, რადგან რუსეთი არსებითად შამხლის დაშინებით დაკმაყოფილდა, მაგრამ მიღწეულ შედეგსაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოს მუსლიმანური მეზობლების დასაოკებლად.

1592 წელს კახეთის მეფემ რუს ელჩებს მოსკოვში გააყოლა თავისი დესპანები: თავადი იორამი და კირილე არქიმანდრიტი. ისინი გამოცხადდნენ თედორე მეფის წინაშე და ალექსანდრეს წერილობითი „აჯა“ გადასცეს მას. კახეთის მეფე ისევ შამხლის თავგასულობას უჩიოდა და მის დალაშქრას თხოულობდა. რუსეთის მეფემ კახეთის საქმეები ბორის გოდუნოვს მიანდო. ამ უკანასკნელმა 1594 წელს კიდევ მოაწყო „დიდი ლაშქრობა“ შამხლის წინააღმდეგ და ზღვის სანაპიროზე საგრძნობ წარმატებასაც მოაღწია, მაგრამ საშამხლო ისევ წინანდელ ძლიერებასა და ყირიმ-თურქეთის მხარდაჭერას ინარჩუნებდა. ყოველივე ეს წარმოადგენდა იმ ხანებში ალექსანდრეს უმთავრეს საზრუნავს, რასაც ის საქართველოს საგარეო პოლიტიკის ამოსავალ წერტილად მიიჩნევდა და რუსეთის უზენაესი პირებისადმი მიწერილ წერილებში გამოხატავდა. ასე მაგალითად, კახეთის მფარველობას მოსკოვის პრესტიჟის საქმედ აცხადებს ალექსანდრე თედორესადმი მიწერილ წერილში, რომელ-

1 ნ. ბერძენიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 45.

2 ს. ბელოკურივი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 232-234.

შიც ნათქვამია: „ახლა უკვე ყოველ ქვეყანაში ხმა გასულია, ყველა მტერი და მოყვარემ ჩვენი საქმე იცის, რომ დიდმა ხელმწიფემ ალექსანდრე მეფეს მფარველობის ხელი დასდო.“¹ საელჩო შვეიცრმეტყველების შესანიშნავი ძეგლია აგრეთვე ალექსანდრეს 1594 წლის 15 ივნისის წერილი ბორის გოდუნოვისადმი.

XVI ს. დასასრულისათვის, მძლავრი ქრისტიანული და მუსლიმანური ქვეყნების მტრული ურთიერთობის პირობებში, კახეთის კარზე წარმოიქმნა ისტორიულად მართებული პოლიტიკური იდეა — საქართველოს გაერთიანება რუსეთის მეშვეობით, რაც ჩვენი ქვეყნის საშინაო და საგარეო პოლიტიკის ფუძემდებელ თეორიულ პრინციპად იქცა XVII—XVIII საუკუნეთა მანძილზე და XIX ს. დამდეგისათვის პრაქტიკული შედეგის სახით დაგვირგვინდა ქართლ-კახეთის რუსეთთან შეერთებით. ამ ეროვნული მოძრაობის წამომწყები და პირველი მოჭირნახულე ალექსანდრე მეორეა, რომელსაც შემდეგ, ორი საუკუნის განმავლობაში, ბევრი მიმდევარი აღმოუჩნდა, მათ შორის გამოჩენილი სახელმწიფო მოღვაწეები: თეიმურაზ I, ვახტანგ VI და ერეკლე II.

ხსენებული პოლიტიკური იდეა მკვეთრად ჩამოყალიბებული სახით პირველად თავს იჩინს 1595 წელს ალექსანდრეს წერილობით მოხსენებაში, რომლითაც ხელდებული მფარველს მოაგონებს „წყალობის წიგნით“ აღებულ ვალდებულებას, კერძოდ, საშამხლოს დაპყრობას, და აუწყებს ქართლის მეფესთან შეერიგებას, ხოლო გურიის, სამეგრელოსა და მესხეთის მთავრებთან საერთო ენის გამოჩნახვის შესაძლებლობას. ეს პერსპექტივა, საქართველოს ეროვნული გაერთიანება, ჩვენთვის სანუკვარ მიზანს წარმოადგენდა, ხოლო რუსეთისათვის საიმედო საშუალებას, რაც მას მთლიანი ქვეყნის იოლად დამორჩილებას უქადდა.

ალექსანდრე II ქმედითს დიპლომატიას კარგად გვიჩვენებს მისი 1598 წლის 22 სექტემბრის მოხსენება მფარველისადმი. აქ შეჯამებულია მოსკოვ-კახეთის მეგობრული ურთიერთობის 12 წლის შედეგი: ლაპარაკია მფარველის მხრივ შეუსრულებელ პირობაზე, გამოთქმულია საყვედური, გულისტკივილი, მაგრამ მთელი მიმარ-

¹ ნ. ბერძენიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 52; ს. ბელოჯროვი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 252-259.

თვა გამსკვალულია შეფარვით გამოხატული მადლიერებით. კმაყოფილების შემცველ ქვეტექსტში ივრძნობა მეფის მოსაზრება: არსებული მდგომარეობა უვარგისია, მაგრამ უკეთესია ყველა დანარჩენ შესაძლებლობაზე.

ამიერიდან მეფემ განიზრახა მეტი გარკვეულობა შეეტანა რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობაში. ხელდებული მტკიცედ მოითხოვდა მოძალადეებისაგან დაცვას. სამაგიეროდ ის ახალ საზღაურს, ხონთქრისათვის განკუთვნილ ხარკს, ჰპირდებოდა მფარველს.¹ ასეთი ურთიერთობის მოგვარებით დასაქმებული ელჩები თავადი სოლომონი და ლევან მდივანი 1598 წელს წარსდგნენ რუსეთის სამეფო კარზე ახლად გამეფებული ბორის გოდუნოვის წინაშე, გადასცეს მას კახეთის მეფის წერილობითი მოზნებება და სიტყვიერად აუწყეს საქმის ვითარება. ამასობაში, ირან-თურქეთის ურთიერთობის გამწვავებასთან დაკავშირებით, ერთმანეთს დაუახლოვდნენ რუსეთი და ირანი, რომლებმაც კახეთისა და სამაზხლოს დაჩემება-გასხვისების გზით დაამყარეს ურთიერთშოწონაშწორობა და ზრუნვის წრიდან გარიყეს თავიანთი ხელდებულები. რუსეთის მხრივ მფარველობას მოკლებული აღმოჩნდა საქართველო.

1602 წლის 1 ივლისს მეფას ელჩები დაბრუნდნენ კახეთში, სადაც ჯერ ავად გამხდარი და შემდეგ შემონაზვნებული ალექსანდრე უკვე შეეცვალა დავით ბატონიშვილს. დავითის მეფობა აღმოჩნდა ხანმოკლე. მისი მოულოდნელი სიკვდილის შემდეგ კახეთის ტახტზე ისევ ალექსანდრეა. მოხუც მეფეს გვერდით ამოუდგა გიორგი ბატონიშვილი. ხელმეორედ გამეფების შემდეგ მეფე-დიპლომატმა განაახლა რუსეთთან ურთიერთობა და გადამქრელი ღონისძიებით მოინდომა მისგან რეალური დახმარების მიღება. მან საყვედურებით აავსო რუსი ელჩები: ივანე ნაშროკინი და ივანე ლეონტიევი, გადაკრული სიტყვებით ავრძნობინა მათ განდგომის შესაძლებლობა, საქმეში ჩარია მომხრე კარისკაცები, დაანახვა ელჩებს მათი ერთსულოვნება და, დასასრულ, ახალი დესპანების კირილე ქსანტოპულოსა და საბა მდივნის ხელით საეაღდებულო მოსაკითხი და ვედრების წიგნი გაუგზავნა ბორის გოდუნოვს.²

¹ ს. ბ ე ლ ო კ უ რ ო ვ ი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 314.

² ი ქ ვ ე, გვ. 372.

ხსენებული წიგნი ვედრებასთან ერთად რუსეთ-კახეთის ხანგრძლივი ურთიერთობის უარყოფით შეფასებასაც შეიცავდა, რაც მოსკოვში ჩასვლისთანავე ლეონტიევმა სიტყვიერად დაუდასტურა მეფეს, როგორც მისი შეურაცხყოფელი აზრი, გამოთქმული „უმაღლური“ ალექსანდრეს მიერ. ბორის გოლუნოვმა, რომელსაც არ უნდოდა კახეთთან ურთიერთობის გაწყვეტა, 1604 წლის 4 მარტს მიიღო ქართველი დესპანები და მოუსმინა მათ. კირილემ და საბამ დაწვრილებით უამბევს ბორის გოლუნოვს მეფის სათხოვარი, გააცნეს კახეთის ვითარება, გამოთქვეს საჩივარი რუსი ელჩების შეუფერებელი ქცევის გამო და იმართლეს თავი მათი ცილისწამებისაგან. ამჯერად ქართველი დესპანები წარმატებით აღწევდნენ თავიანთ საწადელს და 1604 წლის 22 მაისს რუსი ელჩები მიხვილ ტატიშჩევისა და ანდრია ივანოვის თანხლებით სამშობლოსაკენ წამოვლენ.¹

XVII ს. დამდეგს ირან-თურქეთის ურთიერთობის გართულებამ, რაც ჩქარა სასტიკ ომში გადაიზარდა, ცხადი გახადა რუსეთისათვის შამხლის წინააღმდეგ ლაშქრობის დროულობა. შექმნილ ვითარებაში კახეთის მეფის ნება-სურვილიც მონაწილეობდა, ყოველ შემთხვევაში, ოფიციალურად ეს სამხედრო წამოწყება ხელდებულის დახმარებად იქნა აღიარებული. 1604 წლის მიწურულში რუსეთის ჯარი სარდალ ივანე ბუტურლინის წინამძღოლობით შეიჭრა საშამხლოში. ხანგრძლივი სამზადისისა და დიდი დაყოვნების შემდეგ რუსეთმა აწარმოვა ხანმოკლე, მაგრამ ძლევა მოსილი ომი იმიერკავკასიის უმძლავრესი მუსლიმანური გაერთიანების წინააღმდეგ და ირანისა და თურქეთის გვერდით დაიმკვიდრა ახალი ძალის სახელი მთელ კავკასიაში და ახლო აღმოსავლეთში. ამიერიდან სამი მოქიშპე ძალა უშუალო ურთიერთშეხების პირობებში ამოქმედდა საქართველოს ირგვლივ. ამ ძალებიდან ჩვენთვის ყოველმხრივ მახლობელი რუსეთი იყო. ეს შეგნება დანერგა, აღმოცენა და განამტკიცა ალექსანდრე მეორემ.

1604 წლის 19 აგვისტოს, როცა ალექსანდრე მეფე შაჰ აბასის ბანაკში იმყოფებოდა, რუსი ელჩები ტატიშჩევი და ივანოვი წარდგნენ გიორგი ბატონიშვილის წინაშე, აუწყეს ქართველი ელჩების წარმატება და მოითხოვეს ერთგულების ფიცის მიღება. ამ საწა-

¹ ს. ბ ე ლ ო კ უ რ ო ვ ი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 420.

დელს ისინი ეწივნენ 1605 წლის 1 იანვარს. ამ დროს ალექსანდრე ისევ შაჰის კარზე იმყოფებოდა. ის კახეთში დაბრუნებამდე ირანის შაჰისადმი ფარული სიძულვილითა და გარეგნული პატივისცემით შეპირობებულ სიფრთხილეს იჩენდა, მაგრამ „საპატიო ტყვეობიდან“ თავის დაღწევის შემდეგ მეტი სიცხადით გამოავლინა გულწრფელი მისწრაფება, რაც, რა თქმა უნდა, მოულოდნელი არ ყოფილა აბასისათვის. შაჰი მზად იყო ურჩი ხელქვეითები მკაცრად დაესაჯა. სასჯელის ზომად მან საზარელი მკვლელობა შეარჩია და მისი ჩადენა გადაგვარებულ კონსტანტინეს დააყისრა. მშობლის ჯალათმა და სამშობლოს მოღალატემ მოკლა მამა — ალექსანდრე მეფე და ძმა — გიორგი ბატონიშვილი. ეს ტრაგედია მოხდა ძეგამს 1605 წლის 12 მარტს.

ასე დამთავრდა ამ შორსმჭვრეტელი მეფე-დიპლომატის დაუდევარი ცხოვრება და ამით ერთხანს შეწყდა სწორი მიმართულებით წარმოებული პოლიტიკური ძიება, რაც შემდეგ ნაცადი გზით გააგრძელეს თეიმურაზ პირველმა და ვახტანგ მეექვსემ, ხოლო, დასასრულ, ისტორიული გამარჯვებით დააგვირგვინა ერეკლე მეორემ.

ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილი

XVII საუკუნის ცნობილი საზოგადო მოღვაწე, მწიგნობარი, დიპლომატი და მქადაგებელი ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილი (1585—1669) ქართული საელჩო მჭევრმეტყველების თეალსაჩინო წარმომადგენელია. მის ბიოგრაფიულ ცნობებსა და თანამედროვეთა მეშუარებში დაცული რეალიები მოწმობენ, რომ ის თავისი დროის დახელოვნებული საჯაროდ მეტყველი და ორთაშუა მოსაუბრე უნდა ყოფილიყო. ამას ადასტურებს, მაგალითად, მისი დიპლომატიური, საელჩო და სამქადაგებლო საქმიანობა, რასაც ხანგრძლივად ეწეოდა იგი თავისი მოღვაწეობის ფართო ასპარეზზე, როგორც ჩვენში, ისე სხვაგან. ხსენებული მასალის მეშვეობით საქმარისი სიცხადით იხატება საქართველოს მძიმე ისტორიულ პირობებსა და რთულ პოლიტიკურ ვითარებაში მომუშავე უანგარო პატრიოტის ორატორული პროფილი.

ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილი, იგივე ნიკიფორე ირბახი, ჩამომავლობით ეკუთვნის ჩოლოყაშვილთა იმ შტოს, რომელიც ირუბაქიდის სახელწოდებით არის ცნობილი. აქედან მომდინარეობს მისი იტალიურად სახეცვლილი გვარი ირბახი; ხოლო ნიკიფორე მისივე ბერძონაზვნული სახელია.

ნიკოლოზი კახელი ფეოდალის ომარ ჩოლოყაშვილისა და არაგვის ერისთავის ქალის ბარბალეს შვილია.

უნდა აღინიშნოს, რომ ომარ ჩოლოყაშვილი თავისი დროის ცნობილი დიპლომატია, რომელიც კახეთის ჰეფის ალექსანდრე მეორის (1574—1605) სახლთუხუცესად ყოფნის დროს, ყაფლან ვაჩნაძის, თარსა მღვივნის, კირილე არქიმანდრიტისა და სხვათა გვერ-

დით, მეფის პოლიტიკური მრჩევლის როლს ასრულებდა და სახელმწიფო საქმეებში მონაწილეობდა¹

ნ. ჩოლოყაშვილი ჯერ კიდევ ბავშვობაში მოხვედრილა ქ. რომში, სადაც ადგილობრივ ბერძნულ სკოლაში უსწავლია, კათოლიკური სასულიერო განათლება მიუღია და, უკვე მოწიფული, დაახლოებით 1608 წელს სამშობლოში დაბრუნებულა მისიონერ გვილელმოსთან ერთად. ნიკოლოზი და მისი თანამგზავრი თავდაპირველად გურიაში შემოსულან, სადაც კარგა ხანს დარჩენილან და კათოლიკობა უქადაგიათ.²

ამის შემდეგ ნიკოლოზს ეხედავთ კახეთში თეიმურაზ პირველის (1589—1663) კარზე, სადაც ის მეფის მოძღვრისა და დიპლომატის მოვალეობას ასრულებს. ამ სარბიელზე ჩანს ნიკოლოზი, მაგალითად, 1614 წელს, როცა „ქელითა მოძღურისა ჩოლოყაშვილის ნიკოლოზისათა“ შექმნილა ერთი შეწირულების სიგელი.³

ნ. ჩოლოყაშვილის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შემდეგი პერიოდი მთელი მეოთხედი საუკუნის მანძილზე შედარებით გაურკვეველია საჩრწმუნო საბუთების უქონლობის გამო.⁴

სანდო ცნობების მიხედვით ნიკოლოზი კვლავ გვევლინება ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრების ასპარეზზე 1639 წელს, ამჯერადაც სამეგრელოში, ლევან დადიანის (1611—1657) კარზე. აქ ხსენებული წლის 13 ნოემბერს გამოცხადდნენ რუსი ელჩები თედოტე ელჩინი და პავლე ზახარიევი. რამდენიმე ხნის შემდეგ ელჩებმა ინახულეს ხოპის მიძინების მონასტერი, სადაც მათ დახვდათ „ახლახან იქ დამკვიდრებული“ ეპისკოპოსი ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილი. როგორც ჩანს, ამ უკანასკნელს უკვე მიღებული აქვს მაღალი სასულიერო წოდება. თედოტე ელჩინის ცნობით, ნიკოლოზს ხოპის მონასტერში კამათი გაუმართავს რუს ელჩებთან მართლმადიდებლური და კათოლიკური ტიბიკონების ქრონოლოგიის საკითხებზე და თავის აზრების დასამოწმებლად „ბერძნული წიგნებისათვის“

1 ნ. ბერძენიშვილი, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, გვ. 37.

2 მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, გვ. 139.

3 თ. ეორდანია, ქრონიკები, II, ტფ., 1897, გვ. 440.

4 კ. კეკელიძე, ნიკიფორე ირბახი, სახ. უნივერსიტეტის გამოცემა, ტ. 11, 1945, გვ. 301.

მიუმართავს.¹ აქვე დადასტურებულია, რომ მანამდე ნ. ჩოლოყაშვილი ყოფილა იერუსალიმში, შემოუვლია ევროპა და რუსეთის გზით სამშობლოში დაბრუნებულა.² აკად. კ. კეკელიძის მართებული დასკვნით, ყოველივე ეს 1614—1629 წლებში უნდა მომხდარიყო.³ ამ პერიოდის დიდი ნაწილი ნიკოლოზ იერუსალიმში გაუტარებია. ამ ფაქტებით რამდენადმე ნათელი ეფინება ნ. ჩოლოყაშვილის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ზემოხსენებულ, შედარებით გაურკვეველ და ბუნდოვან, წლებსაც.

ხსენებული ფაქტების გვერდით ცნობილია ამჟამად ჩვენთვის განსაკუთრებით საყურადღებო მოვლენა: 1627 წელს ქ. რომში კახეთის მეფის თეიმურაზ პირველის ელჩის რწმუნებით გამოცხადდა ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილი, რომელიც იქ დარჩა 1628 წლის 2 დეკემბრამდე. ამ ხნის მანძილზე მან შეძლო თავისი დიპლომატიური მისიის შესრულება და მეტად მნიშვნელოვანი საგანმანათლებლო მუშაობის ჩატარება: ჩამოასხმევინა ქართული მხედრული შრიფტი, ხელი შეუწყო ქართული სტამბის დაარსებას და მონაწილეობა მიიღო ქართულ-იტალიური ლექსიკონის შედგენაში.⁴ როგორც ცნობილია, ეს ლექსიკონი, პირველად ჩვენი წიგნის ისტორიაში, დაიბეჭდა ქ. რომში 1629 წელს სტეფანე პაოლინის მიერ.

1629 წლის ივლისში ევროპიდან რუსეთის გზით მომავალი ნ. ჩოლოყაშვილი სამეგრელოში შემოვიდა, ერთ ხანს იქ დარჩა, შემდეგ კახეთში თეიმურაზ პირველს წარუდგა და პაპის წერილი გადასცა.

პაპი ურბან მერვე თეიმურაზ პირველს, სხვათა შორის, სწერდა: „ქეშმარიტად ღვთიური სახიერება ევლინება საქართველოს და ამისი ცხადი ნიშანიც ის არის, რომ ამ ბოლო დროს, ვითარცა მფარველნი ანგელოზნი, მოგვევლინათ მოძღვარნი და მოგიტანეს საუკუნო სიბრძნის ჩჩვეანი. ღმერთი, რომელიც გაბნეულ ისრაელს შეპყრებს და გაპყრუნებს ყველა ტომთა, აღარასოდეს მოგაკლებსთ

¹ С. А. Белокуров, Посольство Федота Еличина и Павла Захарьева в Дадыанскую землю, стр. 373.

² მ. თამარაშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 92-93.

³ კ. კეკელიძე, ნიკიფორე ირბახი, გვ. 302.

⁴ მ. თამარაშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 95. კ. კეკელიძე, ნიკიფორე ირბახი, გვ. 292.

თავის მოწყალეობას. ამიტომ ჩვენც მამობრივის სიყვარულით მივიღეთ საყვარელი შვილი წმიდა ბასილოს მონაზონი ნიკიფორე ირბახი, რომელიც თქვენის წერილით მოგვივლინეთ თქვენ მოწმად და თქვენის პირობის თავდებად“.¹

ეკვი არ არის, რომ აქ ხსენებულ სიბრძნის მრჩეველ მოძღვართა შორის პაპი გულისხმობდა ნ. ჩოლოყაშვილსაც, რომელიც იქვე სხვა კონტექსტში ნიკიფორე ირბახის სახელითაა ნახსენები.

მ. თამარაშვილის მიერ რომის არქივში მოპოვებული მასალის ჩვენებით ევროპის ქვეყნებში მივლინებულ ნ. ჩოლოყაშვილს დავალებული ჰქონია „ისპანიის მეფე აღეძრა სპარსეთთან საომრად“.² ქართველი ელჩი მადრიდში დიდი პატივით მიუღიათ, მაგრამ მისი მძიმე თხოვნა ვერ შეუსრულებიათ და მასთან დიპლომატიური მუსაიფით დაკმაყოფილებულან.

ჩვენთვის საყურადღებოა თვით ეს მნიშვნელოვანი პოლიტიკური მისია, რომლის მსგავსი მოვალეობით, უნდა ვიფიქროთ, ნ. ჩოლოყაშვილი ბევრგან წარსდგებოდა უცხოეთში ყოფნის დროს, რაც მისი დიდი სადესპანო ხელოვნებისა და, მაშასადამე, მკვერად მეტყველების უნარის მაჩვენებელია.

კ. კეკელიძის საფუძვლიანი ვარაუდით „1629—1640 წლებში ნიკიფორე-ნიკოლოზს უნდა მიეღოს თბილისში მეტეხის წინამძღვრის თანამდებობა“.³ 1643 წლიდან ნ. ჩოლოყაშვილი იერუსალიმის ჯვრის მამაა. იერუსალიმის მონასტრის აღაპეზსა და პალესტინის ეპიგრაფიკულ წარწერებში ბევრგან ხაზგასმულია ნ. ჩოლოყაშვილის წარუშლელი დამსახურება ჯვრის კულტურულ კერაში.⁴

1649 წელს ნიკოლოზი სამშობლოში დაბრუნდა. ამის შემდეგ მან საცხოვრებლად დასავლეთ საქართველო აირჩია, სადაც მისთვის ჩვეული ენერგიული საქმიანობა გააჩაღა. ამიერიდან განსაკუთრებით ფართოდ გაიშალა ნიკოლოზის დიპლომატიური და სამქადაგებლო მუშაობა. ამის მაჩვენებელი ფაქტები დაცულია იმდროინდელ ელჩთა მემუარებში, მისიონერთა წერილებში, ოფიციალურ

1 მ. თამარაშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 97-98.

2 იქვე, 92-93.

3 კ. კეკელიძე, ნიკიფორე ირბახი, გვ. 303.

4 იქვე, გვ. 304; ე. მეტრეველი, მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის, გვ. 143.

დოკუმენტებსა და სახელმწიფო პირთა მიმოწერაში. ასე მაგალითად: 1651 წლის 24 ივნისს იმერეთის მეფის ალექსანდრეს კარზე, ხოლო 18 ივლისს რაქაში კახეთიდან ლტოლვილი თეიმურაზ მეფის რეზიდენციაში, სადაც მიიღეს რუსი ხელმწიფის ელჩები ტოლოჩანოვი და იევლევი, საზემო ცერემონიალს დასწრებია ნ. ჩოლოყაშვილი, რომელიც ორივე შემთხვევაში მეფეების მარცხნივ მჯდარა და თავისი მაღალი წარჩინებითა და გამორჩეული ქცევით სტუმრების ყურადღება დაუქსახურებია. ელჩებთან შეხვედრის დღეებში მას წარმოუთქვამს ლოცვები, წაუკითხავს საღმრთო წებრილი, მონაწილეობა მიუღია წირვის შესრულებაში და ხალხისათვის მიუმართავს ვრცელი ქადაგებით.¹ იმავე წლის 30 სექტემბერს ნ. ჩოლოყაშვილს უკისრია ლევან მეორე დადიანის ელჩობა თეიმურაზ პირველთან.² ხოლო ერთი თვის შემდეგ ის დიპლომატიური მისიით წამდგარა რუსი ელჩების წინაშე ქ. ქუთაისში.³

XVII საუკუნის შუა წლებში ნიკოლოზი დაუახლოვდა თეათინელ კათოლიკეთა წინამძღვარს იოსებ ძამპის, რომელიც თავის „სამეგრელოს აღწერილობაში“ ასე ახასიათებს მას: „ხალხი მას დიდს პატივსა სცემს და სამეგრელოს მთავარს იგი ჰყავს ვეზირად და მოცაქულად. რადგან მას ძალიან კარგად ესმის პოლიტიკა და რამდენჯერმე ყოფილა იერუსალიმში. მას მოუვლია მთელი ევროპა, უნახავს ისპანია, საფრანგეთი, ინგლისი, პოლონეთი და იტალია, სადაც ჩვენი მამები ყოველთვის ბინას აძლევდნენ. იცის რამდენიმე ენა, გარდა ქართულისა და მეგრულისა, სახელდობრ: ბერძნული, თურქული, არაბული, რუსული, ფრანგული, ისპანური და იტალიური“.⁴

ასეთივე მაღალი მხარეებით შემკული და, კერძოდ, რიტორული დირსებით დაჭილდოებულია ნ. ჩოლოყაშვილი ჯვრის მონასტრის დიაკვნის გრიგოლის გადმოცემით: „უწყოდეთ, რამეთუ კაცი ესე წმიდა და ღმრთისმოშიში იყო, ბრძენი, ფილოსოფოსი და რი-

¹ М. Полневков, Посольство Толочанова и Ивлева в Имеретию, Тифл., 1926, გვ. 69.

² იქვე, გვ. 51.

³ იქვე, გვ. 97.

⁴ ი. ძამპის, სამეგრელოს აღწერილობა, პუბლიკაცია შარდენისა (Voyage en Perse, I), ამსტერდამი, 1711, გვ. 167-168.

ტორი და ღირსი ყოვლისა სიკეთისა და სწავლული ენისა ვითარ შვიდისაჲდე“.¹

როგორც ვხედავთ, ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილის შემოქმედებითი ბიოგრაფიის მრავალი ფაქტი პირდაპირ მიუთითებს იმ დამსახურებაზე, რაც ამ დაუცხრომელი ენერჯის ადამიანს მიუძღვის ჩვენი საელჩო მკვევრმეტყველების განვითარების საქმეში. იმავე ბიოგრაფიის ბევრი სარწმუნო ცნობა ნათლად გვისურათებს იმ დიპლომატიურ მუშაობას, რაც ნ. ჩოლოყაშვილის მოღვაწეობის ძირითად სფეროს წარმოადგენდა და შემოვლითი გზით მისი ორატორული დახელოვნების მაჩვენებელია. ამასვე ადასტურებს იქვე დამოწმებული სამქადაგებლო საქმიანობა, რასაც, როგორც ჩანს, ხანგრძლივად ეწეოდა ჩვენი კულტურისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების ეს დაუღალავი მუშაკი.

¹ ციტირებულია კ. კეკელიძის დასახელებული წერილიდან, გვ. 309.

ექვთიმე რატიშვილი

XVII საუკუნის მეორე ნახევარში, გიორგი XI მეფობის დროს (1676—1688), ქართლის სამეფოს პოლიტიკურ სარბიელზე ენერგიული მოქმედებით გამოიჩინა თბილისის მთავარეპისკოპოსი ექვთიმე რატიშვილი. ის, უწინარეს ყოვლისა, ყურადღებას იქცევს თავისი ბასრი ეპისტოლარული მეტყველებით, რაც რამდენადმე გადატვირთულია მაღალფარდოვანი სტილის კაზმულობით. მიუხედავად საგრძნობი ამაღლებული რიტორიკისა, ე. რატიშვილის ორატორული ფორმა ხიბლავს მსმენელსა და მკითხველს საკმაოდ მძლავრი პარამონიითა და მკვეთრი იერით. ორატორის შელამაზებულ მეტყველებაში აქა-იქ იჩრდილება სათქმელის ძირითადი არსი, მაგრამ გარეგნულად დასრულებულ მთლიანობაში ნათლად გამოკრთის საერთო აზრი და იდეური სულისკვეთება. ყოველივე ეს თითქმის ყოველთვის აქ ქარბად შეფერილია დიპლომატიური მოკრძალების ნაძალადევი ელფერით.

ექვთიმე რატიშვილის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ბევრი მნიშვნელოვანი ფაქტი ჩვენთვის უცნობია. პირველწყაროებს არ შემოუწახავს მისი პიროვნებისა და შემოქმედების ამსახველი ცნობები. ასეთ პირობებში განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს რომის კათოლიკური ეკლესიის პროპაგანდის არქივში დაცული და ჩვენამდე მოღწეული მასალა, რომელიც ასახავს ე. რატიშვილის დიპლომატიურ საქმიანობას და გვიდატურებს მის ორატორულ დამსახურებას. ხსენებული მასალა, რომელიც შეიცავს ექვთიმეს ბიოგრაფიულ რეალებს და ორატორულ მიმართვებს რომის პაპის ინოკენტი XI მიმართ, მოპოვებული და გამოქვეყნებულია მ. თამარაშვილის მიერ.¹ ამ მონაპოვრის მიხედვით ქვემოთ აღდგენილია ე. რატიშვილის შემოქმედებითი ბიოგრაფიის რამდენიმე საყურადღებო მომენტი.

¹ მ. თამარაშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 262-273; 837-841.

ექვთიმე რატიშვილი მაღალი სასულიერო პირია. XVII საუკუნის მიწურულში ის ფლობს თბილისის მთაწარეპისკოპოსის თანამდებობას. ამასთან, ექვთიმე ქართლის მეფის გიორგი XI უახლოესი კარისკაცია, ის ასრულებს მეფის დიპლომატიასა და მრჩევლის მოვალეობას. ასეთ ვითარებაში მეფე და მისი დიპლომატი შეთანხმებულად მოქმედებენ, ირკვევა მათი პოლიტიკური გრწამის ერთობა და იდეური ერთსულოვნება.

ოსმალთა და ყიზილბაშთაგან დაბრუნებულ საქართველოში ირანის შაჰის მორჩილი მეფის ვახტანგ V (1658—1674) სიკვდილის შემდეგ გამეფდა გიორგი XI, რომელმაც მთელი სიცოცხლე ყიზილბაშების წინააღმდეგ ბრძოლას შეაღწია. ის ორჯერ (1676, 1703) იქნა გამეფებული ქართლში, სადაც დიდხანს ენერგიულად ებრძოდა სპარსული გავლენის ყოველგვარ ცდას და თავდადებით იცავდა ეროვნულ თვითმყოფობას. ამ ბრძოლაში მას, ცხადია, უხდებოდა მოკავშირის ძეგნა, მისი შემოერთება და საერთო ძალით მოქმედება. ასეთი ცდის ერთ მოვლენას გიორგი XI პოლიტიკურ მოღვაწეობაში წარმოადგენს დასავლეთ ევროპის კათოლიკურ სამყაროსთან, კერძოდ, რომის პაპთან დაკავშირება და მისი მეშვეობით ყიზილბაშური მოძალების მოგერიება. ამ მცდელობაში, როგორც ირკვევა, აქტიურად მონაწილეობს ექვთიმე რატიშვილი.

ყოველივე ამას ნათლად გვიჩვენებს გიორგი მეფისა და ექვთიმე ეპისკოპოსის კათოლიკური ტენდენციები, რასაც ისინი, ცხადია, იმისათვის ამკლავებდნენ, რომ ხსენებული მოკავშირე ჰყოლოდათ. ამასთან, უნდა აღინიშნოს ის გარემოება, რომ რომის ეკლესია ჩაბმული იყო ბერძნული მართლმადიდებლობისა და ოსმალური მუსლიმანობის წინააღმდეგ გააფთრებულ ბრძოლაში და თვით საპიროვნებად ერთგულ მოკავშირეს. ამით აიხსნება კათოლიკური დასავლეთისა და მართლმადიდებლური აღმოსავლეთის ცხოველი ურთიერთობა, რომლის წამომწყებს ვატიკანი წარმოადგენდა და რაც მომეტებული ძალით XV საუკუნიდან შეინიშნება. ასეთ ვითარებაში ერთმანეთს ემთხვეოდა რომის პაპისა და საქართველოს მეფის ინტერესები, რასაც, წინასწარი მოწინააღმდეგის მიხედვით, გარკვეული წარმატება უნდა მოჰყოლოდა, და თუ ეს არ მოხდა, მხოლოდ იმიტომ რომ მაშინდელ მსოფლიოში სხვა უფრო მძლავრი ინტერესები მოქმედებდნენ.

1687 წლის 7 ნოემბერს პატრი იოსებ ლივორნელი თბილისი-დან ტოსკანის მთავარს სწერდა: „პატრმა ჯუსტინომ კათოლიკობაზე გადაიყვანა საქართველოს მეფე გიორგი, მისი ძმა ლევანითურთ, რომელიც არის პირველი მინისტრი მთელის სამეფოსი, ეგრეთვე მათი უსამღვდელოება ექვთიმე საქართველოს არქიეპისკოპოსი თავისი რამდენიმე მღვდლითურთ“.¹

ანალოგიურ ცნობას აწვდის საქართველოდან მსიონური ჯუსტინო რომის პაპს ინოკენტი XI². იმავე წელს თვითონ მეფე გიორგი ასე სწერდა ინოკენტის: „თქუნის ლოცვით თქუნის შვილად შეწყნარებული გვირგვინოსანთ კელმწიფეთაგან გამარჯება და ურჯულოთ მტერთა ზედა ბრძოლა მოგვესმა. ჩვენც ვეცდებოდით ღმრთითა და თქუნის მადლით, რომ ჩუნის საკელმწიფოთ თქუნის მტრისათვის ბევრი ავი გვექმნა, თქუნთვინაც გვემსახურებინა და თქუნთა მორჩილთა კელმწიფეთათვის თავი გვეცნობებინა. აწეცა ჩუნის საკელმწიფოთა და ბრძანების მორჩილთა საქართველოს ლაშქრით მზა ვართ, თქუნს ბრძანებას ველით, რომელსაც თქუენი ლოცვა და კურთხევა დაგვარიგებს, იმისი მქნელი ვართ“.³

ჩვენთვის უფრო საყურადღებოა ექვთიმე რატიშვილის სახელით შემონახული წერილი ინოკენტის მიმართ. ის იწყება ვრცელი სახატბო მიმართებით: „მრავალუამიერითა სიბრძნითა აღსავსეს, ფრიადთა საცნობელთა ღმრთისმსახურებისა გამომეძიებელისა, ვითარებათა და რაოდენობათა ფერად-ფერადთაგან ყვავილთა შემკულთა ღმრთისმეტყველებისა გოლეულთა თაფლთა მსგავსად მწთოლვარესა, ჯეროვანთა კეთილთა წარმატებელსა, ორკერძოვე მრავლით კერძო ღმრთის სიყვარული შესაკეთრებულსა, ეთერ-პირ სიბრძნისასა და წყაროსა ღმრთისა მეტყველებისასა, ორპირ-მანვილ მსწრაფლ-მკვეთელ მტერთასა, საკმაოსა მონაზონთა და მღუდელთა დღითი დღე კეთილ-განმგებობით ცნოვრებულსა, დიდისა და ცათა მობაძავისა ეკლესიისა ჰეეტსა, მას შინა დამყარებულსა ნათელსა, მწყემსსა ქეშმარტისა, მოძღვარსა სახიერთა და ყოველთა ქრისტიანეთა სიქადულსა, მოციქულთა თანასწორსა და საყდარ-

1 მ. თამარაშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 260.

2 იქვე, გვ. 264-266.

3 იქვე, გვ. 838.

თა მისთა მჭდომარესა, დიდისა ღმრთისა ქალაქისა ჰრომისა მპყრობელსა, სანატრელსა ინოჩენციო შეათერთმეტეს...“¹

შემდეგ ავტორი ლაპარაკობს თავის თავზე: „უღირსი მონა უფლისა ჩუენისა იესოს ქრისტესი, დიდისა ღმრთისა ეკლესიისა საქარველოს განმანათლებელისა სამთავროს მლთაებისა საყდრისა საქეთ-მპყრობელი სრულიად საქართველოსა მთავარეპისკოპოზი ეფთვიმეოს მოვალ წინაშე თქუენსა სიმდაბლით, პირ-მიწა-გაერთებით შევეიტკობო ნათლით სავსესა პატიოსნებასა თქუენისა არა კორციელად, არამედ სულით, და დავნერგავ სიყვარულსა შორის თქუენსა და ჩემსა, რომელსა გვიბრძანებს უფალი ჩუენი იესო ქრისტე“.²

ამას მოსდევს რამდენიმე ფრაზა საღმრთო წერილიდან და, დასასრულ, ავტორი ჩერდება უმთავრეს სათქმელზე: „აწე ეს მოგახსენოთ: ჩუენს ღმრთისაგან კურთხეულს მეფეს გიორგის, სრულიად საქართველოს ეპისკოპოზთ და მონაზონთა და ერის კაცთა დიდი სიხარული აქუსთ თქუენის გაძლიერებისა და მტერთა ზედა ძლევისათვის. კუალად ვევედრებით ღმერთსა, რათა უმეტესად განაძლიეროს და აღაძლლოს მარჯვენე თქუენი და თქუენთა მორჩილთა შვილად შეწყნარებულთა კელმწიფეთა“.³

გიორგი მეფისა და ექვთიმე ეპისკოპოსის წერილები შემონახულია დედნების სახით. აღსანიშნავია, რომ ისინი ერთი ხელითაა დაწერილი, რაც იმას ნიშნავს, რომ ორივე წერილის გადამწერი ე. რატიშვილია და, უნდა ვიფიქროთ, მათი ავტორიც იგივეა. ჩანს, კარისკაცს მეფისათვის მოუშზადებია პაპის მიმართ გასაგზავნი წერილი, რომელზეც მეფეს ხელი მოუწერია, საკუთარი ბეჭედი დაუსვამს და ადრესატისათვის გაუგზავნია.⁴

ამრიგად, ხსენებული წერილების ავტორად ექვთიმე რატიშვილი უნდა ვივარაუდოთ, რაც კიდევ უფრო აღიღებს მის დამსახურებას ჩვენი საელჩო ეპისტოლარული მკვევრმეტყველების სფეროში.

1 მ. თამარაშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 840.

2 იქვე.

3 იქვე, გვ. 841.

4 იქვე, გვ. 839.

სულხან-საბა ორბელიანი

სახელოვანი ქართველი მეცნიერი, მწერალი და სახელმწიფო მოღვაწე სულხან-საბა ორბელიანი (1658-1725) ზეპირი სიტყვისა და დიპლომატიური სჯა-ბაასის დახელოვნებული ოსტატი იყო. მისი ღრმა მეცნიერული განსწავლულობა და მაღალი მხატვრული აზროვნება მკვეთრად გამოვლინდა სისადავით დაშვენებულ და ზიდიდით შემკულ ქართულ სიტყვაში. ის თანაბარი ძალ-ღონით ფლობდა მეტყველების ზეპირსა და წერილობითს ფორმებს, რომელთაც დიდი წარმატებით იყენებდა სამწერლო და საზოგადო მოღვაწეობის ასპარეზზე.

XVII—XVIII საუკუნეთა მიჯნაზე, საქართველოს რთულ და აშლილ სოციალურ-პოლიტიკურ ვითარებაში, სულხან ორბელიანი ეწეოდა მეტად მრავალმხრივსა და ნაყოფიერ საქმიანობას. ის სწვდებოდა საერო და სასულიერო შემოქმედების მრავალ სფეროს: მოგზაურობდა შორეულ ქვეყნებში, ასრულებდა დიპლომატიურ მისიებს, ქმნიდა სიტყვაკაზმული მწერლობის შედეგებს, წერდა უკვდავ მეცნიერულ ნაშრომებსა და აწარმოებდა ფართო სამქადაგებლო მუშაობას. ასეთი იყო სულხან ორბელიანის ვრცელი სამოღვაწეო სარბიელი.

მძიმე ისტორიულ პირობებში, როცა ჩვენი სამეფოები ფაქტიურად ირანელთა და ოსმალთა სამფლობელოებს წარმოადგენდა, ქართლის გამგებლის ვახტანგ მეექვსის (1675—1737) დავალებით, სულხან ორბელიანმა იმოგზაურა იტალიასა და საფრანგეთში. მან ევროპაში დაჰყო სამი წელი (1713—1716). ის რამდენჯერმე წარსდგა რომის პაპის კლემენტი მეთერთმეტისა და საფრანგეთის მეფის ლუი მეოთხემეტის წინაშე და მათი დახმარებით სცადა სამ-

შობლოს აწეწილი პოლიტიკური ვითარების გამოსწორება. ეს შეხვედრები, ცხადია, დიდი დიპლომატიური ტაქტიკა და მოზომილი სიტყვიერი ურთიერთობით უნდა ჩატარებულყო, რაც ვახტანგის მიერ წინასწარ იყო გათვალისწინებული. ამით აიხსნება მისი არჩევანი: უნდა ვიფიქროთ, აქ სულხანის ორატორულმა გაწაფულობამ ითამაშა გადამწყვეტი როლი.

ჩვენთვის ამჟამად განსაკუთრებით საყურადღებოა სულხან-საბა ორბელიანის ორატორული ხელოვნების მთავარი სფერო, სამქადაგებლო მქვერმეტყველება, რაც, საბედნიეროდ, უცვლელი და სრული სახითაა შემონახული რამდენიმე ნუსხის მეშვეობით.¹ 1698—1710 წლებში, როცა გიორგი მეთერთმეტის პოლიტიკური მარცხით გაწბილებული, ბერად აღკვეცილი სულხანი დავით გარეჯის მონასტერში იმყოფებოდა, მას შეუქმნია პომილეტიკური ძეგლების კრებული „სწავლანი და მოძღურებანი“,² რომელიც შეიცავს 46 ქადაგებას. მათი შესწავლა იგვადღეფს მასალას სულხანის ორატორული პორტრეტის დასადგენად.

ამის ცდა წარმოადგენილია ქვემოთ.

სულხან-საბა ორბელიანის „სწავლანი და მოძღურებანი“ სამოძღვრო, სააღმზრდელო და სადღესასწაულო ხასიათისაა. აქა-იქ ისინი წარმოადგენენ ბიბლიური ტექსტების მქვერმეტყველურ ახსნასა და განმარტებას. მაგრამ ორატორი აქ მიზნად ისახავს არა ამ ტექსტების თავისთავად შეცნობას, არამედ მათი მეშვეობით ქრისტიანული მორალის განმტკიცებას. ამის გამო ის დგას რელიგიური დოგმატიკისა და მისტიკური რწმენის საფუძველზე და ხმამაღლა ლაღადებს ულტრაკლერიკალური ზნეობის ნორმებს. მქადაგებლის სიტყვიდან იგრძნობა, რომ ეს ნორმები დიდად შელახულია ფართო საზოგადოებრივ წრეებში; აქ აშკარად შერყეულია რელიგიური დოგმები, ისინი დაცვასა და გამოსაარჩლებას საჭიროებენ. შეიძლება ითქვას, რაც უფრო ენერგიულია ამ შემთხვევაში სულხან ორბელიანის მენტორული მცდელობა, მით უფრო საექვოდ გამოიყურება ქრისტიანული ეკლესიის ავტორიტეტი.

სულხან ორბელიანის მრავალმხრივი შემოქმედება, რაც ღრმა

¹ ი. ლოლაშვილი, სულხან-საბა ორბელიანის ლიტერატურული მოღვაწეობიდან (1698-1713), თბ., 1959, გვ. 55-63.

² ხელნაწერები A — 479, B — 2000 — b (საქართველოს ლიტ. მუზ.).

ენციკლოპედიურ ცოდნას ემყარებოდა, როგორც ჩანს, რამდენადმე ითავსებდა „სიბრძნე-სიცრუის“ იდეურ შინაარსთან შეუთავსებელ სქოლასტიკურ მსოფლმხედველობას, როგორც ეპოქის ნიშანდობლივ მხარესა და სოციალური გარემოს იდეოლოგიურ შემადგენელს. ეს იყო ერთგვარი ხარკი, რომელიც გამოჩენილმა მეცნიერმა ჟამთა სიჯის მოძალებით გადაუხადა თავის ეპოქას. ასეთი იძულებით შესრულებული საქმე არსებითად ნაკლოვანი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ აქ სულხანს ხელი შეუწყო იმ უტილიტარულმა და ნიშნულებამ, რითაც გამსჭვალულია ეს, ერთი შეხედვით, წმინდა მისტიკური მოძღვრება. სინამდვილეში „საბას ქადაგებანი... შეიცავენ ნაციონალურ-პოლიტიკურ ტენდენციებს“. აქ „ცოცხლად მოჩანს ავტორის ინდივიდუალური ბუნება, მისი პოლიტიკური და რელიგიური ფიქრები. ამ ქადაგებებში საბა გვევლინება როგორც დიდი მორალისტი და მხურვალე ტრიბუნი“.¹

საბას მოძღვრებაში ცენტრალური ადგილი უჭირავს ადამიანს. ადამიანის ინდივიდუალური არსება და მისი საზოგადოებრივი ურთიერთობანი წარმოდგენენ ორატორის ძიებისა და ზრუნვის საგნებს. აღორძინების ხანის მწერლობაში და, კერძოდ, სულხან ორბელიანის შემოქმედებაში ასახული ადამიანის სულიერი ცხოვრების კვლევა-ძიებამ შემდეგ დასკვნამდე მიიყვანა ა. ფრანგიშვილი: „...ამ ხანის ლიტერატურაში მნიშვნელოვანი ხვედრითი წონა აქვს ისეთ ლიტერატურულ ნაწარმოებებს, რომლებშიაც ხორცშესხმულია ახალი იდეოლოგიისათვის დამახასიათებელი ხალხურობის ტენდენცია, ადამიანის სულიერი ცხოვრების დაფასების ტენდენცია. ამ ხანის ლიტერატურაში წარმოდგენილია მისწრაფებები „ამა სოფლის“ გარდაქმნისა და გაუმჯობესებისათვის ადამიანის მთლიანი ბუნების ცოდნისა, „საკუთარი თავისა“ და „საკუთარი საქმის“ შემეცნებისა იმის საფუძველზე, თუ როგორ მკლავდება და უშუალოდ არის მოცემული ადამიანის ბუნება და მისი სულიერი ცხოვრების სიმდიდრე ადამიანთა საზოგადოებრივ ცხოვრებასა და პრაქტიკულ საქმიანობაში“.²

¹ გ. ლეონიძე, ძიებანი, ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, XVII-XVIII ს., ტ I, თბ., 1949, გვ. 78.

² ა. ფრანგიშვილი, ნაკვევები. ადამიანის ფსიქოლოგიური ცოდნის ისტორიიდან საქართველოში, თბ., 1959, გვ. 98.

„სწავლანი და მოძღვრებანი“ შეფარვითა და ალეგორიულად ასახავდა გიორგი მეთერთმეტესა და ერეკლე პირველს შორის წარმოებულ ბრძოლას ქართლის ტახტისათვის, ახელდა ფეოდალების განწყობილებას და ხატავდა ქვეყნის მეთაურთა პატივმოყვარეობით, ანგარებითა და გულგრილობით გამოწვეულ საფრთხეს. ორატორის სიტყვიდან ისმის ხალხის დრტვინვა, ჩანს ქვეყნის აშლილობა და იგრძნობა საერთო შეშფოთება.

შულლით, მტრობითა და გაუტანლობით დაშლილი ქვეყნის ბატონ-პატრონებს ბევრ საგულისხმო და დამაფიქრებელ სურათს უხატავდა მქადაგებელი, მაგალითად: „ნოემ ოდეს კიდობანი აღაშენა განსანირებვლად რღვნათასა, მსგავსად ეკლესიათასა ქმნა იგი. და მას შინა შეკრებებოდა ყოველივე იძვრისი უგულისხმონი; არაჲ ვინ ასწავლიდა, არაჲ ვინ მოუწოდდა, არაჲ ვინ ამცნებდა, არაჲ ვინ თვით თვისით პირუტყვნი მორბიოდენ, ფრინველნი მოფრინვიდენ და მძრომნი მოძვრებოდნენ. და აღივსო კიდობანი იგი უცხოჲთა მით კრებულთა. არა ემტერებოდა ფაქუნჯი ვეშაჲსა, არცა რქენდა მარტორქა პილოსა; არა ებრძოდა ლომი ქარსა, არცა წარიტაცებდა მგელი ცხოველსა; არა სჭამდა არწივი ფარშამანგსა, არცა სღევნიდა ქორი კაკაბსა“.¹

ხალხის მოღალატე, ორგულ და ანგარებით სავსე მედროვეებს ასე მიუთითებდა ორატორი: „იხილეთ იუდა — მტერი ყოვლისა ქეშმარიტებისა: მოძღვარი ასწავლიდა სიმდაბლესა, იგი სწავლობდა ამპარტავნებასა; მოძღვარი ამცნებდა სიყვარულსა ყოველთასა, ხოლო იგი დაიმარხვიდა სიძულვილსა დიდსა... ქრისტე მისცემდა მადლსა განსხმად ეშმაკთა, ხოლო იუდა მოიწვევდა მოყვასად; ქრისტე მისცემდა ძილთა კურნებათა სნეულთა, ხოლო იუდა სწყლვიდა მრთელთა; ქრისტე მისცემდა ჭელმწიფებასა აღდგინებად მკვდართასა, ხოლო იუდა მოჰკლვიდა აღმადგინებელსა მკვდართასა“.²

ს. ორბელიანის ფართო სამოძღვრო დიაპაზონი მოიცავდა ადამიანთა ბევრი მანკიერი წეს-ჩვეულების, ვნებისა და გატაცების შეუბრალებელ გაკიცხვას: მისი მკაცრი მხილების ფარგლებში ექცეოდა ცხოვრების დიდი სარბიელი, დაწყებული ყოველდღიური ყოფიდან, დამთავრებული ადამიანის ფსიქოლოგიური სამყაროთი; მის-

1 ს. ორბელიანი, თხზულებანი, თბ., 1963, ტ. III, გვ. 30.

2 იქვე, გვ. 151.

თვის თანაბრად მიუღებელია ზერელე ქცევის ნიშნები: „უწესური ქაშა, უნებური სმა, შეუგვანი წარსაგებელი, ამო საუბარი, უშვერი სიცილი, ურცხვინო აღერსი, ბილწი სიმღერა, ბოროტი როკვა“, და ღრმა მანკიერების მხარეები: „ურჩება, ამპარტაუნება, სილაღე, ზეაობა, სიძულვილი, ძვირის-ზრახვა, გულბოროტება, თვისსჯულება, თავდაჯერებულობა, შური, ლალვა, ბრძოლა, ცუნდრუკება“.

ს. ორბელიანის სამქადაგებლო მემკვიდრეობა თავისი მდიდარი და დახვეწილი სადა მეტყველებით ამშვენებს ქართულ ორატორულ ხელოვნებას. ბუნებრივად გაპართული ენა, ნათელი და მიმზიდველი სტილი, მწყობრი აგებულება და ზომიერად შემკული ფორმა დამახასიათებელი მხარეებია ს. ორბელიანის მკვევრმეტყველებისა. ორატორი მკაფიოდ გამოხატავს აზრებს. თვალსაჩინო სახეებით აძლიერებს ნათქვამს და ქმნის დამარწმუნებელ სიტყვიერ გარემოცვას. მისთვის ნიშანდობლივია ცოცხალი მეტყველების ემოციური ძალისა და გავლენის სრული გამოყენება. მკვევრი სიტყვის სინათლით მოსავეს ორატორი თავის სამოდგრო დებულებებს და მკვეთრი ელფერით სახავს მისტიკური სამყაროს სურათებს.

ს. ორბელიანის უმთავრეს ორატორულ ხერხს კონტრასტული ნიშნების მონაცვლეობა წარმოადგენს. აქ ერთიმეორეს ენაცვლებიან მუქი და ნათელი ფერები, მაღალი და დაბალი ტონები, ძლიერი და სუსტი ხმები. ზშირად ორატორი ხატავს მძიმე ვითარებას, ბნელი საღებავით ავლებს წარუშლელ კვალს. იქვე მსუბუქ, უზრუნველ განწყობას გვისურათებს, ხან ზიზლით და სიძულვილით გვაღელვებს, ხან სიამით, სათნოებით გვამშვიდებს, ზოგჯერ მკაცრად მძინეარებს, იმუქრება, მბრძანებლობს, ხან კი თხოვნით, მუდარით მოგვემართავს, ბევრგან წყევლით, შეჩვენებით რისხავს უარსაყოფს. დროდადრო კი ლოცვისა და ვედრების ხმით გამოთქვამს თავის სათქმელს.

ს. ორბელიანი მტკიცე რწმენით მეტყველებს, მისგან შორსაა ექვი და ორჭოფობა. უკიდურეს ფანტასტიკურ მონაგონს ის გვისახავს უაღრესად ცოცხალი და მეტყველი ფერებით, ხელშესახებ და კონკრეტულ სახეებს იყენებს განყენებული აზრების გადმოსაცემად და სინამდვილის ხილული ელემენტებით ქმნის წარმოსახული ზატების რეალური განცდის შთაბეჭდილებას.

შედარებით ერთფეროვანია ს. ორბელიანის სწავლათა კომპოზიციას. მათი ნაწილების რიგი ერთ შეუცვლელ ქარგას ემყარება. თითქმის ყოველი სწავლა ციტატით იწყება. ამ ცხვით ხდება ქადაგების ძირითადი საკითხის დაყენება. აქ, სიტყვის შესავალში ასახელებს ორატორი დამოძღვრების თემას: მას პირდაპირ შეიცავს ან გადატანითი აზრით გამოხატავს დასაწყისის ციტატას. ორივე შემთხვევაში ციტატური შესავლით ნათელი ეფინება ქადაგებისათვის შერჩეულ უმთავრეს საკითხს და ამით მზადდება ნიადაგი მისი შემდგომი გაშლა-გადაწყვეტისათვის.

საკითხის დასმას მოსდევს თხრობის გაღრმავება. ორატორი აფართოებს მეტყველების თემატიკურ არეს, იშველიებს მოსაზღვრე საკითხებს, მიმართავს მაგალითებს, ასახელებს ნორმებს, აყალიბებს დებულებებს და ნეგატიური სახვის ფონზე წინ წამოსწევს მოვლენების პოზიტიურ მხარეებს. ამ რთული ურთიერთმიმართების პროცესში აღძრული და გაშუქებული მოტივები თანდათანობით შორდებიან ქადაგების ძირითად საკითხს, რაც სიტყვის დასასრულისათვის ისევ პირვანდელი განმზოლოებით, მაგრამ უკვე გადაწყვეტილი სახით ჩნდება მსმენელის წინაშე. აქ შეუფარავად იჩენს თავს მქადაგებლის იდეური ტენდენცია, რაც გზადაგზა ნათელმყოფელი მაგალითებით, უხვი ციტაციითა და მოხდენილი სენტენციებით ჰქლავნდება და ბოლოს, სწავლების დედააზრად იქცევა

ქადაგების უკანასკნელ ნაწილში ორატორი უშუალოდ მიმართავს მსმენელს, უხმობს მის გულისყურს, იწვევს ინტერესს და, დასასრულ, ვრცელი მორალური დარიგებით ამთავრებს მეტყველებას. ეს ზნეობრივი დამრიგებლობა, რაც მთელი სიტყვის გასწვრივ მზადდებოდა, ქადაგების ლოგიკური დასკვნა და ბუნებრივი დასასრულია.

ასეთი კომპოზიციით არის აგებული ს. ორბელიანის თითქმის ყველა სამქადაგებლო ძეგლი.

ქართული მხატვრული პროზის ეს დიდი ოსტატი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა ზეპირ სიტყვას. ამას მოწმობს მისი მთელი ორატორული შემოქმედება და, კერძოდ, ერთი ქადაგება „სწავლა თავის პოენისათვის ნათლისმცემლისა“, რომელშიც ცოცხალი სიტყვით დაღადება მიჩნეულია ყოვლისშემძლე ძალად. აქ ნა-

თქვამია: „ქმა ღაღადებისა იგი არს, რომელმან განკსნა ბერწობა დედისა და სიბერე მამისა განაჰბუჟუნა, უშვილობა დედისა შვილიერ ყო და უტყვება მამისა — მეტყველ“.¹

აქვე რიტორული განმეორების სახით ბევრჯერ ნახსენებია „ქმა ღაღადებისა“ და ნაჩვენებია მისი იშვიათი ძალა საზოგადოებრივი ცხოვრების სარბიელზე. სახელოვანი ორატორის ამ თეორიულ წინამძღვრებს პრაქტიკულად შესრულებული სახით გვიჩვენებს მისივე საქადაგებლო მემკვიდრეობა. სიტყვაკაზმული სახეის ხელოვნება, რასაც ბრწყინვალედ ფლობდა ს. ორბელიანი, მთელი სისრულით იჩენს თავს მჭევრმეტყველების სფეროში და ბევრი სამაგალითო ქადაგებით აღინიშნება. თავიანთი ღრმა შინაარსით, კაზმული ფორმითა და ექსპრესიული ძალით განსაკუთრებით საყურადღებოა ს. ორბელიანის შემდეგი ქადაგებანი: „სწავლა უდროოდ და ურგებად სინანულისათვის“, „სწავლა სიყვარულისათვის“, „სწავლა სტუმართმოყვარებისათვის“, „სწავლა ქრისტეს ვნებისათვის და გლოვისათვის ჯულისა“, „სწავლა სიმთრავლისათვის“, „სწავლა ზღვაობისაგან დაბნელებისა და სასწაულისაგან დაცემისა“.

შთაგონებული მქადაგებელი ბევრგან წარუშლელ სურათებს ქმნის და უღარესად ზატოვანი ფორმით გადმოგვეცემს თავის სათქმელს, მაგალითად: „ვითარცა ზღვასა მყუდროსა შინა კეთილმავალსა ნავსა ეკვეთნეს ქარნი სასტიკნი და შეაჭეთქნეს კლდესა და დაინთქეს შემუსვრილი, ეგრეთვე სული მყუდრო რა იყოს გონებასა შინა თვისსა, ოდეს ეცეს ქარნი უთმინოებისა, იგი დაინთქმის სიღრმესა ქვესკნლისასა“.²

ან:

„არცა დაადგრების ჰაერი მარადის ზამთრისა მყინვარებასა ზედა, მოიზიდვენ მზისა შარავანდედთა სიტუოსა და დაიწყებენ დნობად თოვლთა, რცხად მყიათა ნაზამთრთა. შენცა განაგდე სიზამთრე და ყინვისა მიერი უნაყოფოებისა მსგავსი ცოდვა შენი, რომელი არა უტევებს ნაყოფისა გამოღებად თავსა შენსა, და მოიზიდე მადლი მზისა მის სიმართლისა ქრისტესი, და აღინე ცრემლი თვალთა შენთა, მსგავსად თოვლისა ლანქერისა, და განბანე გვაში

1 ს. ორბელიანი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 200.

2 იქვე, გვ. 110.

შენი და იყოფოდე განბანილი, ვითარცა იტყვის ესაია: „განიბანენით, განიწმიდენით და მოისპეთ უკეთურება“.¹

ორატორი ოსტატურად იყენებს განმეორების რიტორიკულ ხერხს. ხშირად ვრცლად გაშლილი თხრობის მანძილზე მრავალჯერ ნახსენები სიტყვა რელიეფურად გამოჰყოფს უმთავრეს სათქმელს და ამით ძირითადი აზრის მკვეთრად გამოთქმას ემსახურება. აქ ფრაზების მოცულობის სხვადასხვაობით თავიდან აუცილებელია მოქარბებული განმეორებით მოსალოდნელი მონოტონურობა და მიღწეულია მინიშნებული აზრის თვალსაჩინო ხაზგასმა. ამ გზით ორატორი ოსტატურად ახერხებს გამონათქვამთა წყებიდან ამა თუ იმ სათქმელის გამორჩევას და მისადმი მსმენელის ყურადღების მიპყრობას. ასე მაგალითად: „სიკვდილი ვითარცა არარაჲ არს და განმაქარებელი ჩვენი არს; სიკვდილისა არსება უჩინო არს და ხილულისა ჩვენისა არსებისა უჩინო მყოფელი არს; სიკვდილი უქორცო არს და ქორცთა ჩვენთა დამადნობელი არს; სიკვდილი უსულო არს და სულთა ჩვენთა წარმტაცებელი არს; სიკვდილსა ძარღენი არა ასხენ და ნაწევართა ჩვენთა დამკსნელი არს; სიკვდილსა ძვალნი არა აქვს და ძვალთა ჩვენთა განმამიშვლებელი არს; სიკვდილი უქმო და უსიტყვო არს და სიტყვათა ჩვენთა დამადუმებელი არს; სიკვდილი უცნობო არს და ცნობათა და გონებათა ჩვენთა მიმღებელი არს“.²

ხანდახან ორატორი იმავე განმეორების ხერხს რამდენიმე აზრობრივი ნიუანსის ხაზგასმას აკისრებს, მაგალითად, საერთოდ ლოცვისა და, კერძოდ, დუმილით ლოცვის მნიშვნელობას ასეთი სახით გადმოგვცემს: „დუმილით ლოცვითა მოსე უფლისაგან მღალადებლად იწოდა. დუმილით ლოცვითა ანნა წინასწარმეტყველი შვილიერ იქმნა. ლოცვითა მდუმრადითა იპოება სოფელი ესე. დუმილსა ლოცვითა და ვედრებითა აღგემატებრს დღენი. დუმილისა ლოცვითა მოგეცემისთ სიმდიდრე. დუმილს ლოცვა მკურვალე აღგიზრდის შვილთა. მდუმრადი ლოცვა მოგცემსთ ცკართა წვიმათათა და ნაყოფთა ქვეყანისათა. დუმილით ლოცვა მკურვალე მოგაშორებსთ მტერთა უხილაეთა.“

¹ ს. ორბელიანი. დაახელებული ნაშრომი, გვ. 158.

² იქვე, გვ. 80.

განკრძალული ლოცვა დაგამოყვრებთ მტერსა კორკიელსა. ლოცვა მოწყალე ჰყოფს მეპატრონესა შენ ზედა. ლოცვა წარგი-მართებს ყოველთა გზათა შენთა. ლოცვა აღავსებს სავაჭროსა შენ-სა საუნჯითა. ლოცვანი გიქნინან ყოვლისა ფათერაკისაგან. ლოცვა განგარინებს უწყამოდ სიკვდილისაგან. ლოცვა დაგიფარავს ცოდვისაგან. ლოცვა შეგიწოდებს ნაქმნარსა ცოდვათა. ლოცვა განგიღებს კართა სამოთხისათა. ლოცვა შეგიყვანებს სასუ-ფეველსა შინა. ლოცვა მოგაშორებს ეშმაკსა. ლოცვა დაგამეგობ-რებთ ანგელოზთა. ლოცვა გაჩვენებსთ პირსა ღმრთისაჲსა და და-გამკვიდრებს მუნ საუკუნოდ“.¹

ს. ორბელიანი მოვლენებს ხატავს მოქმედებაში. ამით დიდ თვალსაჩინოებას ანიჭებს საკუთარ აზრებს. მისი სიტყვის მთელი აქსესუარი აზრის გათვალსაჩინებას ემსახურება. ამ მიზნით იყენებს ის, მაგალითად, მხატვრულ ჰიპერბოლას. ზოგჯერ ორატორი ჰი-პერბოლური გამონათქვამების მთელ სისტემას ქმნის, რათა უფრო დამაჯერებლად წარმოადგინოს სათქმელის შინაარსი. ასეთი სახვის ნიმუშს წარმოადგენს „სწავლა საუკუნება ზედა შიშისა“, რომელ-შიც ნათქვამია:

„უკეთუ ქვეყანა ვიდრე ცაღმდე ღომითა აღსავსე იყოს და ათიათასთა წელიწადთა შინა სირი ერთგზის ერთსა მარცვალსა შეს-ქამდეს, აღირიცხე: რაოდენგზის ათიათასი წელი გამოჰქდეს მის ღომისა შექმამდე? იგი ღომიცა აღილევის, ხოლო ჯოჯობეთისა სა-ტანჯველი არაოდეს დაილევის.

გესმის ენაცა: ყოველნი ზღვანი რომე განქმელ იყოს და არცა წვეთი წყალი დგეს, მოვიდეს კაცი ვინმე, დადგეს კიდურსა მას ნა-ზღვაეთასა, ათიათასთა წელიწადთა შინა თვითთთა ცრემლთა შთა-მოაგდებდეს ზღვისა მის აღვსებადმდე, რაოდენნი ბევრნი წელინი გა-მოჰქდენ? იგი ზღვისა ადგილი ცრემლითა აღივსების და, თუცა ჯო-ჯობეთსა შინა შეხველ, გამოსვლა აღარ იქმნების“.²

მეტად მოხერხებულად იყენებს ორატორი ეპითეტებს, შეკითხ-ვებს. მიმართებსა და შორისდებულებს, რომლებსაც აზრის თვალ-საჩინოდ, მკვეთრად და გამომეტყველად გამოხატვას აკისრებს. ასე-თი გამოხატვის ბევრი შესანიშნავი მაგალითია ს. ორბელიანის ზე-

1 ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 29.

2 ა ქ ე ე, გვ. 58.

პირ მეტყველებაში. ეს მეტყველება ხშირად უჩვეულო სიმაღლე-მდე აღწევს და სრულქმნილი ხელოვნების სახით გვევლინება. ასეთ ხელოვნებად შეიძლება ჩაითვალოს, მაგალითად, ს. ორბელიანის „სწავლა ქრისტეს ვნებისათვის და გლოხათვის სულისა“, რომელშიც ჩართულია ზეპირი მეტყველების ნამდვილი შედეგრი, დედის მიერ ქრისტეს დატირება. ორატორის ცოცხალი ენამზეობა აქ ასე ამაღლებულად ეღერს: „ჰოი, ძეო ჩემო საყვარელო, ვითარ გხედავ შენ? შვილო, შვილო, მხიარულებათ ჩემო, რა-მე ვყო? ნათელო თვალთა დედისათაო, დამიბრმო თვალთა ნათელი გვირგვინმან ეკლისამან, რომელი გწერტს თავთა შენთა! შვილო ჩემო, შვილო ჩემო, ყოველთა შესავედრებელო, ვისა-მე მივილტოდე მეზვიანუნესა თანა? განმეცემიან ღვიძლთა სამსკვალნი ქელთა და ფერქთა შენთანი, ვინა მიოხებს საზარელსა ამას საქმესა, სადა ვეძიო შემწე წყალობისა ჩემისა, რომელსა განმიბობს გულსა ლახვარნი გვერდისა შენისანი? ვაი, არს ჩემდა, ძეო ჩემო, სმენით და ხილვით! გხედავ შენ ჯვარსა დამოკიდებულსა და ვერარასა გარგებ: გელმიან, შვილო, ქელნი და ფერქნი და არ ძალ-მიცს კურნება, სავსე ხარ ტივილითა მწართა და ვერა შეგეწევი, გხედავ ავაზაკთა შორის მოკიდებულსა და ვერა გარდამოგქსნი, გხედავ გვერდგანდებულსა და წამალსა ვერა დაგდებ, გხედავ მწყურვალსა და არა მაქვს წყალი, რათაჲცა გასვა, ხოლო უსჯულონი გასმევენ ნაღველსა და ძმარსა აღრეულსა. ვაი, საწყალობელსა დედასა! წარვიდე წყალთა მოღებად, ვინა უწყის, ვერლარა მოგისწრო, ვიდრე სიკვდიდმდე? რა-მე ვყო შეიწრებულმან?“¹

ს. ორბელიანის სამქადაგებლო შემოქმედება ქართული კლასიკური ჰომილეტიკის ძვირფასი საუნჯეა. ის ქრისტიანული სამოძღვრო მქვერამეტყველების დიდი და საუცხოო შენაძენია. ეს მდიდარი და ოსტატური ორატორული ხელოვნება ორგანულ კავშირშია მოგვიანო ანტიკურ ბერძნულ მქადაგებლობასთან, უშუალოდ გამომდინარეობს შუა საუკუნეების ქართული სასულიერო მქვერამეტყველებიდან და ამ უკანასკნელის ახალი, უაღრესად მაღალი საფეხურია. ს. ორბელიანი დიდი ქართველი მქადაგებლის ი. ბოლნელის ღირაეული მემკვიდრეა; ის წარმატებით აგრძელებს სახელო-

¹ ს. ორბელიანი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 133.

ვანი მასწავლებლის გზას და თავისი ორიგინალური შემოქმედებით ამდიდრებს ჩვენს ეროვნულ სასულიერო კულტურას. ამ კულტურის ერთი ნაჯადი სამქადაგებლო ხელოვნებაა, რომლის დიდი აღორძინება XVII—XVIII საუკუნეებში დაკავშირებულია გამოჩენილი საეკლესიო ორატორების: ნიკოლოზ რუსთველის, იობ პითარეთელის, გერმანე მონაზონის, ბესარიონ კათალიკოსის, სულხან ორბელიანის, ანტონ კათალიკოსის, საბა ნინოწმიდელის, ამბროსი ნეკრესელის, ანტონ ცაგარელ-ჭყონდიდელისა და სხვათა სახელებთან. მათ შორის სულხან-საბა ორბელიანი გამოირჩევა თავისი ცხოვლად აქტუალური, მხატვრულად სრულყოფილი და ეპოქის სულით გაუღნთილი ორატორული შემოქმედებით.

ვახტანგ მეექვსე

საქართველოს მეფე, მწერალი და მეცნიერი ვახტანგ VI ძველი ქართული კულტურის უკანასკნელი პერიოდის ღვაწლმოსილი წარმომადგენელია. მისი მრავალმხრივი დამსახურების ერთი ნაყოფიერი სფერო დიპლომატიური შემოქმედებაა. თავისი დროის პოლიტიკურ მოღვაწეებთან ერთად, რომელთა შორის ყველაზე გამოჩენილი იყო მისი აღმზრდელი სულხან ორბელიანი, ვახტანგმა შესამჩნევი კვალი გაავლო ქართული დიპლომატიის სარბიელს და პროგრესულად მოაზროვნე სახელმწიფო კაცის სახელი დაიმკვიდრა საქართველოს ისტორიაში. ამ სახელის მოპოვებაში დიდი როლი ითამაშა ვახტანგის დიპლომატიურმა საქმიანობამ, ხოლო ამ უკანასკნელის უმთავრესი ხელისშემწყობი საელჩო მჭევრმეტყველება უნდა ყოფილიყო.

ვახტანგის დიპლომატიური უნარი თავს იჩინს XVIII ს. დამდეგს, როცა ირანის მპყრობელმა შაჰ თამაზმა ქართლის მეფედ გიორგი XI დაამტკიცა, მაგრამ ის თავისთან დაიტოვა და ქართლში „ჯანიშინად“ ანუ მეფის მოადგილედ ვახტანგ VI დანიშნა.¹ ვახტანგის „ჯანიშინობის“ დროს. 1703—1711 წლებში ფართოდ გაიშალა მეფის მოადგილის პოლიტიკური, სამეცნიერო და საგანმანათლებლო მუშაობა: მოშენდა ქვეყანა, განმტკიცდა ხელისუფლება. დაარსდა სტამბა, დაიბეჭდა ვეფხისტყაოსანი, შეიკრიბა „ქართლის ცხოვრება“ და ჩატარდა დიდი საკოდიფიკაციო მუშაობა. ამ უკანასკნელის პირდაპირ შედეგს წარმოადგენს ბრწყინვალე იურიდიული ძეგლები — „კანონები“ და „დასტურლამალი“.

1 ნ. ბერძენიშვილი და სხვ., საქართველოს ისტორია, უძველესი დროიდან XIX საუკუნეამდე, თბ., 1958, გვ. 333.

ეს შრომები ჩვენთვის ამჟამად იმ მხრივ არის საყურადღებო, რომ აქ გამოჩნდა თავდაპირველად ვახტანგის განსწავლულობა დიპლომატიის დარგში. დიპლომატიის ისტორიისა და თანადროულ ხალხთა ურთიერთობის ცოდნის გარეშე, ცხადია, ვახტანგ VI ვერ შექმნიდა ისეთ სრულყოფილ საკანონმდებლო ძეგლებს, რომელთა პრინციპული დებულებანი არა მარტო იურიდიულ დასაბუთებას, არამედ მოსაჩვენარ შეუვალობასაც საჭიროებდნენ.

1712 წლიდან, მას შემდეგ, რაც ვახტანგი მეფედ დასამტკიცებლად ირანში გაიწვიეს. კიდევ უფრო გაღრმავდა მისი დიპლომატიური ცოდნა, ამასთან, მეტი პრინციპულობითა და ნაკლები დათმობით აღინიშნა ტყვექმნილი მეფის სიტყვა და საქმე.

შაჰის საბრძანებელში ვახტანგის დიპლომატიამ ცვალებადი გარემოების შედეგად გარკვეული ცვლილება განიცადა. პირველ ხანებში, როცა მან გადაჭრით უარყო გამუსულმანება, რასაც მისგან შაჰი მოითხოვდა, მისი დიპლომატია უფრო აშკარა და პირდაპირი იყო, ხოლო შემდეგ, როცა ის დატყვევებული იქნა და ქირმანს გაიგზავნა, მისმა დიპლომატიამ ფარული და ნართაული ხასიათი მიიღო. ამ პერიოდს ეკუთვნის ვახტანგის თაოსნობით წამოწყებული დიპლომატიური ცდა ევროპასთან დაახლოებისა, რომლის რეალურ სულისჩამდგმელს ს. ორბელიანი წარმოადგენდა. ამ უკანასკნელის ცნობილ ელჩობაში საფრანგეთის მეფისა და რომის პაპის წინაშე განსაზღვრული გამოვლენა პოვა ვახტანგის დიპლომატიამ.

როგორც ცნობილია, „სულხან-საბა ორბელიანის ელჩობას საფრანგეთში წინ უძღოდა წერილების გაცვლა-გამოცვლა ვახტანგ VI და ფრანგ დიპლომატებს შორის“.¹ 1714 წლის 11 მარტს სულხანი სწერდა რომის კარდინალს: „დიდებულს ფრანცისის მეფეს ჩვენის მეფისათვის წიგნი მოეწერა. მე მისის პასუხის მოსატანად საფრანგეთს წამოველ“.² საფრანგეთის მეფის წერილი თავის მხრივ პასუხი იყო ვახტანგის წერილისა. ერთი სიტყვით, ქართლის მეფეს ხსენებულ პერიოდში ბევრი დიპლომატიური წერილი დაუწერია, მაგრამ, სამწუხაროდ, ისინი ჩვენთვის უცნობია. საქმე ის არის, რომ

¹ ვ. გაბაშვილი, სულხან-საბა ორბელიანი როგორც დიპლომატი, თბ., 1959, გვ. 66.

² ვ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, გვ. 341.

ვახტანგის დიპლომატიური მიმოწერა უალრესად კონსპირაციული უნდა ყოფილიყო. ამას გვაფიქრებინებს ჩვენამდე მოღწეული ერთი წერილი, რომელიც 1714 წლის 20 თებერვალს ვახტანგის სახელით სულხანისათვის გაუგზავნია ვინმე იოსებ ფრეზერატს.¹ ეს წერილი საბასათვის გადასაცემად ფრანგი ელჩისათვის გაუგზავნია ვინმე მურმოროს, რომელსაც თავის მხრივ 1714 წლის 19 თებერვალს ვახტანგის დავალებით ისპაჰანიდან საპასუხო წერილი გაუგზავნია ფრანგი მინისტრისათვის².

ყოველივე ამასთან დაკავშირებით მართებულად უნდა მივიჩნიოთ მ. თამარაშვილის მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ვახტანგი თავისი პოლიტიკური ზრახვების დასაფარავად საკუთარი ხელით არ წერდა და არც ხელისმოწერით ადასტურებდა ბევრ დიპლომატიურ წერილს, რომლებსაც ის თვითონ ქმნიდა, მაგრამ სხვების ხელრთვით აგზავნიდა³. ამით უნდა აიხსნებოდეს ვახტანგის ეპისტოლარული ძეგლების უქონლობა მისი ქირმანში ტყვეობისა და საბას ევროპაში ელჩობის პერიოდებიდან.

1716 წელს, როცა საბოლოოდ გაირკვა საბას ელჩობის მარცხი, ვახტანგმა გარეგნულად აღიარა მაჰმადიანობა. ამით მიიღო ქართლის ტახტი, ირანის სპასალარობა და 1719 წელს დაბრუნდა სამშობლოში. ამის შემდეგ მეფის დიპლომატია ისევ ნაცადი ფარული გზით, მაგრამ მეტი პირდაპირობით განაგრძობს მოქმედებას.

ამ პერიოდს ეკუთვნის ვახტანგის დიპლომატიური ურთიერთობის განახლება დასავლეთ ევროპასთან. 1722 წლის 29 ნოემბერს ვახტანგს თითქმის ერთნაირი შინაარსის წერილები გაუგზავნია რომის პაპთან და ავსტრიის იმპერატორთან. ამ წერილების მიზანი ისევ საერთო ენის გამოწახვა და ქართლის მეფისათვის რეალური დახმარების მოპოვება იყო.

იმპერატორისადმი მიმართული წერილი ვახტანგს გადასაცემად ავსტრიის ელჩისათვის გაუგზავნია კონსტანტინოპოლში და მისთვის შუამდგომლობა უთხოვია ავსტრიისა და თურქეთის წინაშე, რათა ამ უკანასკნელთ შეემსუბუქებინათ საქართველოს მძიმე მდგო-

1 მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, გვ. 316-317.

2 იქვე. გვ. 316.

3 იქვე.

მარეობა! არსებითად იგივე უთხოვია ვახტანგს რომის პაპის ინოკენტი XII და ავსტრიის იმპერატორის კარლ მეექვსისათვის. უფრო მკაფიოდ ეს თხოვნა იმპერატორისადმი მიმართულ წერილშია გამოხატული. აქ ნათქვამია:

„ჰოი, კეისარო! ღვთისაგან ამაღლებულ საიმპერატორო ტახტზე, რათა, ვითარც მთავარმა, წინამძღვრობა უყოთ ყველა ქრისტიანე ერთა. ვიცი, თქვენი მოწყალე გული აღიძრება ეგოდენ გაჭირვებასა და შეწუხებაზე, რაჲც განიცდის ქრისტეს სახელისათვის აქაური ერი. ამჟამად მაჰმადიანების მთავარი ჯარს აგროვებს ჩვენს მეზობელ ქვეყნებში, რათა აიკლოს ერთიანად ჩვენი სამთავრო და ამ მხარეში მთლად მოსპოს ქრისტიანობა, როგორათაც დაგვემუქრა. ამნაირ გაჭირვებაში მხოლოდ ის გზა დაგვჩაჩა, რომ მივმართოთ თქვენს გულ-მოწყალებას, რათა ან ძალით და ან თქვენი ელჩის შუამდგომლობით პორტას წინაშე შეაჩეროთ ეს მაჰმადიანები, არ მოვიდნენ, თავის მუქარა არ შეასრულონ და არ ამოგვეწყვიტონ“.²

ეს წერილი ვახტანგის დიპლომატიური მოღვაწეობისა და საელჩო მკვერმეტყველების საისტორიო დოკუმენტია, რომელიც ნათლად გვიჩვენებს მეფის პოლიტიკურ საწადელს და ამ უკანასკნელის გამოხატვის ფორმას. ამ ჩვენების მიხედვით მეფე ყველა შესაძლებლობით, და მათ შორის მკვერმეტყველებითაც, თავგამოდებით იბრძოდა საქართველოს „გამოხსნისა და აღდგომისათვის“. მიუხედავად ამისა, ვახტანგის პატრიოტულ ცდას დადებითი შედეგი არ მოჰყოლია. რომის პაპსა და ავსტრიის იმპერატორს არ აღმოაჩინდათ ჩვენი დახმარების სურვილი და შესაძლებლობა.

მას შემდეგ, რაც რუსეთის იმპერატორმა პეტრე პირველმა წარმატებით დაამთავრა ომი შვეციასთან, შემოიშტკიცა ბალტიის ზღვისპირეთი და „გაქრა ფანჯარა“ ევროპისაკენ, ყურადღება მიაბყრო ახლო აღმოსავლეთს და გადაწყვიტა ირანის დამარცხებით კასპიის მიდამოების შემოერთება და აზიასთან დაკავშირება. პეტრე I ამოძრავებდა ირანის წინააღმდეგ დაემთხვა ვახტანგის დასავლური ორიენტაციის მარცხი, რამაც სხვა ხელისშემწყობ მოვლენე-

1 ნ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, გვ. 341.

2 იქვე. გვ. 340-341.

ბთან ერთად შეაპირობა რუსეთ-საქართველოს პოლიტიკური ურთიერთობა XVIII ს. 20-იან წლებში, როცა შეიქმნა შესაძლებლობა წარმატებით დაგვირგვინებულყო მოსკოვის დიპლომატიის ხანგრძლივ ნააშაგარი¹.

ხსენებული ურთიერთობის სულისჩამდგმელი, საქართველოს მხრივ, იყო ვახტანგ VI. მასთან ერთად იდგა და საქვეყნო საქმეს მესვეურებდა სულხან-საბა ორბელიანი.

როგორც ცნობილია, რუსეთის პოლიტიკური ვითარების შეცვლის შედეგად პეტრე I ლაშქრობა შეწყდა და ჩვენი ქვეყნის მესვეურთა გეგმები ჩაიშალა. ამას დაერთო ქართლში თურქების გაბატონება (1723—1735), რაც შენდევ, ვიდრე პატარა კახი მომძლავრდებოდა, ირანელთა ბატონობით შეიცვალა (1735—1747).

ამ მძიმე ხანის დასაწყისში, 1724 წლის 15 ივლისს, ვახტანგ VI თავისი ოჯახითა და დიდი ამალით რაქის გზით რუსეთში გაემგზავრა.

მოსკოვსა და პეტერბურგში ვახტანგ მეექვსემ კვლავ განაახლა თავისი დიპლომატიური მუშაობა რუსეთის ძალით ტახტის მისაღებად და სამშობლოში დასაბრუნებლად. აჭერადაც უნიადაგო აღმოჩნდა გადახვეწილი მეფის წადილი. ამის ერთ მიზეზს წარმოადგენს პეტრეს გარდაცვალება ვახტანგის ცდის დასაწყისშივე — 1725 წლის 28 იანვარს.

უკანასკნელი იმედის გაცრუების შემდეგ ვახტანგ VI ქ. ასტრახანს დასახლდა და იქვე გარდაიცვალა 1737 წლის 26 მარტს.

ასე დასრულდა ამ მეზობლი მამულიშვილის პოლიტიკური, სამწერლო-სამეცნიერო და დიპლომატიური შემოქმედება, რომლის ერთ დამამშვენებელს მქვერმეტყველება წარმოადგენდა.

¹ ნ. ბერძენიშვილი, XVIII საუკუნის საქართველოს ისტორიიდან, გვ. 174.

როსებ გიორგის ძე

როსებ გიორგის ძე XVIII ს. მეორე ნახევრის პოლიტიკური მოღვაწეა, რომელიც, ახლახან მიგნებული მასალის მიხედვით, ქართლის მძიმე ისტორიულ პირობებში მეთაურობდა სერიოზულ დიპლომატიურ წამოწყებას და მკვერი სიტყვით ცდილობდა ქვეყნის მოსარჩლის პოვნას. ასეთ მოსარჩლედ მას, თეიმურაზ მეორესთან ერთად, რუსეთი მიაჩნდა. ეს იდეა ასაზრდოებდა იმ დროს ქართულ პატრიოტულ რწმენას, რომლის მესვეურები ჩრდილოეთთან დაახლოებით ლამობდნენ აღმოსავლეთის ძალმომრეობის შეწყვეტას. ამ მესვეურთა შორის ვხედავთ როსებ გიორგის ძეს.

1736 წელს, როცა ქართლში ირანელი სარდალი ნადირ ყული (შემდეგ ნადირ შაჰი) თარეშობდა, ფშავში განიზნულმა თეიმურაზმა 3 კაცისაგან შემდგარი საელჩო მიუგზავნა რუსეთის დედოფალს ანა იოანეს ასულს და საქმიანი გამოსარჩლება სთხოვა ირანელთა ძალადობის წინააღმდეგ. ქართველი დიპლომატების წადილს ქართლში მეფობის აღდგენა და რუსეთიდან სესხის მიღება შეადგენდა, რაც უშუალო დიპლომატიური მოლაპარაკების გზით უნდა მოგვარებულიყო. ასეთი ურთიერთობის თაოსნად როსები შეურჩევიათ.

ეს საქმარისი სიცხადით გვიჩვენებს როსების ორატორულ დახელოვნებას, რაც სრული უეჭველობით დასტურდება იმ საარქივო მასალით. რომელიც მოსკოვის ცენტრალურ არქივში მოიპოვა და 1946 წელს გამოაქვეყნა პროფ. ა. იოსელიანმა.¹

ამ მასალაში ხაზგასმულია როსების «СЛОВЕСТИНОЕ ДОНОШЕНИЕ»

¹ ა. იოსელიანი. კახეთის სამეფოს ელჩობა რუსეთში... გვ. 387-452.

და «СЛОВЕСНОИ ДОКЛАД», რითაც ბევრჯერ წამდგარა ის რუსეთის უზენაესი ხელისუფლების წინაშე და თავისი სათქმელი განუცხადებია. იქვე რუსულ ენაზე დაცულია ერთი დოკუმენტი — როსების მოხსენება ანა იოანეს ასულისადმი შაჰ ნადირის ვერაჯული ქცევისა და ქართლისათვის ჯაჭირო შემწეობის შესახებ, რომელშიც ირანელთა მიერ დარბეული ქართლ-კახეთის ოსტატური სურათთა გადმოცემული.

ამ სურათს დღემდე შემოუნახავს ავტორის სიტყვის ძალა და სილამაზე.

იქვე დართული ცნობის თანახმად, როსებს თავისი მოხსენება ზეპირად წარმოუთქვამს. „აქედან ჩანს, — ასკენის ამასთან დაკავშირებით ა. იოსელიანი, — რომ იგი როსების მიერ კი არ უნდა იყოს დაწერილი, არამედ აუდიენციაზე დამსწრე პირის თუ თარჯიმნის მიერ“.¹

ამრიგად, მკვლევარის საფუძვლიანი ვარაუდით მოხსენების დედანი ქართული უნდა ყოფილიყო, მისი შემონახული პირი წარმოთქმის დროს ან შემდეგ შესრულებული თარგმანია.

მიუხედავად ამისა, როგორც აღინიშნა, როსების მეტყველება დღემდე ინარჩუნებს კაზმულ გარეგნობასა და ზეგავლენის ძალას.

ზაქარია გაბაშვილი

ზაქარია გაბაშვილი (1707—1783) XVIII საუკუნის ცნობილი სასულიერო მოღვაწე, მწიგნობარი და ორატორია. სარწმუნო ისტორიო წყაროებში ის მოხსენიებულია როგორც განსწავლული მწერალი, „მშვენიერი რიტორი და უცხო მოქადაგე“. მისი ორატორული უნარი და დამსახურება ბევრგან საგანგებოდ აღნიშნულია; იხსენიება აგრეთვე ორატორის სამქადაგებლო შემოქმედებით მოგვარებული საქმე, ქიზიყელთა შორის ქრისტიანობის დაცვა, რაც მისთვის დაუვალებიათ იმ მაჰმადიანური ზეგავლენის წინააღმდეგ, რასაც ჩვენში მოძალადე ლეკები აწარმოებდნენ.

იოანე ბატონიშვილი თავის „კალმასობაში“ გარკვევით აღნიშნავს: „ზაქარია გაბაშვილი... იყო ძველთა ფილოსოფიისა სწავლათა შინა გამოცდილი და ღვთისმეტყველებასაცა მიწეენილი, მშვენიერი რიტორი და უცხო მოქადაგე. ამან იღვაწა ქიზიყსა შინა ქადაგებითა, რომელთა შორის შევიდა მცირედ ლეკიანობა და მალე მოაქცივნა იგინი. ესე იყო მშვენიერი მწერალი და მთხვეელი მალალსა ფრასსა ზედა“.¹

აქ წარმოდგენილია ზაქარია გაბაშვილის ორატორული შემოქმედების საკმაოდ სრული სურათი.

ჩვენი კულტურის ისტორიაში ცნობილია ანტონ კათალიკოსისა და ზაქარია გაბაშვილის მტრული ურთიერთობა, აღმოცენებული რელიგიური უთანხმოების ნიადაგზე, რასაც ბევრი საზიანო შედეგი მოჰყვა როგორც ერთისა, ისე მეორისათვის და, რაც მთავარია,

¹ იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. II, კ. კველიძისა და ალ. ბარამიძის რედაქციით, თბ., 1948, გვ. 195.

ქართული კულტურისათვის. საქმე ის არის, რომ თეიმურაზ მეორის კარის მოძღვრად ყოფნის დროს ზაქარია წინ აღუდგა ანტონის კათოლიკურ ტენდენციებს და გახდა თაოსანი მძლავრი ოპოზიციონა, რასაც მოჰყვა კათალიკოსის დამხობა.

თეიმურაზ მეორის გარდაცვალების შემდეგ, როგორც ცნობილია, მდგომარეობა შეიცვალა. მეფე ერეკლემ, რომელსაც უსამართლოდ მიაჩნდა კათალიკოსის დევნა, მკაცრი წყრომით შერისბა ზაქარია. სამშობლოში მოიწვია რუსეთს გადახვეწილი ანტონი და დაუბრუნა მას წართმეული უფლებები.

1764 წელს ზაქარია გაბაშვილი გასამართლებული და განდევნილ იქნა.

პატივყარილი ზაქარია 1767 წელს გაემგზავრა რუსეთში, სადაც ერთხანს ვახტანგ მეექვსის შთამომავალთა წრეს შეეკედლა, შემდეგ ჩამოვიდა იმერეთში და სოლომონ პირველის კარს შეეფარა.

ამ პერიოდს ეკუთვნის მისი ერთი ორატორული ქმნილება, მიძღვნილი სოლომონ პირველისადმი.¹

ზაქარია გაბაშვილის სიტყვა წარმოადგენს იმერეთის მეფის სოლომონის რიტორიკულ შესხმას ჩხერის ომში (1774) გამარჯვების გამო.

შესხმის საერთო შინაარსი და ცალკეული თქმები გვარწმუნებენ, რომ სიტყვა ჩხერის ომიდან დაბრუნებული ძღვევამოსილი მეფის შეხვედრითაა გამოწვეული. უდავოდ შემცდარია „დროების“ კორესპონდენტი ივანე გვარამაძე (ვინმე მესხი), რომელიც ამ სიტყვას უკავშირებს სოლომონ პირველისა და ერეკლე მეორის შეერთებულ ლაშქრობას ჭავჭავთვაში, კერძოდ, ახალქალაქში (1772). ი. გვარამაძე წერს: „ახალქალაქითგან მობრუნებული მეფე სოლომონი თუ რა ავლადიდებით მიუღიათ იმერლებს — ამას აცხადებს მაშინდელი წარმოთქმული შემდეგი სიტყვა“.²

აღნიშნული ლაშქრობის შესახებ საისტორიო პირველწყაროში ვკითხულობთ: „წელსა 1772 ქორონიკონს 460, კვალად უთხრა ლეოვმან ივან ლავრენტიჩიმან მეფეს ირაკლი: „ერთხელ კვალად დაქარ ხონთქრისა მამულსაო. რომელ შენს ერთგულემაზედ გული დააჭროსო (ეკატერინე მეორემ. — ნ. კ.), ეზრახა ამ საქმეზედ

1 ნ. კან დელაკი, ქართული მკვებრმეტყველება, გვ. 190-192.

2 ვინმე მესხი, ისტორიული მასალები, გაზ. „დროება“, 1879, № 198.

იმერთა მეფესა სოლომონს, შეჰკრბენ ორნივე მეფენი სურამის ბოლოს, გარდაეღეს მთა საციციანოსი, მივიდნენ და ჭავჭავთის ახალქალაქს შემოადგნენ და ძლიერად შეამპირვეს, კინლა აღებადმდე“.¹

იგივე პირველწყარო ქვემოთ გვაუწყებს, რომ ომი არ მომხდარა, ლაშქრობა შეწყვეტილ იქნა სოლომონ პირველის მიმედ დაავადების გამო.

არაფერი ამის მსგავსი არ არის ზაქარია გაბაშვილის სიტყვაში. პირიქით, აქ ნაგულისხმევია დიდი ომი, ნახსენებია „თათართა სისხლით შეღება მიწისა“, „ხუთი ათასი თათრის ბილწი სულეზი“, რომელთა გაქრობით „ცამან იხარა და ქვეყანამან“ და ა. შ. ეს შინაარსი სავსებით გამომხატავს იმ სისხლისმღვრელ ომს, რომელსაც ადგილი ჰქონდა 1774 წელს ჩხერისა და ვახანის მიდამოებში“.²

ამრიგად, ზაქარია გაბაშვილის ხსენებული სიტყვა ეხება არა ჭავჭავთში ლაშქრობას, არამედ ჩხერის ომს.³

ივ. გვარამაძისათვის დანამდვილებით ცნობილი არ იყო სიტყვის ავტორი. სიტყვა წარმოთქმულია „ვგონებ ანტონ კათოლიკონის მოწაფე გაბაშვილისაგან“,⁴ — წერს იგი. ეს ვარაუდი სწორი აღმოჩნდა: საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ყოფილი მუზეუმის ხელნაწერში — H-926 — „ბარამ-გულანდამიანის“ გვერდით მოთავსებულია ეს სიტყვა, რომლის ტექსტში ავტორის სახით მოხსენებულია „მოძღვარი ზაქარია“ ანუ იგივე ზაქარია გაბაშვილი.⁵

ზაქარია გაბაშვილის სიტყვა, თქმული სოლომონ პირველის მიმართ, ქართული სადღესასწაულო მქვერმეტყველების მეტად თავისებური და გამორჩეული ნიმუშია. ის სახობო ხაზით ორიგინალური ორატორული ქმნილებაა, რომელიც ყურადღებას იქცევს თავისი მაღალფარდოვანი რიტორიკული სტილით და რთული მხატვრული კაზმულობით. ძეგლის მდიდარ, მაგრამ მიმედ შეფერილ

1 საქართველოს ცხოვრება, გვ. 267.

2 ნ. ბერძენიშვილი და სხვ., საქართველოს ისტორია, I, გვ. 359-360.

3 ლ. ქუთათელაძე, ზაქარია გაბაშვილის რატორული თხზულება, 41-44.

4 ვინმე მესხი, დასახელებული წერილი.

5 ი. ქუთათელაძე, დასახელებული წერილი.

და ხელოვნურად ნაკეთებ გარეგნობას დაჰკრავს ფსევდოკლასიკური გამოსახვის იერი, რაც საგრძნობლად აფერხებს თავისუფალი აღქმის პროცესსა და ესთეტიკური სიამოვნების განცდას. მიუხედავად ამისა, ზაქარია გაბაშვილის ზეპირი მეტყველება თავისი მძლავრი, ომახიანი დინებითა და ქარბი კოლორიტული შეფერილობით იზიდავს და იპყრობს მსმენელს გულისყურას. ფორმის თვითმიზნური დანიშნულების ტენდენცია ასუსტებს სიტყვის ღრმა და ხანგრძლივი გავლენის უნარს, მაგრამ მეტყველების პროცესში უნარჩუნებს მას საკმაო ძალასა და მომხიბვლელობას.

ზაქარია გაბაშვილის სიტყვის სახით ჩვენ საქმე გვაქვს ქართული ზეპირმეტყველების ბუნებრივი გზიდან ერთგვარ გადაცდენასთან, რაც ანტონ კათალიკოსის ენობრივი სისტემის თავისებურ გამოკრთომას უნდა წარმოადგენდეს. ეს მოვლენა, შესაძლოა, იყოს შემთხვევითი, მაგრამ იმის მაჩვენებელია, რომ წერილობით მეტყველებაში შექმნილ შეფერხებას საფუძვლით ვერ ასცდა ზეპირი მეტყველება და არსებული ვითარება აისახა ორატორულ ხელოვნებაშიც.

ზაქარია გაბაშვილის ხსენებული სიტყვა მძლავრი შემოქმედებითი აღმაფრენით წარმოთქმული ორატორული დითირამბია, რომლის ხოტბა-დიდების ობიექტს იმერეთის მეფე სოლომონ პირველი წარმოადგენს. ორატორი მიმართავს გამაზრგებულ მეფეს ტრიუმფალური ზეიმის პირობებში და წრფელი აღტაცებით გამოხატავს საყოველთაო სიხარულს. ზვიადი და ლალი განწყობილების უჩვეულო გარემო თავისთავად ქმნის მაღალფარდოვანი სიტყვის საჭიროებას, რასაც უზრუნველყოფს დიდი განცდით შთაგონებული მეტყველი, რომლის ხელოვნურ ღაღადს, არსებულ პირობებში, უნდა ვიფიქროთ, ბუნებრივი სახე ექნებოდა.

მეფისადმი პირდაპირი მიმართვისა და მომცრო ლირიკული შესავლის შემდეგ ორატორი წარმოთქვამს ვრცელ და განუყოფელ ეპიზოდს, რომლის რთული და მრავალფეროვანი კაზმულობა გაერთიანებულია ერთი მხატვრული სისტემის საფუძველზე. ეს სისტემა მრავალ საყურადღებო ორატორულ ხერხს შეიცავს:

„ნამდვილ არსი ვიყო, ყოველს უსხეულოს სახეებს ჯარად შეგიყრი და მუდამ შენის ძლევა-გამაზრგების გალობას ტკბილ შეწყობილ კილოთი ვაგალობებ; საუკუნოება ვიყო, სამაჩაღისოდ მეფო-

ბაშიდ დაგიცავ და სიკუდილის შავს დროშას შენს დიდებულს კარ-ზედ აროდეს მოუშვებ; თვით ცხოველება ვიყო, ცოცალების მდივნებს ერთად შეეყრი და უკვდავების დარბაზში დავასხამ, რომ შენის სიცოცხლისა წერისაგან არაოდეს დასცხრენ; სულობისა ფერო ვიყო, ყოველს სულიერს ხმა ტკბილობისა ნიავს მივბერავ და შენის ახოვნების და ქების საკრავებს ხელშიდ მივსცემ, რათა გალობდენ იამბიკოსა ძლევისასა ტკბილ-ნაზავითა კილოთა... ეთერის ცეცხლი ვიყო-ყოველს ღამეს ღამპრების ჩირახოვანს შენ და შენს მხედრობას დას-დასად აუნთებ; ზღვა ვიყო ღელვა-ჩქეფისაგან ქელს ავიღებ და სადაც სადაფში მარგალიტი მეგულვება სამეფო, ღღეშიდ ცხრასა და ცხრას მოგართმევ ღანჯარს და ძლევის მოგილოცავ; ქვეყანაი ვიყო, მალა მათა და გორა-კლდეთა სულ ვაკე მეიღნად მოგირთავ; ყოველს უცხო ფეროვანს ყვავილს კონად და კონად აღმოვაცენებ, დილა-დილასა იერიქო ვარდის წვიმას ვაწვიმებ, ირემ ქურციკ-თხათა, ღურაჯ-კაკაბ-მტრედთა, ღალლა-ხოზობ-მწყურთა ყოველ ადგილს ჭარად და ჭარად დაგახვედრებ, რომ ნადირობით და ფართობით შეექცეოდეთ ქრისტეს მოსახელეთა მკედრობათა თანა“!!

სიტყვის ამ ძირითად კომპოზიციურ ეპიზოდში, როგორც ითქვა, ბევრი მხატვრული ხერხია გამოყენებული. მათ შორის განსაკუთრებით საყურადღებოა: მსგავსი ფორმების განმეორება, მეტაფორული და ჰიპერბოლური გამოთქმები, ეპითეტები და სიმეტრიული ფორმები.

მსგავსი ფორმების განმეორება ზაქარია გაბაშვილის ზეპირი მეტყველების უმთავრესი პრინციპული მხარეა, რომელიც განსაზღვრავს ორატორის ენობრივ თავისებურებას. აქ საქმე გვაქვს განმეორების რთულ სახეობასთან. ფრაზების ერთნაირი წყობისა და მსგავსი სათავეების ხშირ წარმოთქმასთან. ფრაზების ერთნაირი წყობა ანალოგიურ კონსტრუქციებში გამოიხატება, ხოლო მსგავსი სათავეები — სტერეოტიპულ საწყისებში.

ანალოგიური კონსტრუქციებია:

„ნამდვილ არსი ვიყო — ყოველს უსხეულოს სახეებს ჭარად შეგიყრი და მუდამ შენის ძლევა-გამარჯვების გალობას ტკბილ შეწყობილ კილოთი ვაგალობებ; საუკუნოება ვიყო — სამარადისოდ

¹ ნ. კანდელაკი, ქართული მკვერმეტყველება, გვ. 190-191.

მეფობაშიდ დაგიცავ და სიკუდილის შავს ღროშას შენს დიდებულს
კარზედ არაოდეს მოუშვებ“... — და სხვა.

სტერეოტიპული საწყისებია:

„ნამღვილ არსი ვიყო“... „საუკუნოება ვიყო“... „თვით ცხო-
ველება ვიყო“... — და სხვ.

მეტაფორული გამოთქმები ზაქარია გაბაშვილის ზეპირი მეტყ-
ველების ნიშანდობლივი სამკაულებია, რომლებსაც ხშირად მიმარ-
თავს ორატორი. მაგალითად: „სიკუდილის შავს ღროშას შენს დი-
დებულს კარზედ არაოდეს მოუშვებ“; „ცოცხლების მდივნებს ერ-
თად შეეყრი და უკვდავების დარბაზში დაეასხამ, რომ შენის სი-
ცოცხლია წერისაგან არაოდეს დასცხრენ“; „სამეფო კარვად ზედ
გარდაგერთხმი“; „ჩოქით დაგპატიჯებ მხედრებითურთ ჩემის ეტ-
ლის პალატში“: „ვარდის წვიმას ეაწვივებ“ და სხვ.

ჰიპერბოლური გამოთქმები ზაქარია გაბაშვილის ზეპირი მეტ-
ყველების ხატოვანი ელემენტებია, რომელთა ოსტატური გამოყენე-
ბით ორატორი აცოცხლებს და აძლიერებს თავის სიტყვას. მაგალი-
თად: „ელვარების ფარდავს ქვეშ გაგიშლი, ერმის და მთოვარეს
მერიქიფეთ თავს დაგაყენებ და განთიადის მთიებს წინ დავაჩოქებ,
რომ ომის ამბავს მლიმარის პირით და სასიხარულოს ზმით უამბობ-
დეს თავის ქვეშეთა ვარსკვლავთა, ყოველს ჩემს შხივსა და შარა-
ვანდედის კიდურზედ სოლომონს დავსწერ და იმგრგულივ გარდა-
ვებურავ ყოველსა ქვეყანასა, რათა სცნან ყოველთა თებთა სიმხნე
შენი“: „ზაფხულის პირსა ყარამფილთა და ვარდის ფურცელთა კი-
ნამო ზმირთა თანა ფეინთაზად გაგიშლი და უბრძანებ ნიაე-წურილ-
სურნელთა ფშვათა ერთად შეკრბენ და კრელად იგალობონ გამარ-
ჯებისა შენისა შესხმანი“ და სხვ.

ეპითეტები ზაქარია გაბაშვილის ზეპირი მეტყველების ცოცხა-
ლი ჩუქურთმებია, რომლებითაც ამკობს ორატორი განსაკუთრებით
საგულისხმო სახეებს. მაგალითად: „ტკბილ-ნაზავი კილო“; „სისხ-
ლის მჩქეფელი ხმალი“; „მლიმარი პირი“; „ფეროვანი ყვავილი“
და სხვ.

სიმეტრიული ფორმები ზაქარია გაბაშვილის ზეპირი მეტყვე-
ლების თანაზომიერი კონტექსტებია, რომლებსაც დიდი ჰარ-
მონია შეაქვთ სიტყვაში თავიანთი სტილისტიკური პროპორციუ-
ლობით. მაგალითად: „ირემ-ქურციკ-თხათა, ღურაჯ-კაკაბ-მტრედთა,

ლალა-ხოხობ-მწყერთა ყოველ ადგილს ჯარად და ჯარად წონ და-
გახვედრებ“.

ზემოთ მოყვანილი ვრცელი შესიტყვების შემდეგ ორატორი
კვლავ მცირე ლირიკულ წიაღსვლას აკეთებს და ბიბლიური სახე-
ებისა და სოლომონ პირველის მხატვრული პარალელებით აგებს
მეტყველებას: „ეჰა, ეჰა, დავით! აჰა, ძე შენი, ახალი ძე შენი, ახა-
ლი სოლომონ, მორჩი შენი უცხო თესლთა დაცემითა და ყოვლი-
თურთ მზგავსი შენი! უცნობოდ ტკბილად ქნარიითა მამადიანთა
ძლევასა კრთებოდე შენცა, დავით აღმაშენებლო მეფეო! აჰა, სო-
ლომონ შეილისშვილმან შენმან შენგან ისწავა თათართა სისხლით
შეღება მიწისა და ხუთი ათასი სული ერთად აღმოხეთქა თათარ-
ლექთა! გავს, რომ შენი კურთხეული ხრმალი და სპეტაკი დროშა:
მისთვის დაგიტყეებიეს! მოვედ, მოვედ ზეცით, აკურთხე და მიუ-
ლოცე ძლევანი!“¹

ამის შემდეგ ზაქარია გაბაშვილი ისევ პირდაპირ მიმართავს
სოლომონ პირველს, ლამაზი და სხარტი გამოთქმებით ასურათებს
მეფის ღვაწლმოსილებას, მსუბუქი ირონიით იხსენიებს დამარცხე-
ბულ მტერს და ნათელი სასობით ქმნის მტკიცე რწმენის განწ-
ყობილებას: „ჰი, უდიდებულესო მეფეო! აწ საიდუმლოდ მოიხსე-
ნე სიტყვანი ჩემნი, ვიცი შენს ტკბილს გონებას არ ეწყინება. ზე-
ცას ანგელოზნი განამხიარულენ ამისთვის, რომ მრავალნი ქურივნი
და ობოლნი გამოიხსენ ოხრობისა და მტყვეობისაგან: ერთა შენთა
და შეგობართა გული გაუცისკროვნენ: ცაჰან იხარა და ქვეყანამან:
მგონია, ჯოჯოხეთმანც გაიხარა: ხუთი ათასი თათრის ბილწი სულე-
ბი ერთად ჩაყლაპა! მამადის საფლავი დაიქცა, მურთუზალის ოჯა-
ხი დაეცა, ომარ გლოვის ძაძით შეისუდრა: ხუთი ათასი სული ერ-
თად მოკუდა! ეს ძალი ღმერთმან მოგცა, ეს ძლევა-გამარჯვება ზე-
ციდან მოგეცა!“²

ამას მოსდევს სიტყვის უკანასკნელი ეპიზოდი. სადაც ორატო-
რი ისევ პირად შესიტყვებას აწარმოებს მეფესთან და მხურვალე
მუდართ შესთხოვს მას: „ჩემო ხელმწიფევე! ვიცი მდაბალი ხარ
და სიმდაბლე გიყვარს და იმაზედ გლოცავ და გვედრები, რაც ახ-
ლა სიმდაბლე გაქვს იმოდენი სიმდაბლე მოუმატე და ისრე მადლო-

1 ნ. კანდელაკი. ქართული მწვერბეტყველება, გვ. 191.

2 იქვე, გვ. 191-192.

ბა მიეც ღმერთსა შენსა; ერსა და სამეფოში მშვიდობა ჩამოაგდე; მეზობელთა და გარემოთაცა მშვიდობა მიფინე; ჭეშმარიტის გულით ინებე და ქმენ მშვიდობა!“¹

დასასრულ, ამ მუდარის შესრულების სამაგიეროდ უზენაეს ამბლლებას უქადის ორატორი ხელმწიფეს და არწმუნებს მას ზეციური სიკეთის გარდაუვალ მომადლებაში: „ქრისტეს მზგავსი შეიქნები, მტყვენი განთავისუფლდებიან, ეკლესიანი აღყვავდებიან, შენთვის ილოცავენ, შენს სახელს ღმერთი განადიდებს. თუ ასე იქ — ამ სოფელს განითქმი და იდიდები და იმ სოფლის მეფობასაც იშოვნი, და თუ ვინმე მტერი გამოგიჩნდება და ან ზაკვით შემოგადგება — ირწმუნე ჩემის ჭეშმარიტებით, ირწმუნე, რომ უეჭველად იმათ ღმერთი დასცემს შენის კელით და შენს მაგიერად ძე მღვთისა ებრძოლება და განითქმი ყოველსა ქვეყანასა. იყავნ მეფობა შენი უკუნისამდე!“²

ამრიგად, ზაქარია გაბაშვილის ზეპირი მეტყველების სიტყვაკაზმული ფორმა, შეფერილი ხელოვნური იერიითა და გამოხატული მაღალფარდოვანი სტილით, უხვად შეიცავს შინაარსის ცოცხლად გამოთქმის ხერხებს და თავისი ექსპრესიული ბუნებით ჭეშმარიტი მჭევრმეტყველებაა.

¹ ნ. კანდელაკი, ქართული მჭევრმეტყველება, გვ. 192.

² იქვე, გვ. 192.

არტემონ ანდრონიკაშვილი

XVIII ს. 60-იანი წლების საქართველოს საისტორიო დოკუმენტები. რომლებიც გამოქვეყნებულია პროფ. ალ. ცაგარლის მიერ, ნათლად გვისურათებს ერეკლე II ელჩის არტემონ ანდრონიკაშვილის სადესპანო მოღვაწეობას რუსეთის სამეფო კარზე. ამ დოკუმენტების მიხედვით, ის თავისი დროის ცნობილი დიპლომატი, სახელმწიფო მოღვაწე და ორატორი უნდა ყოფილიყო. ამას გვაფიქრებინებს ის უაღრესად მნიშვნელოვანი დავალებანი, რაც მისთვის მიუხდევიათ რუსეთ-თურქეთის ომით (1768—1774) გამწვავებულ პოლიტიკურ ვითარებაში.

1769 წლის 5 ივნისს ერეკლე უთვლის ნ. პანინს არტემონის ელჩად მიგზავნას ეკატერინე II კარზე და სთხოვს რუსეთის მინისტრს ერწმუნოს ქართველი ელჩის ზეპირად ნათქვამს.¹ იქვე აღნიშნულია, რომ მეფის დესპანს დავალებული აქვს მოახსენოს პანინს ერეკლეს თხოვნა, რაც შემდეგ უნდა მოხსენდეს ეკატერინე II.

სამპტომატურია, რომ წერილობით დოკუმენტში, სადაც ხსენებულია „მისის ღრადობის ბრწყინვალეების პირველისა მინისტრისა ზეპირ მოსახსენებელი სიტყვანი“, ჩართულია არტემონის მიერ ზეპირად მოსახსენიებელ დავალებათა ნუსხა, რომელშიც ერეკლე მეფის ასეთ მნიშვნელოვან დიპლომატიურ შენიშვნას ვხვდებით: „ჩვენ გვგონია, რომ მისის დიდებულების ბრძანებით გამორჩეულიც ექნებათ საქმე, რომ ჰერანში ვინც ჩინებულნი არიან, იმათი ისეთი რიგი კაცი, წიგნი და სიტყვა ებრძანოთ, რომ იმათ თავიანთ თავ-

¹ А. Цагарели, Грамоты... II, I, стр. 7.

ზედ არა იფიქრონ რა და დაწყყნარებულის გულით იყვნენ. ეს მოგონება და მოხსენება ჩემმან გულმან ასე დაინახა, რომ ამ მოხსენებისათვის თანამდებობა გვქონდა და ყოვლითურთ ნება მისის დიდებულებისა არს“.¹

1769 წლის 16 დეკემბერს პანიინი უდასტურებს ერეკლეს არტემონის გამოცხადებას დედოფლის კარზე და ამცნობს მას ამ ელჩობის დაღებით შედეგს.² ამ ცნობითა და ერეკლეს წერილობით ნათელი ეფინება მეფის თხოვნას, რაც რუსეთის ჭარისა და სამთამადნო საქმის ოსტატების მოწვევაში გამოიხატებოდა და ჩვენი ქვეყნის საპხედრო და ეკონომიურ გაძლიერებას ითვალისწინებდა.³

როგორც ითქვა, ა. ანდრონიკაშვილის ელჩობას დაღებითი შედეგი მოჰყოლია. ამას ამტკიცებს რუსეთის სამხედრო კორპუსის გამოგზავნა საქართველოში გენერალ ტოტლებენის წინამძღოლობით და სამთამადნო საქმის ოსტატების ჩამოსვლა ჩვენში პროფესორ გილდენშტეტის მეთაურობით. ორივე ფაქტი დეტალურად აღბეჭდილია საისტორიო პირველწყაროებში და სათანადოდ შესწავლილია ქართულ ისტორიოგრაფიაში.⁴

ამრიგად, ცხადად გარკვეულია, რომ ქართლ-კახეთის მეფის ელჩი ა. ანდრონიკაშვილი თავის დროზე დიდი მნიშვნელობის პოლიტიკურ მოვლენებს აგვარებდა და აწესრიგებდა. მძიმე ისტორიულ ვითარებაში მან წარმატებით შეაპარულა თავისი დიპლომატიური მისია, რაც, რა თქმა უნდა, ქართველი ელჩის ორატორულ ოსტატობასაც მოითხოვდა.

ყოველივე ამას გვიჩვენებს რუსეთისა და საქართველოს უზენაეს ხელისუფალთა მიწერ-მოწერა 1769 წლის 5 ივნისიდან 1770 წლის 3 ივნისამდე.⁵ ამ ერთი წლის მანძილზე საქართველოს ჰეფისა და რუსეთის იმპერატორის დიპლომატიურ ურთიერთობას სათავეში უდგას ა. ანდრონიკაშვილი, რომელიც ყველაფერს აკეთებს

¹ ი. ცინცაძე, XVIII ს-ის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის... არქივიდან, გვ. 132.

² А. Чагарели, Грамоты..., I, стр. 86.

³ იქვე, გვ. 80.

⁴ А. Чагарели, Грамоты, II, I, стр. 37—38; ი. ცინცაძე, 1893 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, გვ. 74-75.

⁵ А. Чагарели. Грамоты..., II, I, стр. 6—38.

იპისათვის, რომ თავისი მოვალეობა პირნათლად შეასრულოს და მინდობილი ელჩობა წარმატებით დააგვირგვინოს. როგორც ირკვევა, შეფის ნდობა დესპანს სავსებით გაუმართლებია.

საგულისხმოა, რომ ა. ანდრონიკაშვილი რუსეთში მოქმედებდა იმერეთის შეფის სოლომონ I (1751—1784) ელჩთან დავით კვინიხიძესთან შეთანხმებით. ამ უკანასკნელს დიდხანს ეჭირა იმერეთის სამეფო კარზე უმაღლესი მსაჯულის თანამდებობა და არაერთხელ მიუღია მონაწილეობა სოლომონ I და დავით II (1784—1789) ელჩობაში რუსეთის სამეფო კარზე. ის უაღრესად გამჭრიახი და გამოცდილი პოლიტიკოსი უნდა ყოფილიყო, რასაც გვიჩვენებს მისი ფართო დიპლომატიური სარბიელი და ქართლ-კახეთის დესპანებთან შეთანხმებული მოღვაწეობა.

ყოველივე ეს საკმარისი სიციხადით მოწმობს, რომ ა. ანდრონიკაშვილი XVIII ს. 60-იანი წლების მიწურულში რუსეთ-საქართველოს დიპლომატიური ურთიერთობის გავლენიანი მონაწილე და თვალსაჩინო წარმომადგენელია.

ანტონ კათალიკოსი

კათალიკოსი ანტონ პირველი (ბაგრატიონი — 1720-1788) ქართული კულტურის ისტორიაში კარგად ცნობილი პიროვნებაა. ის გამოჩენილი ღვთისმეტყველი, მწერალი, ფილოსოფოსი და მეცნიერია. მან შესამჩნევი კვალი გააგულო თავისი დროის აზროვნების თითქმის ყველა დარგს და დიდი ცოდნა, ინტერესი და სიყვარული გამოიჩინა მრავალმხრივი შემოქმედების ყოველ სფეროში. განსაკუთრებული წარმატებით ანტონი სასულიერო მწერლობის ასპარეზზე მოღვაწეობდა. აქ საკუთარი სააზროვნო სისტემითა და ფართო დიაპაზონით გამოირჩეოდა იგი ეგზეგეტიკის, დოგმატიკის, პოლემიკისა და აგიოგრაფიის დარგებში; ნაყოფიერად მუშაობდა ისტორიის, ლინგვისტიკისა და ფილოსოფიის სფეროებშიც.

კათალიკოსი ანტონ პირველი (ერისკაცობაში თეიმურაზი) იყო შვილი იესე ბაგრატიონისა, ვახტანგ მეექვსის ძმისა, და თეიმურაზ მეორის დის ელენესი. ის დაიბადა 1720 წელს. თავდაპირველი განათლება მან მიიღო დავით გარეჯის მონასტერში, სადაც შეისწავლა საღმრთო წერილი, ფილოსოფია და უცხო ენები.

პირადი უბედურების — ნადირ შაჰის მიერ სატრფოს მიტაცების გამო სასოწარკვეთილი ბატონიშვილი ანტონის სახელით ბერად აღიკვეცა 1739 წელს, გელათის მონასტერში დამკვიდრდა და სასულიერო ცხოვრებაში ჩაება. აქ ანტონი ჩქარა აღწევს იერარქიულ წარმატებას, იწყებს ლიტერატურულ მუშაობას და აღრმავებს თავის საღვთისმეტყველო განათლებას.

1743 წელს ანტონი გამოეთხოვა იმერეთს, დაუბრუნდა სიყრმის კუთხეს და დაბინავდა დავით გარეჯში. მომდევნო წლიდან ის

ინიშნება სრულიად საქართველოს კათალიკოსად და ამიერიდან ხდება ახლო მონაწილე ქართლ-კახეთის სახელმწიფო საქმეებისა.

თავისი პოლიტიკური ორიენტაციით ანტონი დასავლეთისაკენ იყო გადახრილი და სამეფო ხელისუფლების განმტკიცებასა და ქვეყნის კულტურულ აღორძინებას ევროპასთან დაახლოებითა და საეკლესიო რეფორმით ლამობდა. ამ მოსაზრებით დაუახლოვდა ის იმეამად თბილისში მყოფ კათოლიკე მისიონერებს და განუდგა მართადაღიღებლობას.

ანტონის კათოლიკურ განდგომას წინ აღუდგა სამღვდლოების მძლავრი დასი სამეფო კარის მოძღვრის ზაქარია გაბაშვილის მეთაურობით. გამწვავებულ ბრძოლას მოჰყვა კათალიკოსის ქცევის მკაცრად დაგმობა და მისი გადაყენება უზენაესი სასულიერო თანამდებობიდან 1755 წელს მცხეთაში მოწვეული საეკლესიო კრების მიერ.

ერთი წლის შემდეგ ანტონმა აღიარა თავისი შეცოდება, უარყო კათალიკობა და ითხოვა ღვთისმსახურების უფლების მინიჭება და რუსეთში გამგზავრების ნება. ამ სურვილის შეწყნარების შემდეგ ანტონი გაემგზავრა მოსკოვს და ესტუმრა თავის ახლო ნათესავებს, ვახტანგ მეექვსის მემკვიდრეებს. მოსკოვიდან ის ჩავიდა პეტერბურგში, წარუდგა სინოდს, იმართლა თავი და 1757 წლის 1 დეკემბრიდან დაინიშნა ვლადიმირის ეპარქიის მთავარეპისკოპოსად. ამ თანამდებობაზე მან დაჰყო 5 წელი.

რუსეთში ანტონმა გააღრმავა და გააფართოვა თავისი ცოდნა, შეიძინა დიდი პრაქტიკული გამოცდილება და შექმნა რამდენიმე საღვთისმეტყველო ნაშრომი.

თეიმურაზ მეორის სიკვდილის შემდეგ, როცა ერეკლემ გააერთიანა ქართლისა და კახეთის სამეფოები და განამტკიცა ცენტრალური ხელისუფლება, ანტონი ბრუნდება სამშობლოში მეფის მოწვევით და 1764 წლიდან კვლავ ღებულობს კათალიკოსის ტახტს.

ამიერიდან იწყება მისი დიდი საგანმანათლებლო მუშაობა. მოკლე დროში მან გააჩაღა მხურვალე კულტურული საქმიანობა: შექმნა სკოლები, აღადგინა სტამბა, შემოიკრიბა სწავლეულები, დაწერა და სხვებსაც დააწერინა სამეცნიერო შრომები და მოახდინა საეკლესიო მართვა-გამგეობის გონივრული ცვლილება.

ყოველივე ამასთან ერთად ანტონი აქტიურ მონაწილეობას

იღებდა სახელმწიფო საქმეებში. 1772 წელს ერეკლემ დიპლომატიური მისიით მიაღწინა ის რუსეთში, აღჭურვა მაღალი უფლებებით და ჩააბა რუსეთ-საქართველოს გაერთიანების მოსამზადებელ მუშაობაში.

ანტონ პირველი ბევრი სარწმუნო დოკუმენტით დამოწმებული ორატორია. ის თავისი დროის ზეპირი სიტყვის ოსტატი და შემოქმედია, მას უმუშავია სამქადაგებლო, საელჩო და სამგლოვიარო მკვერმეტყველების დარგებში, მაგრამ, სამწუხაროდ. ჩვენამდე მოღწეულია მისი მხოლოდ ორიოდ ორატორული ძეგლი: ერთი — ქადაგება, თქმული „დღესასწაულსა მიგებისაა უფლისა ჩუენისა იესო ქრისტესა“,¹ ხელნაწერის სახით, და მეორე — სამძიმრის წერილი, მიმართული ანა-ხანუმ დედოფლისადმი,² ბეჭდური სახით. ეს უკანასკნელი ეპისტოლარული მკვერმეტყველების ძეგლია.

აქ უნდა აღინიშნოს, რომ ანტონის ორატორულ ინტერესს მიუთითებს, მაგალითად: მისი დვაწლი მხითარ სევასტიელის „რიტორიკის“ გადმოღებაში, საკუთარი საენათმეცნიერო ნაშრომები, განუწყვეტელი ზრუნვა ზეპირი მეტყველების განვითარებისათვის და დასასრულ, მის მიერ ჩვენში შემოღებული ე. წ. სამი სტილის თეორია. მიუხედავად ყოველივე ამისა. ანტონი არ ყოფილა ჩვენში ფართოდ აღიარებული ორატორი, როგორც ამას მისი ღარიბად შემონახული მემკვიდრეობაც გვიჩვენებს.

ხსენებული სამი სტილის მიხედვით, როგორც ცნობილია, მაღალ მოვლენებზე, ვთქვათ, ღვთისმეტყველების საკითხებზე, წერა და ლაპარაკი მხოლოდ მაღალი, აღზევებული ენით შეიძლებოდა. საფიქრებელია, რომ სწორედ ამ თეორიის პრაქტიკული შედეგი გადაეღობა წინ ანტონის ორატორულ პოპულარობას და გახდა მიზეზი მისი მქადაგებლობის მივიწყებისა. ამასვე ადასტურებს ანტონ კათალიკოსის ჩვენამდე მოღწეული ზემონახსენები ქადაგება, რომლის „მაღალი სტილი“, რა თქმა უნდა, ხელს ვერ შეუწყობდა მისი შინაარსის გაგებასა და გავრცელებას. ამის საჩვენებლად საკმარისია ამოვიწეროთ ქადაგების შესავალი:

„სახელმან სამნეტარისამან მეხუთემან მახარებელმან დღესასწაულისა ამის შემოსწინა მეტყვთა სულითა; თქუა — ჩემდამო ნუ-

¹ ხელნაწერი H — 2853, გვ. 11-14.

² „ივერია“, 1879, № 7-8, გვ. 112-115.

გეშინისცემდითო ერსა ჩემსა. იტყვს უფალი: ამან წვევთმან მომიყვანა მე ადგილსა საღმრთისმეტყუელოთა სიტყუათა აღხსნისასა და ხარებად თქუენ ქრისტეს მოსახელისა ერისა დიდისა ამის დღესასწაულისა“.¹

ასეთივე მძიმე და მოუქნელი სტილით გადმოსცემს ორატორი იქვე ბიბლიურ იგავეებს. მაგალითად: „ბრწყინვალენო მართლმადიდებელნო ერნო ქრისტესნო! მინდა კნინი რამე სიტყუა მოგახსენო იგავითი სიტყუისა ღმრთისაჲსა კორცთად შეზავებისა, გარნა არათუ შერევნისა, ვითარ იგი უსჯულონი ევნუქიანნი იტყვან. ვხედავ ფლურსა სამსა ბუნებით ბრწყინვალესსა ოქროსსა, რომ სამივე ერთი ნაკუეთი არის და ერთის ტვფრით არის ქანდაკებული ვითარ სიქა ნაკრავი. აღიღებოს ერთი სამთა მათ დრაჰკანთაგან და შთაიგდების ბრძმედსა ცეცხლისასა ამისათვის, რომ უნდა სრულიად ცეცხლი შეიქნას, და ასე განტურდების, ვითარცა ნაკუერცხალი ცეცხლისა. ასე ვხედავთ ბუნებით ბრწყინვალესა მას ოქროსა“.²

ან:

„ერთიცა სხუა მაგალითი მინდა დაგიღვა, ქრისტიანენო, სიტყვსა ღმრთისა განჯორციელებისა და ჩუენ შორის საჭსრად მიცემისათვის: ვთქუათ ზღუა აღდუღებული ქართაგან მძვნვარეთა და, ესე ხომ უწყით ყოველთა, ყოველნი მცურვალნი ცხოველნი ზღუისაგან არიან, რომელთაგანცა ერთი სადაფი არის. ელვამან რამე სამლომან უხრწნელად და განუღებლად პოვა პირი სადაფისა, რომელსა შინა გედეონის საწმინებრ ცუარი სამლო შთაეიდა და ზესთა გამოთქმისა მარგალიტ იქმნა, და მარგალიტი იგი, რომ ჩუენ ტყუენი ვიყავით, ჩუენის ტყუეობის სახსრად მიცემულ შეიქნა“.³

ქადაგება მთავრდება შემდეგი მორალისტური დარიგებით:

„ახლა, მართლმადიდებელნო, ვალი გაქვსთ თქუენ: როგორათაც გემსგავსათ ძე ღმრთისაჲ, ეგრეთ თქუენ უნდა ემსგავსნეთ. მომიხსენებია: მანამდინ არ ემსგავსებით, სასუფეველის შეუღებას ვერ მოიგებთ. და თუ მკითხავთ, როგორ უნდა ემსგავსნეთ მას — მორჩილებითა, მოწყალებითა და სიწმიდითა: — მორჩილებითა, როგო-

¹ ხელნაწერი H — 2853, გვ. 11.

² ე ქ ვ ე, გვ. 12.

³ ი ქ ვ ე, გვ. 13.

რათაც თავის საუკუნოს მიმასა დაემორჩილა და თქუენისა ცხოვრებისათჳს კორცითა სიკუდილი (და რა საყუედრელი სიკუდილი!) დაითმინა, — მოწყალებითა, როგორათაც მოწყალებით გეზგავსათ, თქუენც ეგრეთ უნდა სწყალობდეთ ძმათა თქუენტა ნაკლულევენებასა, — და სიწმიდითა, რომ სიწმიდით უნდა მისცნეთ გვამნი თქუენნი, რომ იგი წმიდათა უწმიდესი არის და არა წმიდათა არა აქუს ნაწილი მის თანა. და ესერა ესრეთ ქმნათ. იქმნებით მსგავს მისა და ღირს იქმნებით აღსლვად მის თანა ცხოველთა მათ საშუებელთა შინა მისა. დიდება უკუენითი უკუენისამდე. ამინ!¹

როგორც ზემოთ აღინიშნა, სამქადაგებლო ორატორული ხელოვნების გვერდით ანტონს შეუქმნია სამგლოვიარო მქევრმეტყველების ეპისტოლარული ძეგლებიც. ჩვენამდე მოღწეული მისი სამძიმარს წერილი, მიმართული ანა-ხანუმ დედოფლისადმი, თეიმურაზ მეორის გარდაცვალების გამო, სამგლოვიარო წერილობითი მეტყველების საინტერესო ნიმუშია. ის შენახულია ოღნავ შეცვლილი ორთოგრაფიული სახით, მაგრამ ინარჩუნებს ავტორის მაღალფარდოვან სტილს და სწორად გადმოგვცემს მის ეპისტოლარულ სამგლოვიარო მქევრმეტყველებას.

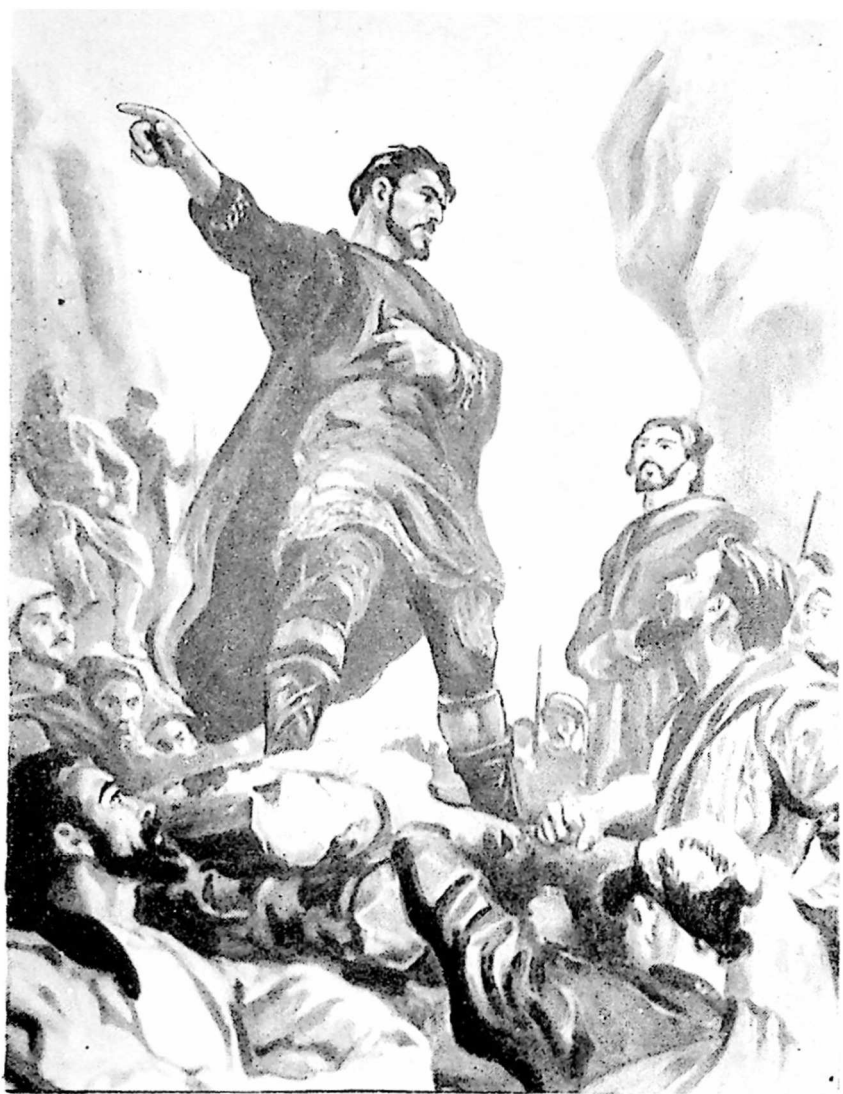
წერილი იხსნება რამდენიმე რიტორიკული შეკითხვით, რომლებსაც მოსდევს ვრცელი მიმართვა ანა-ხანუმისადმი: „შენ ამაღლებულსა ვისმე მაღალთა მეფეთა მოსაყდრესა პორფირისაგან, გულის განსალახვრელად განშიშვლებულსა, მეფა თამარის საყდრით ქვე დაკვეთებულსა, შენისა მის წილ დიდისა ოლიმპიურისა ბრწყინვალებისა საზაროთაგან, ბნელთა ღრუბელთა დაფარულსა, პორფირ-გარდაგებულთა ცხედართაგან, ვაი, ვაი!“²

ამ შესავლით ავტორი ქმნის დედოფალთან უშუალო მიმართვისა და პირისპირ შესიტყვეების განცდას, რასაც შემდეგ ინტიმური შინაარსის მოგონებით აღრმავეებს და მეფის სიტყვიერ-მოზაიკური სურათით აძლიერებს. ხელოვნური, მაღალი და რთული რიტორიკული სტილით ხატავს მწერალი თეიმურაზის პორტრეტს და სხვადასხვა პირობებში გვიჩვენებს მის შინაგან სათნოებასა და გარეგნულ მშვენიერებას: „მაგონდება მისი იერიქოს ვარდის უმეწყაპულესი ტუჩები. ზედ მიჯრით ამბრის მარცვალნი რომ გარდაშლო-

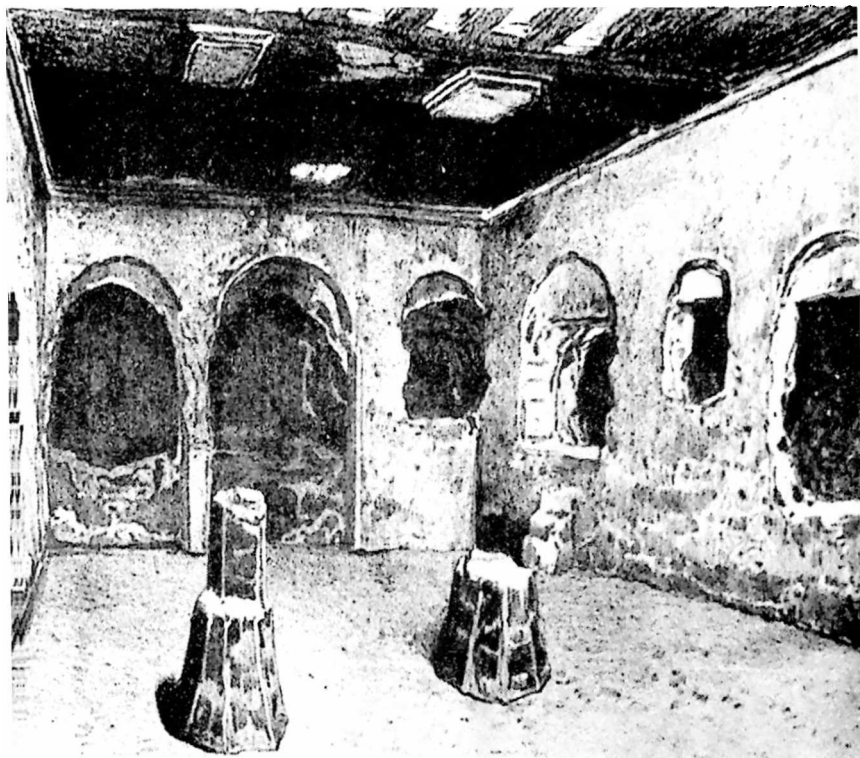
¹ ხელნაწერი H-2853, გვ. 14.

² „ივერია“, 1879, № 7-8, გვ. 112.

ი ლ უ ს ვ რ ე ტ ი ე ბ ი

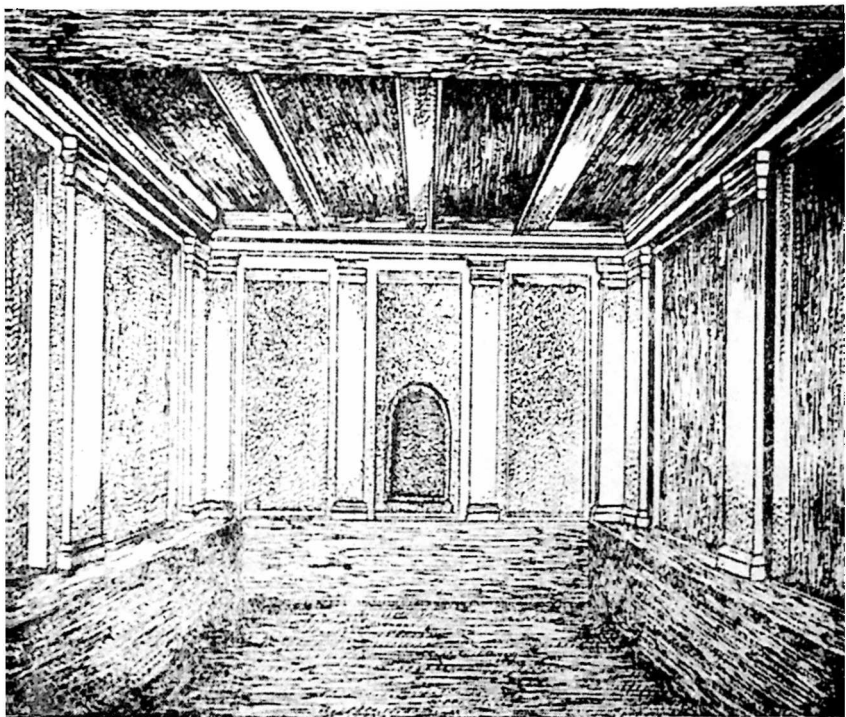
აივტი. სადარბაზო მკვერმეტეველების წარმომადგენელი, VI ს
მხატვარი ირ. თოიძე

უფლისციხე, ერთ-ერთი ღარბაზი. გაგარინის მიხედვით

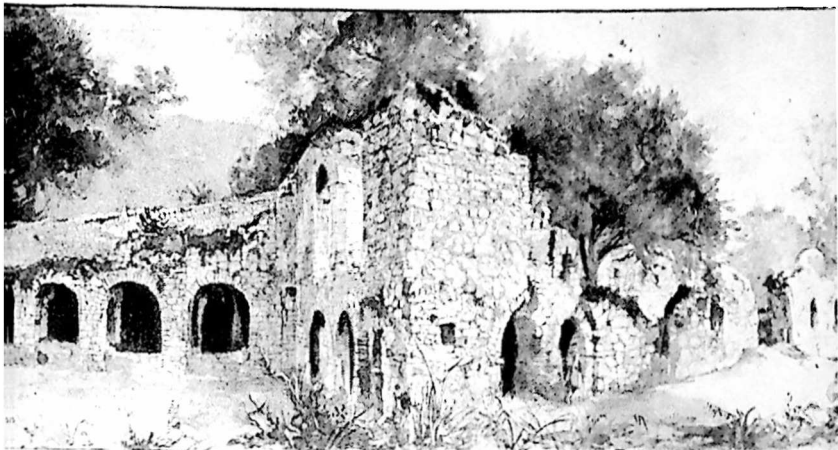
გიორგი მთაწმინდელი, სამკადაგებლო მკვერმეტაველების წარმო-
მადგენელი. XI ს.

უფლისციხე. ერთ-ერთი დარბაზი. დიუბუას მიხედვით

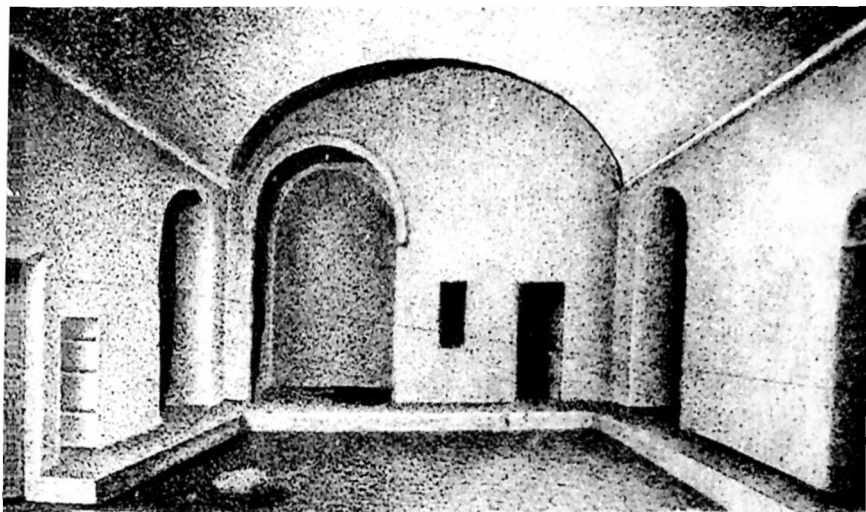

დავით აღმაშენებელი ღიღგორის ომის წინ მხატვარ ირ. თოიძე

თამარ მეფე. სწავლასო მკვერმეტყველების წარმომადგენელი. მხატვარი კ. მაღალაშვილი

ვარძია. ერთ-ერთი დარბაზი. დიუბლას მიხედვით

ბექა ჯაუელი. სამხედრო მკერბმეტეველების წარმომადგენელი.
XIV ს.

სულხან-საბა ორბელიანი. სამქადაგებლო და სადარბაზო მკვერ-
მეტყველების წარმომადგენელი. 1658 --1725

ვახტანგ XI, საელჩო მკვერმეტყველების წარმომადგენელი. 1075—
1737

ამაღლიწი ღმერთებწისა ზრთაჲთჳთ სე
სამეორეს ძეგლ სოღმბ

ჩინი შხუცა შდარავ შაქსა მახლმე გე-
ქმნედი გონივრთ სულოთ ღირთვე უბოველი
თ ზრთთ მდობთ ამბოის გეოგ. მხედობა
შლოა სუცით კურთხევა სვე ფარაჲ ძეხე
ყნით შდარავ იყავნ ძეგლმასთქუცნ სხელა
ბალით ქრისტესით ღმერთთ შდობას ძეს
შქნს სეღსა, რაჲმისა ფე უყუყოს სეჲს იუმს
შუგონებწი ბოვერ გმარაჲგეჲა შგოცო
გონებთ პირი უბშაი უბეცავ შქეს ღმერთი შე
წყობას გაშუცაი ღმერთი შეგამეო უბოვე
ლო ძეგლთ. უვეთვე ღმერთვე ვლა არა ვაქ
ღთვე კლამს ზლოა შფავლოთ პირველთ არა
შქეს სიბეჲე ღმერთი გვეორენ ქალთ შქოთ
ნა იშ შენასხორებნის ქების გაშთქმას გასე-
წავს. ნანდელთ არსი გეო- ყოველს უსხეულ
სსხეებს ჯგაოა შევიკოვ ღმერთ შენის ბოვე
ჲ გმარაჲგეჲის ელომას ტაქთი გმეყობი

ლო

ყველა წყაროდან არაღვის ქვე უმჯობესი კომპონ
 ლაბორატორიის მუშაობისთვის და შეყვანა და მუშაობის
 ს. მათთვის ჩვენ დაგვიჩვენებთ რამ რამის ამბავს
 ლაბორატორიაში დასისინარაფის, ხშირად უმჯობესობის
 თანხა ქვეყნის დარკვევის და ექვლის იქნის შესივისად
 შრომადანდების ვლადისერ სწავლას დასისერ დამ
 ტრადიციული და რამდენიმე ვის ქვეყნისას
 თ სენან ვითა თქმთა სიმხსნე შენი: თქმთა
 ჰაერის შსს მთხე ვსე მათხსურის პირისა ყმბთ
 ლათ ქვეყნის დურისერ თა შ ხშირთ თანა
 თქინასდ ვთქმობა და მდინეხ ნაჲ ჩუთ სერ
 ნელთ თქმთა ვითა შეყვანა და მსერ იქნა
 მონ ვამარაფების შენი სმანი. ეთერის
 სესობა ვსე ვიქვლის ლამეს ლამობების ი
 რანა ვანსშენა შენი შედობას დასათ ანთ
 ებ: მთხე ვსე ლსერ იქვესანა დას ანთ
 ებ დასათ სრამა მარგონა და შეყვანა სმეჭო
 დღობი სხისა და სხისა შგანთმე ელანდარის
 და მთქვას შიგონო სდე: ქვეყნისი ვსე მსო
 მთათა და ვითა ვლდეთ სერ ვსე შეინა შ

(ი)

ლ

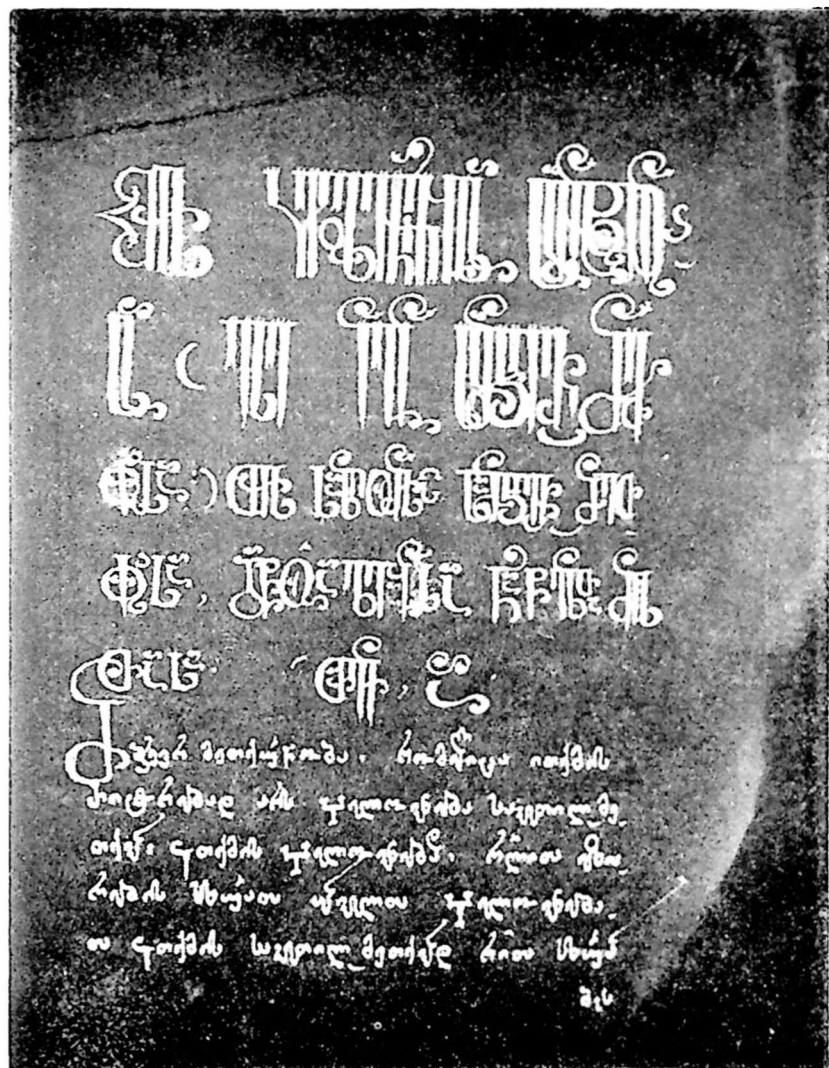
ვართაგ ყოველს ყუანს ყურაქნს ყოველს
 კონს ღკონს არაჲყუენებ ღას ღათასქონ
 აქ ვართანქმას ვქონებ ანქმ ქეთონ
 ვახათ ღყოველს კვან მცონქონ ღათონ
 ხონონ მყოველს ყოველს არღან ღანმ
 ღქონს ჩონ ღვანყონღონ ომ ნონონონი ღ
 ვართონქონ მყოველს ქონს ღყონ მსხვექონ
 მხვექონათ ონს ქონონ ომ ოყონ მმონ მუნღ
 მესხვექონს მყოველს მყოველს კახი ვართ ორ
 ღათონ მქონს ღვთასხვ ღათონ ქონს ახონ
 მუნღონს ორ მ კახი მ მცონ არაჲყუენი
 მონს მონ მონ მონ მონ მონ მონ მონ მონ
 ოკონ მონ მონ მონ მონ მონ მონ მონ მონ
 ონს ხვექონ მონ მყოველს მონ მყოველს მონ
 ს ქონ ქონ ღონ მონ მყოველს ახლო მყოველს
 ახლო ხონონ მონ მონ მონ მონ მონ მონ
 ონს ღყოველს ღყოველს ოყოველს მონ მონ
 მონს ყუენონონ მონ მონ მონ მონ მონ მონ
 ო მონ მონს კონ მონ მონ მონ მონ მონ
 ო მყოველს ახ. ხონონ მონ მონ მონ მონ

5
 5
 მონ

უ ლხვირის შინს ქონს ღ სხუთრში მშობლ
და ამჟამად შინს ღონს ღ გარეშთა შინს
მშობლდა მთხრე შინს გარეთი ირეხელებ
ქო მშობლდა ქონს ღონს მხუარსა შეიქნებო
მტყუენი გონთისყოფნიან კლესიანი აუ
გარეშდა შეიქნეს ღონს შინს სხვის ღონი
გონთის თუ ასე იქ აქ სოთქონს გონთ
ქმა ღწიქი ღონ სოთქონს შეიქნებასა იწ
ქნი ღთუ გონს მტყუენ გარეშდა ღონ
მხუარსა შეიქნება ირეშენიანს ღწიქსა
ქნით ირეშენი ირეშენიანს ირეშენიანს
ღონთის შინს გარეთი ღწიქსა მთხრე მუ
მთარის ქონობლდა ღ გონთქმა მუ ქიქუყ
ნას ირეშენ შეიქნება შინს ყუენისმდე

ახტონ კათალიკოსი სამქადაგებლო მკურებეზველებს წარმომად-
გენელი. 1720—1722

მკვერძეაძველები სიძველე სახელმძღვანელო ქართულ ენაზე. შე-
 კმნილი ანტონ კათალიკოსის თაოსნობითა და მონაწილეობით 1761
 წელს (თავფურცელი, ხელნაწერი S-1739 დატულია ხელნაწერ-
 თა ინსტიტუტში)

ბესარიონ გაბაშვილი. საღვთააწაულო და საელჩო მკვერმეტყუ-
ლიბის წარმომადგენელი. 1750 -1791

სოლომონ ლომონიძე, სადარბაზო, სადღესასწაულო და სამგლოვია-
რო შეკრებებზელების წარმომადგენელი. 1854--1861

გარსევეან კეკევაძე. საელჩო მკურმბეთეველების წარმომადგენელი.
1751 - 1817.

იოანე ბაიონიშვილი. სადღესასწაულო მკვერპტეველების წარმომადგენელი. 1762—1830

სოლომონ დოდაშვილი. საღმრთაწესწავლო მკვებრმეტველების წარ-
მომადგენელი. 1805—1836

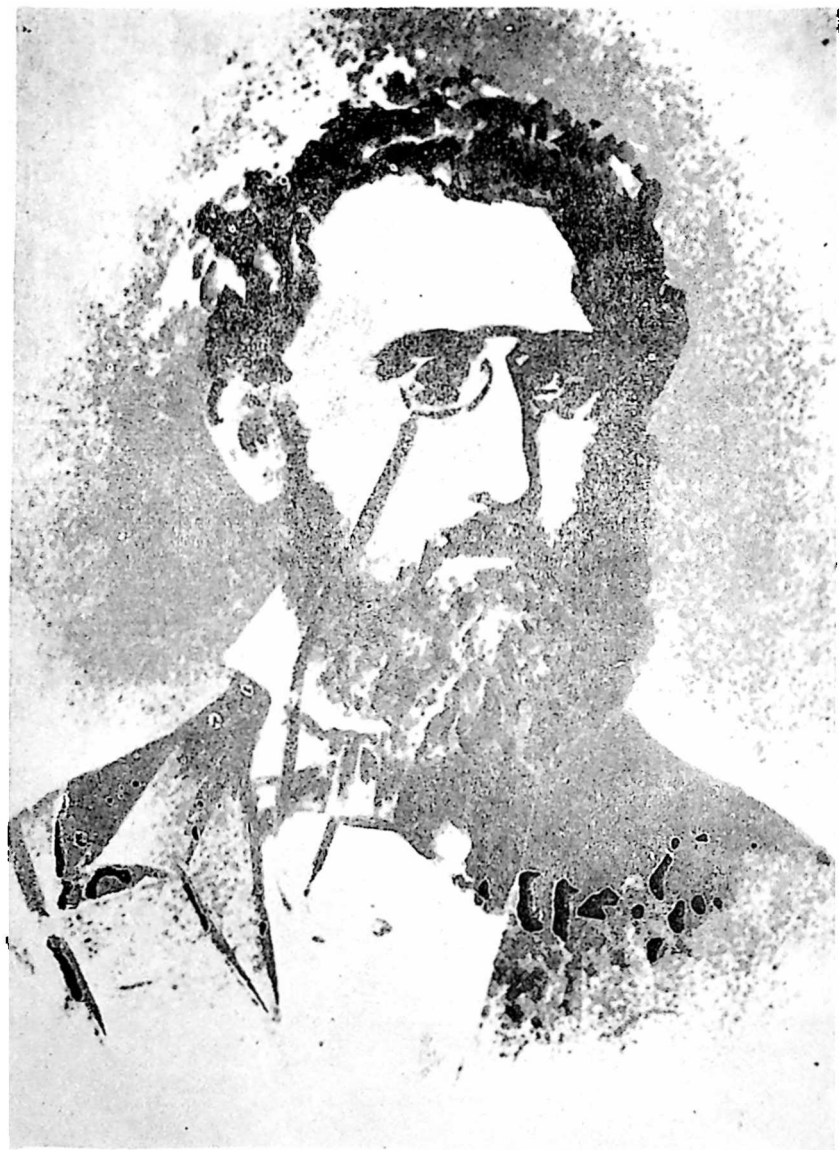
გრიგოლ ორბელიანი საღვთისმშობლის მკვერმეტყველების წარმო-
მადგენელი. 1804—1887

მიხეილ თუმანიშვილი. საღმრთაწაულო მკვებრმებტუველების წარმო-
მარგენული. 1818—1875

გაბრიელ ქიქობია, სამქადაგებლო მკურნალებზე წარმომადგენელი. 1825—1896

ნიკო ლალიანი სასულიერო მკვებრმეტყუელების წარმომადგენელი.
1844—1896

ილია ქავკავაძე. საღარბაზო, სამოსამართლო, საღმრთადაცხადო და
სამგლოვიარო მკურნალობის წარმომადგენელი. 1837—1907

ა. წერეთელი წარმოთქვამს სამადლობელ სიტყვას. მხატვარი ვ. ჭაფარიძე

და. ლალის უელვარეს ბაგეებს რომ გახანდა და სპარსეთის ზღვი-
დამ ამოღებულის მარგალიტის უბრწყინვალესს კბილებს რომ გა-
მოაკრთოლევდა, შეენიერად მოხდომილს სახეს რომ ქვე ეკტრის
ჯავშნის უმიყრილესი ჯუბა შემოხვეოდა და ზე ახილღესის მოზი-
დულ მშვილდი მოწვდილ იყო. ესებონის ტბათა რომ ეთიოპიის
ლაშქარი შემოხვეოდა, ტანი სიმხნისა და სინარნარისა კერძოებად
მექონი ლომებრის მოძრაობით მიმოვრდებოდა, იძრვოდა და მისებრ
დაყუდნებოდა...¹

ლამაზი და მოხდენილი ლირიკული წიაღსვლებით გვაცნობს
ანტონი ამ დიდებულ პირთან სიახლოვეს და იქვე გვიხიარებს მი-
სი განშორებით გამოწვეულ პირად მწუხარებას. შემდეგ ავტორი
საერთო სევდად აღიარებს საკუთარ მძიმე განწყობილებას და სა-
ყოველთაო ნუგეშის ძალით ამაუბუქებს უახლოესი ქირისუფლის
გლოვა-გოდებას: „ვია, რაღა ესთქვა, მრავალნო ხელმწიფენო! აჰა,
სატრფილო თქვენი დიდება მეფობისა თქვენისა, გვირგვინ მპყრო-
ბელობისა. შეენიერება სიხარულისა. სიმდიდრე ბედნიერობისა. წა-
რჰინდა. მოიპანგლა. განიწვალა, მძვინვარედ იხრწნა უცხოთა თემთა
შინა. მოიღო დაცხრომა მისმან მაართლმადიდებლობათმან მდიდარ-
მან ცხოვრებამან“.²

დასასრულ. ანტონი ერთხელ კიდევ მიმართავს იმავე ქირი-
სუფალს და გულწრფელი სიტბოთი გამოთქმული თანაგრძნობით
-ნუგეშებს მას.

1771 წლის 29 დეკემბერს ერეკლე მეორემ რუსეთის სამეფო
კარზე ელჩებად მიავლინა ანტონ კათალიკოსი და ლევან ბატონიშ-
ვილი 60 კაცის თანხლებით. ეს მრავალრიცხოვანი საელჩო, რო-
მელსაც ანტონი მეთაურობდა, მთელი წლის მანძილზე შეაჩერეს
ქ. ასტრახანში, საიდანაც ის მხოლოდ 1773 წლის იანვარში დაიძრა
პეტერბურგისაკენ საგრძნობლად შემცირებული შემადგენლობით.³
ელჩებს თან მიჰქონდათ ხელშეკრულების პროექტი, რომელიც ით-
ვალისწინებდა რუსეთის მფარველობაში ქართლ-კახეთის შესვლის
პირობებს. ამ პროექტით და მისი ზეპირი განმარტებით წარსდგენ
ელჩები ეკატერინე მეორის წინაშე და ზეპირადვე მოახსენეს მას

¹ „ივერია“, 1879, № 7-8, გვ. 112-113.

² იქვე, გვ. 114.

³ А. Цагарелии, Грамоты, I, XXVIII—XXIX.

ქართველი მეფის ნება-სურვილი და სათხოვარი. მთავარი მომხსენებელი აქ, რა თქმა უნდა, ანტონ კათალიკოსი იყო.

მეფის თხოვნა მფარველობის შესახებ, და მასთან დაკავშირებული ვალდებულებანი, არადროულად და შეუსაბამოდ მიიჩნია რუსეთის მთავრობამ, მან უკუაგდო ხსენებული პროექტი და უპროფითი პასუხი გასცა ელჩებს. 1774 წელს ისინი დაბრუნდნენ სამშობლოში.¹

ამ მიზანმიუღწეველი საელჩოს მუშაობაში ანტონ კათალიკოსმა, უნდა ვიფიქროთ, გააკეთა ყველაფერი, რაც მას შეეძლო და მასზე იყო დამოკიდებული. ამის მაჩვენებელია 1773 წლის 27 აპრილის მოხსენება, რომელიც ანტონსა და ლევანს ნ. პანინისათვის გადაუციათ.² ეს დოკუმენტი ანტონის ორატორულ ნახელავს წარმოადგენს.

ანტონ კათალიკოსის საელჩო ორატორული მემკვიდრეობიდან განსაკუთრებით საყურადღებოა 1770 წლის 12 მაისისა და 1772 წლის 24 ოქტომბრის წერილები ნ. პანინისადმი. მათ შორის პირველი ქართული საელჩო მქვერმეტყველების შესანიშნავი ძეგლია, რომელიც ყურადღებას იქცევს თავისი მძლავრი რიტორიკული შესავლით, სადაც ნაკლებად იგრძნობა ანტონის „მალალი სტილის“ ხელოვნური კაზმულობა, მაგრამ საესეებით დაცულია მისთვის ნიშანდობლივი პათეტიკური ელერა.

აი, ეს შესავალი:

„განაღვიძებს გონებასა ჩემსა თქუჭნისადმი მალლისა ღრაფობის ბრწყინუალებისად აწინდელი გარემოებაჲ, და უდიდესად ესე, რამეთუ მისი იგი დიდებულებაჲ, გონიერი მზე, ავლუსტა ჩუჭნი გამოუტყვევებს რა შარავანდელთა წყალობისათა სიმსწრაფლისამებრ უგრძეს და უშორეს განტყვევებასა, ამსგავსებს მოძრავობასა და შორსმიმწთომელობასა მზიურთა შარავანდელთასა, ხოლო ყოველსავე ზოგად მიჰტენს წყალობისა შარავანდელთა მახლობელთა ზედა და შორიელთა.

ესე გუარით ამით განფენითა წყალობისათა მეცა უღირსი წყალობასა ნიჭებულ ვიქმენ მ. დ. უხუად შვილთადმი შესაბამთა წყა-

¹ З. Авалов, Присоединение Грузии к России, СПб, 1906, стр. 120—126.

² А. Цагарели, Грамоты, I, II, стр. 90—92.

ლობისა დინებითაგან, რომელ მივიღე მკსგავსებაჲ საცხოვრებელი-
სა მის ჩუენისა საღმრთოჲსა განგებულებისა, რომლითაცა შეჰქმნა
ღმერთმან ცხოვრება შორის ქუტყანისა, ვინაჲცა ვინათგან სამლუდ-
ელმთავეროჲთა ვით პანალიითა წყალობით ნიჰებულ ვიქმენ სამლუ-
დელოსაგან. იმჰ. მ. წინაშე საკურთხეველსა მდგომარე ვჰმად-
ლობ მ. დ. ჩემდამო ესე გუარისათჳს წყალობისა. ხოლო საქართუშ-
ლოჲსა მომართ ესე გუარ შეწყალებისა და ძეთა შორის თჳსთა
აღრიცხჳსათჳს ჩუშნისა მ. დ., რამეთუ განიღჳდა მძინარემან სურ-
ვილმან ჩუშნმან და წინაპართა ჩუშნთამან, უგალობ კმითა მადლო-
ბისათა მადიდებელსა ავლუსტაჲსა ჩუშნისასა და ვიტყვი: ღმერთი
უფალი და გამოგვიჩნდა ჩუშნ, განმზადეთ დღესასწაული ჟამსა ყო-
ველთასა ვიდრე რქათამდღე საკურთხეველისათა; ჩუშნთანა არს
ღმერთი, ჰსცანთ წარშართა და იძლიენით!¹

ანტონის მეორე ეპისტოლე, რომელსაც ლევან ბატონიშვილიც
აწერს ხელს, დღიურ საპირბოროტო საკითხს შეეხება, ასტრახანში
დიდხანს დაყოვნებული საელჩოს მძიმე პირობებს ასახავს და შე-
დარებით შეუფერავი, ძუნწად ნაძერწი მშრალი სტილით ხასიათ-
დება.²

ამრიგად, ანტონ კათალიკოსის საელჩო მკვერმეტყველება „მა-
ლალი სტილის“ პოზიციების ერთგვარ დათმობას წარმოადგენს მი-
სი დამცველის მხრივ, რაც არა მარტო დიპლომატიური მიმოწერის
შინაარსით აიხსნება, არამედ ცოცხალი მეტყველების ბუნებითაც.
რასაც, როგორც ჩანს, ჯეროვან ანგარიშს უწევდა ქართული ორა-
ტორული ხელოვნების ეს თვალსაჩინო ოსტატი.

¹ А. Цагарели, Грамоты, I, II, стр. 33.

² იქვე, 33. 88-84.

საბა ნინოწმიდელი

საბა ნინოწმიდელის ბიოგრაფიულ ცნობებს ჩვენამდე არ მოუღწევია. ვიცით მხოლოდ, რომ ის იყო მაღალი სასულიერო პირი, ცხოვრობდა XVIII საუკუნეში და მოღვაწეობდა იმ წრეში, რომელიც წინ აღუდგა ანტონ პირველის კათოლიკურ ტენდენციებს.

საბა თავისი დროის გამოჩენილი მკვევრმეტყველია. ამას ამტკიცებს ჩვენთვის ცნობილი მისი ერთი ორატორული ძეგლი „დაუჯდომელი წმიდისა მოციქულისა ნინასი“.¹ ეს ძეგლი 1882 წელს გამოაქვეყნა მ. საბინინმა, რომელსაც მიუკვლევია ის „ერთსა ძუჭლსა წიგნსა შინა“.²

ამ ძეგლის ბოლოში ვკითხულობთ: „ესე ყოველი ვითარცა გვრგვინი საღთო შეუთხზენ ქართუჭლთა განმანათლებელსა წმიდასა ღირსსა დედასა ნინას, მეოხსა და მეორესა ემბაზსა სულთა ჩუჭნთასა. აღიდე ჭუარო! ნინოწმიდელი მიტროპოლიტი საბა“.³ ამ მიწნაწერს მ. საბინინი ურთავს ასეთ შენიშვნას: „ვინ არს ეს საბა მიტროპოლიტი ნინოწმიდელი ჰსწორედ არა უწყით, გადამწერი იყო ამ დაუჯდომელისა თუ შემთხვევლი? როგორც ჰსჩანს შემთხვევლი უნდა იყოს, რამეთუ შემდეგ ლოცუა თქმული მისივე ჩაერთვს“.⁴ საბინინის ვარაუდი სწორად უნდა მივიჩნიოთ. საბა არა მარტო ასახელებს თავის თავს, არამედ ლაპარაკობს შეთხზვაზე, რაც მას წმიდა ნინოს სადიდებლად უწარმოებია.

¹ საქართველოს სამოთხე, სრული აღწერა დეაწლთა და ვნებათა საქართველოს წმიდათა, პეტერბურღი, 1882, გვ. 156-166.

² იქვე, გვ. 156.

³ იქვე, გვ. 166.

⁴ იქვე.

საბა ნინოწმიდელის „დაუჯდომელი“ სახოტბო მქადაგებლობის შესანიშნავი ქმნილებაა. ის ორიგინალური კომპოზიციით აგებული და მკვეერი სტილით გამაჩთული ორატორული ნაწარმოებია, რომელიც გამოირჩევა თავისი კაზმული გარეგნობითა და პათეტიკური თხრობით.

ქეგლი განკუთვნილია მრევლის წინაშე წარმოსათქმელად. ის სავედრებელი შესხმაა ანუ ე. წ. აკათისტო — დაუჯდომელი, რომელიც ორატორული მანერით უნდა შესრულებულიყო.

სიტყვაში რამდენიმე ადგილას ჩართულია შემდეგი რიტორიკული რეფრენი: „ზენაით ბრძოლისა მარად შემწისა ჩუშნისა, შენ მიერ ჰსნილნი მონებისაგან ბნელისა ფარაოჲსა, ყუავილსა შესხმათასა შევთხზავთ შენდამი, ქალწულებისა ყუავილო ნინა! ქრისტეს მხედრობად აღწერილნი მონანი ზენასა მეუფისანი, არამედ ვითარცა მარად თანა ბრძოლად გაქუს მალალი მისა ძალი, მარად მძლე ექმენ მტერთა ჩუშნთა მებრძოლთა, და გვიხსენ ვნებისაგან საცთურჲსა, რათა ანგელოზებრჲსა გალობასა დავთხზვიდეთ შენდა. გიხაროდენ, სულისა მიერ საღმრთოსა განწმედილო, საღთოო სძალო!“¹

ყოველ რეფრენს მოსდევს ერთნაირად დამთავრებული ვრცელი ტექსტი, აგებული ანაფორულ წესზე სიტყვა გიხაროდენ-ის განმეორების გზით. ამ გიხაროდენ-თა ტექსტები შეადგენენ ნაწარმოების არსებით შინაარსს: მათი სახით ვლინდება ავტორის მძლავრი მკვერმეტყველება და მათივე მეშვეობით იქმნება მსმენელთა შთაგონებული განწყობილება.

ქვემოთ ამოკრეფილია რამდენიმე ნათქვამი:

„გიხაროდენ, რომლისა ძლით სიხარული მოგვეფინა ჩუშნ; გიხაროდენ, რომლისა მიერ წყევისაგან პირუჭლთა საცთურთასა განვთავისუფლდით; გიხაროდენ, ბნელისაგან ცთომათასა დაცემული-სა ქართუშლთა აღმადგინებელო; გიხაროდენ, მუნათა დედათა მწუხარებისა ცრემლთა დამშრეტელო; გიხაროდენ, მეკერპეთა გულის სიტყუათა ზესთა სიტყუსა მეცნიერებად აღმეუთანებელო; გიხაროდენ, ანგელოზთაცა მიუხედვისა დაფარულისა საიდუმლოსა ჩუშნდამი გამომცხადებელო; გიხაროდენ, რომელმან ცეცხლის ფერთა საყდართა ზედა მჯდომარე განგვიცხადე ჩუშნ... გიხაროდენ,

¹ საქართველოს სამოთხე, გვ. 156.

რომლისა მიერ შევემეცნენით ყოველთა დამბადებელად ყოველთა არსთა მტვრთუჭლსა სიტყუასა; გიხაროდენ, შენ ფრიად შუჭნიერო შორის დედათა, საღთოო სძალო!“¹

ან:

„გიხაროდენ, საცნაურისა მზისა მეშვისა საღთოსა მთოვარი-საგან მოფენილო ჩუჭნდა, საღთოო ვარსკულაევო; გიხაროდენ, ცის-კარო ბრწყინულეო წინა მსარბოლობით მაუწყებელო ჩუჭნდა, დედისა მის დაუალისა მზისაო; გიხაროდენ, საცთურთა დასაბამისა მის პირად პირადად აღგზებულსა ვნებისა მისისა დამშრეტელო; გიხაროდენ, მძლავრისა მის კაცთ მოძულისა ვეშაპისა მთავრობისაგან დამამხობელო; გიხაროდენ, სამებისა ღუთისა მართლ-მორწმუნეობით მმონეთა მარად მეხვანიშნეობითა შენითა მცუჭლო; გიხაროდენ, უფლისა უფლებათასა კაცთ-მოყუარებით ჩუჭნთვს განკაცებულისა ღუთისა მოციქულებრითა შრომითა შენითა მომცემელო ჩუჭნდა... გიხაროდენ, ყოველთა ნათესავთა ქართლოსიანთა საუკუნოდ მხიარულებად წინა მძლომელო; გიხაროდენ, ფრიად შუჭნიერო შორის დედათა, საღთოო სძალო!“²

ან კიდევ:

„გიხაროდენ, თვთ არსისა ღუთისა სიბრძნისა უზესთავისითა სიბრძნითა შენითა განმაცხადებელო ჩუჭნდა; გიხაროდენ, საღმრთოთა მათ წინა-განგებათა მისთა ჭუარითა მრავალთა სასწაულთა განსაკვრუჭბელთა სრულ მყოფელო; გიხაროდენ, ფილოსოფოსებრივთა ქუჭყნიერთა ამათ და თხზუათა სისრულედ მამხილებელო; გიხაროდენ, რომლისა შესხმად მოსწრაფენი სიტყუა-ხელოვანნი ბრძენნი უხმოდ გამოჩნდებიან შენდამი; გიხაროდენ, რომელმან სულელ და ცოფ ჰყავ მრავალ ღონე იგი სატანასი... გიხაროდენ, საღთოო ზეციერო ნავო, რომელ წილ-იყვან ქუჭყანასა ღელვათა-გან შენდამი შევედრებელთა; გიხაროდენ, ნავთსაყუდელო ღიმენავ, შემწყნარებელო სულით ვნებულთა შენდამი მილტოლვილთაო; გიხაროდენ, ფრიად შუჭნიერო შორის დედათა, საღთოო სძალო!“³

ეს მაღალფარდოვანი სტილით გამართული ზეპირი მეტყვე-

1 საქართველოს სამოთხე, გვ. 156-157.

2 იქვე, 159-160.

3 იქვე, 163.

ლება ნათლად გვიჩვენებს საბა ნინოწმიდელის ორატორულ ნიქსა და ოსტატურ დახელოვნებას; აქვე ჩანს მისი რიტორიკული შემოქმედების ზვიადი სახე და მანერული ხასიათი.

საბა ნინოწმიდელი ანტონ კათალიკოსის ლიტერატურული სკოლის წარმომადგენელია. რელიგიური აზროვნების სფეროში მათ შორის არსებული უთანხმოებების მიუხედავად, ისინი, როგორც ირკვევა, ერთი შეხედულებისა იყვნენ ენობრივი ფორმის საკითხში. ერთი და მეორეც მაღალი სტილის უპირატესობას იზიარებდა საშუალო და დაბალ სტილისტურ ფორმებთან შედარებით და ერთნაირად მაღალფარდოვანი ენით გამოხატავდა საჯაროდ სათქმელს, როგორც ზეპირად, ისე წერილობით.

მიუხედავად ამ მსგავსებისა, ნინოწმიდელის შემოქმედების ორატორული ფორმა ლაღად გამოთქმული საზეიმო ტონით გამოირჩევა და მკვეთრად გამოვლენილი ინდივიდუალური ელფერიტ ხასიათდება. ამ თავისებურებით ისაზღვრება საბა ნინოწმიდელის ღირსეული ადგილი ჩვენი ზეპირი მეტყველების ისტორიაში.

მაქსიმე ქუთათელი

XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში იმერეთის მეფეების სოლომონ პირველისა (1751—1784) და დავით მეორის (1784—1789) კარზე ხანგრძლივად მუშაობდა ცნობილი სასულიერო პირი, დიპლომატი და საზოგადო მოღვაწე მაქსიმე ქუთათელი. ის თავისი დროის ფხიზელი პოლიტიკოსი, წარჩინებული კარისკაცი და გაწაფული მკვევრმეტყველია. ორივე მეფის უახლოეს ერთგულთა შორის ქუთათელი დიდხანს გამოირჩეოდა თავისი სულიერი სიმტკიცითა და პატრიოტული თავდადებით. მას არაერთხელ უკისრია და მარჯვედ შეუსრულებია მძიმე სადესპანო მისიები და რთული პოლიტიკური დავალებანი. ასეთ შემოქმედებითს სარბიელზე ის, რა თქმა უნდა, ბევრ დაბრკოლებას წააწყდებოდა, რასაც, უეპველია, დიპლომატიურ მოქნილობასთან ერთად მკვევრი მეთყველების ძალითაც სძლედა და სასურველი შედეგის გზას იადვილებდა. ეს გზა საკმარისი სიციხადით შეიძლება გავითვალისწინოთ საისტორიო მასალის დახმარებით. ამ მასალას ჩვენამდე მოუღწევია, მაგრამ, სამწუხაროდ, არასრულცი სახით, მას აკლია ჩვენთვის ამჟამად ყველაზე მნიშვნელოვანი ნაწილი — საელჩო სიტყვების ქართული ტექსტები, რომლებიც, საბედნიეროდ, შენახულია რუსულად, რაც საგრძნობლად ავსებს ხსენებულ დანაკლისს.

1768 წელს სოლომონ პირველი თავის უახლოეს მრჩეველს მაქსიმე ქუთათელს ელჩად უგზავნის ეკატერინე მეორეს, რომელსაც საგანგებო წერილით აცნობს იმერეთის მძიმე მდგომარეობას და სთხოვს მას დახმარებასა და გამოსარჩლებას თურქებთან ბრძოლაში. მეფის სათხოვარი სამი მუხლისაგან შედგება და ასეა ჩამოყალიბებული: „პირველად: რათა გამომიქსნა უცხოთესლთა, ოსმანთა, კელისაგან და ყოვლად ძლიერი კელი დასდვა ჩვენ ზედა და ქუშყანასა და ერასა ჩვენსა ზედა... მეორედ: სახიერებისა, წყალობისა

და მადლისათვის აქავე განგვამტყიცოს ყოვლად მოწყალე ჯელმწიფემ საქმართა და შეწევნათა მიერ, რომ ჭარის მიცემა შევიძლო და მით უძლოთ წინააღდგომად ოსმანთა, რამეთუ ჩვენ საქმართაგან ფრიად ნაკლულევან ვართ. მესამედ: მტერნი ჩვენნი მაჰმადიანნი, ოსმანნი, ფრიად უძლიერეს ჩვენსა არიან, უკეთუ, ცოდვათა ჩვენთათვის, ვერღარა უძლოთ წინააღდგომად, — ყოვლად მოწყალე ჯელმწიფემ შეგიწყნაროს საიმპერიოსა თვისსა, ვითარცა შეუწყნარებინან სხუანი მეფენი, რათა მართლმადიდებლობით ვმსახურებდეთ მონათა თვისთა თანა“.¹

ეს თხოვნითი წერილი მეფის დესპანს ზეპირი მოხსენებით შეუსვია — დედოფლის წინაშე მას სოლომონის „გულის სიტყვა და განზრახვა“ გაუცხადებია და რეალური დახმარების საფუძველი, შესაძლებლობა და შედეგი დაუხატავს.

რამდენიმე თვის შემდეგ, 1769 წლის 14 მარტს მაქსიმე ქუთათელს დედოფლისათვის ვრცელი მოხსენებითი ბარათი წარუდგენია, რომელშიც დაწვრილებით აღწერილია იმერეთის გეოგრაფიული და კლიმატური პირობები, ეკონომიური და პოლიტიკური ვითარება, ისტორიული და თანამედროვე მდგომარეობა. ბარათში ერთგან გამოთქმულია მთავარი საწადელი: „თუ იმერეთის ქვეყანა ასე ბედნიერი შეიქნება, რომ ძლიერი და მართლმადიდებელი აღმოსავლეთის სარწმუნოების ტახტი კელს დასდებს და საუკუნოდ იყმობს, და მეფე სოლომონს რუსეთიდან ხუთი ათასამდის კაცს თავისი გაწყობილობით და სახარჯოს თეთრით გაუგზავნის რუსეთი, ის რომ დაინახავს საფარველად მართლმორწმუნეს და ძლიერის იმპერატრიცას საბრძანებელს ქვეშე, იქნება ასეთი იმედი მიეცემა თვითონ და იმის ზალხსა, რომ იმ ციხეებში ოსმალოები რომ არიან, სულ ყველას ამოსწყვეტს“...² ბარათი მთავრდება შემდეგი სიტყვებით: „ამას მეფის სოლომონის გამოგზავნილი ქუთათელი მიტროპოლიტი მაქსიმე მოგახსენებს“.³ უნდა ვიფიქროთ, ეს ბარათი მაქსიმეს შეუდგენია თავისი ინიციატივით, პეტერბურგში ყოფნის დროს.

გზაში, ქუთაისიდან პეტერბურგამდე, 1758 წლის ოქტომბერ-

¹ А. Цагарели, Грамоты, I, II, стр. 1—2.

² იქვე, 33-4.

³ იქვე, 33-5.

ში მაქსიმეს საუბარი ჰქონია ყიზლარის კომენდანტთან, რომლისთვისაც გაკვრით გაუმხელია თავისი მისიონ შინაარსი და წამოწყებული მგზავრობაში მისგან შემწეობა უთხოვია.¹ მეფის დესპანს, რა თქმა უნდა, არ შეეძლო კომენდანტი პოტაპოვი შეეყვანა მთელი საქმის კურსში, ვინაიდან საელჩო დავალება საიდუმლო ხასიათს ატარებდა, რაც ნათლად ჩანს იმავე პერიოდის სოლომონის ერთ წერილიდან პანინისადმი.²

აქ უნდა აღინიშნოს, რომ მაქსიმე ქუთათელის ელჩობას რუსეთში ჩვენი ქვეყნისათვის საერთოდ დადებითი შედეგი მოჰყვა, რაც საქართველოში რუსი მხედრობისა და საკმაოდ მძლავრი არტილერიის გამოგზავნით გამოიხატა და თურქეთის წინააღმდეგ წარმოებული შეტევითი ბრძოლებით აღინიშნა იმერეთსა და მესხეთში. მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთის სარდალი გენერალი ტოტლებენი ქართლ-კახეთისა და იმერეთის მეფეებთან შეუთანხმებლად მოქმედებდა და თვითნებურად იქცეოდა. ეს კარგად ჩანს იმ მკვერმეტყველური წერილიდან, რომელიც სოლომონ პირველს მიუწერია ეკატერინე მეორისადმი 1770 წლის 11 თებერვალს. აქ ნათქვამია: „ოდეს მოიწია მხედართმთავარი მათითა მკედრობითურთ საზღვარსა თემისა ჩვენისასა, მრავლად მოხარულნი წინ მივეგებენით, და აღმოვიკითხეთ რა ბრძანება და წერილი გამოქანისა და შეწყალებისა ჩვენისა, მუკლდადგმით მადლობა შევწირეთ და მივართვით პირველად ღმერთსა და მერმე ყოვლად მოწყალეს კელმწიფესა, და ზოგად ვინარეთ გარდარეულითა სიხარულითა სამღვდლოთა და საეროთა, დიდთა და მცირეთა, და ყოველმან სავსებაჲმან ქვეყნისა ჩვენისაჲმან ესრეთ განიხარა, ვითარცა ეგვიპტით მონებისაგან გამოქანილთა ისრაილთა, და მყის თანა თაყვანისმცემელ, მლოცველ. მმადლობელ ვიქმნენით ყოველნივე მათის ყოვლად ძლიერის იმპერატორობის დიდებულებისა, რომელმან ემმანოელისაებრი გამოქანისა და შეწყალების შარავანდელი მოგვფინა“.³

ასეთია მაქსიმე ქუთათელის პირველი ელჩობის სურათი სარ-

¹ А. Чагарели, Грамоты, I, стр. 12—13.

² იქვე, გვ. 17.

³ А. Чагарели, Грамоты, I, II, стр. 21.

წმუნო წყაროების მიხედვით. ქვემოთ ლაპარაკია მის მეორე ელ-
ჩობასა და ამასთან დაკავშირებულ საყურადღებო მოვლენებზე.

მაქსიმე ქუთათელის მეორე ელჩობა რუსეთში შედგა 1784
წელს. ამჯერად ის იყო იმერეთის მეფის დავით მეორის დესპანი
ეკატერინე დედოფლის კარზე. ხსენებული წლის მაისისა და სექ-
ტემბრის წერილებით დავითი მორჩილებას პირდება და ერთგუ-
ლებას სთავაზობს ეკატერინე მეორეს და ასახელებს რუსეთში
წარგზავნილ ელჩებს. მაისის წერილში მათ ასე ასახელებს დავი-
თი: „...სწრაფის მგზავრებით გვიახლება დიდი უფალი და მწყემსთ
მთავარი ჩვენი, ამისი უწმიდესობა კათოლიკოსი ყოვლისა საიმერე-
თოსა და აფხაზეთისა მაქსიმე, და ამასთანა ჩვენის ქვეყნის უპი-
რატესი სარდალი და სახლთუხუცესი, და სიძე ჩემი კნიაზი წერე-
თელი ზურაბ, და ამასთანა მდივანბეგი ჩვენი კნიაზი დავით“.¹ სექ-
ტემბრის წერილში განსაკუთრებული პატივითა და ნდობით იხსე-
ნიება მაქსიმე: „დიდი უფალი და მწყემსთ-მთავარი ჩვენი აფხაზ-
იმერთა კათოლიკოსი მაქსიმე, რომელსა ყოველნივე ზოგად მინ-
დობილ ვართ სულით ჩვენით და კორცით“.²

ამრიგად, დავით მეფის საელჩოში შედიოდნენ: მაქსიმე ქუთა-
თელი, ზურაბ წერეთელი და დავით კვინიხიძე. მათ შორის მეფის
პირველი დესპანი და საელჩოს მეთაური მაქსიმე ქუთათელია.

ქართველი ელჩები 1784 წლის 29 დეკემბერს წამდგარან ჯერ
ეკატერინე მეორისა და შემდეგ უფლისწულების — პავლესა და
ალექსანდრეს წინაშე. პირველი აუდიენციის დროს მაქსიმე ქუთა-
თელს სიტყვა უთქვამს ეკატერინეს მიმართ, ხოლო მეორე აუდი-
ენციის დროს წარმოუთქვამს ორი სიტყვა უფლისწულების მი-
მართ. სამივე სიტყვა პირველად თქმულა ქართულ ენაზე, მათი რუ-
სული თარგმანები, რომლებიც წაუკითხავთ იქვე, დაცულია ხსე-
ნებული შეხვედრების. სპეციალურ აღწერილობაში, რომელიც
შემდეგ ოფიციალურად გამოუქვეყნებიათ.³

მაქსიმე ქუთათელის სიტყვები სადღესასწაულო ხასიათის ორა-
ტორული ძეგლებია. ისინი ამაღლებული ტონით გადმოსცემენ სა-
ზეიმო განწყობილებას. მათი ფიქსირებული ფორმით იგრძნობა
შვეთრი ემოციური ელფერი და მძლავრი პათეტიკური ქლერა.

¹ А. Цагарели, Грамоты, I, стр. 181.

² იქვე, გვ 183.

³ А. Цагарели, Грамоты, II, II, стр. 52—54.

დავით კვინიხიძე

XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის ქართულ და რუსულ პირველწყაროებში, მაქსიმე ქუთათელისა და ზურაბ წერეთლის გვერდით, ხშირად იხსენიება იმერეთის უზენაესი შაჯული დავით კვინიხიძე. ის ხანგრძლივად ჩანს სოლომონ I და დავით II უახლოეს კარისკაცთა შორის და დიდხანს მონაწილეობს იმერეთის საშინაო და საგარეო საქმეებში. მისი უშუალო ჩარევითა და გადამწყვეტი გავლენით დასმულა და მოგვარებულა ჩვენში თავის დროზე ბევრი სახელმწიფო მნიშვნელობის საკითხი, მათ შორის რთული დიპლომატიური პრობლემები, რომელთა წარმატებით გადაჭრას ისტორიული აზრი გააჩნდა ჩვენი სამშობლოსათვის. ამ ეროვნული მოღვაწეობის ასპარეზზე მტკიცედ იდგა და თავდადებულ შრომას ეწეოდა დავით კვინიხიძე.

ამჟამად მისი მრავალმხრივი შრომის ერთი სფერო, კერძოდ, საელჩო საქმიანობა გვაინტერესებს. სწორედ აქ უნდა გამოველინა მას ჩვენი უმთავრესი საძიებელი — ორატორული ოსტატობა, რაც აგრეთვე მისი, როგორც მსაჯულის, სულიერი საუნჯე იქნებოდა. რადგან დ. კვინიხიძის სამოსამართლო მოღვაწეობის ფაქტები ჩვენთვის უცნობია, ამიტომ ქვემოთ მისი საელჩო საქმიანობის განხილვით ვიფარგლებით.

იხსენებულ პირველწყაროებში აღნიშნულია დ. კვინიხიძის სამგზის ელჩად ყოფნა ეკატერინე II კარზე. თავდაპირველად ის 1769 წლის მიწურულში მიუვლენია იქ იმერეთის მეფეს ჯენერალ ტოტლებენის თვითნებობის გასაცხადებლად. ამ ფაქტის მაუწყებელ საბუთში აღნიშნულია არა მარტო ელჩობის გამომწვევი მიზეზი, არამედ შედეგიც, რაც დედოფლის მხრივ დიპლომატიურად მიკიბულ-მოკიბულ პასუხში გამოიხატება.¹ ეს უნდა იყოს დავით-

¹ А. Цагарели, Грамоты, I, стр. 272—274.

ანებული პასუხი იმ მიმართვისა, რომელიც 1770 წლის 11 თებერვალს სოლომონ პირველმა დავით კვინიხიძის ხელით გაუგზავნა ეკატერინე მეორეს.¹

დ. კვინიხიძის მეორე ელჩობა რუსეთში შედგა 1774 წელს ქუჩუკ-ყაინარჯის საზავო ხელშეკრულების გაფორმების (1774 წ. 10 ივნისი) შემდეგ. ამ წლის 10 ნოემბრის წერილებში ეკატერინე II და ნ. პანინის მიმართ სოლომონი მკვერი ფორმით აყალიბებს თავის სათხოვარს დედოფლისადმი და ერთგან ასახელებს ელჩად მივლენილ დ. კვინიხიძეს.

სოლომონი ეკატერინეს სწერს:

„უსაზოგადოებსო დედაო ყოველთა მართლმეაღმსარეთა აღმოსავლეთისა ძეთაო! ღმერთმან მამან, მრჩობლ-მარჯვენემან ცით მოგუა უწილკერძო ძალი, ვითარცა დიდსა კოსტანტინეს, ავთესლთა მაჰმადიანთა დამამხობელად, და მკვიდროანსა ზედა უხეება, და ძლევაშემოსილთა ლაშქართა სიმრავლე, ხოლო შენმან დედობრივმან და ღმერთებრივმან მოწყალეებამან ზღვა და ჯმელი სწორებით აღავსო, და ერი ქრისტეს მოსახელეთა ქრისტიანეთა. მრავალს ქვეყანასა და ქალაქ-სოფელთა შინა, უცხოთესლთაგან დაჩაგრულნი და დამონებულნი, ტყვეობისაგან განთავისუფლდენ და შეგინებულთა მაჰმადიანთა ხელისაგან გამოიქანენ“.²

პანინისადმი მიწერილ წერილში ნათქვამია:

„მოგეხსენებათ, რომ ჩვენ და ოსმანთ შუა დიად დიდი ხანია ბრძოლა იყო და მრავალი სისხლი დაიქცა, არას გზით ჩვენგან იმათი გარიგება და შერთება არ იქნება. ჩვენ ჩვენის ყოვლად მოწყალის კელმწიფის გარდა სხვა გზა არა გვაქვს“.³

ამ წერილებში სოლომონის მიერ გამოთქმული თხოვნის არსი ნათელია: მას სურს დამსახურებული სარგებლობა მოუტანოს იმერეთს რუსეთის გამარჯვებამ თურქეთთან პირველ ომში (1768—1774). სამწუხაროდ, მეფის პრეტენზია ნაგვიანევი აღმოჩნდა. როგორც ითქვა, რუსეთ-თურქეთის საზავო შეთანხმება უფრო ადრე მოხდა, ვიდრე დ. კვინიხიძის ელჩობა. ამასთან, რუსეთის დედოფალი შექმნილ ვითარებაში უფრო თურქეთს უწევდა ანგარიშს და

¹ А. Сагарели, Грамоты, I, II, стр. 21—22.

² იქვე, გვ. 176.

მასთან ურთიერთობის გამწვავება არ სურდა „შორეული იმერეთის“ მიზეზით; უნდა ითქვას, რომ რუსეთის შიგნით გართულებული სოციალური ვითარებაც ხელს უშლიდა იმ ხანებში იმერეთის კანონიერი პრეტენზიების დაკმაყოფილებას.

ყოველივე ამის გამო დ. კვინიძის ხსენებული ელჩობა უშედეგოდ დამთავრდა, რაც ნათლად ჩანს იმ განცხადებიდან, რომელიც დედოფლის ბრძანებით შეუდგენიათ 1775 წლის 7 ოქტომბერს.¹ ამავე განცხადების ძალით იმერეთის დესპანი უკან დაუბრუნებიათ.

ამის შემდეგ დ. კვინიძე 1784—1786 წლებში გამოჩნდება დიპლომატიურ სარბიელზე, სადაც ჯერ ისევ სოლომონის დავალებას ასრულებს, ხოლო შემდეგ დავით მეფის დესპანია ეკატერინეს კარზე. ამჯერად ის მოღვაწეობას ეწევა მაქსიმე ქუთათელთან და ზურაბ წერეთელთან ერთად. როგორც ცნობილია, მათ შედარებით მოკლე დროში ბევრი მნიშვნელოვანი დავალება შეასრულეს და საგრძნობლად გააუმჯობესეს რუსეთ-საქართველოს პოლიტიკური ურთიერთობა: თავდაპირველად იმერეთის ელჩებმა ეკატერინეს მიართვეს სოლომონის წერილი იმერეთის სამეფოს რუსეთის პროტექტორატის ქვეშ მიღების შესახებ, ქართლ-კახეთის სამეფოს მსგავსად,² 1784 წლის 29 დეკემბერს ისინი წარსდგნენ ეკატერინე II და უფლისწულების წინაშე და დავით მეფის ერთგულება დაადასტურეს;³ 1785 წლის 16 მაისს მათ გადასცეს მხედართმთავარ პავლე პოტიომკინს დავით მეფის წერილი იმერეთის ზოგიერთი თავადის განდგომის თაობაზე და აუწყეს მას ქვეყნის მძიმე მდგომარეობა;⁴ 1785 და 1786 წლებში ელჩებმა მოაგვარეს რამდენიმე საყურადღებო საქმე და წარმატებით შეასრულეს ბევრი დიპლომატიური დავალება.⁵

ასეთი მოღვაწეობის სარბიელზე იმერეთის მსაჯულსა და დესპანს დავით კვინიძეს, თქმა არ უნდა, მკვერმეტყველებაც ემარჯვებოდა, რასაც, ცხადია, წარმატებით იყენებდა ის თავის საელჩო საქმიანობაში.

¹ А. Цагарели, Грамоты, II, II, стр. 8, 10.

² ი. ცინცაძე, 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, გვ. 275-276.

³ А. Цагарели, Грамоты, II, II, стр. 52—54.

⁴ ი. ცინცაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 278-280.

⁵ იქვე, გვ. 288-290.

ზურაბ წერეთელი

იმ საელჩოში, რომელიც იმერეთს მეფემ დავით მეორემ 1784 წელს მიუგზავნა ეკატერინე მეორეს, იხსენიება „უპირატესი სარდალი და სახლთუხუცესი“,¹ ზურაბ წერეთელი. ზურაბი XVIII ს. მეორე ნახევრის ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწეა, რომელიც კარგა ხანს დიდი ძალითა და გავლენით სარგებლობდა იმერეთის სამეფო კარზე, როგორც სარდალი, დიპლომატი და პოლიტიკოსი. ის, ყოველივე ამასთან ერთად, დარბაისლური მუსაიფისა და ცოცხალი სიტყვის ხელოვანია, რასაც გვიჩვენებს მისი პოლიტიკური მოღვაწეობის ხასიათი, კერძოდ, დესპანის მოვალეობა. რაც მას რამდენჯერმე წარმატებით შეუსრულებია. ამ სარბიელზე მიღწეული წარმატებანი, უეჭველია, ზ. წერეთლის ორატორული ოსტატობის შედეგიც იქნებოდა.

ზ. წერეთელს ეკატერინე II კარზე ელჩის რწმუნებით ვხედავთ 1784—1786 წლებში. ამ ხნის მანძილზე ის ბევრ მნიშვნელოვან საქმეში მონაწილეობს და არაერთ დიპლომატიურ დავალებას ასრულებს. თავის საელჩო მოღვაწეობას ზურაბი ეწეოდა სხვა დესპანებთან, უმთავრესად, მაქსიმე ქუთათელთან და დავით კვინიხიძესთან ერთად. როგორც ცნობილია, ისინი იყვნენ იმერეთის მეფეების სოლომონ I და დავით II ელჩები ეკატერინეს კარზე.

ზ. წერეთელი დ. კვინიხიძესთან ერთად პირველად რუსეთში მიავლინა სოლომონ პირველმა. ეს მოხდა 1784 წლის 21 აპრილს, სოლომონის გარდაცვალებამდე სამი დღით ადრე.² სოლომონი სი-

¹ А. Шагарели, Грамоты, I, II, стр. 181.

² ი. ცინცაძე, 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, გვ. 277.

კვდილის წინ სთხოვს ეკატერინეს იმერეთის მიღებას რუსეთის მფარველობაში, ქართლ-კახეთის სამეფოს მსგავსად. ელჩების მიერ დედოფლისადმი მირთმეულ წერილში ნათქვამია: „ამას ვევედრებით ჩვენს გამომხსნელს კელმწიფეს, რომ ჩემი ქვეყანა და მე და შემდგომნი მემკვიდრენი სახლისა ჩვენისანი, ვითარცა მარადის მოწყალემან კელმწიფებამან თქვენმან, თქვენთა ბედნიერთა ფერკთა ქვეშე დაიფაროს და ჩვენი ყმობაც სამკვიდროდ საერთგულოდ აღსარება გამოცხადდეს, ვითარცა ჩემი ძმის მეფის ირაკლის მიმართ მოივლინა თქვენი საუკუნო საფარველი და მოწყალება და რიგი, ეგრეთვე ჩვენც გვეწყალობოს, როგორც თქვენს დიდებულებას შვენოდეს და აწ ჩვენის ქვეყნის სანატრელი არის“.¹

იქვე აღნიშნულია:

„...შესავედრებლად გვიახლებია დიდებულის ტახტისა წინაშე ჩვენზედ მრავალრიგად მამით და სახლით ნამსახური, ჩვენი ერთგული და ჩვენგან ფრიად შეყვარებული, კნიაზი წერეთელი ჩვენი სიძე და ჩვენი სახლთუხუცესი ზურაბ, სარდალი მარადის ქვეყნისა ჩვენისა. და ესრეთვე ჩვენი მარადის ერთგული და მრავალგზის გარჯილი და ნამსახური ჩვენი საყვარელი და თანაგამზრახი მდივანბეგი და კნიაზი დავით, სრულიად მისანდობელი ჩვენგან. რომელთათვისცა ჩვენი საქმე და სიტყვა უნაკლულოს რიგით გვირწმუნებია და მოახსენებენ უდიდებულესობასა თქვენსა და ჩვენ მაგიერად თაყვანისცემით ჩვენს ვედრებას და თხოვას განაცხადებენ უდიდებულესისა კელმწიფისა და მოწყალისა ჩვენისა“.²

ქედან ჩანს არა მარტო მეფის დიდი სათხოვრის მთელი შინაარსი, არამედ ის ნდობაც, რითაც სარგებლობდნენ საგანგებო მოვალეობით დასაქმებული დესპანები.

სოლომონ I გარდაცვალების (1784 წლის 23 აპრილი) შემდეგ დავით II ზ. წერეთელი შეუყვანია იმ საელჩოში, რომელიც 1784 წლის 29 დეკემბერს მაქსიმე ქუთათელის მეთაურობით წარსდგა ეკატერინეს წინაშე და მას იმერეთის ახალი მეფის მორჩილება და ერთგულება დაუდასტურა.³ ამ საელჩოში, ჩანს, ზურაბი იმერეთის მეფემ ელჩის რწმუნების გაგრძელების წესით შეიყვანა სამშობ-

¹ ი. ციციძე, 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, გვ. 276.

² იქვე.

³ А. Цагарели, Грамоты, II, II, стр. 52.

ლოში დაბრუნებამდე. ამის შემდეგ ზ. წერეთელი დავით II დავლებებს ასრულებს და მისი დესპანია, სხვებთან ერთად, რუსეთის კარზე.

1785 წლის 8 ივლისს ზურაბ წერეთელს გრ. პოტიომკინისათვის მოხსენება წარუდგენია შავი ზღვის პირად კინტრიშის ციხის აგების თაობაზე. ამ მოხსენებით იმერეთის დესპანი ვრცლად უსაბუთებს რუსეთის გავლენიან მოხელეს კინტრიშის (ციხისძირი) გამაგრების ეკონომიურ და სამხედრო მნიშვნელობას. ეს მოხსენება ორი ძირითადი ნაწილისაგან შედგება. აქ ჭერ ლაპარაკია იმერელთა მხედრობის შედგენაზე, რუსული წესით და შემდეგ რუსეთის მთავარი სიმაგრის აგებაზე ბათუმის მახლობლად.¹

დესპანი წერს:

„...ერთგულეობით მოგახსენებთ, უგანათლებულესო კნიაზო, რომ იმერეთი გამოუყენებელი ალაგი არ არის და თუ ინებებს მისი იმპერატორობის დიდებულება, და ვისაც აღარჩევს იმერეთის თავადთაგან და აჩვენებს იმას ვითამცა ერთგულსა მონასა თვისსა შაძლებინებასა და მაშინ ის შეყრის პოლკსა ხელმწიფის ხარჯით მისი იმპერატორობის დიდებულების სამსახურისათვის წესისაებრ საჯელმწიფოს ხარჯითა და ულუფითა და მემრეც აჩვენებს გზასა აღშენებასა ციხისასა შავისა ზღვისა პირსა, რომელიც რომ არის იმერეთის მამულშია კინტიში ანუ ციხისძირი, რომელიც შეუდარებლის სხვის ალაგების თვისის ნაყოფისაგან შაშემატისი იქნება, ამითი რომ იმერეთი, აფხაზეთი და გურია-მიგრელი და სულად შეიკურის იქ ციხის აშენების მიზეზითა“.²

მოხსენება მთავრდება ამაღლებული მკვერბეტყველებით:

„ასრეთ უგანათლებულესო თავადო, რუსეთის საჯელმწიფოს თაო, პირველო მზრძანებლო დენერალ-ფელდმარშალო, მღვიძარევე აღსაყენებლად დაცემულთ ქრისტიანეთავ და შამწეო ჩვენო, მითთალე მკნეობა ჩვენი უშიშთა და უძლავრთ რუსთა შეგვაერთე და გვემენ იმათთათ ჩვენც მოსარგებლედ თქვენის ყოვლად მოწყალის კელმწიფის დიდის ეკატერინას ყმათთანა. ნუ განგვაშორებ თქვენს ჩვენდა მომართ საიმედოს მფარველობასა, იყავნ

1 ს. ჯანაშია. შრომები, თბ., 1949, ტ. I, გვ. 40-41.

2 ი. ცინცაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 284.

მბრძანებელ ჩვენდა, გვაჩვენენ ჰეშმარიტი გზანი და გვასწავლენ სისხლის ღვრა დიდის ეკატერინასთვისა, აჰინა“.¹

მარტო ეს მოხსენებაა საკმარისი იმისათვის, რომ ზურაბ წერეთელი ჩვენი საელჩო მკვერპეტყველების წარმომადგენლად ჩავთვალოთ.

დასასრულ, ზ. წერეთლის დიპლომატიური ღვაწლის საჩვენებლად საჭიროა ითქვას, რომ ის შედიოდა იმერელ თავადთა იმ დელეგაციაში, რომელიც 1790 წელს წარუდგა ერეკლე II და მას ამერეთ-იმერეთის გაერთიანება სთხოვა. „დესპანნი იმერთა არწმუნებდნენ მეფესა, რომელ ყოვლადი სამეფო იმერეთისა მოელის სიქადულოთ და მხიარულებით საქმისა ამის დასასრულსა“.²

იმერეთის ამ მოწინავე პოლიტიკურ მოღვაწეთა შორის — ექვთიმე გენათელის, დოსითეოზ ქუთათელის, პაატა მიქელაძის, სენია წულუკიძისა და სხვების გვერდით — ვხედავთ ზურაბ წერეთელს, რომელიც თავისი უნარითა და გამოცდილებით არაუვისზე ნაკლები არ უნდა ყოფილიყო; პირიქით, საფიქრებელია, რომ ხსენებული დროისათვის ორჯერ რუსეთში ელჩად ნამყოფი ზურაბი დიდი ნდობითა და გავლენით სარგებლობდა ქვეყნის მესვეურთა წრეში. ამით უნდა აიხსნას მისი მონაწილეობა ესოდენ მნიშვნელოვან სახელმწიფო საქმეში, რომელიც თუმცა წარმატებით არ დასრულებულა, მაგრამ ეროვნული ძალების ამოძრავებით აღინიშნა და პირველი რიგის გადაუჭრელ პრობლემად დაიხასა.

მოვლენების ასეთ ურთიერთმიმართებაში ზურაბ წერეთლის ცოცხალი მეტყველება უთუოდ შეასრულებდა შესაფერისს როლს.

¹ ი. ცინცაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 288.

² პ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, აკ. გაწერელისა შესავალი წერილით, რედაქციითა და შენიშვნებით, ტფ. 1936, გვ. 15.

სულხან თუმანიშვილი

ერეკლე მეორის ელჩთა შორის რუსეთის კარზე, 1783 წლის მთარველობითი ტრაქტატის გაფორმების შედეგ, ხანგრძლივად ჩანს და ნდობით გამოირჩევა მეფის მახლობელი დიპლომატი და წარჩინებული კარისკაცი სულხან თუმანიშვილი. ის 1787 წლის თებერვლიდან 1793 წლის დეკემბრამდე ცვლიდა რუსეთში ცნობილ რეზიდენტს გარსევან ჭავჭავაძეს. რთულ პოლიტიკურ ვითარებაში, რუსეთ-საქართველოსა და თურქეთ-ირანის ინტერესთა შეხლა-შემოხლის დროს, აშკარა თუ ფარული ბრძოლების სარბიელზე, სულხანი, როგორც ირკვევა, მეტად მძიმე დიპლომატიურ ტვირთს ეწეოდა, მაგრამ ყოველთვის თავისი მოვალეობის სიმალლეზე იდგა და ეროვნულ საქმეს პირნათლად ემსახურებოდა. ამას გვიმოწმებს რამდენიმე საისტორიო წყარო, სადაც ს. თუმანიშვილის ელჩობასა და საზოგადო მოღვაწეობაზეა ლაპარაკი. იქვე აღბეჭდილია მისი ორატორული დახელოვნების მანიშნებელი ფაქტები.

1788 წლის მაისში, რუსეთ-თურქეთის მეორე ომის დროს (1787—1791), როცა ს. თუმანიშვილი ქართლ-კახეთის სრულუფლებიან წარმომადგენლად ითვლებოდა ეკატერინეს კარზე, ის ერეკლე II წერილით წარსდგა რუსეთის მთავრობის წინაშე და მომავალ საზავო ხელშეკრულებაში სამშობლოსათვის ხელსაყრელი მუხლების შეტანა მოითხოვა. მეფის სურვილს შეადგენდა ომის დამთავრების შემდეგ თურქეთის მხრივ ახალციხის პროვინციის დათმობა ქართლ-კახეთისათვის და აჭარის ოლქის დათმობა იმერეთისათვის.¹

¹ А. Цагарели, Грамоты, II, II, стр. 66—67.

იმავე წელს ს. თუმანიშვილი ანალოგიური მიმართებით წარს-
დგა ფელდმარშალ გრ. პოტიომკინის წინაშე და, რუსეთ-თურქე-
თის საზავო ხელშეკრულებაში საგანგებო მუხლის შეტანასთან ერ-
თად, დამხმარე ჯარის გამოგზავნა მოითხოვა ქართლ-კახეთის ძლი-
ერების უზრუნველსაყოფად.

ს. თუმანიშვილის მიმართვაში ნათქვამია:

„...თუ პორტის ათამანთან უმაღლესმა კარმა შერიგება მოახ-
დინოს, იმ დროს, ითხოვს მისი სიმაღლე (ერეკლე II. — ნ. კ.),
თვისი სამფლობელოთი მტკიცეს პირობით შერიგებაში ჩაიტანოს,
რომ არც თითონ პორტამ უმტეროს და არც სხვათ დაჰპატიოს
მტერობად, არც ცხადათ და არც მალვით. და რაც საქართველოში
ბატალიონები იყო ის ერთი ორად გაიგზავნოს საქართველოში სა-
მყოფლად“...¹

აქ გამოთქმული მოთხოვნილება ს. თუმანიშვილმა 1791 წელს
მეფის დავალებით შედგენილი მოხსენებით გაუმეორა რუსეთის
მთავრობას, რომელსაც იქვე მფარველობითი ტრაქტატის მეათე
არტიკული მოაგონა, სადაც ლაპარაკია თურქეთის, სპარსეთისა და
სხვების მიერ დამორჩილებული ქართველების გამოსხსნასა და სამ-
შობლოში დაბრუნებაზე.²

ს. თუმანიშვილმა მეფის სახელით ითხოვა აგრეთვე იმავე
ტრაქტატის მეექვსე არტიკულით გათვალისწინებული დამხმარე
ჯარის გაძლიერება და საქართველოში დამკვიდრება. ეს იმით იყო
განოწვეული, რომ ალა მაჰმად ხანის მტრული ამოძრავება ქართლ-
კახეთის სამხრეთით ყველასთვის უდავო ფაქტს წარმოადგენდა.

1791 წელს დამთავრდა რუსეთ-თურქეთის მეორე ომი და
ქ. იასში დაიდო ზავი. იასის საზავო ხელშეკრულების მეხუთე მუხ-
ლი ეხება საქართველოს. ამ მუხლის თანახმად დამარცხებული
თურქეთი პირობას დებს, რომ ახალციხის მმართველი, მესაზღვრე-
ები და სხვები ამიერიდან არაავითარი სახის ხელყოფას არ მიმარ-
თავენ ქართველი მოსახლეობის წინააღმდეგ.³

1 ი. ცინცაძე, 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, გვ. 256-267.

2 იქვე, გვ. 38.

3 იქვე, გვ. 191.

ასეთი აღიარება, მიუხედავად მისი საექვო ხასიათისა, გარკვეული წარმატება გახლდათ ჩვენი ქვეყნისათვის, რომელსაც რუსეთ-თურქეთის მეორე ომი უშუალოდ არ შეხებია და შექმნილ ვითარებაში ბევრი არაფერი იყო მოსალოდნელი.

ქართული დიპლომატიის ხსენებულ წარმატებაში განსაზღვრული წვლილი უდევს სულხან თუმანიშვილს.

ბესარიონ გაბაშვილი

სახელოვანი ქართველი პოეტი და დიპლომატი ბესარიონ გაბაშვილი (ბესიკი. 1750—1791) მშობლიური ორატორული მეტყველებას შესანიშნავი ოსტატია. ის ქართული ზეპირი და წერიითი საელჩო მკვერამეტყველების ხელოვანია. ხანმოკლე, მაგრამ ნაყოფიერი სამწერლო და სახელმწიფო მოღვაწეობის სარბიელზე ბესიკს რამდენჯერმე მოუხდა მნიშვნელოვანი პოლიტიკური მისიის შესრულება სხვადასხვა სახელმწიფო კარზე. გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ, რომ თავის დიპლომატიურ საქმიანობას ის აწარმოებდა როგორც ქართულ, ისე რუსულ და სპარსულ ენებზე, რომელთა ცოდნასა და გამოყენებაზე მიუთითებს მისი შემოქმედებითი ბიოგრაფიის ზოგიერთი ფაქტი. ყოველივე ამასთან ერთად ჩვენში ფართოდ ცნობილია ბესიკის ნათელი და მკვირცხლი აზროვნება. მახვილი და მოსწრებული სიტყვა, კაზმული და დახვეწილი სტილი.

პოეტის თანამედროვე საისტორიო მწერლობასა და მხატვრულ ლიტერატურაში დაცულია ბევრი ცნობა იმის შესახებ, რომ სახელგანთქმული მამა და შვილი, ზაქარია და ბესარიონ გაბაშვილები, გამოირჩეოდნენ თავიანთი ხალასი და მჩქეფარე ორატორული ნიჭიერებით. ამასვე ადასტურებენ მგოსნის უმცროს თანამედროვეთა ზეპირი გადმოცემანი და მწიგნობრული ცნობები. ამ მრავალფეროვან მასალაში ბესიკი იხსენიება როგორც „ტკბილად მოუბარი, სიბრძნით სრული“ (სულხან ორბელიანი¹), „რიტორი მკვერმოუბარი“ (დავით მესხიშვილი), „მეცნიერებასა შინა გამოცდილი

¹ არა სულხან-საბა, არამედ მე-18 ს. მეორე ნახევრის პოლიტიკური პოლვაწე.

და უცხო პიიტიკოსმოშიაიკე“ (იოანე ბატონიშვილი). ბევრგან ქებით აღინიშნება აგრეთვე ბესიკის ლალი იმპროვიზაცია, მისი ექსპრომტული პოეზია, შესაქცევარი ლექსები, ზმები, კათევი და მუნასიბები.

აწეთი ხელოვნების უბადლო შემოქმედი, რა თქმა უნდა, ცოცხალი მეტყველების ოსტატიც იქნებოდა, მით უფრო მაშინ, როცა პოეტურ მახვილსახეობას თვით სახელმწიფო მოღვაწეებიც ხარბად მისდევდნენ და წარმატებით „იშველიებდნენ ხშირად სახელმწიფო საქმიანობაში, დიპლომატიურ მიმოწერაში, დავაში, ჩხუბისა და ზვის დროს“.¹

„პოეტი, როგორც სახელმწიფო მოღვაწე, მდივანი და მწიგნობართუხუცესი, აგრეთვე დიპლომატიური მისიის ხელმძღვანელი, შესანიშნავად დაუფლებულია სამოქალაქო და საეკლესიო საბუთების (სიგელ-გუჯარების) შედგენის ტექნიკას, დიპლომატიური საქმიანობის ენას“ (ვ. თოფურია).²

აღმოსავლეთ საქართველოდან პირადი მტრობით დევნილი³ ბ. გაბაშვილი 1777 წლის დამდეგს გადადის იმერეთში და სოლომონ პირველის კარს შეეფარება. სადაც თავისი მრავალრიცხოვანი ოჯახით შეხიზნული იყო მამამისი ზაქარია, რომელიც ანტონ კათალიკოსთან უთანხმოების ნიადაგზე 1767 წელს რუსეთს გადაიხვეწა და რამდენიმე ხნის შემდეგ იმერეთში ჩამობრუნდა. პოეტის მამა მეფის სასახლეში ამ დროისათვის დიდი ნდობითა და პატივით სარგებლობდა. მას გვერდით ამოუდგა ათ წელს განშორებული სახელგანთქმული შვილი. აქ, იმერეთის კარზე, მამა-შვილმა ირგვლივ შემოიკრიბა ქართლ-კახეთის მეფით უკმაყოფილო პირები და შექმნა ერეკლეს წინააღმდეგ მიმართული ოპოზიცია, რომლის სულისჩამდგმელს ბესიკი წარმოადგენდა. ამ ოპოზიციას ამ ხანებში, როგორც ირკვევა, სოლომონიც თანაუგრძნობდა. სამწუხაროდ, მეფე და კარისკაცები იმეამდ ვერ ხედავდნენ ფეოდალური კიდევანობის დამლუბველ შედეგებს და საქვეყნო საქმეებს ზოგჯერ პირადი ინტერესების მიხედვით სჯიდნენ და აგვარებდნენ. ერთ ასეთ

1 გ. ლეონიძე, გამოკვლევები და წერილები, გვ. 332.

2 ბესიკი, თხზულებანი, გვ. 283-284.

3 ვ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, გვ. 670.

საქმეს წარმოადგენდა სპარსეთიდან ქართლის ტახტის მაძიებლის ალექსანდრე ბატონიშვილის ჩამოყვანა, რაც სოლომონ პირველმა ბესარიონ გაბაშვილს დააჯალა. ეს იყო ამ უკანასკნელის პირველი დიპლომატიური დასაქმება. ასე დაიწყო ბესიკის პოლიტიკური საქმიანობა, რასაც ის 1778 წლიდან 1791 წლამდე, ნაადრევ სიკვდილამდე, განუწყვეტლად ეწეოდა.

ბ. გაბაშვილის პოლიტიკურ მოღვაწეობას, ცხადია, წინასწარ აშხადებდა და თანდათან აპირობებდა მისი მანამდელი საზოგადოებრივი ცხოვრება, რაც მოპირდაპირე ძალთა კიდილის პირობებში მიმდინარეობდა და გადამწყვეტი ხასიათის ცვლილებებს შეიცავდა. ის ბავშვობიდანვე ტრიალებდა დაუნდობელი იდეური ბრძოლის ატმოსფეროში, რასაც ხშირად თან ახლდა პირადული ინტერესები და მათგან მომდინარე შინაური შფოთი. ასეთი ბრძოლა ჩვეულებრივად სიტყვიერი კამათით იწყებოდა, მაგრამ მანვე ტენდენციებით ვითარდებოდა და სამწუხარო შედეგით თავდებოდა. სწორედ ამ გზით წარიმართა ანტონ კათალიკოსისა და ზაქარია გაბაშვილის იდეური ბრძოლა, რაც ორივე მებრძოლისა და ორი თაობის გაბაშვილების დასჯით დამთავრდა. დასჯილთა შორის აღმოჩნდა ბ. გაბაშვილიც, რომლის ნაადრევ საბრძოლო გამოწრთობას, უეჭველია, ხელი შეუწყო თეიმურაზისა და ერეკლეს მიღმა დაწყებულმა, მაგრამ მათი ჩარევით დამთავრებულმა ბრძოლამ.

1778 წელს იმერეთის მეფემ სოლომონ პირველმა ბესიკი მიავლინა სპარსეთში ქართლის ტახტის პრეტენდენტის ალექსანდრე ბაქარის ძის ჩამოსაყვანად. 1779 წლის თებერვალში, დაახლოებით ბესიკის სპარსეთში ჩასვლის პერიოდში, გარდაიცვალა ირანის ვეჟილი ქერიმ-ხანი, რომელიც მფარველობდა ალექსანდრე ბატონიშვილს. სპარსეთის კარზე შეხიზნულ ტახტის მაძიებელს ვეჟილი აღუთქვამდა საჭირო დახმარებას და ჰპირდებოდა ქართლში გამეფებას. პრეტენდენტის უნიადაგო ილუზიებს ბოლო მოუღო მფარველის სიკვდილმა. მანვე ხელი შეუწყო ალექსანდრე ბატონიშვილის იმერეთში წამოყვანას. ამით ისარგებლა ბესიკმა და მეფის დავალება, როგორც ელჩმა, პირნათლად შეასრულა — მან იმერეთში ჩამოიყვანა და მეფეს წარუდგინა ალექსანდრე ბაქარის ძე.¹ ახალგაზრდა დიპლომატის ამ გამარჯვებამ ფრთები შეასხა მეფის სურ-

¹ А. Цагарели, II, II, VII.

ვილს — ტახტის მახლობლად ჰყოლოდა კაცი, რომელსაც დიდი მნიშვნელობის სახელმწიფო დავალებისა და რთული დიპლომატიური მისიის შესრულება შეეძლებოდა. ამ შესაძლებლობის გამოყენება არ დასცალდა სოლომონ პირველს. ის გარდაიცვალა 1784 წლის 23 აპრილს.

აქ უნდა შეგვიხსენოთ ერთ საყურადღებო მოვლენაზე. მსოფლიო მჭევრმეტყველების ისტორიაში ცნობილია საპროკლამაციო ორატორული ხელოვნების ერთ-ერთი განშტოება — საპროკლამაციო მჭევრმეტყველება, რომლის უჩვეულო აყვავება შეინიშნება მე-18 ს. მეორე ნახევარში, საფრანგეთის ბურჟუაზიული რევოლუციის დროს, ფრანგულ ენაზე და მე-20 ს. პირველ მეოთხედში, რუსეთის დემოკრატიული რევოლუციებისა და განსაკუთრებით 1917 წლის ოქტომბრის დიდი რევოლუციის დროს, რუსულ ენაზე. ამ უკანასკნელი ფაქტორების ზეგავლენით მიზდინარე საუკუნის დასაწყისში მძლავრად ვითარდება ჩვენი საპროკლამაციო მჭევრმეტყველება, რომლის ისტორიულ პრეცედენტს თითქმის ვერ ვპოულობთ ქართულ კლასიკურ მჭევრმეტყველებაში.

აკად. ალ. ბარამიძის დაკვირვებით ხსენებული სახის ორატორული ხელოვნების ერთ წარმომადგენლად ჩვენში ბესიკი უნდა ჩაითვალოს.¹ საქმე ის არის, რომ მის მიერ იმერეთში ჩამოყვანილი მემბოხე ბატონიშვილისათვის შას დაუწერია ორატორულად გამართული მიმართვები, მოწოდებანი და წყალობის წიგნები, რომელთა მეშვეობით ცდილობდა ტახტის მაძიებელი გავლენიან პირთა გადმოზიარებას, მომხრეების შექმნას და მათი დახმარებით ერეკლეს დამარცხებას.

ერთ ასეთ პროკლამაციას წარმოადგენს ალექსანდრე ბატონიშვილის წყალობის წიგნი, მიმართული მეფის მოწინააღმდეგე თავადებისადმი, რომელშიც სხვათა შორის ნათქვამია: „სახელითა ერთარსისა სამგვამოვნებით ცნობილისა, სახიერებით კაცთმოყვარისა მღვთისათა და ერთისა მის სამებისაგანისა სიბრძნისა ღვთისა ხორცქმნილისა დედამშობლისა მარადის ქალწულისა მარიამ სასოისა ჩვენისათა. ესე უამთა და წელხრონონთა აღმასრულებელი წყალობის წიგნი გიბოძეთ ჩვენ, მეფეთმეფისა ვახტანგის ძის ძემან და

¹ ალ. ბარამიძე, ბესარიონ გაბაშვილი (ბესიკი), თხზულებანი, გვ. 9.

დიდად სახელოვანის მეფისა მღვთივ კურთხეულისა ბაქარის ძემან ბატონის შვილმან ალექსანდრე, შენ, საქართველოს მკვიდრსა თავადსა და ჩვენის დიდებულისა სახლისა ერთგულებისათვის თავდადებულსა, მამა ცეცხლითა დამწვარსა კახის ბატონის ერეკლეს მიერ და შენ ხელით და თვალით დაშავებულსა და მათგან ექსორიაქმნილსა და ჩვენსა დიდ ერთგულებით მსახურებულსა ჩვენსა თავადსა თავდგირიძეს იესე ელისბარის ძეს და შვილსა შენსა ელისბარს და ყოველთა სახლსა შენისა შთამომავალთა, შვილთა და შვილიშვილთა“.¹

ბ. გაბაშვილის დიპლომატიური შემოქმედება ფართო გასაქანს პოულობს და დიდი წარმატებით აღინიშნება დავით მეორის ხანმოკლე მეფობაში (1784—1789). როგორც ირკვევა, იმერეთის ახალ მეფეს დაახლოებით 1785 წელს ბესიკისათვის უბოძებია მწიგნობართუხუცესობა. ყოველ შემთხვევაში, დავითის 1787 წლის წერილში პავლე პოტიომკინისადმი ის ხსენებულია როგორც „უპირატესი მდივანი და მწიგნობართ-უხუცესი“. ამავე წერილით ვგებულობთ ჩვენ, რომ დავით მეფეს 1787 წლის ზაფხულში ბ. გაბაშვილი ელჩად მიუვლენია რუსეთის მეფის კარზე. ამ წერილში ჯერ ლაპარაკია იმერეთის მეფისაგან განდგომილი თავადების სამეფოდან განდევნის თაობაზე და შემდეგ ბესიკის ელჩად მიგზავნის შესახებ ეკატერინეს კარზე. ჩვენთვის ამჟამად საყურადღებოა ეს უკანასკნელი ცნობა. წერილში ნათქვამია: „ჩვენი უკანასკნელი ვედრება ეს არის, ჩვენო კელმწიფე მამავ, ეგ ჩვენის გონების უიჰველად მისანდობელი ყმა, ჩვენი უპირატესი მდივანი და მწიგნობართ უხუცესი, კნიაზი ბესარიონ ზახარის ძე გაბაონელის ძე გვიახლებია თქვენის უადმატებულესობის წინაშე ყოვლის ჩვენის სიტყვით და საქმის სისრულით და რომელიც ჩვენი საქმე და სიტყვა და აზრები გამოგეცხადოსთ ეგ დაირწმუნეთ ვითარცა პირით ჩემით და გულოთ თქვენს უადმატებულესობას მე მოვასხენებდე“.²

ამჯერად ბესიკს დავალებული ჰქონდა ქართლ-კახეთის მაგალითის მიხედვით მოექცია იმერეთის სამეფო რუსეთის მხედველობაში, გამოეთხოვა მისგან სამხედრო დახმარება, განემტკიცებია მასთან პოლიტიკური კავშირი და შეემზადებია პირობები იმერეთის

¹ ბესიკი, თხზულებანი, გვ. 204-205.

² ი. ცინცაძე, 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, გვ. 292.

შეაყვანად რუსეთის მფარველობაში¹. ამ დიდი და პასუხსაგები დავალებით წარსდგა რუსეთის მთავრობის წინაშე ბ. გაბაშვილი, რომელიც ამიერიდან თითქმის 4 წლის მანძილზე საღი დიპლომატიური არხებით იცავდა სამშობლოს ინტერესებს, ვიდრე მოულოდნელმა სიკვდილმა არ შეწყვიტა მისი ბოლომდე მიუყვანელი პატრიოტული საქმე. ხანებულ პერიოდში (1787—1791) სხვადასხვა დროს ორი მეფის, დავითისა და სოლომონ მეორის ხელქვეით მოქირანახულე ბესიკს უცხოეთში ბევრი მძიმე დაბრკოლება გადაუღახავს და არაერთი სასახელო საქმე მოუგვარებია.

1788 წელს ბესიკს ქ. კრემენჩუგში ვხვდავთ. აქ ის იმერეთის ელჩის სახით იმყოფება გრ. პოტიომკინის ბანაკში². ეს უკანასკნელი სამხრეთის ჯარებს მთავარსარდლობდა რუსეთ-თურქეთის მეორე ომში (1787—1791), ამასთან, რუსეთ-საქართველოს პოლიტიკური ურთიერთობის საქმეებს განაგებდა. უნდა აღინიშნოს, რომ ხსენებულ ომში ხედავდნენ ქართველები სამშობლოს ხსნას თურქეთისაგან. ამასვე ელოდნენ ისინი რუსეთ-თურქეთის პირველი ომისაგან (1768—1772). რომელსაც ეს შედეგი არ მოჰყოლია, ქუჩუკ-კაინარჯის ზავს (1774) არსებითი ცვლილება არ შეუტანია თურქეთ-საქართველოს ურთიერთობაში, და რაც მიუღწეველი აღმოჩნდა მაშინ, ის უნდა მოპოვებულყო ახლა. ასეთი პოლიტიკური კომპენსაციის მისაღებად ჩვენში ზრუნვას შეუდგნენ ომის დაწყებისთანავე. ამ ზრუნვის ერთი ყველაზე რეალური გამოვლენა ბესიკის ელჩობაა პოტიომკინის ბანაკში, სადაც შემზადდა თურქეთთან ომის სტრატეგიული გეგმა და პირველი ძვევაშოსილი ბრძოლიდანვე დაიწყო სამზადისი საბოლოო გამარჯვების დიპლომატიური გაფორმებისათვის. ამ სამზადისში ჩაბმულ იქნა ბ. გაბაშვილი. მას, ცხადია, იმერეთის პოლიტიკური ინტერესებით შეპირობებულ მიზნები გააჩნდა და მათი მიღწევის პრინციპები ამოძრავებდა, ერთ ასეთ პრინციპად ქართველ ელჩს მეფის ენერგიული მოქმედება მიუჩნევია და შექმნილ ვითარებაში იმერეთის ომში ჩაბმად აუნახავს საჭიროდ.

1788 წლის 2 მაისს ბესიკი ასე მიმართავდა პოტიომკინს:

¹ ა. ლ. ბარამიძე, ბესარიონ გაბაშვილი (ბესიკი). თხზულებანი, გვ. 101.

² ა. იოსელიანი, ბესიკი და რუსეთ-ოსმალეთის ომი, გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 11. XI. 51.

„...ვხედავთ, რომ თათრების სამტროს დროებს ჩვენ ველარ ვნახავთ ამისთანას და, რომ არ შოგახსენოთ, არ შეგვიძლია. და თუ ახლა, ამისთანა დროს, ჩვენი მეფე და მისი მხედრობა აქედამ ახლაც უპასუხოდ დარჩნენ, ვიცი, რომ მტერნი სიმაგრეს შეიმატებენ და ჩვენც უიმედოს ფიქრით სიმაგრევს ველარ მივიღებთ და ახლანდელი საქმის სიადვილე მერმე სიძნელეში შევა“.¹

ამ მიმართვის ძირითადი აზრი იმაში მდგომარეობდა, რომ მიუხედავად მისადმი მთავარსაარდლის დამოკიდებულებისა, ამის დამთავრების შემდეგ იმერეთს მეფეს მეტი პრეტენზიების საფუძველი ჰქონოდა. ამ დიპლომატიურ ხერხს დადებითი შედეგი მოჰყვა, რაც ნათელი გახდა ბესიკის სიკვდილის შემდეგ, სოლომონ მეორის მეფობაში.

1788 წელს კრემენჩუგში ყოფნის დროს ბესიკს დაუწერია ვრცელი რიტორიკული მიმართვა ჯაბუა ორბელიანისადმი. ეპისტოლარული ორატორული ხელოვნების ეს შესანიშნავი კმნილება, როგორც სამკვერთველო წერილის ნიმუში, შემდეგ მთლიანად შეუტანიათ ერთ სამდივნო წიგნში² (ალ. ბარაშიძე, ვ. თოფურია).³

მიმართვა წარმოადგენს „მაღალი სტილით“ დაწერილ ეპისტოლეს, რომლის ხელოვნურად ნაკეთები ენა მაღალფარდოვანი იერით, მაგრამ მწყობრი რიტმული დინებითა და ჰარმონიული ელერით გადმოსცემს სათქმელის აზრს.

ორატორის სტილის საჩვენებლად ქვემოთ წარმოდგენილია მიმართვის შესავალი და დასასრული:

„შენ სიბრძნის ერქვნით ორნატრწყულტბით უკიდოით და კომენ შესხმის ენით ერმის სიტყვამცემლობით ღვთივ ნათქმულ ხატკაც, გვამ გულისსათქმელ, სქეს უციაგეს იალკიალთა და ცების ცობათა, ხოლო სამყაროებრ გარდამრთხმელ გონების ცობით და მიმხედ ერთისადმი ყოველთა შესაკდონისა და მუნ მყუდროქმნილ, სადა უცნო უფითარომანცა სტრფო ნივთმან.“⁴

გამოსრული ხით შესრული ხითვე, ვითარმე სიტყვით, და მოსრული სიტყვითვე გვედრებ, სიტყვითო სამოთხეო, წარმიძღვ გუ-

1 ბესიკი, თხზულებანი, გვ. 195.

2 ხელნაწერი H — 1334.

3 ბესიკი, თხზულებანი, გვ. 258-259.

4 იქვე, გვ. 100.

ლის ქალაქად მაშვარალსა, განმისვენე და ნუმცალა მექმნების განხ-
და და განსვლა შენით სიცოცხლით სიცოცხლედმდე და საუკუ-
ნოით საუკუნოდ“.¹

ბ. გაბაშვილის დიპლომატიური მოღვაწეობა გრძელდება სო-
ლომონ მეორის მეფობის პირველ ხანებში (1789). როგორც ჩანს,
მეფემ ნდობა გამოუცხადა სოლომონ პირველისა და დავით მეო-
რის ერთგულ კარისკაცს და შეუწარჩუნა მას მალალი თანამდებო-
ბანი. ამის მაჩვენებელია ის, რომ სოლომონ მეორემ მას მიანდო
ახალი მნიშვნელოვანი დავალება, რაც შავი ზღვის ქართული სანა-
პირობის შემომტკიცებაში გამოიხატებოდა.²

1789—1790 წლებში ბ. გაბაშვილი ჯერ კიშინიოვში მიჰყვება
გრ. პოტიომკინის ბანაკს და შემდეგ ქ. იასში, სადაც ქართლ-კახე-
თის დეპანების გაიოზ რექტორის, იონა ხელაშვილისა და სულხან
(სულხანის ძე) თუმანიშვილის გვერდით აწარმოებს ხანმოკლე, მაგ-
რამ ენერგიულ მუშაობას იმერეთის უკანასკნელი მეფის დავალე-
ბის შესასრულებლად.

სოლომონ მეორის უმთავრეს დავალებას წარმოადგენდა 1783
წლის მფარველობითი ტრაქტატის ანალოგიური ხელშეკრულების
გამოთხოვა იმერეთისათვის; ამასთან, იმერეთის მეფე მოითხოვდა
რუსეთის საკონსულოების დაარსებას ახალციხეში, ბათუმსა და
ფოთში, ნავსადგურების მოწყობას ბათუმში, გურიის სანაპიროზე,
ფოთსა და ანაკლიაში; დასასრულ, მეფე თხოულობდა აფხაზეთის
პოლიტიკურ და რელიგიურ დახსნას ოსმალეთის მტრული გავლე-
ნისაგან.³

ჩვენამდე მოღწეულია ბესიკის მიერ 1790 წლის 5 დეკემბერს
ქ. იასში შედგენილი მოხსენებითი ბარათი გრ. პოტიომკინისადმი,
რომლისთვისაც ის გადაუცია პოეტის ძმას სვიმონ გაბაშვილს.⁴

ამ უკანასკნელის ჩარევა საქმეში გამოწვეული იყო ბესიკის
სიკვდილით. ის გარდაიცვალა 1791 წლის 24 იანვარს.

ხსენებული ბარათი არსებითად პროტექტორატს ეხება, მაგ-

1 ბესიკი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 106.

2 А. Цагарелии. Грамоты, II, II, XVI.

3 იქვე, II, II, XVI, გვ. 70.

4 ი. ცინცაძე, 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, გვ. 294.

რამ გაკვრით მოიცავს ყველა დავალებას, რაც დესპანის მთელ დიპლომატიურ დასაქმებას შეადგენდა.

ამ დასაქმების ძირითადი აზრი ასეა აღბეჭდილი მოხსენებით ბარათში: „უკეთუ უმაღლესმან კარმან რუსეთისამან დასდუჲს ახლავ მფარველობა იმერეთზედ ის უმჯობესი იქმნება. და უკეთუმცა რომელისამე საქვეყნიეროს გასინჯვით ახლა განცხადება ამისი არ ამჯობინოს, მაშა საიდუმლო შეკრულება დაიდუჲს დრომდინ იმერეთსა და რუსეთს შუაზედ, რათა სარგებლობა ორთავე დრომდინ საიდუმლოდ და დაფარულად მუშაობდეს.“

და ესეც თუ ამჯობინოთ, რათა აქვნიდეს მეფესა იმერეთისასათვის უფლება ვითარცა შვეინს თვითმპყრობელსა და რათა აქვნიდეს მას შეკრულებისა და გაქსნისა ნება ომისათვის მაჰმადიანთაზედა. რამეთუ მიზეზითა ამით რუსეთი იმერეთიდან დაფარულს ძალს შეიმატებს ოსმალთა ვნებათაზედა და არც ექნება ვისმე მიზეზი, როგორც ოთამანის კარს ეგრეთვე სხუათა ქვეყანათა, რომლითაც მთელი ქუჭყანა რუსეთს ვერ უსაყვედურებენ და ამ სახის დადებით იმერეთის ძალით ადვილად წაერთმევის ქსენებული იგი ბათომიცა და ფოთიცა“.¹

ეს არის ბესიკის დიპლომატიური შემოქმედების უკანასკნელი ნაყოფი. აქ წყდება მისი მშფოთვარე და დაუდგარარი სიცოცხლე. ქ. იასში პოეტის საფლავის ქვაზე აღბეჭდილია ამ სიცოცხლის წარუშლელი კვალი, მაგრამ... პოეტური დამსახურების მოუხსენიებლად: „საფლავსა ამას შინა მდებარე არს თავადი ბესარიონ ზაქარიას ძე იობიან გაბაშვილი, რომელიცა წარმოგზავნილ იყო იმერთა მეფისა დავითისაგან დესპანად რუსეთისა დიდებულებისა საიმპერატოროსა კარისადმი“...¹

აქ ნამდვილი უკვდავყოფელის ადგილი ოფიციალურ წარჩინებას დაუქერია. ამ წარჩინების დადებითი მხარე — პატრიოტული დიპლომატია ბესარიონ გაბაშვილის მოღვაწეობის საყურადღებო მოვლენაა, რომელსაც ჩვენთვის გარკვეული ისტორიული მნიშვნელობა გააჩნია.

მზეკაბუკ ორბელიანი

მზეკაბუკ (კაბუა) ორბელიანი XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწე და მწიგნობარია. ის ერეკლეს მახლობელი კარისკაცი და სამეფო დარბაზის თვალსაჩინო წევრია. ჩვენში კარგად ცნობილია მზეკაბუკის მახვილი და მოსწრებული სიტყვა, ნათელი და ფხიზელი აზროვნება; კერძოდ, დაწვრილებით შესწავლილია ბესიკისა და კაბუას „სათრეველი“ მიწერ-მოწერა, რაც მათი ენაწყლიანობის ნათლად მაჩვენებელია. ყოველივე ამის გვერდით ჩვენამდე მოღწეულია პ. იოსელიანის რედაქციით შემონახული ერთი საჯარო სიტყვა, რომელიც მზეკაბუკს წარმოუთქვამს სახელმწიფო დარბაზში საქართველოს გაერთიანების თაობაზე. ჩვენთვის, ცხადია, ეს უკანასკნელი ფაქტია განსაკუთრებით საყურადღებო.

ხსენებული სიტყვა ითქვა შემდეგ პირობებში: სოლომონ პირველის გარდაცვალების შემდეგ ტახტის მაძიებელთა შორის იმერეთში ხანგრძლივი ბრძოლა გაიმართა. ერთმანეთს ებრძოდნენ მეფის ძმისწული დავით არჩილის ძე და მეფის ბიძაშვილი დავით გიორგის ძე. ამ ვითარებაში იმერეთის მოწინავე თავადების ჯგუფმა 1792 წელს ერეკლე მეორეს ამერ-იმერეთის გაერთიანების წინადადებით მიმართა.

საკითხის გადასაწყვეტად მეფემ დარბაზის ბჭობა გამართა. მას ესწრებოდნენ იმერეთის უფლებამოსილი დესპანები: ქაიხოსრო წერეთელი, ევთიმი გენათელი, დოსითეოს ქუთათელი, ზურაბ წერეთელი, იოანე აბაშიძე და ქართლ-კახეთის წარჩინებული ადა-

მიანები: მეფე ერეკლე, გიორგი მეთორმეტე, სოლომონ ლიონიძე, მზექაბუჯ ორბელიანი და სხვ.

ბჭობაზე საქართველოს გაერთიანების სასარგებლოდ მგზნებარე სიტყვა წარმოუთქვამს მზექაბუჯ ორბელიანს. ეს სიტყვა, ვფიქრობთ, შემოკლებული რედაქციით, მოთავსებულია პ. იოსელიანის ნაშრომში: „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“. აქ ნათქვამია: „პირველი და ძლიერი ხმა ერთობისათვის იყო ჭაბუა ორბელიანისა... მეფე სდუმებდა და ბრძენი ჭაბუა ასმენდა ქუხილისა სიტყვებითა დიდსა საქვეყნოსა სარგებლობასა“.¹

მზექაბუჯ ორბელიანს უთქვამს შემდეგი:

„ნუ ჰყოფნი, მეფეო! მეფე ერისათვის და არა ერი მეფისათვის! ერი იმერთა ითხოვდა ერთობას და კავშირსა. ვითარ ეტყვის მეფე უარსა? რისთვის არ მიიღებს თხოვასა? ვიცი და მესმის ჰაზრი თქვენი, მეფეო: ვითარ მოულო მეფობა შვილიშვილსა ჩემსა? ესრეთი ჰაზრი უეჭველად არის უბედურებითი იმერთათვის, უსარგებლო ქვეყნისათვის, დამლუპავი ქვეყანისა. ვითარ მოელო მეფობა ქართლისა მეფეთა და რაჲ დაჰკარგა საქართველომან დაკავშირებითა ქართლსა და კახეთისა? ვითარ მოელო მემამოხეთა არაგვისა ერისთავთა საეროსთავო არაგვი? ვითარ მოელო საუკუნოდ ქსანი ქსნისა ერისთავთა? ბედნიერება ერისა ითხოვს ერთობასა, ძლიერება მეფობისა არის ერთა დაკავშირება!“²

მზექაბუჯ ორბელიანის სიტყვა ანთებულია მხურვალე პატრიოტული პათოსით. ორატორი პირდაპირ, მტკიცედ და გულახდილად მიმართავს მეფეს და მოუჩივრებლად აშხელს მის მოჭარბებულ სიფრთხილეს. ეროვნული ღირსების ამაღლებით გატაცებული მამულიშვილი, რომლის დევიზია „მეფე ერისათვის და არა ერი მეფისათვის“, ერეკლეს მოუწოდებს ხალხის სამსახურისაკენ და ამის ერთ მაჩვენებლად ქვეყნის გაერთიანებას მიიჩნევს. ეს საღი და ნათელი მოსაზრება ორატორს გამოუთქვამს პათეტიკური ტონით. მღელვარედ და შთამაგონებლად.

იმავე ბჭობაზე სიტყვები წარმოუთქვამთ იმერეთის დესპანს ქაიხოსრო წერეთელს და ქართლ-კახეთის წარმომადგენლებს იოანე მუხრან-ბატონსა და დავით ორბელიანს.

1 პ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, გვ. 15-16.

2 იქვე, 16; ნ. კანდელაკი, ქართული მქვერმეტიყველება, გვ. 206-207.

ხსენებული საკითხის გადასაწყვეტად მეფეს მესამე დღეს მეორედ მოუწვევია დარბაზის კრება, რომელზედაც სიტყვები წარმოუთქვამთ მზეჭაბუკ ორბელიანს, ანტონ მეორეს, გიორგი მეთორმეტესა და მეფე ერეკლეს. მათი სიტყვების პერიფრაზული ტექსტები დაცულია პ. იოსელიანის დასახელებულ წიგნში.

ყოველივე ეს ჩვენი სადარბაზო ორატორული ხელოვნების მაღალი დანიშნულებისა და შესამჩნევი განვითარების მაუწყებელია ძველი ქართული მჭევრმეტყველების უკანასკნელ საფეხურზე.

გაიოზ რექტორი

გაიოზ რექტორი (1746—1821) ქართული კულტურის ისტორიაში ცნობილია როგორც მწერალი, დიპლომატი და პედაგოგი. ის აგრეთვე თავისი დროის თვალსაჩინო ორატორია, რომლის საერო და სასულიერო მქვევრმეტყველება შედარებით უკეთ შესწავლილია.

გაიოზის ნამდვილი გვარი ჩვენთვის უცნობია. საგულისხმოა, რომ ის არ სცოდნიათ ორატორის თანამედროვეებსაც. შემდეგი დროის მკვლევართა მიერ ნაპოვნი გვარები (ბარათაშვილი, თაყაიშვილი, ნაცვლიშვილი) საცილობელია. ამიტომ გაიოზი უფრო ხშირად თანამდებობის აღმნიშვნელი ზედწოდებით იხსენიება.

გაიოზ რექტორი გარდაამავალი პერიოდის გამოჩენილი საზოგადო მოღვაწეა — ის ღრმად განსწავლული და ფართოდ განათლებული მწიგნობარია.

გაიოზს მიუღია უმაღლესი საღვთისმეტყველო განათლება¹. მას უსწავლია ჯერ თბილისისა და პეტერბურგის სემინარიებში, ხოლო შემდეგ მოსკოვის სასულიერო აკადემიაში. გზადაგზა ის მონაწილეობას ღებულობდა რუსეთ-საქართველოს დიპლომატიურ მისიებში და თანდათანობით მალღებობდა საეკლესიო იერარქიის კიბეზე.

გაიოზი იყო პირველი რექტორი თელავის სემინარიისა, რომელიც დაარსდა 1782 წელს. ამ თანამდებობაზე ის მხოლოდ ერთ წელიწადს მუშაობდა. ეს მცირე დრო გაიოზ რექტორის პედაგოგიური მოღვაწეობის მეტად ნაყოფიერი პერიოდია. ამავე პერიოდში გამოვიდნა მისი საერო ორატორული ხელოვნება.

¹ იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. II, კ. კეკელიძისა და ალ. ბარამიძის რედაქციით, თბილისი, 1948, გვ. 191.

გაიოზ რექტორმა თავისი ცხოვრების დიდი ნაწილი რუსეთში გაატარა. რექტორობის შემდეგ ის ბევრგან მაღალ სასულიერო მოვალეობას ასრულებდა. ეწეოდა ნაყოფიერ მწერლობასა და მქადაგებლობას და აქტიურად მონაწილეობდა პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

1808 წელს გაიოზ რექტორი დამკვიდრდა ქალაქ ასტრახანში. სადაც კარგა ხანს კვლავინდებურ შემოქმედებითს მუშაობას აწარმოებდა, 1821 წლის დასაწყისში ის გარდაიცვალა იქვე, ასტრახანისა და სტავროპოლის მთავარეპისკოპოსის სარბიელზე.

ჩვენამდე მოღწეულია გაიოზ რექტორის ექვსი საჯარო სიტყვა. მათ შორის ხუთი ორატორს წარმოუთქვამს თელავის სემინარიისაში 1782—1783 წლებში,¹ ხოლო ერთი — თბილისში, სიონის ტაძარში, 1783 წელს. ეს სიტყვები სადღესასწაულო შინაარსის ორატორული ძეგლებია, რომლებიც ითავსებენ საღარბაზო ზეპირი მეტყველების მოტივებს, და საკმაოდ რთულ ენარობრივ მონაცემებს წარმოადგენენ. განსაკუთრებით ეს ითქმის სიონის ტაძარში წარმოთქმულ სიტყვაზე, რომლის ტექსტი მიკვლეული და გამოქვეყნებული იქნა შ. ხანთაძის მიერ². მისი ცნობით „ეს „სიტყვა შემონახულია იოანე ბატონიშვილის ხელნაწერთა კოლექციაში (ხელნაწერი № 219), რომელიც ლენინგრადში, სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის სახელმწიფო საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა განყოფილებაშია დაცული და ქვეყნდება პირველად“³.

ამ ძეგლის ვრცელი სათაურია: „სიტყვა, შეერთებისათვის და მფარველობისა სამეფოსა საქართველოსა რუსეთის იმპერიისა თანა წელსა 1783 აგვისტოს 20 და თანამდებობითისა მაღლობისა ესოდენისა თვის მოწყალეებისა ღვთის, თქმული სამეფოსა ქალაქსა ტფილისის, ეკლესიასა შინა კათოლიკესა ყოვლად წმიდისა ღვთისმშობლის მიცვალებისა, არხიმანდრიტისა და თელავის სემინარიის რექტორის გაიოსის მიერ“. როგორც ამ სათაურიდან ჩანს, გაიოზის სიტყვა თქმულა საზეიმო შეკრებაზე, გეორგიევსკის ხელშეკრულების გაფორმებასთან დაკავშირებით.

ორატორი სიტყვას იწყებს არსებული დროის, მომხდარი შემთხვევისა და უზენაესი პირების ეკატერინესა და ერეკლეს დიდე-

1 ნ. კანდელაკი, ქართული მკვებრმეტყველება, გვ. 194-205.

2 „დროშა“, 1959, № 5, 10.

3 იქვე.

ბით. შემდეგ ის იშველიებს ბიბლიურ მოტივებს და ოსტატური პარალელებით, ფიგურალური თქმებითა და მოხდენილი ეპითეტებით ხატავს „ბედნიერობითს ქველისმოქმედებას“.

ის ამბობს:

„კაცი ოდეს აღიძვრის ხელყოფად საქმისა რაისამე მყისვე გამოხატავს თვის შორის ვითართამე სასარგებლოთა დასასრულთა, რომლისათვისცა გულსმოდგინე არს სრულყოფად მისა, სიტყვისამებრ საღმრთოსა წერილისა: „ვითარმედ კაცი საქმისა მიმართ კეთილისა განმტკიცებულ“. და შემდგომად სრულყოფისა საქმისა მის ჰგონობს თვის შორის გამოუთქმელსა სიხარულსა, შემეცნებისამებრ ბრძნისა სოლომონისა: „და ვიხილე რამეთუ არს კეთილი, რომელ იხაროს კაცმან ქმნულთა თვისთა ზედა, რომელნიცა იქმნებიან შემდგომად მისა“. რომელისა მართლისამებრ პაზრისა, რათა პატივსცეთ ბედნიერობითსა ამას საქმესა კეთილ მსახურისა მეფისა ჩვენისასა და პატივ ვჰსცეთ, ვითარცა ქველისმოქმედებასა ღვთისა ყოვლისა მპყრობელისასა, რომელმანცა უპყრა ხელი მარჯვენე ცხებულსა თვისსა იმპერატრიცა ეკატერინა ალექსივნასა მპყრობელსა სრულიად რუსეთისასა და წინაძლომითა თვისითა დაუვაჟნა მთანი იგი შეუვალნი კავკასიისანი, და პორფირისა მისისა სიგრილითა დაჰფარა მამული ჩვენი და სკიპტრისა მისისა შარავანდელითა ვანამტკიცა სკიპტრა კეთილმსახურისა მეფისა ჩვენისა. ჰოი, ნიქსა ყოვლად მდიდარსა და ქველისმოქმედებასა მალლისასა დაუღვენელსა!“¹

მადლიერებით აღსავსე ორატორი მხურვალე ლოცვა-კურთხევით გამოხატავს თავის უსაზღვრო აღფრთოვანებას და მეტაფორული ფორმებით ამკობს ისტორიული სინაქდვილის ამსახველ მეტყველებას: „ესე ვითარისა ამის მადლობისა დასაბამად ვჰყოთ ვედრებაჲ საყდრისადმი ღვთისა ყოვლისა მპყრობელისა განგრძელებისათვის ღღეთასა კეთილმსახურისა მეფისა ჩვენისა, ვითარცა მამისა მოღვაწისა, რომელმანცა ძლიერებისა თვისისა სისხლნი წარმოაცალიერნა ოფლითა სიმხნისა შრომისათა უვნებელად დაცვისათვის სამფლობელოსა თვისისა და მარადღღე მიურულებელად სცვი-

¹ „დროშა“, 1959, № 5, 10.

და ერსა თვისა გარემოს მყოფთა მძინვარეთა მტერთაგან, რომე-
ლნიცა ნიადაგ ჰლამოდენ განბძარვასა მისსა“.¹

დასასარულ, ორატორი მიმართავს ერეკლეს და კვლავ არსე-
ბული სინამდვილის ფაქტებით გვისურათებს „საუკუნო მშვიდო-
ბისა და მყუდროების“ ამ დიდი შემოქმედის ოსტორიულ ნაბიჯს:
„და შენ სამღვდელო პირო და მიზეზო ამის ყოვლისა კეთილობი-
საო, რომელმანცა სამეფო შენი შემოზღუდუე უძლეველითა და სო-
ფელსა შინა საკვირველითა რუსეთის ძალითა და პორფირითა რუ-
სეთის საიმპერატოროს ტახტისათა წარგარგნე სკიპტრა მეფობისა
შენისა, რომლითაცა დაამტკიცე საუკუნო მშვიდობა და მყუდრო-
ება ერისა შენისა და მით სრულ ჰყავთ თანამდებობითი იგი შეკ-
რულება, რომლისთვისცა დაგადგინა შენ ღმერთმან თავად ერისა
თვისისა. ამისათვის მადლობადცა მისა უმეტეს ყოველთასა თავი
შენი ათანამდებე და ერისა ამის შენისა მსხვერპლად ქებისად შე-
წირული მადლობაჲ მიართვი ყოვლად მაღალსა რათა შენ მიერისა
ამის განზრახულისა სიმტკიცე უკუნისამდე ეგოს რუსიისა იმპერი-
ისა ერთობასა შინა და აღსარებასა უმაღლესისა ხელმწიფებისა
როსიისა იმპერატორთასა. ამინ!“²

გაიოზ რექტორის სამი სიტყვა — „განჩვეისათვის მეცნიე-
რებისა და უმეცრებისა“, დასიეთოზ ჩერქეზიშვილის მიმართ და
სტუმართა და სემინარიელთა მიმართ, წარმოთქმულია ერთ დღეს,
1782 წლის 28 მაისს, თელავის სემინარიის გახსნის საზეიმო სხდო-
მაზე. აქ სხდომის ოქმი და სხვა წერილობითი პირველწყაროები
თავის დროზე ხელთ ჰქონია ნ. მთვარელიშვილს, რომელსაც ისინი
სამეცნიერო მასალად გამოუყენებია და დაუწერია საისტორიო
ნარკვევი „თელავის სემინარია და პირველი მისი რექტორი გაიოზ
ნაცვლიშვილი“,³ რომელშიც ჩაუერთავს გაიოზ რექტორის სიტყვე-
ბის ტექსტები.

ამ სიტყვების ეს პუბლიკაცია, როგორც ითქვა, ეყრდნობა
პირველწყაროებს. ნ. მთვარელიშვილი წერს: „ყური დაკუვდოთ
ეხლა თვით გაიოზს, თუ როგორ მოხდა... სემინარიის გახსნა თე-

¹ „დროშა“, 1959, № 5, 10.

² იქვე.

³ „ივერია“, 1881, № 8.

ლავში...“¹ ქვემოთ ავტორი ალაპარაკებს გაიოზ რექტორს: „მოქმედება დღესასწაულობითი დაწყებასა ზედა ახლისა სემინარიისა ქალაქსა შინა თელავსა თვესა მაისსა 28, დღესა შაბათსა, წელსა 1782“...² იმავე წყაროდან მოტანილი ამონაწერებით ნ. მთვარელი-შვილი ქვემოთ გვიხატავს აღნიშნული სემინარიის გახსნის საყურადღებო დეტალებს: მრავალრიცხოვან დამსწრეთა წინაშე, საგანგებო ცერემონიის ჩატარების შემდეგ, როცა წაიკითხეს უზენაეს პირთა მიმართევი სემინარიის დირექციისა და მსმენელებისადმი, „...ითქვა სიტყვა კათედრით რექტორის მიერ: „განდიდებისათვის იმისის მეფობის დიდებულობის მზარუნველობისა და მომპირნეობისა ყმათა თვისთა და განრჩევისათვის მეცნიერებისა და უმეცრებისა მადლობისათვის იმისის უწმიდესობისა, ვითარცა მიზეზისა, დამფუძნებელისა და სრულმყოფელისა მეცნიერებითისა სიმრგვლისა“.³ ქვემოთ ნ. მთვარელი-შვილი შენიშნავს: „ურთგო არ იქნება მოვისმინოთ თვით სიტყვაც, რომელიც არის შემდგომი...“ ამის შემდეგ მოთავსებულია გაიოზ რექტორის პირველი სიტყვის ტექსტი.

მეორე სიტყვის ტექსტს წინ უსწრებს ისევ პირველწყაროს ცნობა, რაც გვაუწყებს რომ გაიოზის პირველი სიტყვის შემდეგ გამართულია ურთიერთ გასაუბრება „და შემდგომად ამისა ითქვა სიტყვა თხოვით რექტორის მიერ იმისის მადლის ყოვლად სამღვდელოების ნეკრესის ეპისკოპოსის დოსითეოზ ჩერქესისადმი, რათა, ვითარცა უწარჩინებულესმან პირმან ამას შეკრებულებასა შინა, ინებოს დაწყება ახლისა ამის უწმიდესის საქმისა მიცემითა ღრამმატიკაის საზღვრისა აღხსნისათა მოწაფეთადმი ღრამმატიკაისათა“.⁴ ქვემოთ ნ. მთვარელი-შვილი შენიშნავს: „აი თვით სიტყვა ანუ თხოვნა გაიოზისა ნეკრესის ეპისკოპოსის დოსითეოზისადმი“.⁵ ამის შემდეგ მოთავსებულია გაიოზ რექტორის მეორე სიტყვის ტექსტი.

1 ნ. მთვარელი-შვილი, თელავის სემინარია და პირველი მიაი რექტორი გაიოზ ნაცელი-შვილი, „ივერია“ 1881, № 8, გვ. 98.

2 იქვე, გვ. 100.

3 იქვე.

4 იქვე, გვ. 110-111.

5 იქვე, გვ. 111.

მესამე სიტყვის ტექსტსაც წინ უძღვის ამონაწერი პირველწყაროდან. აქ ჩამოთვლილია საზეიმო სხდომის დღის წესრიგის რამდენიმე აქტი და, დასასრულ, ნათქვამია: „ამისა შემდგომად ითქვა სიტყვა რექტორის მიერვე მუნ შემოკრებულთა ერთადმი და სემინარისტადმი „განდიდებისათვის ამის უსამღვდელოესისა საქმისა და მას შინა გულ-მოდგინებისათვის“.1 კვემთ ნ. მთვარელიშვილი შენიშნავს: „აი თვით ნამდვილი გაიოზის სიტყვაც“. ამის შემდეგ მოთავსებულია გაიოზ რექტორის მესამე სიტყვის ტექსტი.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, სამივე სიტყვა წარმოთქმულია თელავის სემინარიის გახსნის საზეიმო სხდომაზე. ამას გვიჩვენებს ნ. მთვარელიშვილის მიერ დამოწმებული პირველწყაროს საერთო შინაარსი, მისი ცალკეული ადგილები და, რაც მთავარია, თვით სიტყვები, რომლებშიც, მაგალითად, ნათქვამია: „ხოლო უფროს ყოველთასა ვითხოვოთ ღვთისაგან, ვითარცა მეუფეთასა, რათა წარმართებულ ჰყოს სათნოდ თვისად დაწყება უსამღვდელოესისა ამის საქმისა“2 (პირველი სიტყვა); „...გარდამოვლინებად სულსა მას სიბრძნისასა ახალნერგთა ამით ზედა ყრმათა, რომელთაცა ინება ახლად დასხმა და სემინარიისა ამას შინა აღვილსა ამას აღრიდგან ბედნიერებითა სწავლულებისათა მდიდარ ქმნისა“3 (მეორე სიტყვა); „ოჰ, თუ ვითარისა სიხარულითა გმართებთ ხედვად... ამის აღვილისა, რომელსაცა შინა... სათნოდ კაცთა აღიზრდებიან შვილნი და შვილისშვილნი თქვენნი და მომავალნი ნათესავნი“4 (მესამე სიტყვა).

ამრიგად, გაიოზ რექტორის ეს სიტყვები წარმოთქმულია თელავის სემინარიის გახსნასთან დაკავშირებით.

ერთი წლის შემდეგ, თელაველ სემინარიელთა საჯარო პაექრობაზე, გაიოზ რექტორს კვლავ წარმოუთქვამს სიტყვა. რომელიც სემინარიის გახსნისას ნათქვამი სიტყვების მსგავსად აუგია. ამ სიტყვას, უკეთ მოხსენებას, ოთხი ნაწილი გააჩნია: 1. შესავალი, 2. გრამატიკის შესახებ, 3. მიმართვა მაღალი სასულიერო პირისადმი, და 4. მიმართვა სტუმრებისა და სემინარიელებისადმი. ეს ნაწილ-

1 ნ. მთვარელიშვილი, დაახლებული ნაშრომი, გვ. 113.

2 ნ. კანდელაკი, ქართული მკვლევარებზე, გვ. 200.

3 იქვე, გვ. 201.

4 იქვე, გვ. 202.

ბი ერთმანეთთან უშუალო კავშირშია, მაგრამ თემატური სხვაობის მიხედვით ხერხდება მათი განცალკევება.

მათ შორის პირველი, რომელიც ერთგვარ შესავალს წარმოადგენს და მეფე ერეკლეს, ანტონ კათალიკოსისა და გიორგი ბატონიშვილის ხოტბას შეიცავს, ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში აღიარებულია ორატორული ხელოვნების ნიმუშად.¹

გაიოზ რექტორის მოხსენება მოთავსებულია ხელნაწერში, რომელიც 1792 წელს გადაუწერია დავით რექტორს. ნუსხის ბოლო პინაწერში ნათქვამია: „აღექსის ძე, თელავის ქალაქის სემინარიის რექტორი, დავით, ივლისს თვესა, რიცხვსა 18, წელსა ქრისტეს აქეთ 1792“.²

ამ ხელნაწერის წინათქმაში, რომელიც ეკუთვნის დავით რექტორს, ვკითხულობთ: „წელსა 1783, მაისს 28 დღესა, უამსა 3, იქმნა შემოკრება აქაურთა ჩინებულთა სამღვდელთა და საეროთა უფალთა სემინარიად და შემღვთმად... ითქვა სიტყვა კათედრით რექტორისა მიერ განდიდებისათვის და ვითარებისა იმისის მეფობის დიდებულების საქმეთა და მოკლედ ცხად ყოფისათვის საღრამატიკოთა ჰაზრთა სარგებლობისა... შემღვთმად ითქვა სიტყვა მადლობისა რექტორის მიერ იმისის მადლის ყოვლად სამღვდელოების ნეკრესის ეპისკოპოსის დოსითეოსის ჩერქეზისადმი და კვალად მუნ შემოკრებულთა უფალთადმი და სემინარისტთადმი“.³

აქ ცალკეული სიტყვების სახით ჩამოთვლილია გაიოზ რექტორის მოხსენების ნაწილები. მათი წარმოთქმა მომხდარა თელავის სემინარიის გახსნის წლისთავზე, სემინარიელთა საჯარო პაექრობის დროს. ასეთი სახის პაექრობა-დისპუტი, როგორც მსმენელთა გამოცდის თავისებური მეთოდი, დროგამოშვებით ეწყობოდა რუსულ-სლავურ სასულიერო სასწავლებლებში, რომელთა გეგმის მიხედვით იყო აგებული თბილისისა და თელავის ფილოსოფიური სემინარიები. ერთი ასეთი საჯარო გამოცდა, რომლის დოკუმენტები მოღწეულია ჩვენამდე, ჩაუტარებიათ ქ. თელავში 1783 წლის 28 მაისს. ამ სადღესასწაულო აქტის აღწერილობა თელავის სემინ-

1 ა. ბარამიძე, საჯარო პაექრობა თელავის სემინარიაში, სწავლა-აღზრდის ისტორია საქართველოში, ტფ., 1937, გვ. 52.

2 ხელნაწერი H — 2291.

3 იქვე.

ნარიის ისტორიის მეტად საყურადღებო ფურცელია, ამ ფურცელზე საისტორიო პირველწყაროს სახით აღბეჭდილია გაიოზ რექტორის მოხსენება.

ქვემოთ წარმოდგენილია გაიოზის ორატორული შემოქმედების ანალიზი.

გაიოზ რექტორი ფლობს საკმაოდ მდიდარ და გამართულ მეტყველებას, რომლის მრავალფეროვანი ლექსიკური საუნჯე მწყობრი სახით გადმოსცემს ორატორის სათქმელს. ლალი სიღინჩითა და მედიდური რხევით მოედინება აქ მტკიცედ შეკრული და მოხდენილად აგებული ზეპირი სიტყვა. მისი სადა, მაგრამ საკმარისად მოკაზმული სახე თავისუფლად და ხალვათად გამოხატავს მთქმელის აზრებს და მთლიანად იუფლებს მსმენელის ცნობიერებას. იშვიათად, აქა-იქ ურთავს ორატორი სიტყვაში რიტორიკულ ფიგურებს და მათი მეშვეობით შთამაგონებელი ხალისი და მხნეობა შეაქვს მსმენელთა აღქმის პროცესში.

ორატორი არ ცდილობს სტილის შელამაზებას, მისი სიტყვა ხშირად მოუქნელია, ზოგჯერ გაუზრანდავიც, მაგრამ ამ გზით გამოთქმული აზრი ყოველთვის ნათელი და გასაგებია. გაიოზ რექტორის მეტყველების ფორმა წარმატებით ასრულებს თავის ძირითად ფუნქციას აზრის გაგებინებას, იგი შორსაა თავისთავადი დანიშნულებიდან და მხოლოდ მისაწვდომი შინაარსის მეშვეობით ამყარებს მტკიცე კონტაქტს მეტყველსა და მსმენელს შორის. ორატორის ენობრივ საგანძურში შენიშნული ნატურალიზმი, შეუფერავი სტილით მეტყველების ტენდენცია, ერთგვარ სიმძიმეს სძენს გამოთქმის ხელოვნებას და ასუსტებს ესთეტიკურ მზარეს, მაგრამ ვერ ამცირებს აზრის სიმკვეთრესა და მისი ზეგავლენის ძალას.

გაიოზ რექტორის სამოქალაქო შინაარსი ორატორული ძეგლებს აერთიანებს სასკოლო განათლების დამკვიდრებისა და გავრცელებისათვის ბრძოლის იდეა. ამ სახუკვარი იდეით შთაგონებული ორატორი სიტყვითა და საქმით გამოხატავს თავის უსაზღვრო ერთგულებას, სიყვარულსა და თავდადებას ქვეყნის წინაშე. მისი ყოველი სიტყვა გაედენთილია საერთო საქმისათვის ფიქრითა და ზრუნვით, ყველგან საქვეყნო საკითხი დგას, საყოველთაო აზრი გაისმის და ეროვნული საქმე კეთდება. აქ ლაპარაკია მეცნიერებასა და უმეცრებაზე, შრომასა და მკონარეობაზე, სრულყოფილება-

სა და მანკიერებაზე, კეთილდღეობასა და ძნელბედობაზე. ეს ყველაფერი არსებითად დანახულია რელიგიური მორალის შუქით, მაგრამ ნაჩვენებია განსაზღვრული პოზიტიური მხრივაც, რეალური ვითარების მიხედვით და კონკრეტულ ისტორიულ საფუძველზე.

გაიოზ რექტორის საერო შინაარსის საჯარო სიტყვებიდან უფრო საყურადღებოა „განრჩევისათვის მეცნიერებისა და უმეცრებისა“, მაგრამ სხვა სიტყვებზე თავიანთი ძირითადი თემებითა და ხერხებით მასვე უკავშირდებიან და მისივე იდეურ მოტივებს გამოხატავენ. ამრიგად, ისინი ქმნიან ერთ თემატიკურ ციკლს და ამით იძლევიან ერთად განხილვის საფუძველს.

ამ საფუძველზე განხილება აქ გაიოზ რექტორის ორატორული შემოქმედება.

გაიოზის მხატვრული აზროვნების ერთ ოსტატურ ხერხს წარმოადგენს სიტყვიერი თვალსაჩინოება. ამ გზით ორატორი ქმნის კონკრეტულ სურათებს, რომელთა შინაარსი ხილულ სახეს აძლევს განყენებულ მოვლენებს. ასე მაგალითად, „მეცნიერებისა და უმეცრების განრჩევისათვის“ ის გვიხატავს მცოდნისა და უმეცარის სიტყვიერ სურათებს და მათ შორის არსებული სხვაობის მიხედვით თვალსაჩინოდ გვიჩვენებს მცოდნის შეუღარებელ უპირატესობას.

აი, უმეცრის სურათი:

„უმეცარი, ე. ი. არ მეცნიერი თავისა თვისისა დასაბამისა და დასასრულისა, ჰგონებს თავსა თვისსა ეგრეთ ვითარცა პირუტყვთა და ესრეთ იმია ოდენ მოსწრაფე არს ქმნად რაიცა მოეწონების საგრძობელთა მისთა; შერაცხს მას სასარგებლოდ, რაიცა დაატკობს უაღვიროსა გულის-თქმასა მისსა, გამოეძიებს მას და შეუდგების, რაიცა აღუთქვამს მას განუძლომელსა წყურვილსა სიმდიდრისა და ვეცხლის-მოყვარეობისასა, რომლითაც მწყურვალედ სეამს სისხლსა ძმისასა უტკბილეს ზეციერისა ნექტარისა; სიცრუე შეურაცხიეს უფროს ქეშმარიტებისა, მოტყუება — უფროს პატიოსნებისა და უპატიოება — უფროს სასუფეველის დიდებისა, ოლონდ მიიღოს სიმდიდრე არა — მგამელი, რომლითაცა იყოს“.¹

აი, მცოდნის სურათი:

¹ ნ. კანდელაკი, ქართული მკვებრმეტყველება, გვ. 196.

„მეცნიერისა თანა არა არს მტაცებლობა და შორს არს მის-
გან უბრალო განმბნეველობა, ვინათგან მეცნიერება აჩვენებს მას,
თუ რაი არს კეთილი და ანუ ბოროტი, პატიოსნება და უპატიო-
ება. ვერ დავსმობს, რათა უპატიოება უკეთეს შერაცხოს პატიოსნე-
ბისაგან და ბოროტი კეთილისაგან, და ამისათვის ყოველსა ნივთსა
ხმარებულ ჰყოფს კეთილად და ყოველსა საქმესა სარგებლად თვის-
სა და ქვეყანას წინდსა მეუღლეობისასა დაიცავს წმიდად. შვილ-
თა აღზრდის კეთილად, მონათა დაიმორჩილებს კმაითა წყალობი-
თა და შერისხვითა და ამის მიერ ჰყოფს სახლსა თვისსა, ვითარცა
ქვეყნიერსა რომელსამე სამოთხესა“.¹

გაიოზ რექტორის ხელოვნებისათვის დამახასიათებელია არა
ერთსახოვანი და განუჩრეველი სტილი, არამედ მრავალფეროვანი
და განსხვავებული სტილისტური ფორმები, რომელთა კონტრას-
ტული ნაკადები გაერთიანებულია ერთ დინებაში. ეს კონტრასტე-
ბი ქმნიან სიტყვის უსწორმასწორო გარეგნობას, რომლის ფონზე
სხვადასხვა სახის ეპიზოდები გამოიყოფა. მათ შორის არსებული
სხვაობა მეტნაკლებად გამართულ სახეს აძლევს სიტყვის ამა თუ
იმ ნაწილს. ზოგიერთი მათგანი ამ გზით იძენს საკუთარი ფორმით
გამორჩეულ იერს.

აი მაგალითად, ლამაზი ფორმით გამორჩეული ნაწილი:

„ვხედავ და გვესმის, თუ ვითარსა შინა განვრცელებასა და თუ
ვითარსა შინა სიმრავლესა განთესილ არის სიბრძნე, რომელსა
ვერცა სიშორე ადგილთა, ვერცა სხვაობა ქვეყნისა და ჰერთა შემდ-
ლებელ არს შეცვალებად მის მიერისა გარდამოსხმულისა ბედნიე-
რობისა მიმღებელთა ზედა მისთა, არამედ ნიადაგ ღორძილობს, ნი-
ადაგ ყვავილოვნებს და ნიადაგ ერთებრსა სურნელებასა განჰფენს
ყოველთაგან, ვითარცა დასავლეთსა შინა, ეგრეთვე აღმოსავლეთსა,
ვითარცა ჩრდილოეთსა, ეგრეთვე სამხრეთისა კერძოთა შინა და
ამისათვის ყოველნი სიხარულით ისმენენ სახელსა სიბრძნისასა და
ამისათვის ყოველნი ბედნიერობად ჰრაცხვენ თვის ზედა შესქენათა
ამის ყოველად ძვირფასის გვაროვნებისასა“.²

აი მაგალითად, ექსპრესიული ფორმით გამორჩეული ნაწი-
ლი:

¹ ნ. კან დე ლაკი, ქართული მკერემეტყველება, გვ. 197.

² იქვე, გვ. 194-195.

„იქადის ჰრომი აგვისტოს კეისრითა, იქადის გალლია ლუდოვიკ მეთათხმეტითა, იქადის როსსია პეტრე დიდითა, რომელთაცა დააფუძნეს სამფლობელოსა თვისა სწავლანი სასიბრძნონი; კვალად იქადის მაკედონია და ყოველი ელლადა ალექსანდრე დიდითა, რომელმანცა უძლეველითა მით სიმბნითა თვისითა მოიფრინა პირი ყოვლისა ქვეყნისა და ვითარცა არწივმან შემოუკრიბა სკიპტრასა თვისსა ყოველი ერი მორჩილებად; და უფროსილა ვჰსთქვა: კვალად იქადის ყოველი ქრისტე-შემოსილი ერი კონსტანტინე დიდითა, მოციქულთ შესწორებულთა მეფითა, რომლისაცა კეთილმსახურებითა ყვავილოვნებს ყოველი ქრისტეს მოსახელე ერი“.¹

გაიოზ რექტორის ზეპირი მეტყველების მხატვრულ უღერას ხელს უწყობენ რიტორიკული შეკითხვები, სინონიმები და განმეორებანი. მათი დროული და ოსტატური გამოყენებით ორატორი აძლიერებს სიტყვის გამომეტყველებას და ლამაზი განცდის წყაროდ აქცევს ზეპირ შემოქმედებას.

აი, რიტორიკული შეკითხვების ნიმუში:

„და ესრეთ სიბრძნითა და მეცნიერებითა კრება-ქმნილსა გონებასა ვითარი ექმნების პატივის-ცემა ღვთისადმი? ვითარი სარწმუნოება? ვითარი მსახურება? ვითარი სჯულისა მისისა მორჩილება?“²

აი, რიტორიკული სინონიმების ნიმუში:

„...ქვეყანასა შინა არს მშვიდობა, მყუდროება, განსვენება, უხვება და ყოველი ბედნიერება“.³

აი, რიტორიკულ განმეორებათა ნიმუში:

„იქადის ჰრომი აგვისტოს კეისარითა, იქადის გალლია ლუდოვიკ მეთათხმეტითა, იქადის როსსია პეტრე დიდითა“.⁴

გაიოზ რექტორის მკვერმეტყველებისათვის ნიშანდობლივია ფიგურალური გამოთქმები, რომლებიც უმთავრესად მეტაფორული შედარების პრინციპს ეყრდნობაან. მათ დროდადრო საღი მხატვრული ფერები და მიზნიდველი გარეგნული სიახლე შეაქვთ სი-

1 ნ. კანდელაკი, ქართული მკვერმეტყველება, გვ. 203.

2 იქვე, გვ. 196.

3 იქვე, გვ. 199.

4 იქვე, გვ. 203.

ტყვაში. ისინი ამშვენებენ მეტყველების სტილს და ხატოვანი კაზ-
მულობით იპყრობენ მსმენელის ყურადღებას.

ასეთი ფიგურალური გამოთქმებია:

„...დაასხა ვენახი ესე სიბრძნისა და მისწვადნა რქანი მისნი
ვიღრე კიდედმდე მშშულისა ჩვენისა, რომლისაცა საგრილსა რტო-
თასა ჰზრდის შვილთა თქვენთა ესრეთ ვითარცა ჰხედავთ, რათა
დამსხმელსა და მომსთვლებსა ერთბაშად უხაროდის.“¹

ან:

„განმხდით კეთილობასა ამას შინა თქვენსა, რომელსაცა
ჰგრძნობთ თვით თავთა შორის თქვენთა, განჰსკიმეთ მკლავი გო-
ნებისა თქვენისა მოუმედგრებელად აღთქმისათვის სიბრძნისა, აელი-
ნეთ ნავი პელეგოსა შინა მეცნიერებისასა საჭითა სულისა წმიდისათა
და მიიწიენით ლიმენისადმი სიბრძნისა ღმრთისა“...²

ამრიგად, გაიოზ რექტორის მკვერმეტყველება თავისი ღრმად
საქმიანი შინაარსითა და მაღალი იდეური დანიშნულებით ჩვენი
ეროვნული ზეპირი მეტყველების სასიქადულო განძს წარმოად-
გენს.

¹ ნ. კ ა ნ დ ე ლ ა კ ი, ქართული მკვერმეტყველება, გვ. 205.

² ი ქ ე ე.

სოლომონ ლიონიძე

გამოჩენილი სახელმწიფო მოღვაწე სოლომონ ლიონიძე (1754—1811) XVIII საუკუნის ქართველთა შორის ცნობილია თავისი დიდი და მრავალმხრივი დამსახურებით. ის ერეკლე მეორის სამეფო კარის ფხიზელი დიპლომატი. გავლენიანი მრჩეველი და ერთგული მოამბგეა. საქართველოს მართვისა და გამგეობის სათავეში მას ექირა მსაჯულისა და მდივნის მაღალი თანამდებობანი. თანამედროვეთა შორის ის გამოირჩეოდა გამჭრიახი გონებით, ფართო ვანათლებითა და პატრიოტული სულისკვეთებით — მან სახელი გაითქვა ჭკუით, ცოდნით, გმირობითა და მჭევრმეტყველებით.

საკუთარი სიტყვითა და საქმით უკვდავყოფილი ს. ლიონიძე დიდებისა და მაღლიერების სხივით შემოსა ახალი ღრის დიდმა გენიოსმა ნ. ბარათაშვილმა. მისი პოემა „ბედი ქართლისა“ გვიხატავს ბრძენი კარისკაცის წარუშლელ სურათს:

თან ახლდა მეფეს თავის მსაჯული,
ნიჰთა კეთილთა უხვად მორკმული.
ვის არა გახსოვთ სოლომონ ქველი,
მეფის შინაყმა, ყმათ საყვარელი!

სოლომონ ლიონიძე დიდი ქართველი მჭევრმეტყველია. მისი ორატორული ხელოვნება ჩვენი კლასიკური მჭევრმეტყველების უმაღლესი საფეხურია, ადრინდელი და ახალი ცოცხალი სიტყვის, გარდამავალი ზღვარის ისტორიული მოვლენაა. ს. ლიონიძე ძველი ქართული მჭევრმეტყველების უკანასკნელი და, ამასთანავე, უდიდესი წარმომადგენელია, რომელმაც სათავე დაუდო და სარბიელი გადაუშალა ახალ ეროვნულ ორატორულ შემოქმედებას.

ს. ლიონიძის მჭევრმეტყველება გამოირჩევა თავისი ღრმა რღეურობით, ზეგავლენის დიდი ძალითა და შესრულების მაღალი

ოსტატობით. მისი ზეპირი მეტყველების კეთილხმოვანი ელერა უბადლოა ქართული მხატვრული სიტყვის სარბიელზე და იშვიათია თვით მსოფლიო მკვევრმეტყველების ისტორიაში. სახელოვანი ოქროპირის შემოქმედება ისტორიულად შეპირობებულია ძველი ქართული ხალხური და კლასიკური ზეპირმეტყველებით, ანტიკური — ბერძნულ-რომაული ორატორული ხელოვნებით, ადრინდელი ბიზანტიური ქრისტიანული მქადაგებლობითა და შუა საუკუნეების მსოფლიო მკვევრმეტყველებით.

სოლომონ ლიონიძე დაიბადა 1754 წელს. მისი სიყრმის მშობლიური კუთხე კახეთია. ის შიდა კახეთის ლიონიძეთა შთამომავალია სოფელ კონდოლიდან.¹

სოლომონი იყო შვილი თელავის კარის დეკანოზის ანდრია ლიონიძისა. მაღალი სასულიერო მოვალეობის გამო ანდრია მეფის ახლობელი და სასახლის წარჩინებული პირი უნდა ყოფილიყო.²

ს. ლიონიძეს განათლება მიუღია თელავის სამეფო კარის სკოლაში. აქ მას შეეძლო მოესმინა ცნობილ ქართველ სასულიერო პირთა და მეცნიერთა ლექცია-ქადაგებანი და წაეციოხა მეფის ბიბლიოთეკაში დაცული იშვიათი წიგნები და ხელნაწერები. აქვე შეეძლო მას შეესწავლა რუსული, სომხური, სპარსული და თურქული ენები, რომელთა ცოდნას იჩენდა და იყენებდა ის თავისი პოლიტიკური მოღვაწეობის ფართო სარბიელზე.³

ერეკლეს ახლობელ ადამიანთა და სახელმწიფოს უზენაეს მმართველთა შორის ს. ლიონიძეს დიდხანს ეჭირა მეტად საპატიო ადგილი. იგი XVIII საუკუნის მეორე ნახევრისა და XIX საუკუნის დამდეგის საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური და კულტურული ცხოვრების აქტიური მონაწილეა.

ს. ლიონიძე იბრძოდა საქართველოს გაერთიანებისათვის, მონაწილეობდა ჩვენი სამეფოების საშინაო და საგარეო საქმეებში, ზრუნავდა ქართველი ხალხის ეკონომიური და სამხედრო ძლიერებისათვის და ხელს უწყობდა ჩვენი ეროვნული კულტურის აყვავებას.

¹ ზ. ქიქინაძე, სოლომონ ლიონიძე, ტფ. 1910, გვ. 6.

² ხელნაწერი H — 610.

³ Н. Д у б р о в и н, Закавказье от 1803—1806 года, Петербург, 1866, стр. 177—178.

ს. ლიონიძის უშუალო მონაწილეობით შემზადდა, გაფორმდა და ძალაში შევიდა 1783 წლის ცნობილი ხელშეკრულება საქართველოსა და რუსეთს შორის — „მეგობრობითი პირობა“, რომლის ძალით ქართლ-კახეთი შევიდა რუსეთის მფარველობაში და საფუძველი ჩაეყარა რუს და ქართველ ხალხთა ისტორიულ გაერთიანებას.

1790 წელს ს. ლიონიძის აქტიური ჩარევით დაისვა და დამუშავდა საკითხი საქართველოს დაქსაქსული სამეფო-სამთავროების შეკავშირება-შეერთებისა და დაიდო უზენაეს ხელისუფალთა საკავშირო ხელშეკრულება.¹

ს. ლიონიძის პირადი ხელმძღვანელობით შესრულდა ჩვენში ბევრი ისტორიული მნიშვნელობის სახელმწიფო მისია დიპლომატიური მოლაპარაკება, სადარბაზო თათბირი ბჭობა-კამათი და გამორჩევა.

ამ საქმეებით სახელგანთქმული ქართველი სახელმწიფო მოღვაწე, მწიგნობარი და ტრიბუნი ს. ლიონიძე თანამედროვეთა შორის დიდი სახელითა და პატივით სარგებლობდა. ამას გვაუწყებს ჩვენამდე მოღწეული ბევრი საისტორიო წყარო. მათ შორის განსაკუთრებით საყურადღებოა იოანე ბატონიშვილის „კალმასობა“, სადაც ნათქვამია: „ესე იყო გონებამახვილი, წერილთა შინა გამოცდილი, სიტყვა-მარჯვე და საქმისა წერათა შინაცა კარგი“.² ინტერესმოკლებული არ არის, აგრეთვე, პლატონ იოსელიანის გვიანდელი ცნობა, რომლის მიხედვით ს. ლიონიძე იყო „მაღალის გონების კაცი, ერთგული ქვეყანისა, დიდი მრჩეველი და უცდომელად შემშვეცნებელი საქმისა“.³

წარჩინებული კარისკაცის დიდი წარმატება მეფის ირგვლივ შემოკრებილ ფეოდალთა წრეში ჯერ ფარული შერით აღინიშნა და შემდეგ გამჟღავნებული შულლითა და მტრობით. ამ მტრობის შედეგად, როგორც ცნობილია, ერეკლესა და ოსლომონს შორის 1796 წელს ჩამოვარდა უთანხმოება, რასაც მოჰყვა მათი გათიშვა.

1 პ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, აკაკი გაწერელის შესავალი წერილთ, რედაქციითა და შენიშვნებით, ტფ., 1936, გვ. 18-23.

2 იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა, II, გვ. 203.

3 პ. იოსელიანი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 255.

ეს გათიშვა არ აღმოჩნდა ხანგრძლივი — მეფემ შეიცნო კარისკაცის სიპართლე, მისი უანგარო ერთგულება და შეირიგა იგი. ამ ფაქტს ჯუღისხმობს ს. ლიონიძე თავის სამგლოვიარო სიტყვაში ერეკლეს მიმართ, როცა ლაპარაკობს: „იმისი ტკბილი ბატონყმობა ვიტირო, თუ თავის უნებურად ჩემის შეწუხების შენანება, რომელიც თავისის უმაღლესის კელით მომწერა და სოფელმა აღარ დააცალა“.

ერეკლე მეორის გარდაცვალების (1798) შემდეგ ს. ლიონიძე ერთხანს ისევ ქართლ-კახეთის სახელმწიფო საქმეებისა და პოლიტიკური ცხოვრების უახლოესი მონაწილეა. ის საქართველოს სამეფო კარზე ისევ თვალსაჩინო და გავლენიან მოღვაწედ მოჩანს. პოლიტიკურ ძალთა კიდილის არენაზე, როცა ბაგრატიონთა დინასტიის შიგნით გაჩნდა შეურიგებელი დაჯგუფებანი, ს. ლიონიძე ქვრივი დედოფლის მომხრეთა შორის აღმოჩნდა. დარეჯან დედოფლის ჯგუფის საპირისპიროდ დაირაზმა საქართველოს უკანასკნელი მეფის, გიორგი მეთორმეტის ძის, დავით ბატონიშვილის დაჯგუფება. მოწინააღმდეგეთა შორის ჯერ ფარული და შემდეგ აშკარა ბრძოლა გაჩაღდა. მეფის რუსეთის მაღალი მოხელეები ამ ბრძოლაში დავით ბატონიშვილს თანაუგრძნობდნენ. ასეთ პოლიტიკურ ვითარებაში 1801 წელს ს. ლიონიძე დააპატიმრეს.

საპატიმროდან ს. ლიონიძე წერილით მოაგონებს მთავარმართებელ კნორინგს იმ დამსახურებას, რაც მას უმაღლესი კარის წინაშე მიუძღოდა საქართველოს რუსეთთან შეერთების საქმეში, კვლავინდებურად ერთგულ საქსახურს პპირდება და მოითხოვს განთავისუფლებას.¹ ს. ლიონიძის ერთგულ ცდასა და გავლენიან პირთა ჩარევას, როგორც ეტყობა, გაუქრია და ის პატიმრობიდან გაუთავისუფლებიათ.

1802 წლიდან ს. ლიონიძეს იმერეთში ვახედავთ. აქ სოლომონ მეორის სამეფო კარზე ის დიდი პატივით იქნა მიღებული. იმერეთის მეფემ ს. ლიონიძეს შეუენარჩუნა მაღალი თანამდებობანი და უბოძა ადგილ-მამულები იმერეთსა და რაქაში — კაცხის, მინდასა და ბარაკონის მიდამოებში.

1803 წელს იმერეთის მეფე აძლევს ს. ლიონიძეს ელჩის რწმუ-

¹ Акты, собранные кавказской археографической комиссией, под редакцией Ад. Берже, I, Тифлис, 1862, стр. 323.

ნებას და დიპლომატიური მისიით მიავლენს რუსეთში, ალექსანდრე პირველის კარზე. მეფის სურვილს შეადგენდა იმერეთის რუსეთთან შეერთება, მაგრამ ისე, რომ ტახტი შეენარჩუნებინა. ამ სურვილს იზიარებდა ს. ლიონიძეც. მეფის ელჩი იმპერატორმა თუმცა პატივისცემით მიიღო, მაგრამ უპასუხოდ გამოისტუმრა. ამის მიზეზს წარმოადგენდა მეფისა და მისი ელჩის პირადი მტრების ფარული მონაწილეობა სახელმწიფო საქმეებში.

1804 წელს ს. ლიონიძე პეტერბურგიდან ბრუნდება იმერეთში და ერთხანს კვლავ სამეფო საქმეებს ასრულებს. 1810 წელს, იმერეთის რუსეთთან შეერთებისა და სოლომონ მეორის თურქეთში გაქცევის შემდეგ, ლიონიძე მეფის კვალს გაჰყვა და ქ. ახალციხეს გადაიხვეწა.

აქ უცხოობასა და სიმარტოვეში გაატარა დიდმა ორატორმა თავისი უკანასკნელი დღეები.

ის გარდაიცვალა 1811 წელს.

ს. ლიონიძე ქართული საელჩო და სამგლოვიარო მკვერმეტყველების უდიდესი წარმომადგენელია. მაგრამ მისი ორატორული ძეგლების შინაარსი საგრძნობლად შორდება ხსენებული დარგების ფარგლებს და სხვა ხასიათის მოტივებსაც შეიცავს. მათ შორის უმთავრესი მოტივი სადარბაზო ხასიათისაა. ამასთან, სოლომონი სამოსამართლო ზეპირი სიტყვის ოსტატიც უნდა ყოფილიყო, რაზედაც მისი მალალი თანამდებობანი მიუთითებენ. ამრიგად, ს. ლიონიძე საელჩო სამგლოვიარო, სადარბაზო და სამოსამართლო მკვერმეტყველების წარმომადგენლად უნდა მივიჩნიოთ. მაგრამ აქედან გამომდინარე მოსალოდნელი სისრულითა და მრავალფეროვნებით არ შენახულა, სამწუხაროდ, მისი შემოქმედებითი მემკვიდრეობა.

ჩვენამდე მოღწეულია ს. ლიონიძის სამი ორატორული ძეგლი — ორი საელჩო და ერთი სამგლოვიარო ქმნილება: სამილოცვო წერილი პავლე პირველისადმი¹ (1796), მოთქმით ტირილი საქართველოს მეფის ღერკულეს ნეტარების ღირსისა² (1798) და შესხმა ალექსანდრე პირველისა³ (1804). მათ შორის პირველი და მესამე

¹ ხელნაწერი H — 2528.

² ნ. კ ა ნ დ ე ლ ა კ ი, ქართული მკვერმეტყველება, გვ. 242-246.

³ ხელნაწერი H — 3011.

საელჩო მჭევრმეტყველების ძეგლებია, მეორე — სამგლოვიარო ორატორული ხელოვნების ნაწარმოებია.

მათი კრიტიკული ანალიზი წარმოდგენილია ქვემოთ.

ს. ლიონიძის ეპისტოლარული საელჩო მჭევრმეტყველების საუცხოო ნიმუშია „მიმართვა პავლე პირველისადმი“, რომელშიც ერთმანეთის საპირისპირო სამგლოვიარო და სადღესასწაულო, სიუჟეტური მოტივების იდეური მთლიანობაა დაკული და გამოხატული. ხსენებული მიმართვა აერთიანებს სამძიმარს, ეკატერინე მეორის გარდაცვალების გამო, და მილოცვას, პავლე პირველის გამეფებასთან დაკავშირებით. ჭერ გამოთქმულია სამძიმარი, შემდეგ — მილოცვა. მათ შორის ერთგვარი გარდამავალი წიაღსვლაა, რომელიც ოსტატურად აკავშირებს დედოფლის სიკვდილით გამოწვეულ მწუხარებასა და უფლისწულის გამეფებით გამოწვეულ სიხარულს.

სამძიმარი ასეა გამოთქმული:

„საუკუნემან ამან სახსოვრად საგლოველმან, სიტყვიერთ ბუნებათა დიდებისა მის კელმწიფისა დიდისა ქვეყანისაგან წიაღთა ზეცისათა მესაუნჯემან, დიდისა იმპერატრიცა ეკატერინისაგან უბედნიერესითა ყვაელოვნებითა დატკობილმან როსიისა ვრცელმან იმპერიამან მოჰფინა ცისქვეშეთა ნისლი მწუხარებისა: ვინათგან ღმერთ-მთავრობითითა განჩინებითა დოღმან ეკატერინა განავრცელა სტუმრობა სამლო, და ელითა ანღელათათა წარვიგრაგნა სამლოთო იგი ცა სიტყვიერი, რომელიცა ოთხ-კერძო ქვეყანასა ზედა ქუხდა ძლიერებით.

სამლოთსა დადუმებისათვის უდიდებულესობისა მხსისა სახსოვრად საუკუნოდ იგლოვს ქვეყანა, ვინათგან სადღესასწაულო იგი თავდგმულება ქრისტეანეთა, ჩრდილოით კერძო თხეჟსა ზედა სიონისასა მადლეებელი ბუნებათა მზე იგი დამიანთა. მოაკლდა თვალთაგან მედღესასწაულეთა ძეთა თვისთა კელმწიფე თვითმპყრობელი და დედა საზოგადო.“¹

გარდამავალი წიაღსვლა ასეა გამოხატული:

„იხარებს ეკლესიაცა, ვინათგან აღვისტებრთა კელმწიფეთაგან პატრისაცემელისა დიდისა როსიისა უმაღლესისა ტახტისაგან კათოლიკე ეკლესიამან განუშხადა ამბორი თვისი ალაბასტრსა სავესესა,

მირონითა მით ცხებულისა დიდისა უსამღვდელოესისა გვამისათა, რომლითა ძეთა თანა როსისისათა, ნათესაენი ივერიელნი, მედღესასწაულენი უდიდებულესობისა მისისანი, მიგვეცა ერთბამად საგლოველსა მწუხარებსა, მღალადებელნი ერთკმად: დავაკლდით ერთი ქრისტიანენი უმოწყალესსა კელმწიფესა და საზოგადოსა დედასა!¹

მილოცვა ასეა გამოთქმული:

„გარნა დასასრულსა მწუხარებისასა, დააბამად საზოგადოსა მხიარულებისა, დღესასწაულობს ყოველი ივერია, კინათგან განგებამან საბაოთურმან, სიმტკიცედ სჯულთა, დაცვად ეკლესიათა, განვრცელებად იმპერიისა, საუკუნოდ ნეტარების ღირსისა დიდისა იმპერატრიცა ეკატერინას საკელმწიფოთა შრომათა, დაადგა გვირგვინად იმპერატორება უდიდებულესობისა თქვენისა, და საზოგადოსაგან დედისა დაობლებულსა იმპერიასა აღუდგინა მამა მოწყალებისა საზოგადო: რომლისათვისცა უმდაბლესად თაყვანისცემით მიმლოცველნი და მედღესასწაულენი, უმაღლესსა ტახტსა ზედა აღსლვისა უდიდებულესობისა თქვენისანი, შევედრებთ თავსა ჩვენსა მფარველობასა ქვეშე იმპერატორებისა თქვენისა, და მე, უერთგულესისა შონებისა ჩემისა მსხვერპლად სისხლადმდე, შემწირველი, დავშთები ნიადგ უდიდებულესობისა თქვენისა უმოწყალესის კელმწიფისა ჩემისა უმდაბლესად მონად“.²

ს. ლიონიძის ეს სამილოცვა ეპისტოლე, მსგავსად ორატორის სხვა ქმნილებისა, დიდად შორდება ერთი რომელიმე, ამ შემთხვევაში საელჩო დარგის ფარგლებს და მოსაზღვრე სფეროს ორატორულ ძეგლადაც გვევლინება. ის სამჯლოვიარო დარგის ორატორულ ნაწარმოებად შეგვეძლო ჩაგვეთვალა, რადგან ვრცლად გამოთქმულ სამძიმარს შეიცავს, ამასთან მთელი მიმართვის ლაიტმოტივს მილოცვა წარმოადგენს და ამიტომ უფრო სადღესასწაულო მკვერმეტყველებას უახლოვდება.

ს. ლიონიძის „მიმართვა პავლე პირველისადმი“ ქართული ეპისტოლარული ხელოვნების კლასიკური ქმნილებაა, რომლის ძირითადი მოტივები — საზეიმო და სამგლოვიარო — გამოხატულია მათი შესაბამისი მაჟორული და მინორული ტონებით, რომლებიც

¹ ბელნაწერი H — 2528.

² იქვე.

გაერთიანებულია ოდნავ ამალღებული ლამაზი და კეთილხმოვანი რიტორიკული სტილით.

ს. ლიონიძის სიტყვა „მოთქმით ტირილი საქართველოს მეფის ღერკულეს ნეტარების ღირსისა“ შექმნილია ერეკლე მეორის გარდაცვალების გამო და წარმოთქმულია ეროვნული გლოვის დღეებში, მეფის დაკრძალვის დროს, მცხეთაში.

ს. ლიონიძის ენაშეობა, რომლითაც გამოთქმულია ორატორული ზელოვნების ეს იშვიათი ძეგლი, თავიდანვე ღირსეულად დაუფასებიათ და მისგან მიღებული წარუშლელი შთაბეჭდილება საგანგებოდ აღუნიშნავთ. „მოთქმით ტირილი“ ჯერ კიდევ ორატორის თანამედროვეთა შორის გამხდარა ფართოდ ცნობილი და აღიარებული. ამას გვიჩვენებს თეიმურაზ ბატონიშვილის ცნობა, რომელსაც შეიცავს მისი „საქართველოს ისტორია“. აქ ნათქვამია: „თუმცაღა მრავალთა იტირეს გვამი მეფისა შესაბამად, გარნა ორნი მათ შორის აღემატნეს სხვათა: ერთი მდივანი მეფისა სოლომონ მსაჯული, რომელიცა იყო კაცი განსწავლული და პატიოსანი. და მეორე ქვრივი იგი ქიზიყელი, რომელიცა წინარე მოვისხენეთ“.¹

უფრო მოგვიანებით „გლოვისა ესე სიტყვა“, როგორც ორატორული შემოქმედების სანუკვარი განძი, ისტორიკოსმა პლატონ იოსელიანმა მთლიანად მოათავსა თავის ნაშრომში — „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“ და გაგვიზიარა შემდეგი: „მეფემან გიორგი... თვით ინება ქონვა მისი და აექსონსა მისსა სოლომონ ლიონიძეს უბოძა საკაბე მალღისა და საახალუხე ფარჩისა“.²

ყოველივე ეს მაუწყებელია იმ უჩვეულო პოპულარობისა, რომლითაც სარგებლობდა ს. ლიონიძის სიტყვა. ის დაცულია მრავალ ხელნაწერში, შენახულია დედნის სახით, ბეჭდურად გამოცემულია თოთხმეტჯერ, სამგზის თარგმნილია რუსულად და გამოყენებულია ბევრ მხატვრულ და მეცნიერულ ნაწარმოებში.³ ს. ლიონიძის ორატორული შემოქმედება დღემდე ინარჩუნებს ცხოველ ინტერესს და ამჟამადაც ქართველ მკითხველთა ფართო წრეების ყურადღების საგანს წარმოადგენს.

1 თეიმურაზ ბატონიშვილი, საქართველოს ისტორია, II, გვ. 107.

2 პ. იოსელიანი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 51.

3 ს. ლიონიძე, სიტყვა თქმული ერეკლე მეორის დაკრძალვაზე, ტექსტოდადგინა. ნარკვევი წაუძღვარა და საძიებლები დაურთო ნიკოლოზ კანდელაკმა, თბილისი, 1957, გვ. 49-54.

ს. ლიონიძის სიტყვა „მოთქმით ტირილი“ ქართული სამგლოვიარო მკვევრმეტყველების უკვდავი ქმნილებაა. ის ღრმა შინაარსისა და ფართო ხასიათის ორატორული ძეგლია, რომელიც თავისი ფორმით ზეპირი სიტყვის კლასიკურ ნიმუშს წარმოადგენს. ეს წინასწარ წერილობით მომზადებული, მსმენელთათვის განკუთვნილი და თავის დროზე ზეპირად წარმოთქმული სიტყვა დიდი სისრულით მოიცავს ქართული ენის ექსპრესიულ ძალას, ლექსიკურ სიმდიდრესა და მხატვრულ ჟღერადობას. ამით აიხსნება ის ძლიერი ემოციური ზემოქმედება, რაც ამ სიტყვის პირველ მსმენელებს განუცდიათ და ის მომხიბლველობაც, რასაც იგი დღემდე ინარჩუნებს. თემის სიცხველე, შინაარსის სიღრმე, წყობის პარმონია და ენის სილამაზე ს. ლიონიძის სიტყვას ანიჭებენ დიდი ზეგავლენის ძალასა და მხატვრულ სრულყოფილებას.

ოდნავ ამაღლებული რიტორიკული ტონი, ბიბლიურ სახეთა საგრძნობი სიჭარბე და რამდენადმე პათეტიკური იერი ვერ არღვევენ სიტყვის ბუნებრივ მთლიანობასა და კეთილზმოვანებას. ხსენებული ნიშნები ერთგვარი ხარკია შუა საუკუნეების მკვევრმეტყველების წინაშე და მისივე შორეული გამოძახილია.

„მოთქმით ტირილის“ ძირითად ნიშნებს კლასიკური უბრალოება განცდით აღსავსე სიმშვიდე და მწყობრი დინება წარმოადგენს. სიტყვა აგებულია ორგანულად დაკავშირებული ნაწილების გეგმაშეზომილი თანმიმდევრობით. ყოველ ნაწილს თავისი თემატური მოტივი გააჩნია; ისინი სიტყვაში იდეური მოტივების სახით ვითარდებიან. ამ უკანასკნელთა ერთიანობით ვლინდება სიტყვის იდეური შინაარსი.

„მოთქმით ტირილის“ უმთავრეს თემას ერეკლე მეფის ღვაწლმოსილება წარმოადგენს. თემის ღერძი, რომლის ირგვლივ გაშლილია მთელი სიტყვა, ტრაგიკული ფაქტი, მეფის სიკვდილის მოვლენაა. სიტყვით იგრძნობა ამ მოვლენის დიდი დრამატიზმი და შექმნილი ვითარების დაძაბული სირთულე. ასეთ გრძნობას ქმნიან ძირითადი აზრის დინება და აქა-იქ ჩართული თემატური შენაკადები.

სიტყვის თემატური მოტივებია: მეფის სიკვდილის შეცხადება, მისი ამაგი, ხასიათი, მასთან და სხვებთან შესიტყვება, საკუთარი და საერთო გოდება, წარსულის მოგონება და სამძიმრის მიმართ

თეები. ამ თემატიკის მხატვრული ასახვით მკვეთრად ნაჩვენებია სიტყვის იდეური მოტივები, რომელთა შორის უმთავრესი პატრიოტიზმია. სამშობლოს სიყვარული და მისადმი ერთგულება, მისთვის ბრძოლა და თავდადება წარმოადგენს „მოთქმით ტირილის“ იდეას.

ს. ლიონიძის სიტყვის ეს იდეური შინაარსი და დედააზრი ავტორის მიერ გამოხატულია მკაფიო მქვერმეტყველური სტილით, კაზმული ფორმით, მდიდარი ენითა და მწყობრი აგებულებით.

დიდი ქართველი ორატორის მქვერმეტყველების ნიშანდობლივი მხარეებია: მტკიცედ შეკრული კომპოზიციური წყობა, ტექსტუალური შინაარსის, იდეური გააზრებისა და სიტყვიერი ფორმის განუკვეთელი ერთიანობა, ფრაზის რიტმული გამართულობა და აზრების ემოციური განცლით გამოხატვა.

სიტყვა იწყება მშვიდი თხრობით, თანდათანობით ღრმავდება ჭერ გაცვრით და მერმე ფართოდ გამოთქმული სევდის გრძნობა, მატულობს მღელვარება, იზრდება გოდება, სიტყვა აღწევს ზეგავლენის მქვერვალს, ერთხანს ინარჩუნებს უკიდურეს ემოციურ ძალას, შემდეგ თანდათან ზომიერად ეშვება ძირს, ისევ მშვიდად იწყებს დინებას და მთავრდება ოდნავ შემალღებული ტონალობით.

აქ მეტყველების სამი სტილისტიკური სახეობა შეინიშნება: მშვიდი, მღელვარე და შემალღებული თხრობა.

მშვიდი თხრობა, მაგალითად, ასე მიმდინარეობს:

„ღღეს ციურთა საკვირველება მოშურნე ექმნა ქვეყნისა საკვირველსა: ცამან მისტაცა ქვეყანასა სიმდიდრე, ძლიერთა — ძალი ბრძენთა — გონიერება, ერთა — გვირგვინი, მკედარმთავართ — სარდლობა და თვითმპყრობელთა — საკელმწიფო ზრდილობა“.¹

მღელვარე თხრობა, მაგალითად, ასე მიმდინარეობს:

„დავაკლდით ერნი ქრისტიანენი მემკვიდრესა პატრონსა და საზოგადოსა მამასა. ძლიერსა და მხნესა მამაკაცსა. ჩვენ ვსტირით, და მეფე ერეკლე: თავი — განმგებელი ერისა, ჭელი — მზრდელი ობოლთა, მკლავი — მომგერებელი მტერთა და გვაში — შრომის-მოყვარე მისი, საფლავში ირღვევა“.²

¹ ნ. კან დ ე ლ ა კ ი, ქართული მქვერმეტყველება, გვ. 242.

² იქვე.

შემალლებული თხრობა, მაგალითად, ასე მიმდინარეობს:

„კელმწიფე მფლობელო, საზოგადოე მამავ, მეფე ირაკლი: ვის მივსცე შენის უმალლესის თავისა და უძლეველის ტანის უზომო ტრფიალება?! ვისს დროშას ვემსახურო?! ვინ შევიყვარო?! ვისთვის მოვკუდე?! ვისთვის ვიცოცხლო შენს უკან სიცოცხლე საზრახავად განმწარებულმან?!“¹

სიტყვის კომპოზიცია ამ სტილისტიკურ სახეთა ბუნებრივი ერთიანობით ხასიათდება.

„მოთქმით ტირილს“ ემოციური მწვერვალი რამდენიმე მძლავრ პათეტიკურ შემალლებას მოიცავს. ერთი მათგანია: „მაგრამ, კელმწიფე, რად გვიხაროდა შენი კელმწიფედ ცხებულება — თუკი სამკდროს ზეთს იცხებდი?! რად გინდოდა საკელმწიფო პორფირი — თუკი დასამიწებელს სუდარს გარს მოიხვევდი? რად გინდოდა განსაგებელი სკიპტრა — თუკი სკიპტრის მპყრობელს კელებს გულზე დაიკრფედი?! რად გინდოდა ქვეყნის მაჩრდილებელი დროშა — თუკი მტერზე გარდასურვილს შენის შიშის ფარდას ახდიდი?! რად გინდოდა საკელმწიფო ტახტი — თუკი დასამიწებელს საფლავს იშენებდი?!“²

ან კიდევ:

„რად აღიდე სახლი უმალლესი — თუკი საუკუნოდ დასცლიდი?! რად მიეც ზიამაყე დედოფლობისა შენს უმალლესს ფერცხალს — თუ ასე დასჩაგრევედი?! რა გაწყინა დედოფლის დარეჯანის დიდებულმა სამშობლომ?! რად მოსტაცე დიდება დადიანის ოჯახს?! რად აღიდე შენს უმალლეს ტახტზე?! თუ აღიდე — რადლა დაამიწე?!“³

პათეტიკურ შემალლებათა შორის ემოციურად დაშვებული გარდამავალი მომენტებია. მაგალითად ასე: „იგლოვდი, ქვეყანავ, რომელიც უძვირფასესითა სპეკალითა ამდიდრებ სიტყვიერთა, გარნა სიმდიდრე გრძნობადთა და საცნაურთა — მეფე ერეკლე — შენს სიღრმეში დაჰფარე!“⁴

ს. ლიონიძის სიტყვაში ტექსტის შინაარსისა და მისი იდეური გააზრების გამოთქმა ყოველთვის უკიდურესად შესაბამისი ფორ-

¹ ნ. კ ა ნ დ ე ლ ა კ ი, ქართული მწვერმეტყველება, გვ. 246.

² ი ქ ვ ე, გვ. 244.

³ ი ქ ვ ე, გვ. 245.

⁴ ი ქ ვ ე, გვ. 244.

მის მეშვეობით ზდება. ყოველი სათქმელის გადმოსაცემად მოძებნილია თქმის უმჯობესი საშუალება — თქმის ყოველი ფორმა გამოყენებულია უსრულესი აზრობრივი ძალით. აზრისა და ფორმის განუყოფელი ერთიანობით მიღწეულია დიდი სისრულის პარმონია და ამით შექმნილია ლამაზი განცდის საფუძველი.

მშვენიერების განცდას იწვევს მთელი სიტყვა და აგრეთვე მისი ცალკეული ადგილები. მაგალითად: „ვაითუ ის მაღალი და ზეცას ანგელოზთაგან სამწიგნობრო სახელი — მეფე ერეკლე, რომელიც ცის კალთებზე იწერებოდა და ქვეყნის მპყრობელთა კელმწიფეთა ფხიზელად აძინებდა და მძინარეთა საშიშრად ესიზმრებოდა, — ამ სადღესასწაულოს სახელის მოხსენებას საქართველოს ეკლესიები მოჰკლებოდეს!“¹

ან:

„კელმწიფევ! სად დაგიკარგავს კელმწიფეთაგან საშურველი ზრდილობა?! ამ დუმილით პატივსაცემელს სასახლეში რა ამბავია უჩვეველი კმის შემალღება?! რას ნიშნავს ამისთანა უბედური სალამი?! გადმოხედე კელმწიფურად შენს მეჭლიშში მენიხნეთ: დარბაისელთ, სახელოვანს სარღლებს“.²

ს. ლიონიძის სიტყვა თავისუფალი რიტმით გამართული პროზაული ძეგლია. რიტმულად ჟღერს აქ ყოველი ფრაზა. მოცულობით განსხვავებული სათქმელი ერთეულები მეტყველების დინებაში ქმნიან რიტმულ პოლიფონიას, რაც უზრუნველყოფს სიტყვის მიმზიდველ ბგერითს მრავალფეროვნებას. სიტყვაში არ არის არც ერთი უფერული ფრაზა, მოღუნებული შესიტყვება, ან უადგილო შენელება.

დიდი მკვერმეტყველური სტილით გამართულია, მაგალითად, შემდეგი ფრაზები: „და თქვენ მტირალნო, ნათესავნო ქართლოსიანო, სარკინოზთაგან უძლეველნო მკედარნო!“; ან: „ესე უკუდავი მეფე, პატრონი თქვენი, ციურთა ძალთა უკუდავითა ძალითა სძლევა და განვლო სამყარონი ცათანი“; ან კიდევ: „განკრთი, განკვირდი, სტიროდე, ცაო, რომ შენის სითალხისა და ვარსკულავთა-ცა აბრაჰამისებრ განკვირვებით მხედველი მეფის ერეკლეს უმაღლესი თვალეზი საუკუნოდ დაბნელდა!“

¹ ნ. კან დე ლაკი, ქართული მკვერმეტყველება, გვ. 244.

² იქვე, გვ. 246.

ს. ლიონიძის სიტყვა შემკულია აზრის მხატვრულ-ემოციურად გამოთქმის ხერხებით. მათ შორის განსაკუთრებით საყურადღებოა სიტყვიერი ფიგურები და სახეები. ისინი საერთოდ კაზმული სიტყვის ნაცნობი სამკაულებია, რომელთა ექსპრესიულ ძალას დიდი ოსტატობით იყენებს ორატორი.

ერთი ამგვარი ხერხია რიტორული განმეორება. სიტყვაში ხუთჯერ მეორდება ფრაზა: „რად სტირი, სადავითოვ სახლო?!“ ყოველ განმეორებას მოსდევს ვრცელი ტექსტი. ასევე ხშირად გვხვდება ცალკეული სიტყვის განმეორება ფრაზებში. მაგალითად: „რად გვიხაროდა შენი კელმწიფედ ცხებულება — თუკი სამკდროს ზეთს იცხებდი?! რად გინდოდა საკელმწიფო პორფირი — თუკი დასამიწებელს სუდარს გარს მოიხვევდი?! რად გინდოდა განსაგებელი სკიპტრა — თუკი სკიპტრის მპყრობელს კელებს გულზე დაიკრეფდი?!“¹

ეს გამოთქმები, იმავე დროს, მიმართვის ფორმით გამოხატული რიტორული შეკითხვებია. ამრიგად, განმეორება-შეკითხვა-მიმართვები აქ ერთიმეორეშია შეთავსებული.

სიტყვაში საერთოდ ხშირად გვხვდება რიტორული მიმართვა. ორატორი მიმართავს მსმენელებს, „სადავითო სახლო“, განსვენებულ მეფეს, დარეჯან დედოფალს, ბატონიშვილებს, ბუნების მოვლენებსა და სხვებს. ასე მაგალითად: „რად სტირით, ძენო, ობოლნო მამისაგან, და შენ, შესაკრებელო სახლო ივერიელთ ნათესავთაო, ტაძარო ათორმეტისა სკიპტრისაო?!“² ან; „დაბნელდი, მზევე, რომელსაც გაქვს მოსასწავებელი დაბნელებით ჭირისუფლობა, რომ მზე მიწიერი დამიანის ქართლისა — მეფე ერეკლე — შენს ბრწყინვალეობას ველარ ჰხედავს!“³

ამ მიმართვებით ორატორი იპყრობს მსმენელთა ყურადღებას და მისი ძალით იქმნის მაღალ შემოქმედებითს შთაგონებას.

„მოთქმით ტირილს“ ამშვენებს ბევრი სიტყვიერი სახე: ყოველი მათგანი აზრის ორიგინალურ ჩუქურთმას მოგვაგონებს. სიტყვაში ასეთი სახეებია: „ქვეყანა აღსრული გულის წყრომისა ტახტ-

1 ნ. კან დე ლაკი, ქართული მკვერბეტყველება, გვ. 244.

2 იქვე, გვ. 242.

3 იქვე, გვ. 245.

სა ზედა...“ „ასპინძას მტრის სისხლში გამოწრთობილის კმლით...“ „ხვანთქარი ჩემთან საჩივლელად დაამუხლაო!“ „სტერა ქვეყნისა გეძრწოდა ფერხთა ქვეშე!“ „საქართველოს საფარველად გარდახურვილი მეფის ერეკლეს ბედნიერი დროშის კალთები“; „ცასა და ქვეყანას ორს ფურცლად კითხულობდა“; „რად შემოსწყყერ სახელოვანს დროშას, რომლისაც ჰაერში მომცურავი კალთები ქვეყანას აჩრდილებდა და სამეისხლოდ განქიმულის ზორტებით ცის კალთებს ეჩხუბებოდა“, და სხვ.

სიტყვის ტემპი რამდენიმე ადგილას შენელებულია ლირიკული წიაღსვლით. მაგალითად: „ქვეყანას უკვირდა: „სოლომონის გული მწუხარებამ ვერ შესცვალაო, არ დაიჩაგრაო“. „ჩემი სიამაყე პირველად სიმართლე და მეორედ მეფის ერეკლეს სიმართლე იყო. მეფეს ერეკლეს ცოცხალს უყურებდი — მტერი და ღანსაცდელი სათამაშოდ მიმაჩნდა“. ლირიკული წიაღსვლების მანძილზე ზღდება ერთგვარი შემოქმედებითი შესვენება და ახალი ძალის მოკრება მომდევნო აზრის გამოსათქმელად.

დასასრულ, სიტყვის სახვით მხარეს აძლიერებს აქა-იქ ძუნწად ჩართული შორისდებულები; ისინი აღრმავებენ სევდის განწყობილებას და გოდების ელფერით მოსავენ შინაარსს. მაგალითად, ასე: „მაგრამ, ვაითუ დიდება ესე შენი ღერკულეს მეფეს საფლავად მიეცვალოს! ვაითუ საქართველოს საფარველად გადახურვილი მეფის ერეკლეს ბედნიერი დროშის კალთები აგვეხადა!“ ან: „ვაითუ უძლეველი კელები; რომლისაც კმლის ვაღაზე დადება სიკუდილს მახარობლობდა, ტრფიალთ სატკივრად გულზე დაკრეფილ იყოს!“.

ასეთია „მოთქმით ტირილის“ შინაარსისა და ფორმის სიდიადე.

ს. ლიონიძის შესხმა, მიმართული ალექსანდრე პირველისადმი. საელჩო ზეპირი მეტყველების საინტერესო ძეგლია. ამასთან, ის პირისპირ შესიტყვების მოკრძალებით გამსჭვალული და გულუხვი დიპლომატიური ხოტბით მოკაზმული სადარბაზო მიმართვაა, რომელიც საზეიმო განწყობილებითა და პათეტიკური იერით წარმოუთქვამს ორატორს იმპერატორის წინაშე.

მოჭარბებული ქება-დიდების რიტორიკული სამკაულებით

ტვირთავს მეტყველი მთელ ნაწარმოებს და მკვეთრად შელამაზებული გამოთქმებით აგებს თავის ნაკლებად მზაგონებულ, მაგრამ მეტად მონდომებულ შესხმას.

ბიბლიურ მოტივზე გამართული მცირე შესავლის შემდეგ ორატორი აღიღებს ალექსანდრე პირველის „სანეტარო“ მეფობას: „ნეტარ არს საუკუნო ესე იმპერატორებისა შენისაგან აღყვავებული, და ნეტარ არიან ძენი როსსიისანი, რათა პოეს მოხუცებულთა მამა, ჭაბუკთა — მაგალითი, ბრძენთა — სასყიდლის-გება და გლახაკთა — სიმდიდრე. და მე, მხედველი უღრმესისა მოხუცებულობისა ახალსა სიჭაბუკესა შინა შენსა, დიდო იმპერატორო, წინამაუწყებელ ვარ, რამეთუ კეთილსა საფუძველსა ზედა დაწყებამან პეტრე პირველსამან იმპერატორებითა შენითა მიიღოს უკეთილესი დასასრული“.¹

შემდეგ ორატორი წარმართობით „შეცოდებულ“ ალექსანდრე მაკედონელზე მაღლა აყენებს ქრისტიანობის მოსაგ ალექსანდრე პირველს და პირისპირ მიმართავს მას: „გარნა შენ შორის ვხედამ უსაკვირველესა დიდებასა, რამეთუ რომელი იგი დასაბამიდან მრავალგზის შეცოდებულ იყო სკიპტრა ჯვარისა მიმართ და მრავალსა საუკუნესა დასჯილ იყო სკიპტრა ჯვარისაგან. შენ დახსენი სიძულილი შორის სკიპტრისა და ჯვარისა! შენ მიერ საყვარელ ჯვარისა იქმნა სკიპტრა შენი! ორნი ესე თაყვანის საცემელნი და დიდებულნი მეგობარნი ხელთა შინა შენთა განისვენებენ: ერთითა გიპყრიეს ჯვარი, რომლითა იღლესასწაულები სიძე ზეციერისა ან-მონისა, და მეორითა გიპყრიეს სკიპტრა, რომლითა თვით შენ აღი-დებ საიმპერატოროსა ტახტსა რუსეთისასა...“²

ამ სახოტბო მიმართვას მოსდევს ორატორის რწმენისა და სურვილის საზეიმო გამოთქმა: „დიდო იმპერატორო, დღესასწაულობით მოგილოცავ, რომელსა ვსასოებ უღრმესითა განსჯითა საქმეთა მომავალთა; ვსასოებ, რომ სიჭაბუკე შენი განავრცელებს იმპერიასა და იწყებს ელვასა საქურველი შენი ჩრდილოეთით სამხრეთად; მამაცობა შენი განახშირებს ქუჩილსა დასავლით აღმოსავლეთად და დაიპყრობს ერთა უცხოთა, და ესრეთ განგრძელდების ქუხილი და ელვა საქურველთა შენთა უშორესთა კერძოთა. ხოლო

1 ხელნაწერი H — 3011.

2 იქვე.

მოხუცებულობა სავსე ძალითა, და სიბრძნითა, და სიმდიდრითა დაუტოვებს მრავალთა ერთ მთავრობით ერთად შეერთებულთა სკიპტრაათა საუკუნესა ნეტარებაჲა შინა!“¹

დასასრულ, საბყაროს საოცრებათა ფონზე გამოხატული მეფის უკვდავების სურათით აგვირგვინებს შესხმას ორატორი. „ხოლო დიდებული სახელი შენი აღექსანდრე პავლეს ძე, და დიდებულნი საქმენი შენნი, უავლუსტესო კეისარო, აღიწერების ორთა ფურცელთა ზედა: პირველსა ფურცელსა — ცასა ზედა და მეორესა ფურცელსა — ქვეყანასა ზედა. ორი ესე ფურცელნი საუკუნოდ სახელსა შენსა მოუთხორობენ, მოკვდავებასა შენსა უკვდავ ყოფენ...“²

ასეთია ს. ლიონიძის ორატორული შემოქმედების იდეური და მხატვრული საგანძური.

სოლომონ ლიონიძის ორატორული სიტყვაკაზმულობის ენობრივი ფორმა არსებითად ახალი ქართული მეტყველებაა. მდიდარი, მრავალფეროვანი და თანმიმდევრულია ორატორის ენა. ის წარმოადგენს X.II—XVIII საუკუნეების მანძილზე დანერგილი საერთოსახალხო მეტყველების ლიტერატურულ ფორმას, რომელსაც გვერდი აუქცევია ბუნებრივი განვითარების შემათერხებელი მოვლენებისათვის, არ განუცდია მათი გავლენა, და ჩვენი კლასიკური მწერლობის ენობრივი ტრადიციები დაუცავს და შეუნარჩუნებია.

ქართული ორატორული ზელოვნების ეს უკვდავი მონაბოვარი ამშვენებს მსოფლიო მქვერმეტყველებას.

1 ხელნაწერი H — 3011.

2 იქვე.

ამბროსი ნეკრესელი

ამბროსი ნეკრესელი (მიქაძე) XVIII საუკუნის მეორე ნახევრისა და XIX საუკუნის დამდეგის საეკლესიო მოღვაწე და მქადაგებელია. ის აღიზარდა ბესარიონ ორბელიანისა და ანტონ ბაგრატიონის სალიტერატურო სკოლის იდეურ ატმოსფეროში და თავისი სასულიერო მოღვაწეობის სარბიელზე წარმატებით აგრძელებდა დიდი შოძღვრების სამქადაგებლო ტრადიციებს. მან ახალი ფორმითა და ხერხებით გაამდიდრა ჩვენი ჰომილეთიკური ხელოვნება და ფართო საზოგადოებრივი ასპარეზი მოუპოვა საალმზრდელო მქვერმეტყველებას.

ამბროსი ნეკრესელი ჯერ წილკნისა და მანგლისის სამწყსოებს წინამძღოლობდა, ხოლო შემდეგ, 1794—1812 წლებში ნეკრესის კათედრას განაგებდა. ამიტომ იწოდება ის ზოგიერთი ქადაგების სათაურში, როგორც „წილკნელ-მანგლელ ყოფილი ამბროსი ნეკრესელი“.

ნეკრესის ძველ და სახელგანთქმულ ეპარქიას ერთხანს დიდი მზრუნველობით წინ უძღოდა ცნობილი სასულიერო მოღვაწე დოსითეოზ ჩერქეზიშვილი. ეს უკანასკნელი შეუცვლია იქ ამბროსი ნეკრესელს.¹ აქ, კახეთის გაღმა მხარეებში, XVIII—XIX საუკუნეთა მიჯნაზე, ამბროსის წინაშე სამქადაგებლო შემოქმედების ვრცელი სარბიელი გადაიშალა, რომელზედაც თითქმის ოცი წლის განმავლობაში დაუღალავ და ნაყოფიერ მუშაობას აწარმოებდა ეს გამოჩენილი მქადაგებელი. ამ საქმეში მას სახელმძღვანელო

¹ ს. ყუბანეიშვილი, ამბროსი ნეკრესელი, ცხოვრება და სალიტერატურო მოღვაწეობა, ლიტერატურული რეზანი, III, თბილისი, 1947, გვ. 225-253.

დევინად გაუხდია ბიბლიური წინასწარმეტყველის ისაიას სიტყვა: „ხმა ჰყავ ძლიერად, და ნუ რიღებ, ვითარცა საყვირმან აღიმალე ხმა შენი, და მიუთხრენ ერსა ჩემსა ცოდვანი მათნი“.¹

ამ მოწოდებას საგანგებოდ იმოწმებს ორატორი ერთ თავის პუბლიცისტურ ქადაგებაში: და მართლაც, ამბროსი ნეკრესელი ხმას იმალლებდა ბევრი მავნე და მიუღებელი ჩვეულების წინააღმდეგ, ებრძოდა წინსვლის შემათერხებელ ტრადიციებს და მოურიდებლად ამხელდა მრავალ საზოგადოებრივ ნაკლსა და უკულმართობას. ამ მაღალი დანიშნულებით შთაგონებული მქადაგებელი „სამწყოსთა შვილთა თვისთა სწავლად და წვრთნად“ წერილობით ქმნიდა ბევრ შესანიშნავ მოძღვრება-ქადაგებას, რომელთაც არა მარტო თვითონ წარმოთქვამდა მრევლის წინაშე, არამედ სხვებსაც უგზავნიდა სხვა სამწყსოებში სათქმელად. თუ წასაკითხად. ამბროსის ზოგიერთი ქადაგების ტექსტში დაცულია ამგვარი პრაქტიკის მაჩვენებელი ცნობა. მაგალითად, ერთგან ორატორი ასე მიმართავს მსმენელებს: „ახლა მე, რადგან უმაღლესისა მეფისაგან და უწყინდესის პატრიაქისაგან თქვენი მწყემსობა მებრძანა, თანამდებობა მაქვს, რომ რაოდენ ძალვიდვა თქვენის სულისა, და ქრისტეანობის საღიდებელს სიტყვას მოგახსენებდე, გამცნებდე და გამზილებდე... ამისთვის, მოწყალებითა ღვთისათა, თვითოს სოფელში, თვითო იმ ეკკლესიის დღესასწაულის სწავლა და ქადაგება შემიმზალებია, დამიწერია, და იმ ეკკლესიაში დამიდვია“.²

სხვაგან, მქადაგებელი ასეთი სახით აყალიბებს მსმენელთა წინაშე თავის მიზანსა და მოვალეობას: „...თანამდებ ვარ სწავლად დ მოხსენებად თქვენდა უღირსი ესე მწყემსი და მამა თქვენი ნეკრესელი ამბროსი, რომელსა წერილით გამცნებ და დაგიწერ გლახაკსა ამას რამდენსამე სწავლა-ქადაგებასა. დაგიწერ და მოგახსენებ, რომ ისწაოთ, წარიიკითხოთ და შეისმინოთ ვედრება ესე ჩემი“.³

ამრიგად, ამბროსი ნეკრესელი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს და მაღალ მიზანს უსახავს სამქადაგებლო შემოქმედებას, როგორც საზოგადოების მორალური აღზრდის უაღრესად ცოცხალ და ეფექტურ ფორმას.

1 ამბროსი ნეკრესელი, ქადაგებანი და მოძღვრებანი, გვ. 278.

2 იქვე, გვ. 261.

3 იქვე, 132-133.

ამბროსი ნეკრესელის სამქადაგებლო მემკვიდრეობა ჩვენამდე სრული სახით არ მოღწეულა. მისი ნაწილი, უნდა ვიფიქროთ, უფრო საერო ხასიათის სიტყვები, დაკარგულია. სასულიერო ქადაგებათა უმრავლესობა, ხელნაწერი დედნებისა და პირების სახით, თავიდანვე საგულდაგულოდ დაცული და ფართოდ ფავრცელებული ყოფილა.¹ მათი ერთი ნაწილი 1881 წელს ბეჭდურად გამოქვეყნდა.² გამოცემას წინ უძღვის ალექსანდრე ეპისკოპოსის წინასიტყვაობა და დიმიტრი ჯანაშვილის ნარკვევი „ნეკრესის ეპარქია და ამბროსი“. აქ მოთავსებულია 38 სიტყვა.

ეს სიტყვები სავსებით ნათელ წარმოდგენას იძლევიან ნეკრესელის ორატორული ხელოვნების ხასიათისა და მნიშვნელობის შესახებ.

ამ საკითხებს ვეხებით ქვემოთ.

ამბროსი ნეკრესელის ქადაგებანი, შინაარსის მიხედვით, ორ უთანაბრო ჯგუფად იყოფიან. ერთი დიდი ჯგუფი, რელიგიურ-დოგმატიკურ ხასიათს ატარებს, ხოლო მეორე, მცირე ჯგუფი, პოლიტიკუ-პუბლიცისტური ხასიათისაა. ერთიცა და მეორეც საღმრთო წერილის, უმთავრესად ახალი აღთქმის, შინაარსს ემყარებიან და მისი მასალობრივი წყაროთი საზრდოობენ. ორივე ჯგუფის მოძღვრებათა იდეურ დანიშნულებას ადამიანის ზნეობრივი აღზრდა წარმოადგენს, მაგრამ რელიგიურ-დოგმატიკური ქადაგებანი უფრო მორალისტური ტენდენციებითაა გამსჭვალული, ხოლო პოლიტიკურ-პუბლიცისტური სიტყვები, უმთავრესად, პატრიოტულ სული-სკვეთებას გამოხატავენ. აქედან გამომდინარე, ამ უკანასკნელთ მეტი პრაქტიკული აზრი და სააღმზრდელო მნიშვნელობა გააჩნიათ.

მარტივი და ნათელია მქადაგებლის მორალური კოდექსი. მასში გაკიცხულია ყოველგვარი ზნეობრივი მანკი; იქვე ნაჩვენებია „ცოდვილთა“ მძიმე ზვედრი, „კაცად-კაცადის ღირსი სამართალი“ და „მარადიული საუფეველის“ გზა.

ორატორი მტკიცედ დგას მრევლის სულიერ სადარაჯოზე. მისთვის აუტანელია: „მტრობა, შური, უმძრახობა, პარვა, ტაცება, ვაღლის მითუცემლობა, მუშის ფასის დაკლება, თავსაცილი, ცილისწამე-

¹ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, I, თბილისი, 1951, გვ. 363.

² ამბროსი ნეკრესელი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 23.

ბა, ბილწი ლაპარაკი და უმოწყალებობა“¹; მისთვის სანუკუარია: „სიმდაბლე, სიმწვდღე, მოწყალება, სიწმინდე, და სიმაართლე გულის, პირისა და კელისა“.²

მქადაგებელს რისხვის წრეში მოუქცევია: „...ღვთის აღნათქვამის გამტეხი, სხვის სიკრუევით მომაცთუნებელი და სიკრუევით მოლაპარაკე, და მრუდი მოსამართლე, ქრთამის ამლები, პირს მიმფერებელი და ქვეშ დაფარვით მომტერე და განმაქიქებელი, ძვირის მოკსენე და მზაკვრობითა, ეშმაკობითა და ოსტატობით მქცევი, და სილაღითა და ამპარტავნებითა მედიდური, და უმოწყალო, და ქვრივისა და ობლისა შემაწუხებელი...“³

ორატორი მოუწოდებს მსმენელებს: „ნუ მისდევთ მკითხაობასა და ნუ აპყოლისართ ეშმაკის სიტყვასა. ქრისტეს ჯვარს დაეკითხებით, წმიდას ეკლესიასა და მას შინა მდებარეს წმიდას სახარებასა და წმიდათა ხატთა... ნუცა თილისმა, ნუცა ჯადეგი, ნუცა მქარი, ნუცა ბეჭი და სიზმარი, და სხვა ყოველივე ამისებრი საქმე საეშმაკო, ესე ყოველივე არა არს, შვილნო, ლუთისანი, არამედ ეშმაკისა და ბოროტისა მის მაცთუნებისა მისანი...“⁴

„კაცად-კაცად“ ადამიანს საიქიო ნეტარებას პირდება ორატორი, ხოლო „ცოდვილს“ ჯოჯოხეთის მძიმე სურათს უხატავს, მეორედ მოსვლის ეშას აგონებს და „ღვთის სამართლით“ აშინებს. უკანასკნელი განკითხვისა და მეორედ მოსვლის წარმოსახვას ის ახერხებს მეტად მკვეთრი, ცოცხალი და შემზარავი სახით: „...როდესაც ქრისტეს საშინელი მეორედ მოსვლის დღე იქნება, ლუთისმოყვარენო, მაშინ ერთი მზისაგან უბრწყინვალესი საშინელი შუქი და ელვარება აღმოსავლეთის მხრიდან გამობრწყინდება; და ოთხსავე კერძოს ოთხნი ბრწყინვალენი და საშინელნი დიდროანნი ანგელოსნი გარდმოდგებიან აღმოსავლეთით, დასავლეთით, სამხრეთით და ჩრდილოეთით. მაგრამ რა მოგახსენო და ან რას მივამსგავსო იმათი საშინელება, კმა და ძახილი...“⁵

როგორც ზემოთ აღინიშნა, უფრო საყურადღებოა ამბროსი

1 ა მ ბ რ ო ს ი ნ ე კ რ ე ს ე ლ ი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 23.

2 ი ქ ვ ე, გვ. 9.

3 ი ქ ვ ე, გვ. 117.

4 ი ქ ვ ე, გვ. 47.

5 ი ქ ვ ე, გვ. 210-211.

ნეკრესელის პუბლიცისტური მქვერმეტყველება. აქ საკმაო სისრულით გამოვლინდა ორატორის პოლიტიკური აღლო და ბუნდოვან ისტორიულ მოვლენებში გარკვევის უნარი. ნეკრესელი ასახავს საქართველოს რთულ და მძიმე სახელმწიფოებრივ ვითარებას XVII—XIX საუკუნეთა ზღვარზე, როცა მუსლიმანური სიბნელისადმი ზურგმეჭკეული ქვეყანა სამუდამოდ დაუკავშირდა რუსეთს და საბოლოოდ შემობრუნდა განათლებული სამყაროსაკენ. ამ გარდამავალ პოლიტიკურ ვითარებასა და მასთან დაკავშირებულ ტკივილებსა თუ სიძნელებებს ორატორი გვისურათებს დიდი პატრიოტული სულისკვეთებითა და მაღალი ეროვნული შეგნებით. ასეთი სინათლის შუქზეა აქ დანახული და წარმოდგენილი ცნობილი ისტორიული მოვლენები: ლეკიანობა და არაბობა, ალა მაჰმად ხანის შემოსევა და კრწანისის ომი, ომარ ხანის შემოჭრა და ნიახურას ბრძოლა, ქვეყნის აშლილობა, ბატონიშვილთა უთანხმოება და სხვ.

ამბროსი ნეკრესელის პუბლიცისტურ მქადაგებლობას განსაკუთრებული სისრულით გვიხასიათებს ორი ორატორული ძეგლი: „ქადაგება ერისა მიმართ მდაბიურთა“,¹ წარმოთქმული 1795 წელს, და ე. წ. „მეორე ქადაგება თელავის კარის საყდარს“,² წარმოთქმული 1800 წელს.

„ქადაგება ერისა მიმართ მდაბიურთა“ ეხება ალა მაჰმად ხანის შემოსევასა და კრწანისის ომს. ორატორი გვისურათებს „ხილული და უხილავი“ მტრების მიერ დაქცეულ საქართველოს და მხურვალე ღაღადით გამოხატავს მძიმე იანსაცდელში ჩავარდნილი ერის მწუხარებას.

მქადაგებელი ამბობს: „ერთი კაცი, რომ ერთს საშინელს აღელვებულსა და აღუღებულს ზღვაში, ერთს მცირეს ნაეში იგდეს, მენავეც გასკლოდეს, ნიჩაფიც კელიდამ გავარდნოდეს და თვითონ მარტო შეშინებული აჰქონდეს და დაჰქონდეს იმ საშინელის ზღვის ღელვასა, და შიაჰლიდეს და მოაჰლიდეს, მწარედ თავგანწირული და დასანთქმელად განშხადებული არ იქნება ის საწყალობელი? საშინელი ზღვის ღელვა ხომ ღუთის საშინელი გუ-

1 ამბროსი ნეკრესელი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 291-301; ნ. კანდელაკი, ქართული მქვერმეტყველება, გვ. 219-227.

2 ამბროსი ნეკრესელი, ქადაგებანი და მოძღვრებანი, გვ. 276-283.

ლისწყობა არის; მცირე ნაეი ხომ, მწარედ მუდამ მტრისაგან შე-
წუხებული, ჩვენი ქვეყანა არის; კაცნი მუდამ მწუხარებით აღვის-
ლნი და საწყალობელნი ხომ ჩვენა ვართ; მენავე ხომ ჩვენი სასოე-
ბა ლუთის მშობელი არის; ნიჩაფი და საქე ხომ ლოცვა და ლუთის
ვედრება არის“.¹

სასომიხდლი მოძღვარი შეკავებულ გულისწყრომას გამოთ-
ქვამს „განრისხებული ღვთაების“ მიმართ და ჩერდება ქვეყნის
უმოწყალოდ დაცემისა და გაჩანაგების მიზეზებზე: „სასოება ეს
არის წარკვეთილი გვაქვს, რომ ყველანი ამას ვკვნესით: ნეტარ რა
ვქნათ და რა გვემველება? და რომელსაც ვიქაღით და ვსასოებთ,
რომ საქართველოს ერნო, ლუთის-მშობლის კერძი და წილ-ხდო-
მილნი ვართო, თვით ლუთის მშობელისაგან დაქადებულნი ვართ:
„იმათ შე მოვაქცეო, ყოველს ქვეყანაზედ საქართველოსა და იმის
ერს უმეტესად აღვამაღლებო“; მაგრამ ვაი ჩემდა, ვაი, ახლა ყვე-
ლასაგან უფრო დამდაბლდა, ყველასაგან უფრო დაეცა, ყოველს
ქვეყანაზედ სახელგანთქმული ქართლი და კახეთი და იმისი ერი
ახლა ყველასაგან უმეტესად და უფრო და უფრო დაეცა, დაიჩაგ-
რა და დამცირდა! რამდენჯერაც მუქლი მოგვიტრევიდა და შევბვეწ-
ნივართ, და კვნესით და ცრემლით შეგვიტიჩინა ლუთის მშობლი-
სათვისა, ამასაც თავისის დედობრივის მოწყალებით მოუხედავს
და შეუბრალებივართ. ჩვენი კვნესა და ტირილი გაუგონია, თავი-
სი მოწყალე გული დიად მალე გამოუბრუნებია ჩვენზედა, მაგრამ
ახლა ველარც ამისი მოწყალე გული მოვიგეთ, რომ ჩვენში ერთი
თავისი მოსაწონებელი კეთილი რამ ჯაენახა, თუ არ ცოდვა, თუ
არ სიბილწე, თუ არ ურჩება და ამპარტავნება, თუ არ შური და
მტერობა...“²

ოჯატორი სასოებით ახსენებს „კურთხეულ და სანა-
ტრულ“ მეფეს, რომელსაც „დიად სიმდაბლით და განკვირვებით
მრავალჯერ უბრძანებია: „ქეშმარიტად განკვირვებული ვართ, თუ
არ ჩემი ცოდვაო, თორემ რისაგან არის, ვისიც მოყვრობა მოვინ-
დომეო, მტრად გარდამექცაო“,³ და თავის მხრივ, მძიმე გოდებით
მოთქვამს: „ვაიმე, ვაიმე, ზოიქე ჩვენთვის ჯვარზედ განშინვლე-

¹ ნ. კ ა ნ დ ე ლ ა კ ი, ქართული მკვერმეტყველება, გვ. 220-221.

² ი ქ ვ ე, გვ. 221.

³ ი ქ ვ ე, გვ. 222.

ბულს იესოს ესოდენს წყლულებას, ესოდენს ვნებულებას, მოწყალების კარი ჩვენთვის რად დაუქშავს? რად დაუქშავს ჩვენ ცოდვილთა მონათათვს? ეგოდენს იესოს სატანჯველებს, ეგოდენს ყვრილის ცემას, ეგოდენს წმინდას პირზედ ცემას, ეგოდენს მიწაზედ უწყალოდ თრევას, ეკლის გვირგვინის დადემას, წმიდასა და სუფთას გვამზედ და დაწყლულებულსა და ნაგვემს შხარზედ ჭვარის ტვირთვას, მერმე ჭვარზედ დაშსტვალვასა და ქელისა და ფერხის დაწყლულებასა და გვერდის განღებასა და ჭვარიდამ ჭვარცმულის, მშვიდის იესოს სამს საათს სისხლის გარდმოდინებას, ამავებს, ამ ვნებაებს ჩვენთვის მოწყალების კარი რად დაუქშავს, რად დაუქშავს?!¹

შემდეგ ორატორი ხატავს ალა მაჰმად ხანის, ამ „ახალი ივლიანეს“, მძვინვარე და აუტანელ სახეს, რომლის მიმართ ზიზღითა და სიძულვილით ამხედრებს მსმენელებს და, დასასრულ, ვრცელი, მხურვალე ლოცვით შესთხოვს წმინდანებსა და ღვთისმშობელს: „გვიღონეთ რამე, წმიდაო, გვიშველეთ რამ, დიდებულნო!“ განიღვიძე, ლუთის-მშობელო მარიამ, მოვალთ შენთან, შენს წმიდას ხატს მუხლს მოუთრევეთ, თავს ესე მიწაზედ დავახლით, პირს უსრეთ მიწაზედ მოვათრევეთ, ამდენს შემოგტირებთ, ამდენს დავიკვნესებთ, აამდენს დავიბღავლებთ, რომ გვიშველო რამ, და ჩვენს სანატრელს მეფესა, და ჩვენს ჯარს შეეწიო და შეგვიწყალო!.. არა ზეღმისა, რამეთუ შვილნი ჩვენნი ყვედრებასა მოითმენენ და მამანი ჩვენი ვითარცა სანთელნი მბღვინვარენი დავშრეტილვართ? არა გეწყალვითა, რამეთუ ერნი შენი, ჭაბუკნი და ქალწულნი ყრმათა თანა ტყვეობასა მიეცნენ და დედანთა ჩვენთათვის, ვითარცა რახელისა საგოდებელნი ქმანი, ვიდრე ცათამდე აღწევნულ არიან?“²

ამბროსი ნეკრესელის „მეორე ქადაგება თელავის კარის საყდარს“ ეხება: ომარ ხანის შემოჭრას კახეთში, ალექსანდრე ბატონიშვილის თანხლებით, და ნიახურას ომის სამზადისს. როგორც ცნობილია, 1800 წელს ავარიის ხანს მიემხრო ქართული ფეოდალური რეაქციის მეთაური ალექსანდრე ერეკლეს ძე, რომელიც უცხო ძალის დახმარებით ცდილობდა გამეფებას, და შემზადდა ე. წ.

¹ ნ. კანდელაკი, ქართული მკვებრმეტყველება, გვ. 222-223.

² ი. ქ. ვ. გვ. 225.

ნიახურას ომი, გადახდილი შდ. იორის ნაპირზე, სადაც რუს-ქართველთა მხედრობამ დაამარცხა მარბიელთა ჯარი და განდევნა მისი წინამძღოლები.¹ ქვეყნის ასეთ პოლიტიკურ სიტუაციას მარჯვედ იყენებს ორატორი თავისი მამხილებელი სიტყვის თემად და მრისხანე მქუხარებით ესხმის თავს ხალხის მტრებსა და სამშობლოს მოღალატეებს. ის ამხელს ბატონიშვილთა სამარცხვინო უთანხმოებას, ეხება ქვეყნის დაშლილობის მიზეზებს, სახავს შექმნილი მდგომარეობის გამოსწორების გზებსა და სიფხიზლისაჲენ მოუწოდებს ხალხს.

ორატორის სიტყვით, „ოთხის რითმე იქნება ქვეყანის შენება, განძლიერება და მტრის დამდაბლება: ძალის მქონებლობითა და სიმხნითა, ჯარის სიმრავლითა, ერთის პირის მქონებლობითა და განმტკიცებითა, და დიდძალის ხაზინისა და სიმდიდრის შემძლებლობითა და ქონებითა“.²

ყოველივე ამის მოგვარებისა და უზრუნველყოფის მაგიერ, ორატორის თქმით „მეტის ირაკლის შვილები, თავათ ხელმწიფე მამა-პაპათ მრავლის ღვაწლით თავდადებულს ქვეყანაზედ, ერთმანერთის ცილებით და წინააღმდეგობით ბრძოლას აპირებენ და ერთმანეთს სამესისხლოდ დაეძებენ, ომი და ბრძოლა განუშაღებიათ, უსჯულოთა და თავიანთ მტრებს ახარებენ“.³

ამით შეძრწუნებული ორატორი მხურვალე მოწოდებით მიმართავს ხალხს:

„განიღვიძეთ საქართველოს ერნო!

სამღვდელონო, საერონო, დიდნო და მცირენო, ღმერთი აღარავისა გვწამს, დავყრუვდით, დავბრმავდით, არ გვესმის, ველარ დავეინახავს რა?“

ასე მგზნებარედ ეხმაურებოდა ეს უანგარო პატრიოტი თავისი დროის საჭირობოროტო მოვლენებს და მათი სწორი გააშუქებით დაუფასებელ ამაგს სდებდა მძიმე პირობებში მოქცეულ სამშობლოს. ის მტკიცედ იღვა ხალხის ზნეობრივი დაცვის სადარაჯოზე და თავდადებულ შრომას ეწეოდა უთანასწორო ბრძოლებში დაცემული ქვეყნის აღსადგენად.

¹ ნ. ბერძენიშვილი და სხვ., საქართველოს ისტორია, I, გვ. 386.

² ა მ ბ რ ო ს ი ნ ე კ რ ე ს ე ლ ი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 277.

³ ი ქ ვ ე, გვ. 279.

ამ მაღალი ამოცანებით გამიზნული ზეპირი სიტყვა ღრმად ხალხური და უაღრესად ბუნებრივი უნდა ყოფილიყო თავისი შინაგანი არსითა და გარეგნული სახით. სწორედ ასეთი იყო ნეკრესელის მკვერმეტყველება. მისი სახით ჩვენ წინაშეა ქართული ორატორული სადასიტყვაობა, რომლის ძირითად ნიშნებს ცხოველი აზრი, ნათელი ფორმა და მარტივი წყობა წარმოადგენენ.

ამბროსი ნეკრესელის ცოცხალი სიტყვა ჩვენი სამქადაგებლო ბელოვნების ერთი მძლავრი ხმა და საგულისხმო წარმატებაა.

ანტონ ჭყონდიდელი

ანტონ ჭყონდიდელი (დადიანი) XVIII საუკუნის მწერალი და საეკლესიო მოღვაწე. უწინარეს ყოვლისა, შესანიშნავი მკვებრმეტყველია. ის უმთავრესად თავისი სამქადაგებლო მემკვიდრეობით იმსახურებს ჩვენს ყურადღებას. ფართოდ ცნობილი და ღირსეულად დაფასებული მოძღვარი არ იფარგლებოდა სამწყსოს საერთო ხელმძღვანელობით და მრევლის ზნეობრივ აღზრდაშიც მონაწილეობდა. ამ სარბიელზე ის შეგნებულად ემიჯნებოდა უსიცოცხლო და განყენებულ სქოლასტიკურ მსოფლმხედველობას და საკმარისად ღრმა ფილოსოფიური ერუდიციით სრულყოფდა თავის სასულიერო მქადაგებლობას.

ასეთი ღვაწლით ვალმოხდილი მქადაგებელი ქართული ზეპირი სიტყვის თვალსაჩინო ზელოვანია.

ანტონ ჭყონდიდელმა უმაღლესი საღვთისმეტყველო და ფილოსოფიური განათლება მიიღო თბილისის სემინარიაში. აქ ის უსმენდა ცნობილ პედაგოგებს ფილიპე ყაითმაზაშვილსა და ზაქარია გაბაშვილს. მათი დახმარებითა და ხელმძღვანელობით, საკუთარი მონდომებითა და თვითგანვითარებით ანტონს მიუღია „წურთილებაჲ ხედვათა შინა ფილოსოფობათა“, როგორც თვით ამბობს ერთი თავისი ხელნაწერის წინასიტყვაობაში.¹

იმ დროისათვის შესაფერი ცოდნით აღჭურვილი და საღვთისმსახუროდ მომზადებული ანტონი XVIII საუკუნის 60-იანი წლების დამდეგს იწყებს ფართო საგანმანათლებლო მუშაობას. 1761 წლიდან ის მეთაურობს ცაგერის სამწყსოს. 1777 წელს ანტონი

¹ თ. ქორღანია, წინასიტყვაობა (ანტონ ჭყონდიდელი, ქადაგებანი, ქუჯაისი, 1898), VII.

ინიშნება ჰყონდიდის კათედრის წინამძღოლად და 1788 წლამდე დიდი წარმატებით ასრულებს ამ მაღალ სასულიერო მოვალეობას. ხსენებულ თანამდებობათა მიხედვით ანტონი ხშირად ცაგერელ-ჰყონდიდელად იხსენიება ჩვენი კულტურის ისტორიაში.

1788 წელს ანტონ ჰყონდიდელი ჩამოშორდა საეკლესიო მართვა-გამგეობის საქმეებს, განერიდა უმაღლეს იერარქიულ დიდებას, დამკვიდრდა ნახარეობუს მონასტერში და მყუდრო პირობებში განაგრძო სამწერლო შემოქმედება. ამიერიდან ის მონაზვნურ ცხოვრებას ეწეოდა, მაგრამ თავისი განდიდებული სახელით კვლავინდებურ გავლენას ახდენდა დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო ცხოვრებაზე.

ანტონ ჰყონდიდელი გარდაიცვალა 1815 წელს.

ცაგერისა და ჰყონდიდის კათედრებზე გაიშალა და აყვავდა ანტონის სამქადაგებლო შემოქმედება. თითქმის ყოველი წირვის დროს, ქრისტიანულ დღესასწაულებსა და უქმეებზე გაისმოდა მისი მკვერი ქადაგება, რომელიც განუზომელ შთაბეჭდილებას ახდენდა მსმენელთა ცნობიერებაზე.

1765 წელს ანტონის დიდი ორატორული უნარი ცნობილი გახდა თბილისშიც, სადაც თავისი ძმის კაცია დადიანის ქორწილზე, მრავალრიცხოვან მსმენელთა წინაშე მან მოუშადადებლად წარმოთქვა შესანიშნავი ქადაგება, რითაც საერთო აღტაცება გამოიწვია და ჭანცვიფრებაში მოიყვანა მაშინდელი გამოჩენილი პირები. მათ შორის უნდა დავასახლოთ ანტონ კათალიკოსი, რომელიც ამიერიდან მეგობრული გრძნობით დაუახლოვდა ანტონ ჰყონდიდელს და სიკვდილამდე არ შეუწყვეტია მასთან კეთილი ურთიერთობა.

ანტონ ცაგარელ-ჰყონდიდელის უმთავრეს დამსახურებას ჩვენი კულტურის წინაშე საეკლესიო მქადაგებლობა წარმოადგენს. ეს მდიდარი ორატორული მემკვიდრეობა ჰომილეტიკის სფეროდან შედის ქართული მკვერამეტყველების საგანძურში და მისი ისტორიული განვითარების ერთი საგულსისხმო მაჩვენებელია.

ჰყონდიდელი მხარს უმშვენებს იმ სახელოვან ოსტატებს, რომლებიც XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში ქმნიდნენ ქართული ზეპირი სიტყვის შედევრებს და თავიანთი შემოქმედებით ამდიდრებდნენ ეროვნულ მკვერამეტყველებას. ისინი შეადგენენ მშობლიური კულტურისათვის თავდადებულთა დიდ პლეადას, რომელ-

მაც განაახლა და აღორძინა ჩვენი ცოცხალი მეტყველება და მას მსოფლიო რეზონანსი მიანიჭა.

ამ პლედის ერთი ღირსეული წევრია ანტონ ჭყონდიდელი.

გამოჩენილი მქადაგებელი ცოცხალი სიტყვის ძალით ებრძოდა იმდროინდელი ცხოვრების უკულმართობას, მანკიერებასა და სიღუფსჭირეს. ის ილაშქრებდა ტყვეების ყიდვა-გაყიდვის, კუთხური კარჩაკეტილობისა და მანვე ადათ-წესების წინააღმდეგ; გმობდა უმეცრებას, გაუტანლობას, ძალადობასა და უსამართლობას.

ცაგერისა და ჭყონდიდის კათედრებიდან ხანგრძლივად გაისმოდა ორატორის გავლენიანი სიტყვა, რომელსაც გარკვეული საარგებლობა მოჰქონდა, განსაკუთრებით მაშინ, როცა მისი შინაარსი საერო ელფერით იმოსებოდა და საზოგადო ინტერესებით იმსქველებოდა.

ეს სიტყვა სავმარისად მახვილი, კაზმული და მქვევრია თავისი გარეგნული ფორმით. მარტივი და გასაგები სახით აყალიბებს ორატორი სათქმელს, საუბრის კილოთი იმორჩილებს მსმენელს, შეჰყავს გავლენის წრეში და აწარმოებს მის ზნეობრივ აღზრდას.

ჭყონდიდელის ორატორულ პორტრეტს კარგად ხატავს მისი პირველი ბიოგრაფი და მკვლევარი თ. ჟორდანიას. ის წერს: „ორატორს მუდამ სახეში ჰყავს წინ მდგომი მსმენელი, წამდაუწუმ მიმართავს მას კითხვებით: ამ კითხვებზე პასუხს აძლევინებს მას და იქვე თვალწინ ურღვევს ყოველგვარ ცრუსა და საეჭვო აზრებს. ამასთან ორატორი მსმენელსაც კითხვებს აძლევინებს მქადაგებლისადმი ყოველს შემთხვევაში, სადაც კი შეიძლება რაიმე საეჭვო ანუ საკოკმანო და გამოუჩვეველი დარჩეს; მსმენელი ეკამათება მქადაგებელს, ებრძვის მას უკანასკნელს შეძლებამდე და დასასრულ სრულიად ერღვევა ყველა ეჭვები და მთლად ემონება მქადაგებლის აზრთა სიღრმეს და სიცხადეს. ერთი სიტყვით, ანტონის ქადაგება ცხოველი და ხელოვნური ბაასია შორის მსმენელისა და მქადაგებლისა“.

თ. ჟორდანიას მიერ წარმოდგენილი სურათი სრული და მართებულია. კერძოდ, სწორადაა შენიშნული, რომ ანტონის უმთავრეს ორატორულ ხერხს რიტორიკული შეკითხვა წარმოადგენს. ამის ნათელსაყოფად საკმარისია ორიოდვე მაგალითის მოხმობა:

„საყვარელო! ცოდვისაგან მოუქცეველობამ ესოდენი უჭერო-ება შეგამთხვია; რასთვის არ მოიქცევი და სულთქმას და ტირილს არა ჰყოფ? ეგების ამას ჰვიქრობდე: რა მწუხარება მადგს, რომ ვიტირო? მე გკითხავ: მკუდარზედ რასთვის სტირიან? ვიცი ამას მომიგებ, რომ მოკუდა, მისთვის სტირიან. მე გეტყვი შენ: უფრო საწყალობელად მკუდარი ხარ, შენზედ უფრო შესამსგავსი არის ტირილი, ამისთვის რომ შენ უფრო ძნელისა და მწარის სიკუდილით ხარ მკუდარი“.¹

ან:

„ახლა თუ ეს არა გრწამს, რომ პირველ ღმერთმან შეაერთა სული და ხორცი, შენ მიჩუტნე, ვინ არის სხუა ამათი შემაერთებელი? ცხადად ჰსჩანს რომ ვერვის მიჩუტნებ, თვინიერ ღვთისა, ამათ შემაერთებელს. მაშ, უეჭველად, უნდა ირწმუნო ღვთისაგან სიკუდილის შემდგომად სულთა და ხორცთა შეერთება და მკუდართა განცხოველება. თუ ამას იკენეულებ, შიშველნი ძვალნი ვითარ შეიმოსებიან? მე გკითხავ: შიშველნი ხენი ფოთოლთაგან ვითარ შეიმოსებიან? შენ მეტყვი: ზაფხულის მოწვევისაგან შეიმოსებიან. ეგრეთვე მე გეტყვი: ქრისტეს მიერის მოსულის ზაფხულისაგან და მისის მოწვევისაგან ძვალნი შიშველნი შეიმოსებიან და აღსდგებიან“.²

ხსენებულმა მკვლევარმა ჰყონდიდელის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის აღწერასთან ერთად შეკრიბა და გამოსცა მისი ქადაგებანი და ამით საფუძველი ჩაუყარა ამ ორატორული საუნჯის მეცნიერულ შესწავლას.

ანტონის ქადაგებანი გამოქვეყნდა 1898 წელს. კრებულში მოთავსებულია 34 სიტყვა. ეს მცირე ნაწილია ჰყონდიდელის სამქადაგებლო მემკვიდრეობისა, მაგრამ სავსებით საქმარისია ორატორის მთელი შემოქმედების ხასიათისა და დანიშნულების გასარკვევად.

ანტონ ჰყონდიდელის მქადაგებლობის იდეურ შინაარსს აღმიანის ზნეობრივი აღზრდის მასალა შეადგენს. ეს მასალა მოიცავს ტექსტუალურ მოტივებს, გამონათვის გზებსა და მიზნობრივ დანიშნულებას. აქ ტექსტუალური მოტივების წყარო საღმრთო წე-

¹ ანტონ ჰყონდიდელი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 55-56.

² აქვე, გვ. 70.

რილია, გამოხატვის გზები სასაუბრო მეტყველების ფორმებია, ხოლო მიზნობრივი დანიშნულება მსმენელის მორალური ამადლებაა. ორატორის შემოქმედება ეყრდნობა საღმრთო წერილს, უმთავრესად ბიბლიას. მისგან იღებს ანტონი უამრავ საილუსტრაციო მასალას. ყოველი მათგანი მისთვის უფრო საარგუმენტაციო ფაქტია, ვიდრე განმარტების ობიექტი. ორატორი განმარტავს არა ბიბლიურ ტექსტს, არამედ ამ უკანასკნელით საკუთარ დებულებას ასაბუთებს. ალაგ-ალაგ, ცხადია, ის განმარტავს ციტირებულ ტექსტებსაც, განსაკუთრებით მაშინ, როცა ამას მათი შინაარსი მოითხოვს, ან თუ ბიბლიური თხრობის ფართო გაზიარებაა მიზნად დასახული.

ანტონ ჰყონდიდელი უხვად იყენებს აგრეთვე წმიდა მამათა გამონათქვამებს, რომელთა შინაარსით ასაბუთებს თავის მოსაზრებებს და გზადაგზა აწარმოებს სათანადო ახანასა და ინტერპრეტაციას. აქ ადგილი ეთმობა ბასილ დიდის, გრიგოლ ღვთისმეტყველის, იოანე ოქროპირის, იოანე სინელისა და სხვების აზრებს, რომელთაც ხშირად იშველიებს ანტონი.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს, რომ ჰყონდიდელის ქადაგებაში ზოგჯერ ციტირებულია ცნობილი ფილოსოფოსები იოანე დამასკელი, მხითარ სევასტიელი, სვიმონ ჭულფელი და სხვები, რაც ორატორის ფართო ცოდნისა და განსწავლულობის მაჩვენებელია.

ხსენებული წყაროებიდან მომდინარე მსოფლმხედველობა, რითაც გაუღენთილა ჰყონდიდელის მთელი შემოქმედება, რა თქმა უნდა, უშუალოდ ეყრდნობა ქრისტიანული დოგმატიზმის საფუძველს და რელიგიურ-მისტიკური აზროვნების ნაყოფს წარმოადგენს. მიუხედავად ამისა, კონკრეტული სოციალური ვითარების გათვალისწინების გზით, ორატორი ახერხებდა ხშირად ისეთი სათქმელი შეერჩია და იმნაირი ფორმა გამოენახა, რომ ნათქვამისათვის სასარგებლო მნიშვნელობა მიეცა და პრაქტიკული მიზანი დაესახა. ეს ქმნიდა თავის დროზე ანტონის მქადაგებლობის გამოყენებითს ღირებულებას. დღეს, ცხადია, მისი მნიშვნელობა მხოლოდ ისტორიული ხასიათისაა.

ანტონის ქადაგებათა მართო სათაურების მიხედვით შეიძლება აქ ჩამოვთვალოთ, ერთი მხრივ, მკაცრი გამობისა და, მეორე მხრივ,

თავგამოდებული დაცვის ობიექტები, რომლებიც ცხარე მსჯელობის საგნებად უქცევია ორატორს. ის გმობს და ებრძვის სიძვას, მზაკვრობას, შურს, ამპარტავნობას, მექრთამეობას, ჯაშუშობას, ანგარებასა და მცონარეობას; ის იცავს და ადიდებს გულწრფელობას. პატიოსნებას, გამტანობას, მოწყალებას, გამკითხველობას, სიბრაულულს, სათნოებასა და კეთილშობილებას.

აი მაგალითად, როგორ გმობს ორატორი ამპარტავნობას:

„თუ იტყვი: „შუშნიერება მაქუს და ამისთვის ვამპარტავნებ“, შთახედვლ საფლავში, თუ შუშნიერება რა უშუშრად ქცეული არის, მტვერად, ავლად და წუთხად! რომლისაც შუშნიერებისათვის შენ ამპარტავნებ, იმისი მსგავსი შუშნიერება მატლსა და ჭიას საქმე-ლად და დასათრგუნველად აქუს. თუ ცთომილი არა ხარ, რაც მატლსა და ჭიას შეურაცხად აქუს, შენ მისთვის რად ამპარტავნებ? თუ სიმდიდრე გაქუს და მისთვის ამპარტავნებ, აქ შენის უგუნურების გამოთქმა მე არ ძალმიძს! შენ ცხოველი მკუდრის მსგავსი ხარ, ასე გლახაკად ხარ და ამპარტავნებ! ეს უგუნურება რით გამოვიკუ-ლიო? თუ იკითხავ, მკუდრის მსგავსი რითა ხარ, მე გეტყვი: ერთი ტილო მკუდარსაცა აქუს ტილოდ, სუდარად და შენც შენის სიმდიდრისაგან ერთი სუდრის მეტი არა მიგყუჭბა რა, და ამისთვის ამპარტავნებ! გონიერებით მიხედვ, თუ რა დიდს უგუნურებაში ხარ!“¹

მეტად საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ანტონ ჭყონდიდე-ლის მქადაგებლობა საკმაო სიცხადით შეიცავს სოციალურ მოტივს. მართალია, აქ გამოხატული სამოქალაქო მოტივები, მათ შორის სო-ციალურიც, რელიგიურ იერს ატარებს და სქოლასტიკური აზროვნებით განსაზღვრულია, მაგრამ მათი ასახვა იმას მოასწავებს, რომ ქართული მკვერმეტყველება დროულად ეხმაურებოდა ცხოვრების მიერ წამოყენებულ საჭირობოროტო საკითხებს. შეიძლება აღინიშნოს, რომ ჩვენში ბატონყმური ფეოდალიზმის უკულმართობას მქადაგებლობა უფრო ადრე შეეხო, ვიდრე მწერლობა. ყოველ შემთხვევაში, ამ მხრივ მკვერმეტყველება ლიტერატურას არ ჩამორჩენია.

ამ მოსაზრების საფუძველს გვაძლევს ანტონ ჭყონდიდელის მქადაგებლობაში აქა-იქ შეფარვით გამოთქმული აზრები „უფლისა

¹ ანტონ ჭყონდიდელი, დასახელებული ნაშრომა, გვ. 133.

და მონის“ შესახებ. უფრო ცხადად ეს აზრები გამოთქმულია ქადაგებაში „ანგარებისათვის“, სადაც ნათქვამია: „ყოველი უსამართლოდ შეცრებული — ჰანგარება არის“, და ამიტომ ცოდვად ცხადდება ყველაფერი, რაც იძულებითაა შეძენილი.

შქადაგებელი ამბობს:

„აქ უფალნი და მთავარნი განრისხდებიან და რისხვით წინააღმდეგობას დაიწყებენ და იტყვიან: „რადგან ჩუენი მონა არის. ვალი აქუს ჩუენის მსახურებისა და უნდა გვემსახუროს; თუ მონათაგან არას მივიღებთ, როგორ უნდა ვიცხოვროთ“. აქ ნაცვალნი პასუხნი ეს უნდა მიუგონ: შენც მონა ხარ ღვთისა და ვალი გაქუს მისის მსახურებისა, მაგრამ შენგან შეუძლებელს არას ითხოვს“.¹

ორატორი განაგრძობს „უფალთა და მთავართა“ საყურადღებოდ:

„მოიხსენე უფლისა იესოსი — მდიდართა და გლახაკის ქვრივისაგან არც იძულებით მიუღია რამე და არცა შეუძლებელი; რომელიც შეეძლოთ მდიდართაცა და გლახაკთაც ნებისით შესწირეს და არა იძულებით“.²

დასასრულ, მოძღვარი ასე მოუწოდებს „ამა ქვეყნის ძლიერს“:

„ეგრეთუც შენ შენთა მონათაგან, მდიდართა და გლახაკთაგან, შეძლებისაებრ ნებისით უნდა მიიღო და არა იძულებით. უღონომან და გლახაკმან ნებისით რომ რამე გიძღუნას, შენ, თუ ქეშმარიტი ქრისტეს მოწაფე ხარ, უმეტესი უნდა მისცე, ამისთვის, რომ შენც შენი ქრისტე მცირედისათვის უმეტესს გაძღვეს...“³

როგორც ვხედავთ, ანტონ ჰყონდიდელი გაბატონებული კლასის ინტერესების შეუღლახავად ცდილობს სოციალური უსამართლობის გამოსწორებას, იცავს ქრისტიანულ ღირსეულობას — „მიეციოთ კეისრისა კეისარსა“ — და ურიგდება „ნებისით მიღებას“, რაც არსებითად, ცხადია, ძალით წართმევას წარმოადგენდა, მაგრამ, ამასთანავე, კლასობრივი სხვაობის ჩვენებითა და უფლისაგან მონის გამორჩევით ის პროგრესული აზროვნების ნიშნებს ამჟღავნებს და ნაწილობრივ დაჩაგრულის მფარველად გვევლინება.

1 ანტონ ჰყონდიდელი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 343.

2 იქვე.

3 იქვე.

ამაში გამოიხატება აქ ასახული სოციალური მოტივის დადებითი მნიშვნელობა.

ასეთია ჩვენი მკვერმეტყველების ისტორიის ერთი საყურადღებო ფურცელი, რომელზედაც აღბეჭდილია ანტონ ჭყონდიდელის მაღალი და ოსტატური სიტყვა.

ბარსევიან ჭავჭავაძე

გამოჩენილი ქართველი სახელმწიფო მოღვაწე და დიპლომატი გარსევან ჭავჭავაძე (1751—1817) გარდაშავალი პერიოდის ქართული საელჩო მჭევრმეტყველების დიდი წარმომადგენელია. ის მშობლიური ენის თანაბრად ფლობდა რუსულ ენას და ამიტომ ახალი რუსული საელჩო მეტყველების მესვეურადაც უნდა მივიჩნიოთ. მძიმე და წინააღმდეგობით სავსე ისტორიულ ვითარებაში გ. ჭავჭავაძე დიდხანს ფხიზლად ხელმძღვანელობდა ქართლ-კახეთის საგარეო პოლიტიკას და თავისი წარუშლელი ღვაწლით სამართლიანად დაიმკვიდრა მტკიცე და უნაგარო პატრიოტის სახელი მე-18 საუკუნის დიდ ქართველთა შორის. საქართველოს სახელმწიფოებრივი ცხოვრების რღვევისა და ცვლილების პირობებში ის მარჯვედ ერკვეოდა ურთულეს პოლიტიკურ მოვლენებში და მუდამ თავისი დიდი მოვალეობის ღირსეულ სიმაღლეზე იდგა.

მე-18 ს. უკანასკნელი მეოთხედისა და მე-19 ს. დამდეგის ქართლ-კახეთის სახელმწიფო მოღვაწეთა შორის გ. ჭავჭავაძე ერეკლე მეორესთან ერთად მეთაურობდა ყველაზე აქტიუალურ და მართებულ საგარეო პოლიტიკას, რომლის იდეურ ღერძს საქართველოს რუსეთთან დაახლოება წარმოადგენდა. ის წინ უძღოდა და ხელმძღვანელობდა ჩვენში იმ პარტიას, რომელიც რუსეთთან დაკავშირებას თვლიდა ქართველი ხალხის ფიზიკური და მორალური გადარჩენის ერთადერთ პირობად. ამ პირობის მტკიცე გარანტიად ქცევასა და მის მოპოვებას შეალია გ. ჭავჭავაძემ თავისი მგზნებარე და დაუცხრომელი ენერგია. საშობლოს საკეთილდღეოდ გაჩაღებული ბრძოლის გზაზე მას მოუხდა ბევრი მძიმე და-

ბრკოლების გადალახვა და მძაფრი წინააღმდეგობის დაძლევა, რაც სამაგალითო ოსტატობით შეძლო ამ დიდად გავლენიანმა სახელმწიფო კაცმა, თავისი ზუსტად მიზანმიმართული მოღვაწეობის სარბიელზე. საქვეყნოდ ზრუნვით გატაცებული მებრძოლისათვის ამ სარბიელზე უცნობი იყო გადამწყვეტი პოზიციების დათმობა და სახელმძღვანელო პრინციპების უარყოფა, მოქნილ დიპლომატიასთან ერთად ის მტკიცედ ინარჩუნებდა საკუთარ პოლიტიკურ მსოფლმხედველობას და მხოლოდ მისი ძირითადი არსის თანახმად აგვარებდა საცილობელ საქმეებს.

ყოველივე ამის წყალობით დაიმსახურა გარსევან ჭავჭავაძემ ერეკლე მეფის უსაზღვრო ნდობა, რითაც ბოლომდე სარგებლობდა ის თავის სწრაფად აღმავალი და ხანგრძლივად შენარჩუნებული წარმატების გზაზე.

გარსევან რევაზის ძე ჭავჭავაძე ძველი და ძლიერი ფეოდალური ოჯახის შთამომავალია. მისი გვარი დიდი ხნის წინათ დაწინაურდა კახელ თავადიშვილთა შორის.¹ გარსევანის რჩეულ წინაპრებს საპატიო ადგილი ეჭირათ სამეფო კარზე და თვალსაჩინო გავლენით სარგებლობდნენ წარჩინებულთა წრეში. მისი მამა რევაზი ჭაბუყ ერეკლეს ახლდა სპარსეთში და მასთან ერთად მონაწილეობდა ნადირ შაჰის ლაშქრობაში ინდოეთის წინააღმდეგ (1738). სამშობლოში დაბრუნებულ უფლისწულს თან წამოუყვანია თავისი თანამებრძოლი, ვისთანაც დიდხანს იზიარებდა უცხოეთში ყოფნის სიძნელეს, და ის კახეთის დარბაისელთა შორის დაუმკვიდრებია. ასეთ პირობებში სასახლის კარზე რევაზის პირმშოს ღრმა ცოდნა და ფართო განათლება შეუძენია. თავისი დროის კვალობაზე ბრწყინვალედ მომზადებული გარსევანი მეფე ერეკლემ ადრე შენიშნა და საუცხებით ახალგაზრდას უბოძა მაღალი სამხედრო ზარისხი — ეშიკაღასბაშობა და დიდი სამოქალაქო თანამდებობა — ყაზახის მოურავობა.

ადრევე დაწინაურდა ის დიპლომატიურ სარბიელზე. 1782—1784 წლებში გარსევანი მონაწილეობდა ისტორიული მნიშვნელობის სახელმწიფო საქმეში — 1783 წლის მეფარველობითი ტრაქტატის შემუშავება-გაფორმებასა და დადება-რატიფიკაციაში. როგორც ცნობილია, ტრაქტატის დედანს საქართველოს მხრიდან

¹ აღწერა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა, „ივერია“, 1884, № 5-6, გვ. 40.

ხელს აწერენ იოანე ბაკრატიონი და გარსევან ჭავჭავაძე, რაც იმის მარჯვენებელია, რომ ახალგაზრდა ქართველ დიპლომატს, უფროსი თაობის სახელმწიფო მოღვაწეებთან ერთად, დიდი ამაგი მიუძღვის რუსეთ-საქართველოს დაახლოებისა და გაერთიანების ისტორიულ საქმეში. ამ საქმის დაუღალავი მესვეური, რომელმაც შექმნა მისი წარმატების რეალური სათავე — მფარველობითი ტრაქტატი და დიდხანს თავგანმოდებით იბრძოდა მასში აღბეჭდილი პირობების შესასრულებლად, გარსევან ჭავჭავაძეა. ხელშეკრულების დადებიდან (1783) საქართველოს რუსეთთან შეერთებამდე (1801) ის თავდადებით იცავდა სამშობლოს ინტერესებს და ყველაფერს აკეთებდა იმისათვის, რომ უდიდესი პოლიტიკური გარდატეხა ნაკლებად მტკივნეული და მეტად სასარგებლო ყოფილიყო. ასეთი მოქმედების ძირითადებს ქმნიდა გარსევანის მაღალი წარჩინება — 'ხანგრძლივად მინიჭებული ფართო უფლებამოსილება და საპატიო თანამდებობანი.

1784 წელს გ. ჭავჭავაძე დაინიშნა ქართლ-კახეთის სრულყოფილებიან ელჩად და ერეკლეს დიპლომატიურ რეზიდენტად რუსეთის სამეფო კარზე; რამდენიმე ხნის შემდეგ მას ებოძა იქვე საქართველოს მინისტრის თანამდებობა. ასეთი უფლება-მოვალეობით ძალმოსილი გარსევანი 1802 წლამდე განუხრელად იბრძოდა რუსეთ-საქართველოს სამუდამო ერთობისათვის. დასასრულ, როცა ვალმონხილმა პატრიოტმა იხილა სანუკვარი საქმის გამარჯვება, დასრულებულად ჩათვალა თავისი პოლიტიკური მოღვაწეობა, დაბრუნდა სამშობლოში და მყუდროდ განმარტოვდა.

სახელოვანი მამულიშვილი სიცოცხლის უკანასკნელ 15 წელს ატარებს ოჯახურ სიმშვიდეში, სათნო მეუღლის მარჯვნივ ავალიშვილისა და ნიჭიერი შვილის, მომავალი გამოჩენილი პოეტის, ალექსანდრეს გვერდით.

1784 წლის 20 სექტემბერს ეცატერინე მეორემ საზეიმო აუდიენციის პირობებში მიიღო ქართლ-კახეთის მეფის რეზიდენტ გარსევან ჭავჭავაძე, რომელიც ერეკლე მეორის მიერ წარგზავნილი იყო პეტერბურგის კარზე 1783 წლის ტრაქტატის მეხუთე არტიკულის თანახმად.¹ 18 სექტემბერს დადგენილ იქნა ხსენებული აუ-

¹ А. Шагарели, Грамоты, II, II, XII.

დიენციის წესრიგი, რომლის მიხედვით შეხვედრას უნდა დასწრებოდა რუსეთის საგარეო საქმეთა კოლეგიის მრჩეველი საქართველოს საკითხში ანტ. თარხნიშვილი (მოურავოვი), რომელსაც უნდა წაეკითხა გ. ჭავჭავაძის მიერ დედოფლისა და უფლისწულების წინაშე ქართულ ენაზე წარმოთქმული სიტყვების რუსული ტექსტები. ამის შემდეგ ჯერ რუსულ და მერმე ქართულ ენაზე უნდა წაკითხულიყო დედოფლისა და უფლისწულების საპასუხო სიტყვები. იმავე დღეს აპრობირებულ იქნა გ. ჭავჭავაძის სამი სიტყვა. ამ სიტყვების რუსული ტექსტები დაცულია¹.

შეხვედრის დროს გ. ჭავჭავაძეს წარმოუთქვამს სამი სიტყვა: პირველი — ეკატერინე მეორის მიმართ, ხოლო მეორე და მესამე — უფლისწულების მიმართ. მათ შორის დედოფლისადმი მიმართვა წარმოადგენს უფრო საყურადღებო ორატორულ ქმნილებას, რომლის თარგმანს საგრძნობლად ემჩნევა დედნის მკვერი ფორმის კოლორიტი.

1784—1787 წლებში ქართლ-კახეთის სრულუფლებიანი ელჩი რუსეთის კარზე მეტად ფართო და აქტუალურ დიპლომატიურ მუშაობას აწარმოებდა. ამ პერიოდის უმნიშვნელოვანესი პოლიტიკური მოვლენა იყო ალა მაჰმად ხანის მტრული ამოძრავება რუსეთისა და საქართველოს წინააღმდეგ. მას შემდეგ, რაც სპარსეთში დასასრულს მიუახლოვდა ნადირ შაჰის სიკვდილით დაწყებული ხანგრძლივი შინააშლილობა (1747—1779), თანდათანობით დაწინაურდა ასტრბადელი მთავარი ალა მაჰმად ხანი, რომელიც შაჰ აბასის სამეფოს აღდგენაზე ოცნებობდა და ყველაფერს ამ უნიადაგო ოცნების თვალთ შეჰყურებდა. ამ მზერის წრეში მოექცა 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, რომლის ფაქტიური გაუქმება მოითხოვა ირანის მბრძანებელმა, მაგრამ არაპირდაპირი გზით — ზელშეკრულების დარღვევით. ერეკლეს მხრივ, არამედ დიპლომატიური ხრიკით — რუსეთთან „კეთილშეთანხმებით“ ერეკლეს მემკვიდრეობით². ეს უკანასკნელი — რუსეთ-სპარსეთის „კეთილი შეთანხმება“ და რუსეთ-საქართველოს შტკიცე მეგობრობა შეუთავსებელი მოვლენები იყო შექმნილ ვითარებაში. ამიტომ, როგორც ითქვა, ალა მაჰმად ხანის სურვილის შესრულება არსებითად გეორგიევ-

¹ А. Цагарели, Грамоты, II, II, XII, стр. 49.

² იქვე, 83-61.

სკის ხელშეკრულების გაუქმებას ნიშნავდა, რაც ყველაფერზე ნაკლებად სურდა მეფე ერეკლეს.

ამრიგად, საჭირო გახდა რუსეთის გაფრთხილება, უკეთ, მისი ყურადღების გამახვილება. ეს ამოცანა დაეკისრა გ. ჭავჭავაძეს. 1786 წლის 23 დეკემბერს მან რუსეთის მთავრობის ყურადღება მიაქცია ალა მაჰმად ხანის წინადადების მიმართ და ამხილა მისი მზაკერული შინაარსი¹.

1787 წლის თებერვლიდან 1793 წლის დეკემბრამდე გ. ჭავჭავაძე რუსეთში არ იმყოფებოდა — ამ დროს ის სამშობლოშია ხანგრძლივი შვებულებით, ცოლ-შვილთან ერთად; მას თან ახლავს თავისი მრავალრიცხოვანი დიპლომატიური კორპუსი: საელჩოს მდივანი გიორგი ავალიშვილი, თარჯიმანი ფილიპე ხუციევი და კანცელარიის მოხელეები; მასთან არიან მსახურნი: გლახა მესხი, დავით ბათიაევი, დიმიტრი კახოვი და სხვ².

გ. ჭავჭავაძის საქართველოში ყოფნის დროს ქართლ-კახეთის ელჩის მოვალეობას ეკატერინეს კარზე ასრულებდა სულხან თუმანიშვილი.

1794 წლის დამდეგიდან გ. ჭავჭავაძე დაუბრუნდა თავის დიპლომატიურ სარბიელს რუსეთში და მომეტებული ძალით განაგრძო შექმნილი ვითარებით დამძიმებული პოლიტიკური მოღვაწეობა. ამ ვითარების უმთავრეს ფაქტს ალა მაჰმად ხანის თითქმის საქმედ ქცეული და რეალურ საფრთხედ მოვლენილი მუქარა წარმოადგენდა. თავგასული ყაჯარი დიდი მხედრობით უკვე დაიძრა საქართველოსაკენ. ქართლ-კახეთის სამეფოს კარს მოადგა უთანასწორო ომის საშიშროება. აუცილებელი გახდა მოკავშირეთა ძალების შემოერთება. ყველაზე საიმედო და ძლიერ მოკავშირეს, ცხადია, რუსეთი წარმოადგენდა.

ყოველივე ამან შეაძირობა გ. ჭავჭავაძის დიპლომატიური დემარში 1795 წლის დასაწყისში. ქართლ-კახეთის ელჩმა შექმნა ლოგიკური შეუვალლობითა და ორატორული ხელოვნებით დამშვენებული იურიდიული დოკუმენტი — ნოტა რუსეთის საგარეო საქმეთა კოლეგიის მიმართ. რომლითაც მჭევრმეტყველურად დახატა

¹ А. Сагарели, Грамоты, II, I, стр. 11.

² А. Церетели, Грамоты, II, II, стр. 62.

შექმნილი მდგომარეობა და მოითხოვა მფარველობითი ტრაქტატით გათვალისწინებული სამხედრო დახმარება.

ნოტაში ნათქვამია:

„ოდეს მიღებულ იქმნა საქართველო მფარველობასა ქვეშე უმაღლესის რუსეთის იმპერიისასა, ტრახტატის ძალით, ებოძა ორი ბატალიონი, რომ უნდა ყოფილ იყვნეს მათს უმაღლესობას მეფესთან და ეგრეთვე ყოველთა ერთა ნიშნად მფარველობისა, და რომ მტერთა ჩვენთა ნახეს ესრეთი მფარველობა, იწყეს პატივად და ჭანგდებად თვისის ჩვეულებრივის ბოროტმოქმედებისა, ჯდა ერნი ჩვენი, განმხნობილნი ამით, აღავლენდნენ ღმრთისადმი მადლობითსა ხმასა ძლიერისა ამის მფარველობისათვის უღლისაგან ამორწმუნეთა ქრისტესთა.

და როდესაც ათამანის პორტამ არა სამართლით გამოაცხადა ომი რუსეთის უმაღლესს კარს, მაშინ ჩვენ ვსასუბდით, რომ ამ ზემოხსენებულის ორის ბატალიონის სიმაგრისთვის მოემატება სხვაჯარიც და გვსურდა, რომ ჩვენის მხრიდამაც მონური სამსახური და ერთგულება გვეჩვენა საერთო მტერზე, და შემდგომად წინააღმდეგ ამისსა იქ მყოფი მინისტრი და ბატალიონებიც წამოვიდნენ თვით საჭიროს დროს, და დავრჩით ჩვენ მარტო ჩვენის მტრების წინაშე და გავატარეთ დრო შეროგებამდინ ჩვენის მცირის ძალით რაოდენც ჩვენგან შეიძლებოდა.

და შემდგომად შეკვირისა თანა მშვიდობისა შორის უმაღლესის კარისა და ათამანის პორტისა მოხსენებულმან თვისისა ფიცისა და შეკრულებისა მეფემან ჩემმან უმაღლესისადმი კარისა ინება წარმოვლინება ჩემი ძალისაებრ ტრახტატისა, მეხუთისა არტიკული-სა, იმ წიგნებით, რომელიც თვით ჩემგან მიერთო. და მე მოწყალებით მიღებულ ვიქმენ, და იმებანა, რომ პასუხი მებრძანება, რომელსაც ჭერეთვე ველი მოსახსენებელად მეფისა ჩემისა.

ვინადგან ცვლილებისაგან ჟამისა განძლიერდა აღა-მაჰმად-ხან და დაუახლოვდა უკვე სამზღვართა ჩვენთა, რომელიც იმყოფება ახლა არდაველს, და აქვს განზრახვა, რათა საქართველო მოიყვანოს იმ მდგომარეობაში, ვითარცა ყოფილა ჟამსა სპარსეთის ყაენებისასა მძლავრებით“.¹

¹ А. Цагарели, Грамоты, II, I, стр. 117.

ამის შემდეგ ნოტაში მკვეთრად ჩამოყალიბებულია მეფის სა-
თხოვარი.

1795 წლის ივლისში, ალა მაჰმად ხანის შემოჭრის წინ, გ. ჭავ-
ჭავაძე რუსეთის კანცლერს ალ. ბეზბოროდკოს უგზავნის სხარტად
გამოკვეთილ საგანგაშო ნოტას, რომელშიც მთელი სისრულით აღ-
ბეჭდილია შექმნილი მდგომარეობის სიძნელე¹.

გ. ჭავჭავაძის ენერგიულ მცდელობას სასურველი შედეგი არ
მოჰყოლია, ქართული დიპლომატიის ყოველგვარი ცდა სპარსეთის
ინტერვენციის წინააღმდეგ ამაო აღმოჩნდა. შეუძლებელი შეიქნა
შინაგანი ძალების ჯეროვანი დარაზმვა და მოკავშირეთა მხედრო-
ბის დროულად შემოერთება. პოლიტიკურ ძალთა კიდვლით გამოწ-
ვეული წინააღმდეგობა საომარ კატასტროფაში გადაიზარდა და
კრწანისის ტრაგედიით აღინიშნა. 1795 წლის 11 სექტემბერს ალა
მაჰმად ხანი შემოიჭრა თბილისში და რამდენიმე დღის განმავლო-
ბაში მიწასთან გაასწორა მთელი ქალაქი -- განადგურა მოსახლე-
ობა, დაიტაცა ქონება, დაანგრია შენობები და ცეცხლს მისცა ხალ-
ხის ნაამაგარი.

კრწანისის ომს მოჰყვა გაცხოველებული მიწერ-მოწერა ქართლ-
კახეთისა და რუსეთის მეფეებსა და მალალ წარმომადგენელთა შო-
რის, გაიმართა აზრთა გაცვლა-გამოცვლა, პრეტენზიების გამოთქ-
მა, სურვილების გამოვლენა და აშკარად თუ შეფარვით გამოხა-
ტული პაექრობა. ამ მიწერ-მოწერაში გამოყენებულია დიპლომატი-
ური მეტყველების ყველა სახეობა, დაწყებული ბუნდოვანად დაგ-
რეხილი სიტყვით შექცევადან ნათლად გამოკვეთილი გულახდი-
ლი სიტყვით დამთავრებული. ასეთი დიპლომატიური შესიტყვე-
ბის ერთი ყველაზე თვალსაჩინო ოსტატი იმ დროისათვის გ. ჭავჭა-
ვაძეა. ის სხვებთან ერთად იყო ჩამბული ხსენებულ მიწერ-მოწე-
რაში და განსაკუთრებით მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა რუ-
სეთ-საქართველოს პოლიტიკურ ურთიერთობაში.

ამის დადასტურება შეიძლება ბევრი წერილობითი დოკუმენ-
ტით, მათ შორის 1796 წლის 7 მარტის მიმართვით ეკატერინე მეო-
რისადმი. აქ კრწანისის ომის შემდეგ შექმნილი მდგომარეობის ღრმა
და ვრცელი ანალიზია წარმოდგენილი. მიმართვა, გარსევანის სიტ-
ყვით, შედგენილია ერეკლეს მიწერილობის საფუძველზე, რომლის

¹ А. Цагарели, Грамоты, II, II, стр. 247.

ერთგვარ დიპლომატიურ გარდათქმას წარმოადგენს ეპისტოლარული საელჩო მეტყველების ეს შესანიშნავი ნიმუში. ქართლ-კახეთის მეფის პრეტენზიები მიმართვაში ჩამოყალიბებულია ცალკეული მუხლების სახით, რომელთა შორის მტკიცე ლოგიკური კავშირი და ღრმა იდეური ერთიანობაა. ასე მაგალითად, აქ ნათქვამია: „მის სიმაღლემან მეფემან ირაკლი, ხელმწიფემან ჩემმან, მომივლინა მეწერილობითი ბრძანება თვისი, რათა თქვენის იმპერატორების დიდებულეებს, ყოვლად უმოწყალესსა ხელმწიფესა, მფარველსა და შემწესა ქართლისა და კახეთისა და სხვათა ქვეყანათასა, რომელთაცა არს იგი მბრძანებელ, ყოვლად უყმებრივესად მოვახსენო, რომელნიცა არიან შემდგომნი:

პირველი, შემდგომად უმაღლესისა თქვენის იმპერატორების დიდებულეების ბრძანებისა, რომელიცა მივლენილ არს უფლისა ღენერალ — ანშეფ ლუდოვიჩისადმი შესაწევნელად მეფისა, ხელმწიფისა ჩემისა, მხედრობითა, არტილერიითა და სხვებითა პირისპირ მტრისა ჩვენისა აღა მაჰმად ხანისა, — ბრძანებითა მისის სიმაღლისათა, დაუკარგავად ყამისა, დაწყებულა კეთება გზათა თბილისით ვიდრე ჩვენს საზღვრამდე, ვითარცა მთას აქეთ, ეგრეცა იქით გამართულ და გაკეთებულ არიან, არა თუ ოდენ განსატარებელად მხედრობათა, არამედ, საიმედოთ, მხედრობათათვის, არტილერიისა, ბარგთა და ყოველთა სიმძიმეთა, რომელთაცა აწ გარდატანა ძალუცთ თვინიერ მცირისა შრომისა“...¹ და ა. შ.

როგორც ჩანს, ამჯერად გ. ჭავჭავაძის ენერგიულ ცდასა და მონდომებას დადებითი შედეგი მოჰყოლია. რუსეთის მთავრობას გ. ჭავჭავაძისათვის დაუყოვნებლივ უცნობებია, რომ გენერალ ვ. ზუბოვს დაევალა „ყოველგვარი დახმარება გაუწიოს“ ერეკლე მეორეს თბილისის დაცემით გამოწვეული უბედურების შესამცირებლად და „აღა მაჰმად ხანის მტრული განზრახვის დასამნობად“.²

1796 წლის 30 აპრილს რუსეთის კარის წარჩინებული მოხელე პლ. ზუბოვი უგზავნის ერეკლე მეორეს მეტად საყურადღებო ვრცელ წარდგინებას ეკატერინე მეორის რეზოლუციით: «Нытъ по сему»³ ამ წარდგინებით ნათლად ჩანს ის დიდი ღვაწლი, რაც

¹ А. Цагарели, Грамоты, II, I, стр. 124.

² А. Цагарели, Грамоты, II, II стр. 132—133.

³ იქვე, გვ. 140.

იმ ხანებში გ. ჭავჭავაძეს გაუწევია სამშობლოს სასარგებლოდ რუსეთის კარზე. პლ. ზუბოვი მეფეს აუწყებდა, რომ მხედართმთავარი ვალ. ზუბოვი უკვე დაიძრა თავისი ჯარით საქართველოს დასახმარებლად და თავგასული მტრის ააალაგმავად. შემდეგ ზუბოვი ვრცლად ლაპარაკობს ქვეყნის შიგნით არსებული დანაწილებისა და დაქსაქსვის დამღუპველ შედეგებზე, ასეთი ვითარების დასამოწმებლად მიუთითებს კრწანისის ომზე და, დასასრულ, ურჩევს მეფეს საკუთარი ზელისუფლებათა ქვეშ გააერთიანოს და განაქტივოს მშობლიური საბრძანებელი მდ. არაქსის ნაპირებამდე და ოთომანის პორტას საზღვრამდე¹.

ეს მოსაზრებანი, როგორც სამართლიანად ფიქრობს პროფ. ალ. ცაგარელი, ემყარებოდა ჯერ კიდევ ძალმოსილ მფარველობით ტრაქტატს, რომლის მე-2 და მე-6 არტიკულებში ლაპარაკია ქართლ-კახეთის მთლიანობის დაცვაზე და შემდგომ განმტკიცებაზე.

კრწანისის ომის მომდევნო პერიოდში ზედიზედ მოხდა რამდენიმე მნიშვნელოვანი მოვლენა: 1796 წლის 6 ნოემბერს გარდაიცვალა ეკატერინე მეორე, რუსეთის ტახტზე ავიდა პავლე პირველი; 1797 წლის 5 ივნისს მოკლეს ალა მაჰმად ხანი, მისი ადგილი დაიჭირა ბაბა ხანმა.

პავლე პირველმა ჯერ კიდევ ალა მაჰმად ხანის სიკვდილამდე კავკასიიდან გაიწვია არაქსის ნაპირებამდე მიღწეული რუსეთის ჯარი და ამით დიდი შეშფოთება გამოიწვია ქართლ-კახეთის მმართველ წრეში. 1797 წლის 16 აპრილს ფრეკლე მეორე საგანგებო ნოტას უგზავნის პავლე პირველს, რომელსაც აცნობს საქართველოს მდგომარეობას და სთხოვს 4 ათას კაცს სამშობლოს დასაცავად. თავის მხრივ გ. ჭავჭავაძე იმავე წლის 11 ივნისს, ახალი აგრესორის ბაბა ხანის გამოჩენისთანავე, მიმართავს პავლე პირველს ვრცელი წარდგინებით, რომლითაც შეახსენებს მას 1783 წლის ტრაქტატს და მუხლობრივ აყალიბებს ქართლ-კახეთის პოლიტიკური ვითარებისა და ხანდაზმული მეფის საწადელის შინაარსს. რეზიდენტის მიმართვა 8 მუხლისაგან შედგება. მათ შორის განსაკუთრებით საყურადღებოა მე-2, მე-3, მე-5 და მე-8 მუხლები. ასე, მა-

¹ А. Цагарели, Грамоты, II, II, стр. 142.

გალითად, მე-3 მუხლში ნათქვამია: „მეფე, მხილველი თვისსა მოხუცებულეებითსა წელსა, რომ სისუსტენი მძლე ექმნებიან მას და დღენიცა ცხოვრებისა მისისანი ჰშთებიან მცირენი, და აღმრჩევი და შემდგომად თვისსა სჯულიერისა მემკვიდრის სამეფოსათვის ძისა თვისისა გიორგისა, ყოვლად უმდაბლესად სთხოვს თქვენს დიდებულეებას, რათა გაგზავნოთ თქვენის უმაღლესის კარიდამ ერთი აქაური უფალი, რომლისადა ნება იქმნეს უმაღლესს დასამტკიცებლად და ანუ განსამაგრებლად მემკვიდრისა ამის, და საცნობელად მისა ხალხისათვის მისისა, და წარსაგზავნელითა ამით მისცეთ მეფესა და ერსა მას ჰსჯული ყოვლისა რუსეთისა მმართველობისათვის სახელმწიფოსა მისისა, რათამცა მის ძლით აღმოიფხვრან რომელნიმე ძველადვე მიფარულნი აზიის უსამართლოებითნი სამართლისა წარმოებანი, რომელიცა მსახურებს საწყენად და წინააღმდეგად მართლადღებულსა ქრისტიანებრსა აღსარებასა“¹.

1797 წლის 31 დეკემბერს გ. ჰავჭავაძე განმეორებით მიმართავს პავლე პირველს ვრცელი წარდგინებით. ამჯერად ელჩი იმპერატორის ყურადღებას ამაზვილებს მფარველობითი ტრაქტატის ზოგიერთი მუხლის დარღვევის ფაქტზე რუსეთის მხრივ, კერძოდ, სამხედრო ნაწილების გაყვანაზე თბილისიდან, და მოითხოვს მათ დაბრუნებას საქართველოში. ელჩი აღნიშნავს: „მეორესა სეპარატის არტიკულსა ზემოდანიშნულსა შემაკავშირებელსა ტრაბტატსა შინა დაწესებულ არს მათის სიმაღლის მეფის, ჩემის ხელმწიფის, წინაშე პყრობა ორის სრულის ბატალიონის რუსეთის ქვეითის მხედრობისა ოთხითა ზარბაზნითა, რომელნიცა აძლევედა ქართველთა დიდთა სიმხნეთა და იმედოვნებათა, ხოლო მეზობლებთაცა ღირსრწმუნებულ პყოფდა მას შინა, ვითარმედ ყოველი სამეფო იგი მდგომარებს საფარველსა ქვეშე ყოვლის რუსეთის უმაღლესისა კარისასა, და აყენებდაცა მათ უმოქმედობასა შინა; და რადგანაც ბატალიონნი იგი არიან აქედამ გამოყვანილნი, მაშინ ყოვლად უმდაბლესად გთხოვ, უბრძანოთ მათ მიბრუნვება მუნვე, მარწმუნებელი, ვითარმედ მეფე, ჩემი ხელმწიფე, თვინიერ უმაღლესისა თქვენის დიდებულეების ნებნისა, არასადმე იკადნიერებს ხმარებასა მათსა, და დააყენებს ქალაქსა შინა თბილისს, მხოლოდ შიშისათვის მტერთა საქართველოსათა დასარწმუნებლად, ვითარმედ მაღალი თქვე-

¹ А. Цагарели, Грамоты, II, I, стр. 138.

ნის იმპერატორების დიდებულება საფარველი არს სამეფოსა ზედა მისსა აწცა, ვითარცა პირველ“.¹

გარსევანის ამ მიმართვაში პავლე პირველისადმი შედარებით მცირე მნიშვნელობის მოვლენებზეც არის ლაპარაკი, რომელთა შორის უფრო საგულისხმოა ეკატერინე მეორის ბრძანებით 1784 წელს ქართული გერბით ჩამოსხმული ზარბაზნებისა და მორტირების გამოგზავნა საქართველოში. გარსევანი სთხოვს იმპერატორ პავლეს: „ბრძანე ესრეთვე გაშვება საქართველოსა შინა ზარბაზნებთა და ყუმბართა მათცა, მუნებურის ღერბით შთამოსხმულთა უმაღლესითა ბრძანებითა სანატრელსა და საუკუნოდ ხსოვნის ღირსის საყვარელის თქვენის დიდებულების შმობლისათა, რომელნიცა უბოძა მან მეფესა, ჩემსა ხელმწიფესა, და რომელნიცა დღემდე მუნით არ არიან გაშვებულნი, და არიან ზედა იეგორევის ციხესა შინა. საქართველო, მხილველი მათისა თვისთანა, შერაცხს მასცა არა მცირედ ნუგეშად თვისად და მიიღებს ვითარცა წინდსა მაღალ-მონარხოზობისა თქვენისა მისდამი კეთილნებობისასა“.²

დასასრულ, გ. ჭავჭავაძე თხოულობს შვებულებს, რათა მოინახულოს სნეული მოხუცი მეფე, რომელიც, ელჩის სიტყვით, შესაძლოა, „მდებარეობდეს დღეს სასიკუდინესა ცხედარსა ზედა“.

ელჩის ვარაუდი სინამდვილეს წარმოადგენდა. მძიმედ სნეული და ღრმად მოხუცი მეფე ერეკლე გარდაიცვალა 1798 წლის 11 იანვარს. ქართლ-კახეთის ტახტზე ავიდა მეფის უფროსი შვილი გიორგი მეთორმეტე.

დიდი ხელმწიფის სიკვდილით დამძიმებულ ატმოსფეროში, როცა სამხრეთიდან გაისმოდა ბაბა ხანის მუქარა, ხოლო ჩრდილოეთიდან არ ჩანდა მტკიცე დახმარება, ქართული დიპლომატია დაჟინებით მოითხოვდა რუსეთის მთავრობისაგან მფარველობითი ტრაქტატის დაცვას და მისგან გამომდინარე ვალდებულების შესრულებას. ამ დიპლომატიის სულისჩამდგმელი გ. ჭავჭავაძეა.

1799 წლის 11 თებერვალს რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტრომ აცნობა გ. ჭავჭავაძეს, რომ მისი მოთხოვნილების დიდი ნაწილი, კერძოდ, მხედრობისა და არტილერიის გაგზავნა საქართ-

¹ А. Цагарели, Грамоты, II, I, стр. 144—145.

² იქვე, გვ. 145.

ველოში, დადებითად გადაწყდა და უკვე გაცემულია სათანადო განკარგულება ამ გადაწყვეტილების შესასრულებლად.¹

ამასთან დაკავშირებით, იმავე წლის 15 თებერვალს გ. ჭავჭავაძე სამადლობელ ნოტას უგზავნის სამინისტროს და განმეორებით თხოულობს საქართველოში წამოსვლის ნებას. ამჯერად ელჩი თავის თხოვნას ახალი მეფის წინაშე გამოცხადების სურვილით ასაბუთებს. ის აღნიშნავს: „მე, მიმღებელი ადრითვე მოლოდებულისა ჩემ მიერ სასიხარულოა ამის ნოტისა მათის იმპერატორების დიდებულების მალისა მინისტრისაგან და მცნობელი მის ძლით მაღალ-მონარახულისა მოწყალებისა მისისა სამეფოსა ზედა მეფისა ჩემისა ხელმწიფისა, მოვიღებ თქვენ მაღალისა მინისტრისაადმი ერთსულობითა მადლობასა კეთილ-მზრუნველობით მოპოვნებისათვის ჩვენდა უზენაესისა მის კეთილ-ნებობისა, და ვითხოვცა კვალად უმდაბლესად განახლებასა მისსა თავსაცა ზედა ჩემსა, რათა მიოხოთ ვითარცა მამამან შვილსა და გამოითხოვოთ მათის იმპერატორების დიდებულების დიდის ხელმწიფისაგან უმაღლესი ნება წარვლინებისათვის ჩემისა ხელმწიფისაადმი სათანადო-მთა სახითა ფაშილითაურთ ჩემით, ვითარცა მოწმად დასწრებისა მუნ მათდა ჩემისა“...²

გ. ჭავჭავაძის თხოვნა შეწყნარებულ იქნა, ის გამოემგზავრა სამშობლოში, სადაც გაატარა რამდენიმე თვე და 1800 წლის გაზაფხულზე კვლავ დაბრუნდა რუსეთში გიორგი მეთორამეტის საგანგებო დაეალებით.

1799 წლის 18 აპრილს, გარსევანის რუსეთიდან წამოსვლის წინ, იმპერატორმა პავლემ ქართლ-კახეთის მეფედ დაამტკიცა გიორგი მეთორამეტე, ხოლო ტახტის მემკვიდრედ დავით ბატონიშვილი³. ამასთან დაკავშირებული დიპლომატიური მიწერ-მოწერის ხელმძღვანელი საქართველოს მხრივ გ. ჭავჭავაძეა. ამ ურთიერთობაში დაისვა საკითხი 1783 წლის მთარველობითი ტრაქტატის გადასინჯვისა და შევსების შესახებ, რაც თავის დროზე გათვალისწინებული იყო ამავე ხელშეკრულების მე-12 არტიკულით, რომელშიც ნათქვამია: „ზავი უკუშ ესე, ანუ პირობა, იქმნების საუკუნოდ,

¹ А. Цагарели, Грамоты, II, II, стр. 200.

² А. Цагарели, Грамоты, II, I, стр. 163.

³ А. Цагарели, Грамоты, II, II, стр. 204.

მაგრა უკეთეს განხილულ იქმნეს რამე საჭიროდ შეცულებად, ანუ დართულად ურთიერთისათჳს სარგებლისა, აქუს მას ადგილი ორთავე კერძოთა თანახმობისა¹.

ხსენებული საქმის მოგვარება, კერძოდ, რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულების ახალი პროექტის შემუშავება, გიორგი მეთორმეტემ დაავალა გარსევან ჭავჭავაძეს, გიორგი ავალიშვილსა და რევაზ ფალავანდიშვილს. მათ შორის მეთაური, ცხადია, გ. ჭავჭავაძეა.

გიორგი მეთორმეტის საგანგებო რწმუნებით აღკუთრვილი ელჩები² გამოცხადდნენ პეტერბურგის კარზე 1800 წლის ივნისში და საგარეო საქმეთა სამინისტროს წარუდგინეს ნოტა, რომლის 6 პუნქტში ჩამოყალიბებული იყო მომავალი ხელშეკრულების სახელმძღვანელო პრინციპები³, ამ პრინციპების საფუძველზე შემუშავებულ იქნა 16 მუხლისაგან შემდგარი ხელშეკრულების პროექტი, რომელიც აპრობირებულ იქნა პავლე პირველის მიერ, და საგარეო საქმეთა კოლეგიის თავმჯდომარის თ. როსტოპჩინის ხელის მოწერით 1800 წლის მიწურულში გამოიგზავნა ჩვენში გ. ავალიშვილისა და რ. ფალავანდიშვილის ხელით⁴. ამ პროექტის მიღება არ დასცალდა გიორგი მეთორმეტეს. ის გარდაიცვალა 1800 წლის 28 დეკემბერს. ორიოდე თვის შემდეგ, 1801 წლის 11 მარტს, გარდაიცვალა პავლე პირველიც.

ხელშეკრულების პროექტი ჩაიბარა ტახტის მემკვიდრედ დამტკიცებულმა დავით ბატონიშვილმა, რომელმაც უცვლელად გაიზიარა მისი შინაარსი და ხსენებული ელჩების ხელით დააბრუნა პეტერბურგში საბოლოო გასათორმებლად⁵. 1801 წლის აპრილში ქართლ-კახეთის ელჩებმა გ. ჭავჭავაძემ, გ. ავალიშვილმა და რ. ფალავანდიშვილმა ხელშეკრულების პროექტი და ვრცელი ნოტა, საქართველოს ახალი წყობილების შესახებ, წარუდგინეს რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს⁶. ხსენებული ნოტა შედგენილი გ. ჭავჭავაძის მიერ.

¹ А. Цагарели, Грамоты, II, I, стр. 106.

² იქვე, გვ. 187—188.

³ А. Цагарели, Грамоты, II, II, стр. 292—294

⁴ Акты, I, стр. 179 — 181.

⁵ А. Цагарели, Грамоты, II, II, стр. 220—221.

⁶ А. Цагарели, Грамоты, II, I, стр. 195—209.

ნოტაში ერთგან ნათქვამია:

„პუნქტსა ამას შინა კვალადცა აწ. დამტკიცებულ ვჰყოფთ, და ყოვლითურთ განვრცელებით მივიღებთ ამას, რომელ რომელიცა კეთილნებებულ იქმნას მისის იმპერატორებითის დიდებულებისაგან და დანიშნულ მმართველად საქართველოსა სამეფოსად ერთად რომელიმე მეფის-ძეთაგანი, იგი იწოდებოდეს იმპერატორისა მოადგილედ, და იხსენიებოდეს მეფეთ საქართველოსად, და მიეცეს მას თანაშემწედ მარადის მუნ მყოფად ერთი რომელიმე დიდის რუსეთის დიდ-შემძლებელთაგანი, რათა მან მმართველობასა შინა მისსა განუმარტოს მას მისდამი მიცემული იმპერატორებითნი ჰსჯულნი, ბრძანებანი და სხვანოცა ესე გვარნი, და რათა თვინიერ თანახმობისა მისისა მან, იმპერატორის მოადგილემან და მუნ მეფედ წოდებულმან, არა რომელითამე სახითა თვით თავით თვისით არა კადნიერ იქმნეს განწესებად რომელისამე ჰსჯულისა, ბრძანებისა და რიგთა, და რათა არა მოაწეროს ხელი მან მხოლოდ თვინიერ ხელმოწერისა მისდამი განწესებულისა მის თანაშემწისა“.¹

1801 წლის 15 აპრილს, რუსეთის ახალი იმპერატორის ალექსანდრე პირველის განკარგულებით, დასახელებული დოკუმენტების, პროექტისა და ნოტის საფუძველზე, რუსეთის სახელმწიფო საბჭომ განიხილა საქართველოს ქვეშევრდომობის საკითხი.² ამ განხილვის შედეგს წარმოადგენს 1801 წლის 12 სექტემბრის მანიფესტი ქართლ-კახეთის რუსეთთან შეერთების შესახებ.³ ამის შემდეგ ქართველი ელჩების დიპლომატიური მისია დასრულებულად ჩაითვალა. 1802 წლის მარტში ისინი დაბრუნდნენ სამშობლოში.

აზრთა სხვადასხვაობით გართულებულ და გარდატეხის ტკივილებით დამძიმებულ ვითარებაში მიიღო სამშობლომ თავისი სასიქაღულო შვილი გარსევან ჭავჭავაძე, ვინც, პ. იოსელიანის თქმით, იყო „უმეტეს გამოცდილი საქმეთა შინა, მეტისა მნახავი და უკეთ მზრახველი“,⁴ მტკიცე და შეურყეველი სახელმწიფო მოღვაწე.

ჩვენი სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ურთულეს პერიოდში, როცა წყდებოდა საქართველოს ყოფნა-არყოფნის საკითხი და ბეწვზე ეკიდა ქართველი ხალხის ეროვნული მონაპოვარი, გარსევან

¹ А. Цагарели, Грамоты, II, I, стр. 196.

² А. Церетели, Грамоты, II, II, XXXIX.

³ З. Авалов, Присоединение Грузии к России, стр. 301—305.

⁴ პ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი XIII, გვ. 151.

ქვეყანაში 20 წლის მანძილზე წარმატებით მეთაურობდა მოწინავე ქართულ დიპლომატიას და სამშობლოს საკეთილდღეოდ მართავდა ქვეყნის საგარეო პოლიტიკას. ის ეძებდა და პოულობდა უკეთეს გზებს საქართველოს შემდგომი წინსვლისათვის და თავისი გავლენიანი სიტყვითა და საქმით უზრუნველყოფდა ამ გზების სწორსა და მარჯვე მიმართულებას.

გარსევან ქვეყანაში ახელ ბრწყინვალე და წარუშლელ დიპლომატიურ შემოქმედებას ასაზრდოებდა გამჭრიახი გონება, მტკიცე ნებისყოფა და უანგარო პატრიოტიზმი, რომელთა მახვილი იარაღს მჭევრი ზეპირი და წერილობითი მეტყველება წარმოადგენდა.

იოანე ბატონიშვილი

XIX საუკუნის ქართულ მწერლობასა და მჭევრმეტყველებაში ადვილად შეინიშნება ორი ენობრივი ნაკადი, რომლებიც ერთმანეთისაგან საგრძნობლად განირჩევიან თავიანთი ისტორიული განვითარების მაჩვენებლებით. მათ შორის ერთი ნაკადი გარდამავალი ხანისა და მისი მომდევნო წლების მჭევრმეტყველების ენობრივი ფორმაა, ხოლო მეორე — ორმოციან წლებში მომქლავრებული და შემდეგ გავრცელებული ზეპირი მეტყველების ენობრივი სახეა. პირველი არქაული ხასიათისა და ძველი ქართულის შორეული გამოძახილია, მეორე კი ახლებური ხასიათისაა და ახალი ქართულის გვიანდელი საფეხურია.

როგორც ცნობილია, „მეთვრამეტე საუკუნისათვის ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბება უკვე დაშთავრებულია“,¹ მაგრამ იმავე საუკუნეში შექმნილ სოციალურ-პოლიტიკურ და კულტურულ ვითარებასთან დაკავშირებით „ქართული სალიტერატურო ენის ბუნებრივი განვითარების ხაზი მეთვრამეტე საუკუნის მესამოცე წლებში გაწყდა... ახალ ქართულ სალიტერატურო ბუნებრივ ენას წაართვეს ლიტერატურა და მეცნიერება, მაგრამ მას დარჩა „დაბალ მატერიათა“ სამყარო“,² სადაც საყოფაცხოვრებო ხასიათის სააზროვნო დარგებს შორის აღმოჩნდა მჭევრმეტყველება. ამ უკანასკნელს არ განუცდია ანტონ კათალიკოსის სალიტერატურო სკოლის დიდი გავლენა და ამიტომ ზეპირი სიტყვის ფორმად ჩვენში არ ქცეულა „მაღალი სტილი“, თუმცა მისგან არც საე-

¹ არნ. ჩიქო ბავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, (ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, პროფ. არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით), ტ. I, თბილისი, 1960, გვ. 19.

² იქვე, გვ. 20-21.

სებით გაშიჯნულა ორატორული ხელოვნების გზა, რომლის ერთი საფეხური ძველისაჲც დაბრუნების ტენდენციით ხასიათდება. ეს გარკვევით შეინიშნება XIX საუკუნის დამდეგისათვის.

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში არქაული და ახლებური ხასიათის ენობრივი ფორმები უკანასკნელი ურთიერთშეხების პროცესს განიცდიან, რის შემდეგ საბოლოოდ მკვიდრდება ახალი ქართული მეტყველება — სიტყვაკაზმული მწერლობისა და ორატორული ხელოვნების სალიტერატურო ფორმა.

ხსენებული პროცესი ერთგვარი გარდამავლობის ხასიათს ატარებს, რაც მომეტებული ძალით ორმოციან წლებში შეინიშნება. სწორედ ამ დროს იგრძნობა ძველში სიხლისა და ახალში სიძველის მაჩვენებლები, რომელთა მეტნაკლებობა უნდა მივიჩნიოთ იმის საზომად, თუ რომელი ენობრივი ფორმის წარმომადგენლად ჩავთვალოთ ესა თუ ის შემოქმედი.

ამ საზომის თვალსაზრისით XIX საუკუნის ორატორთა ერთ ჯგუფს შეიძლება არქაისტული ვუწოდოთ. არქაისტული ჯგუფის წარმომადგენლებია: იოანე ბატონიშვილი, იონა ხელაშვილი, სოლომონ დოდაშვილი, მიხეილ თუმანიშვილი და სხვ.

მათ შორის უფრო საყურადღებოა ი. ბატონიშვილისა და ს. დოდაშვილის ორატორული შემოქმედება.

იოანე ბატონიშვილი (1768—1830), საქართველოს უკანასკნელი მეფის გიორგი მეთორმეტის ძე, ქართული კულტურის ისტორიაში ცნობილია მეტად ნაყოფიერი სამწერლო და საზოგადო მოღვაწეობით. ის ყურადღებას იქცევს თავისი ღრმა და ფართო განათლებით, რაც უჩვეულო სისრულეს ანიჭებს მის სამეცნიერო და სალიტერატურო თხზულებებს. მათ შორის გასაკუთრებული სიმდიდრით გამოირჩევა ენციკლოპედიური ზასიათის ნაშრომი „კალმასობა“.

ეს დიდი მოცულობის, რთული კონსტრუქციისა და ორიგინალური ენარის სამეცნიერო ნაწარმოები ავტორს დაუწერია XIX საუკუნის პირველ ნახევარში. „კალმასობის“ იდეური სიღრმე და მხატვრული სრულყოფილება ნათლად გვიჩვენებს მისი ავტორის ფართო ერუდიციასა და მაღალ ნიჭიერებას. ამ მხარეებით დამწვევებული მწერალი დგას თავისი დროის მოწინავე ადამიანთა შორის და იშვიათი ძალით გვიჩვენებს თანადროული ეპოქის კულტურ-

რულ მიღწევებს მეცნიერებისა და ხელოვნების მრავალ სფეროში.

ამ სფეროებში ჩვენს ყურადღებას იპყრობს მკვევრმეტყველება.

ნაშრომში ბევრი ბრწყინვალე თხრობა-დილოგია, რომელთა შორის ზოგიერთი სხვადასხვა სახით უხება მკვევრმეტყველებას, ხოლო ნაწილი თვით წარმოადგენს ორატორული ხელოვნების იშვიათ ნიმუშს. ასეთია მაგალითად, „კალმასობის“ ტექსტში ჩართული და გარემომცველ მასალასთან ორგანულად დაკავშირებული ორი ქმნილება: 1. სიტყვა, თქმული ხალხის მიმართ ომარ ხანის წინააღმდეგ ლაშქრობის წინ, და 2. სიტყვა გიორგი მეთორმეტისადმი.¹ აღნიშნული ტექსტობრივი ურთიერთობის მიუხედავად, ეს სიტყვები დამოუკიდებელი ორატორული ძეგლებია.

სიტყვა, თქმული ომარ ხანის წინააღმდეგ ლაშქრობის წინ, ვრცელი პატრიოტული მოწოდებაა, რომლითაც მიმართავს ორატორი ხალხს, რათა მამულსადმი სიყვარულის გრძნობით აანთოს მისი სულისკვეთება და თავდადებული ბრძოლისათვის დაარზომოს ქვეყნის ძალები. მეტყველის მოწოდება გამსჭვალულია მტრისადმი მძაფრი სიძულვილით, რომლის მუქ ფონზე ნათლად გამოყრთის სამშობლოს სიყვარულითა და მისადმი ერთგულებით ამადლებული საბრძოლო განწყობილება. ამ გზით შთაგონებული მამულიშვილი დაუნდობელი სიტყვით კიცხავს სამეფოს შიგნით არსებულ შუღლსა და გაუტანლობას, რაც იწვევს ერის ძალთა დაქსაქსვას და მტრების წარმატებას. ამ სავალალო ვითარებით აღშფოთებული პატრიოტი მოუკრიბებლად ამხელს ყველას, ვისაც ბრალი მიუძღვის სამშობლოს დაკნინებასა და ხალხის დაბეჩავებაში. მათი მოღალატური ქცევის საპირისპიროდ ორატორი იგონებს ქვეყნის საკეთილდღეოდ თავგანწირულ გმირებს და ქება-დიდების შარავანდელით ამკობს ხალხის სასიქადულო დაუფიწყარ წინაპრებს. ყოველივე ამით ცდილობს მკვევრმეტყველი მსმენელთა პატრიოტულ აღფრთოვანებას და, ჩანს, სასურველ შედეგს აღწევს თავისი გონიერული, მგზნებარე და შთამაგონებელი სიტყვით.

აი, რამდენიმე ადგილი ამ სიტყვიდან:

„ქართველნო! დაივიწყეთ თქვენ კეთილმოქმედებანი წინაპარ-

¹ იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა, I, გვ. 156-163; 177-179.

თა თქვენთან, ივინი იყვენ თუმცა კირთებასა შინა სხვათა და სხვათა მპყრობელთა მიერ, ესე იგი, ვსთქვათ ძველადგანვე, მაკედონელთაგან, რომაელთაგან, ბერძენთაგან, ეგვიპტელთაგან, სპარსთაგან, სკვიტელთაგან, ოსმალთაგან და ჩინგიზთაგან, გარნა სიყვარული მეფისა, მამულისა და სიმხნე სულსა ვერა დაატევიბინეს, იძლივნენ და სძლიეს, იღვენენ და განდევნეს და ესრეთ მოიგეს ვიდრე აქამომდე უკვდავებისა სახელი.

თუმცა ვმეცადინებთ ჩვენ ურთიერთისადმი თანხმობასა, გარნა შური და სიძულილი და ცუდ-დიდებობაჲ, რომელიცა დამკვიდრებულ არს ჩვენთანა, არა ვეიტევებს ჩვენდა სიტყვასა, რომელსა ვიტყვით, არა დაადგრების ჩვენ შორის; და ესე არს მიზეზი დაბრკოლებისა, ვითარცა მოციქულიცა იტყვის: რამეთუ ხორცთა გული უთქვამს სულისათვის და სულსა ხორცთათვის, და ესენი მზდომ არიან ურთიერთანს.

ესდგეთ კეთილად, მოვიგოთ სიყვარული ურთიერთისადმი, შეუდგეთ კვალსა წინაპართა ჩვენთასა, მორჩილ და ერდგულ ვექმნეთ მეფეთა ჩვენთა! აჰა მეფის ძე, რომელიც აწ გზა არს ერდგულობისათვის მამულისა დანთხევად სისხლისა თვისისა. ეგრეთცა თქვენ თანაგაძთ ქმნად ამისა; ოდესცა ველი განმზადებულ არს, მაშინ დროჲ მოწევნილ იქმნების დათესვად, რათა გამოვიდეს მთესველი და არა ყოვნოს!'

ი. ბატონიშვილის სიტყვა გიორგი მეთორმეტისადმი ქართული სადღესასწაულო მქვერმეტყველების უაღრესად სრულფასოვანი ნაწარმოებია. ის აგებულია კლასიკური ორატორული ხელოვნების კვალობაზე, მოკაზმულია ბიბლიურ-ისტორიული პერსონაჟების სახეებით და შემოსილია შუა საუკუნეების სამქადაგებლო მეტყველების იერით. ძეგლის სიტყვიერი ფორმა გამართულია მაღალფარდოვანი საზეიმო სტილით, რომლის ძირითადი შემადგენელი არქაული ენობრივი საუნჯის მასალაა. ეს უკანასკნელი მსაზღვრელი ნაკადია ი. ბატონიშვილის ორატორული მეტყველებისა, რომელიც მხოლოდ აქა-იქ ჩაირთავს ახალი სიტყვა-მქვერბობის ნიშანდობლივ ელემენტებს.

ორატორი მტკიცედ ფლობს და მარჯვედ მართავს სიტყვის

1 იოანე ბატონიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 158, 162-163.

ემოციურ ძალას, რომლის ფართო გასაქანით იმორჩილებს მსმენელს და საკუთარი ნების კარნახით ამოძრავებს მის ცნობიერებას. ეფექტური ზეგავლენის ტენდენცია შესამჩნევი სახით გასდევს მეტყველებას თავიდან ბოლომდე და წინასწარ განზრახული შედეგით აგვირგვინებს ორატორის შემოქმედებას. სიტყვის წარმატებული შვლელიობა და შედეგი ნათლად შეინიშნება ძეგლის ტექსტის მიხედვით.

ეს ტექსტი აქ ზეპირი მეტყველების სანიმუშო ნორმას წარმოადგენს. ის საცდელი ან საჩვენებელი მაგალითია სადღესასწაულო დარგის ორატორული ხელოვნებისა. ამ მხრივ ი. ბატონიშვილის მქვერმეტყველური ქმნილება საგანგებო ყურადღების ღირსია.

ორატორის მზრუნველობით დაცული და ჩვენამდე მოღწეული სიტყვა გიორგი მეთორმეტისადმი, მსგავსად კლასიკური სახოტბო ძეგლებისა, იწყება უშუალო, პირისპირ მიმართვით, რომლის ფორმას ერთგვარი სიტყვიერი ფორმულა წარმოადგენს. მისი შინაარსი, მეფის ტიტულების თავისებური ჩამოთვლა, შესავლის როლს ასრულებს. მას ცვლის ძირითადი თემის თხრობა, რასაც თავის მხრივ საკუთარი შესავალი გააჩნია. აქ ხსენებულია „უმადღესი ძალა“ და მისადმი დაკმეული სურნელების სანაცვლოდ გარდმოვლენილი „მაღლი მძლეველობისანი“, რომლითაც დაგვირგვინებულია ხოტბის ობიექტი, გიორგი მეთორმეტე, და მისი უძლეველი საქურველი. ამის შემდეგ აწარმოებს ორატორი უმთავრესი სათქმელის თხრობას, რაც გიორგის ამავმოსილების ბრწყინვალე დასურათებაა.

აქ ნათქვამია: „ამაყმან ავარიის ხანმან მოიდრიაკა წინაშე შენსა ძლეული თავი თვისი და სირცხვილეული ივლტვის პირისაგან შენისა. ბრძოლისა ღრუბლითა დაფარულთა ადგილთა ზედა აღმობრწყინდა ნათელი კურთხეულისა მშვიდობისა; სატატომან ქალაქმან ამან განიძარცვა ხატი თვისი, დაფარული მსცოვანებითა, და შეიმოსა სახეჲ სიჭაბუკისა“.¹

აქვე წარმოსახულია ბიბლიური დავით წინასწარმეტყველი და მის მიერ განგმირული გოლიათი, რომელთანაც შედარების გზით ნაჩვენებია მეფის მიერ ძლეული „უსჯულო“ მოპირდაპირე. ისრაელთა დანსნის მსგავსად სახავს ორატორი ქართველების გადარჩენას გიორგის მიერ და მოხდენილი ფორმით ენამზეობს დიდი

¹ იოანე ბატონიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 250.

მესვეურის ღვაწლის თაობაზე: „ეგრეთვე თქვენცა სარწმუნოებითა და კეთილმსახურებითა შეთხზე შურადული და დაიშურადულენ სასოება შენი ღვთისა მიერ, სტყორცენ ზევასა მას სისხლმწყურიელსა გოლიათს და შემუსრე უსჯულო თავი მისი და განმარინენ ჩვენ უცხო თესლთაგან“.¹

ორატორი განაგრძობს: „ამისთვის ჩვენ ნეტარად ვრაცხთ საუკუნისა ამას და გჰვრეტთ შენ ტყბილსა მამასა და ვსტყებებით ამით; გარნა ჩვენ უღონო ვართ ღირსად ქებისა შენისა“...² და ასახელებს ანტიკური ეპოქის ცნობილ ოქროპირებს, რომელთა სიტყვას შეეძლო მეფის ღირსეულად შეგკობა. აქ მორჩილებით თავს ხრის მეტყველი უზენაესი ხელისუფლის წინაშე და მოკრძალებული ტონით აღნიშნავს: „არამედ ჩვენცა ერთბაშად შეძლებინამებრ ჩვენისა ვმოხარულობთ და ნათლითა დღესასწაულობისათა ვდღესასწაულობთ ტაძარსა და პალატსა ამას შინა და ვიტყვით: მოვედით თაყვანისცემად უფლისა ზეციურისა სამღვდლოჲსა მთავრისად და ღვთივ დაგვირგვინებულისა მეფისად, უკეთილმსახურისა უფროს წარმართთა მეფეთა ქვეყნისათა“.³

ეს ძირს დაშვება სჭირდება ორატორს იმისათვის, რომ მასთან კონტრასტის გზით გადმოგვეცეს სიტყვის კულმინაციური მწვერვალი. აქ ორატორი შთაგონებულია არსენ ბერის და სოლომონ ლიონიძის შემოქმედებით; მათი ხელოვნების გამოძახილს წარმოადგენს შემდეგი ენამწვერობა: „უფალმან დაიკვას მეფობა შენი ჯვართა ქეშმარიტებისათა და სკიპტრითა კეთილმოქმედებისათა, და მით უძლოდე ერსა შენსა, ვითარცა მოსე ისრაილთა, და ვითარცა ისო ნავეს ძე, იქმენ ამაღლებულ სკიპტრითა, ვითარცა ალექსანდრე ბერძენთა შორის და ჯვართა, ვითარცა დიდი კოსტანტინე მორწმუნეთა მეფეთა შორის; მშვიდ, ვითარცა დავით ცხებულთა შორის, და ბრძენ, ვითარცა სოლომონ მეფეთა შორის; თავდადებულ, ვითარცა ღიმიტრი ქართველთა შორის; მართალ, ვითარცა ღმერთი ღმერთთა შორის და საყვარელ, ვითარცა ქრისტე მართლ-

1 იოანე ბატონიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 251.

2 იქვე.

3 იქვე.

მადიდებელთა შორის. გაკურთხოს შენ უფალმან და დაგიცვას შენ საყდარსა ზედა მეფობისა შენისასა ნათესაეითგან ნათესაეამდე“¹.

ამას მოსდევს მეფის დალოცვა ვრცელი კაზმული გამონათქვამით, რითაც ამზადებს ორატორი სიტყვის დასასრულს; და ერთგვარი ლირიკული დაშვების შემდეგ ლაღად, ლამაზად და ბუნებრივად ამთავრებს მეტყველებას: „განაგრძოს ნებაჲმან მალლისამან დიდებასა შინა შეუძვრელსა მეფობაჲ შენი და შთამომავლობათა შენთა განუწყვეტლად და საუკუნოდ, და იდიდებოდეს სახელი შენი ქვეყანასა ზედა და დაგიმორჩილნეს ქვეშე ფერხთა შენთა ყოველნი მტერნი შენნი და სახლისა შენისანი, ამინ!“²

იოანე ბატონიშვილის მკვერმეტყველება ჩვენი ორატორული შემოქმედების იმ სასახლო სიმადლეზე დგას, რომელსაც მიაღწია ქართულმა სიტყვამ ძველი და ახალი მკვერმეტყველების გარდამავალ უღელტეხილზე.

¹ იოანე ბატონიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 25!.

² იქვე.

იონა ხელაშვილი

იონა ხელაშვილი (1775—1838) XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ცნობილი საზოგადო მოღვაწე, მწერალი და მქადაგებელია. ის სამწერლო ასპარეზზე გამოვიდა გარდამავალ პერიოდში და აღმოჩნდა მოწმე ისტორიული გარდატეხით გამოწვეული მოვლენებისა. თავიდანვე მძიმე და რთული ვითარების გავლენით აღინიშნა და ბოლომდე ამ გზით წარიმართა იონას მთელი ცხოვრება და შემოქმედება. ბუნდოვან და გაურკვეველ ეპოქაში, პოლიტიკურ ინტერესთა კიდილის დროს ჩაისახა და ჩამოყალიბდა მწერლის მსოფლმხედველობა, რაც თავის დროზე შესაფერისად გამოვლინდა მრავალ ლიტერატურულ ნაშრომში.

მათ შორის ჩვენთვის ამჟამად საყურადღებოა სამქადაგებლო შემკვიდრება.

იონა ხელაშვილს თავდაპირველი განათლება მიუღია მეტეხის სკოლაში, დეკანოზ იესესთან, შემდეგ სწავლა გაუგრძელებია თელავის სემინარიაში, დავით რექტორთან, ხოლო დასასრულ, საღვთისმეტყველო და ფილოსოფიური ცოდნა შეუძენია პეტერბურგში, ალექსანდრე ნეველის აკადემიაში.

იმ სამსახურისათვის, რაც სასახლის წინაშე მიტღლოდათ იონას წინაპრებს, მას მშობლიურ მფარველობას უწევდნენ ერეკლე მეორე და გიორგი მეთორმეტე. მათი გარდაცვალების შემდეგ, 1800 წელს იონა ჩამოშორდა სამეფო კარს, აღიკვეცა ბერად და შეეკედლა ქვაბთახევის მონასტერს. იმავე ხანებში იონამ მოგზაურობა მიჰყო ჩელი და საქართველოს ბევრი კუთხე შემოიარა პრაქტიკული განსწავლისა და გათვითცნობიერების მიზნით.

ვასული საუკუნის დასაწყისში იონა ფარნაოზ ბატონიშვილს გაჰყვა რუსეთში, სადაც ჯერ მოსკოვისა და შემდეგ პეტერბურგის ქართულ კოლონიებში მოღვაწეობდა დავით, იოანე და მიხეილ ბატონიშვილთა კარზე.

1809 წელს იონა შევიდა ხსენებულ აკადემიაში, რომელშიც დაჰყო სამი წელი, კურსის დამთავრების შემდეგ ეკურთხა პლედლად და დამკვიდრდა პეტერბურგში. აქ ის დიდხანს მოძღვრად ემსახურებოდა დავით ბატონიშვილს და იმერეთის დედოფლებს ანასა და მარიამს.

აქვე XIX საუკუნის მეორე და მესამე ათეულ წლებში იონამ ირგვლივ შემოიკრიბა პეტერბურგის ქართველობა, გააჩაღა ნაყოფიერი კულტურული მუშაობა და თაოსნობა გაუწია სამშობლოდან გადახვეწილ თანამემამულეებს.

ამ პერიოდს ეკუთვნის მისი სამქადაგებლო შემოქმედება.

იოანე ბატონიშვილისა და სხვა ახლობელთა მოწმობით იონა ხელაშვილი გამოირჩეოდა დიდი ცოდნით, ფართო განათლებითა და დაუშრეტელი ენერჯიით. ცნობილია აგრეთვე მისი ადამიანური სითბო და გულისხმიერება. ის ხელს უწყობდა და მფარველობდა კეთილი საქმის გულშემატკივარ ადამიანებს, ამხნევებდა და ახალისებდა მათ წინსვლისა და წარმატებისათვის.¹

ყოველივე ამის გამო უწოდებს მას იოანე ბატონიშვილი ერთ თავის იამბიკოში

ახალ რიტორსა, ღვთისშეტყველების ჭურსა,
წიგნთა ხელმხმებსა, ქადაგების ავქსონსა
და ყოფაქცევით ძველ მამათა შენადარსა,
მონაზონების კანონთა სრულ დამცველსა².

იონა ხელაშვილი თავისი დროის მაღალ წრეებში ცნობილი და დაფასებული მქადაგებელია. ის რუსეთში ყოფნის დროს, „მეფეთ ძეგლისა და, ეგრეთჲ, იმერთა დედოფლისა სახლისა საყდარსა შინა, ეგსახეთუჲ. უმეტეს დადიანის მეუღლის, საქართუჲლოს მეფის

¹ კ. კ. ელიაძე, ქველი ქართული მწერლობის ისტორია, I. გვ. 376-380; ნ. ბარნაბიშვილი, ბერი იონა ხელაშვილი, „სახალხო გაზეთი“, 1911, № 347, 348.

² ხელნაწერი S — 288, 170.

ასულის წინას ეკლესიასა შინა მათითავე თხოვილითა⁴¹, ხშირად წარმოთქვამდა მაღალფარდოვან, ვრცელ სიტყვას და ამით ხელს უწყობდა უცხოეთში მშობლიური ენის დაცვასა და შენარჩუნებას.

იონა ხელაშვილი ქართველ მკვევრმეტყველთა არქაისტული ჯგუფის უკანასკნელი თვალსაჩინო წარმომადგენელია XIX საუკუნეში. მისი მქადაგებლობა მოკლებულია ორიგინალურ სიახლესა და თვისობრივ განვითარებას. განსაკუთრებით ეს ითქმის ორატორის ენობრივი ფორმის შესახებ. ამ მხრივ იონა ხელაშვილი საგრძნობლად ჩამორჩება უფროს თანამედროვეებს. ის ვერ იყენებს მათ მონაპოვარს ენის სფეროში და არქაული პრინციპების საფუძველზე დგას.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ძველი მეტყველების ფორმა არა პრინციპული დაცვის საგანს წარმოადგენს იონა ხელაშვილისათვის, არამედ ერთგვარ იძულებით ნორმას, რომელსაც თავს ვერ აღწევს ის შექმნილი პირობების გამო. სამშობლოდან შორს ყოფნა, ხალხისაგან მოწყვეტა და მსმენელთა ვიწრო წრე, რა თქმა უნდა, უარყოფით გავლენას ახდენდნენ მქადაგებლის შემოქმედებაზე. ხსენებული მოვლენების შედეგი, უწინარეს ყოვლისა, როგორც ჩანს, ორატორის ენას დასტყობია, რაც სავსებით ბუნებრივად უნდა გვეჩვენოს ხელოვნურ პირობებში მოქცეული მეტყველებისათვის.

რაც შეეხება იონა ხელაშვილის მქადაგებლობის შინაარსს, ის გამსჭვალულია სქოლასტიკური მსოფლმხედველობით და შეზღუდულია რელიგიური დოგმატიკით, მაგრამ თავის იდეური არსით გამოხატავს ბევრ საყურადღებო მოტივს, რომელთა შორის უმთავრესი სამშობლოს სიყვარულია.

სამშობლოდან გადახვეწილი პატრიოტი ამაღლევებელ ფერებში ხატავს საქართველოს საამაყო წარსულს, ქვეყნისათვის თავდადებულ ადამიანებს, წარმტაც ბუნებასა და ლამაზ ტრადიციებს. ის სინანულით იგონებს განვლილ სიჭაბუკეს და დაკარგულ ბედნიერებას; მისტირის წარსულს და სამღურავით მიმართავს წუთისოფელს. გზადაგზა ორატორი წმინდა პრაქტიკულ და ყოველდღიურ საქირბოროტო საკითხებზეც ჩერდება: აღიღებს შრომას, ებრძვის უმეცრებას, იცავს დაჩაგრულს და ამხნევებს ღონემიხდილს.

ყოველივე ამაში ხელაშვილი იონა ხელაშვილი მქადაგებლობის დანი-

შნულებას. ის ამბობს: „თუნიერ ქადაგებისა ერნი უმეცარ იქნებოიან, და ურჩ მოძღურებისა, და უპატიო ურთიერთისა მიმართ, და ლბილ, და სუსტ, და ადვილ მიდრეკადნი, და შკლთა სწავებისათჳს უზრუნუჴლ, და შვილნიცა შეურაცხისმყოფელ შშობელთადმი და ვერცალა განმრჩევე მცირისა და დიდისა კეთილისა, და ჟამსა მოთმინებისასა სულმოკლე და არარად შემრაცხ მოყუასთა და მახლობელთა“¹.

იონა ხელაშვილის ქადაგებანი ჩვენამდე მოღწეულია ხელნაწერი კრებულების სახით. მათ შორის სრულიად დაცული და კარგად შენახულია A—7, A—1145 და H—2226 ხელნაწერები. პირველი, A—7 კრებული, ავტოგრაფს წარმოადგენს. ის გადაუწერია ავტორს და 1837 წელს მიუძღვნია ბოდბის შონასტრისათვის. კრებული შეიცავს 54 სიტყვას. მათი უმრავლესობა წარმოთქმულია კვირა დღეებზე, დანარჩენი — სხვადასხვა შემთხვევასთან დაკავშირებით. ეს უკანასკნელი ნაწილი უფრო საყურადღებოა თავისი სამოქალაქო მოტივების სიმრავლითა და პოზიტიური შინაარსით.

აქ მკვლევანდება უმთავრესად ორატორის სოციალური და პოლიტიკური მრწამსი; აქვე ვლინდება მისი მძლავრი და უანგარო პატრიოტული სულსკვეთება. ორატორის თანამედროვე მოღვაწეებისათვის დამახასიათებელი ორქოფობის დროს იონა სწორად მიიჩნევს საქართველოს რუსეთთან შეერთებას და თავის მოსაზრებას ისტორიული ფაქტებით ასაბუთებს. ის აღფრთოვანებულია ხსენებული გაერთიანებით გამოწვეული „მრავალ ბევრეულისა მხიარულებითა“; განსაკუთრებით „განმრავლებითა, ეკკლესიების აღყუავებითა, განათლებითა, სულიერისა მშუდობითა... განმდიდრებითა... უშიშროებითა... და სხვა წარმატებით, რაც მოჰყვა „ქართლოსიან-იბერიელთა“ დაკავშირებას რუს ხალხთან, რომელიც დაიძრა ჩრდილოეთ დაცემად სპარსთა მძევარე ბავრაცისა და თურქთა ფიცხელისა დროშისა, და აღლაგმად კავკასიელთა ნათესავებისა“.

ასეთ ნათელ ფერებში შესრულებულ სურათებს აქ ხშირად ფარავს სოციალური უსამართლობის ჩრდილი. ორატორი მტკივნეულად განიცდის, რომ შვილია ქვეყნისა, სადაც „გლეხთათჳს წელიწადსა შინა ერთგზის მოვალს მოსავალი, ხოლო დიდთათჳს

¹ ხელნაწერი A — 7, 7.

ათორმეტგზის“. იგი კიცხავს სწავლაზე ხელაღებულ, უგუნურ და უზრუნველ თავადიშვილებს, დასცინის მათ უქნარობას, უსაქმურობასა და უმეცრებას, გმობს ჩაგვრას, მონობასა და უსამართლობას და თავს ესხმის ყოველივე ამის მიზეზს — ბატონყმურ სოციალურ ურთიერთობას.

იონა ხელაშვილის მკვევრმეტყველების სამოქალაქო მოტივები გაშუქებულია ღრმა და წმინდა ეროვნული გრძნობით, რომლის ძალით შთაგონებული მამულიშვილი დიდხანს უწევდა ქირისუფლობას სამშობლოდან გადახვეწილ თანამოძმეებს.

ამ მხრივ და, შეიძლება ითქვას, საერთოდ იონა ხელაშვილის ორატორული ხელოვნებისათვის დამახასიათებელია ერთი სამგლოვიარო სიტყვა, თქმული „დაფლვსათვს საქართველოსა მეფის ძის ვახტანგისა“,¹ რომლის ანალიზი წარმოდგენილია ქვემოთ.

მთელი სიტყვა გაბმული მოთქმით ტირილია, რომლის გამომწვევ მიზეზს ვახტანგ ბატონიშვილის სიკვდილი წარმოადგენს, უკეთეს ერთგვარი საბაბია სამშობლოს დატირებისა. პირად მწუხარებასთან გამოხატული საერთო საგოდებელი, საქართველოს დაცემა, ორატორს ფართო განზოგადების მასალად უქცევია და წუთისოფლოს გაუტანლობის სურათი დაუხატავს. ხელაშვილის მეტყველება მაღლდება მძიმე სევდის გამოთქმის იშვიათ ხელოვნებამდე. კონკრეტული ფაქტები, ძვირფასი ადამიანის სიკვდილი და საყვარელი სამშობლოს დაქვეითება, აქ განყენებული აზროვნების მასალად ქცეულა და ფილოსოფიური მსჯელობის დონემდე ამაღლებულა. ამ მსჯელობის ორატორულ ფორმაში იხატება იონა ხელაშვილის მკვეერი მეტყველება. მისი ცოცხალი სიტყვა გაერთიანებული მიმართებების კომპოზიციური სახითაა წარმოდგენილი. ორატორი მიმართავს სამყაროს, წუთისოფელს, სიკვდილს, მეფის სახლობას, კარისკაცებს, ივერიის უზენაეს სახლსა და ტახტის მემკვიდრეებს.

სიტყვა იწყება სამყაროსადმი მიმართვით:

„ზი, ქუჭყანაო, ქუჭშე, სულიერისა ცისა წყალსა ზედა დაშენებულო, ისმინე სიტყუანი ესე ჩუჭნნი დიდი ფრიად კილოვნებითა საგოდებელნი მიერიტგან ნათესავითი ნათესავადმდე, რომელ სოფელი ესე მცირე შენ შორის შემოსვლისათვს სწყევს შობისა ჟამსა

¹ ხელნაწერი A — 123-140.

ცხელთა ცრემლითა გახრწნადისა ორძილობისათჳს ვაებისა კმითა განმტყვებელი დედისა მიმართ თჳსისა ურჩებისა საზრდელად მექონისა!“

სამყაროსადმი მიმართვის შემდეგ ორატორი სამღურავს ამბობს „ადვილ სასიტყველნი“, მაგრამ „ძნიალ სატვირთელნი“ საქმეებით სავსე წუთისოფლის მიმართ, რომელიც „ცოდვლთა და მართალთა ერთი გზით შთაიყუანს განსახრწნელსა, შემზუსერელი გულისა და თირკმელთა თხემითურთ, და ჰყოფს გაუქმებულ ქელთა მაშენებელთა კმელეთისასა და ფერჯთა შავალთა სახლთა შინაღმრთისასა და ზღუათა ზედა, და დახშავს თულებთა მხედუქლთა დიდებასა შემოქმედისასა, და ენასა მეტყულსა ღმრთისა ქებისასა, და ყურთა დაყენებულ ჰყოფს მსმენელსა ზეგარდმო მცნებისასა, და ყნოსათა შეკრავს და გემებასა ცხოვრებისასა, ყიათა უხმარებელ ჰყოფს, და ესრეთითა მოქმედებითა პირუჭლად სწყლავს და მერმე დააქნობს, და ესრეთ საიდუმლო მპარაობითა აღმოამშენებს მკულელი მოკუდავსა სოფელსა და მიაქცევს მიწათა შინა“. ასეთი ვრცელი შესავლის შემდეგ ორატორი უახლოვდება თხრობის ძირითად მოტივებს, მათ შორის ვახტანგ ბატონიშვილის სიკვდილს.

აქ ნათქვამია:

„აწ ვხედავთ მჰვრეტელნი წინაშე ჩუქსნა უძრავად მდებარესა, რომელი არღარაჰსა საუბრობს ტკბილისა აღერსობითა პატივისმცემელი ჩუქსნ ყოველთა მომართ, და არცაღა ჩუქსნი მეტყუქლებანი ესმის, ვითარცა აქუნ და ჩუქსულება ყოველთა დღეთა შინა“.

ხსენებული მოვლენით მიხედვით დაწვრილებული ორატორი ისევ სამღურავს ამბობს „შემადრწუნებელი ქვეყნის“ მიმართ, ხატავს სიკვდილისაგან გავერანებულ „გოდოლ-ზღუდეებს“, „უსარგებლო და ოხერ ტყეებს“, „ცარიელ მთებსა და ბორცვებს“, სადაც მიმოფანტულან „ძულანი შიშველნი სიცოცხლისა დიდებისაგან“, და ასე რისხავს უღმობელ სიკვდილს: „ჰი, შენ სამგზის წყეულო სამთა ქეშმარიტებათგან, სიკუდილო, უსახურო ცათა შინა და ქუჭყანასა ზედა!“.

შემდეგ ორატორი მეფის სახლობასთან და კარისკაცებთან შესიტყვების გზით აღწევს თხრობის თემის გაშლას. აქ ლაპარაკი ვახტანგ ბატონიშვილის ღვაწლსა და დამსახურებაზე, ღირსებასა.

და ხასიათზე, იხსენებს „ნეტარსახსოვარ ირაკლის, მის „ოქროვან საუკუნეს“, და მოთქმით დატირებულია სახელოვანი მეფის ძე — „სიქადულ მამისა და სიხარულ დედისა“.

ორატორი ჰიუთითაუბს მამენელებს:

„ხედავთა ძენო ქართლისანო, სახლო ივერისსავ, და ყოველნო ტახტისა ყრმანო, რომელ ესე ვითარი წევრი მეფის საბლისაგან განვიდა ყოველთა ეამიერთა ღირსებათა, და ტიტულთა, და პატივთა, და საქმეთა დიდ-დიდებათა დამტყვებელი და თვთ სიცოცხლისაცა, რამეთუ წარმტაცებელმან სიკუდილმან, ანაზდათ, თვნიერ რაჟსამე განწესებისა, ამიერ გარდასცუალა, ყოველთა ვალისა სათანადობოჟსა მიმკდელმან!“

ორატორი მოხდენილი წილსვლებით ასურათებს წარსულსა და აწმყოს, მადლიერების გრძნობით ახსენებს „უცხოთა ქუტყანასა და ქალაქსა დიდისა პეტრესსა“, სადაც „ლაშისა ნისლმან დაფარა სიხარული თქუჭნი, — მიმართავს ვახტანგის ქირისუფლებს. და განაგრძობს, — და სიკუდილისა ქუხილმან განკუტთა მხიარულება თქუჭნი, და ღრუბელმან ციეთა ყინულისა მექონმან დასეტყუა ცხოვრებისა სიცოცხლე ძმისა თქუჭნისა ვახტანგისა მასტიკისა ჰიკუდილიანისა ქარისა მობერვითა და თქუჭნ ძაძანი ფიცხელისა უნაყოფოსა ზამთრისანი შეგმოსათ სიკუდილმან ყოველთა ცხოვრებისა უჩინომყოფელმან!“

ორატორი ღაღადებს რუსი ხალხის გასაგონად: „ეჰა, ერნო უცხოთა კმათანო, ოსმინეთ ზარის სახდელნი“, — და მოელის ნუგეშს ქართველ მეფეთა, აჩილის, ვახტანგის, თეიმურაზისა და სხვათა, „დიდისა რუსეთისა საძილესა სახლსა შინა“ განსვენების გამო.

ამის შემდეგ, სიტყვის დასასრულის წინ, ამბობს, იონა თავის უმთავრეს სათქმელს, რაც მთელი ძეგლის იდეურ შინაარსს გამოხატავს.

ორატორი მიმართავს ბაგრატიონთა სახლს:

„ჰი, იესიან ბაგრატიონანო სახლო დავითისაო!

ვინ აღრიცხნეს ღუაწლნი შენნი რაოდენიცა უჩუჭნე ქუტყანასა ივერისასა უმეტეს ათორმეტთა საუკუნოებთა შინა! არა განსოგსაა კეთილდღეობა შენნი ოქროვანთა საუკუნოებთა შინა, ოდეს ქედსა ზედა ჭუარი ცხოველი გეტვირთა და თავსა ზედა გვრგვნი

ცხებულებობისა, ქვსა მისაგან პატიოსნისა, რომელ არს სარწმუნოება, და კელთა შინა შენთა გაქუნდა სფერა ზეგარდამო განჩინებითა, და სკობტრა ერთმონარხოზისა, და პორფირი სისხლით მსახურებისა მქართა ზედა; და წელსა ზედა კრძალი მტერთა მათთჳს, რომელნი ბუნებითი სჯულსა და მადლითა სარწმუნოებასა შეურაცხჳოფენ?!
იხილე, სახლო სოლომონისაო, ათორთა საუკუნოებათა შინა

შენი არა-რაჲ წარწყმიდე, არამედ თვთ სხუანიცა ფრთეთა შენისა ქუჭშე შეივედრე, თითოეულნი გუარტომობისა ტიტულითა კეთილად დაკულ-ჰყუტნ ვიდრე აქამომდე. დიდისა სომეხთ-სამეფოისა ერნი, ოდეს სპარსთა აკოცეს მეფობა მათი, გზა უყავ ლტოლვილთა და განუსვენე წელსა უმეტეს ხუთასისაჲსა; ეგ — სახედუჭ ელლენთა ერნი მიიდე, ოდეს კონსტანტინეპოლი დარღუტულ ჰყუტს სარაცინთა და თვთ მახმადიანთა ერისა აზნაურობითი ტიტულიცა დაკულ ჰყავ მფარუტლობასა ქუჭშე შენსა; და აღმართე მონასტერნი ოთხნი იერუსალიმისა ქალაქსა შინა, და მონასტერი ივერიისა მთასა ზედა ათონისაჲსა, და საღმრთო ჯვარნი და ხატნი და წმიდათა ნაწილნი მოხუტნ ქუჭყანით ელლენთასა!“

სიტყვა მთავრდება ღმერთისადმი აღვლენილი ლოცვით:

„გარდამოიხილე ზეცით მრავლითა მოწყალებითა შენითა მეფეთა ჩუტნთა ძეებთა და ასულებთა ზედა; და დაიციე ნაშთი ცხოვრება ამათი სიყუარულსა და მშვიდობასა შინა სიმრთელით, მმადლობელნი შენ ყოვლისავე შემძლებელისა მაცხოვარისა, და სათნო იჩინე მეოხება მოციქულთა სწორისა ნინასი ქართლოსიანთა მცუტლისა, და მისთანა ათსამეტთა მამათი, და მეფისა დავით, და არჩილ და ლუარსაბისათა და დედოფლისა ქეთევანისა და შუშანიკისათა, და ყოველთა საუკუნითგან სათნო ყოფილთა წმიდათათა, ამინ!“

ასეთია ეს მეტად საყურადღებო ორატორული ძეგლი.

საერთოდ, იონა ხელაშვილის მქადაგებლობა თავისი შინაარსითა და ფორმით არ წარმოადგენს ქართული კლასიკური მკვერ-მეტყველების ახალ მონაცემს და არსებითად აღრინდელი წარმატების სიმალლეზე დგას, მაგრამ საყურადღებოა, როგორც ძველი ჰომილეტიკის გვიანდელი სახეობა და დამამთავრებელი საფეხური, რასაც მოჰყვა ჩვენი ახალი სამქადაგებლო ხელოვნება.

სოლომონ დოდაშვილი

ახალი ქართული მკვევრმეტყველების სარბიელზე სოლომონ დოდაშვილი (1805—1836) არქაისტული ორატორული ხელოვნების წარმომადგენელია. მისი ზეპირი მეტყველების სიტყვიერი ქსოვილი ძველი ლექსიკური მასალითა და ასეთივე გრამატიკული წყობით ხასიათდება. ორატორის ენობრივი საუნჯე მკვევრად ემიჯნება ახალ ქართულ ენას და არქაული სიტყვაკაზმულობის რელიეფურ იერს ატარებს. ს. დოდაშვილი უკანასკნელი დიდი მიმდევარია უკვე მოძველებული და თითქმის უკუგდებული სალიტერატურო სიტყვიერებისა, რომელიც ორატორის თვალწინ თმოზდა თავის პოზიციებს ახალი ქართული ენის სასარგებლოდ.

აღნიშნული ვითარება მნიშვნელობას არ უტარგავს ს. დოდაშვილის ზეპირ მეტყველებას, პირიქით, სწორედ ეს ქმნის იმ ინტერესს, რასაც ჩვეულებრივად გარდამავალი ხანის შემოქმედება იმსახურებს, როგორც ისტორიული განვითარების გადამწყვეტი პროცესის მაჩვენებელი.

ამ პროცესის ერთი აქტიური მონაწილე იყო ს. დოდაშვილი. მან წარუშლელი კვალი გაავლო ჩვენი ქვეყნის კულტურულ ვითარებას თავისი ხანმოკლე, მაგრამ უაღრესად ნაყოფიერი და მრავალმხრივი შემოქმედებით. ს. დოდაშვილი ერთი პირველი ქართველთაგანია, რომელმაც უმაღლესი განათლება მიიღო რუსეთში და თავისი ცოდნა ხალხის სულიერ გამოფხიზლებას მოახმარა. ამიტომ XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართველ მოღვაწეთა შორის ს. დოდაშვილს მეტად საპატიო ადგილი უჭირავს.¹

ს. დოდაშვილი მუშაობდა თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებლის მასწავლებლად, რედაქტორობდა გაზეთს „ტფილისის უწ-

1 კ. გოცაძე, სოლომონ დოდაშვილი (ცხოვრება და მოღვაწეობა); თბილისი, 1955; თ. კუკავა, სოლომონ დოდაშვილი და მისი მსოფლმხედველობა, თბილისი, 1955.

ყებანი“ და ჟურნალს „სალიტერატურონი ნაწილნი ტფილისის უწყებათანი“, წერდა სხვადასხვა წიგნებსა და ეწეოდა ფართო საზოგადოებრივ მოღვაწეობას. ის ერთ-ერთი მეთაური და მგზნებარე მონაწილეა 1832 წლის ცნობილი შეთქმულებისა.

როგორც ირკვევა, ს. დოდაშვილის ცხოველი ინტერესის საგანს წარმოადგენდა ქართული მკვერმეტყველება, მისი თეორიული საფუძვლები და პრაქტიკული წარმატებანი. ამას მოწმობენ დოდაშვილის სამეცნიერო ნაშრომი „რიტორიკა“¹, საჯარო სიტყვა კეთილშობილთა სასწავლებლის მოსწავლეთა გამოცდისას² და კერძო წერილები იონა ხელაშვილის მიმართ³. მათ შორის უფრო საყურადღებო ხსენებული ნაშრომი და საჯარო სიტყვაა. ჯერ შევეხებით პირველს, შემდეგ — მეორეს.

ს. დოდაშვილის „რიტორიკა“ დაწერილია დაახლოებით 1828 წელს და აგებულია მანამდე არსებული ანალოგიური სახელმძღვანელოების კვალობაზე, მაგრამ პრობლემათა ახლებური გაშუქებით. ეს პირველი ორიგინალური ნაშრომია ქართული მეტყველების თეორიის დარგში და, მოუხედავად მისი სქემატური შინაარსისა, ყურადღებას იმსახურებს საკითხის დასმით, მათი კვლევა-ძიებითა და მეცნიერული განზოგადებით. აქ განსაზღვრულია რიტორიკის საგანი და ამოცანა, ნაჩვენებია მისი სამეცნიერო სფერო და მოსაზღვრე დისციპლინები, ლაპარაკია მკვერმეტყველების თეორიულ წინამძღვრებსა და პრაქტიკულ მნიშვნელობაზე, დასახელებულია ზეპირი სიტყვის ოსტატები, მათი ხელოვნების გზები, საშუალებანი და სხვ. რიტორიკის საკითხებზე ეს დიდი წრე ს. დოდაშვილის ნაშრომში თეორიულად გაუვრცობელია, მაგრამ ფართო განზოგადების მასალის სახითაა წარმოდგენილი.

ს. დოდაშვილის განსაზღვრით „რიტორიკა არს ქსწავლა, როჯელიცა იპყრობს თჳს შორის კანონთა პროზაიკებრთა თხზულებათასა მიცთომცსათჳს შვენიერ-სიტყუაობისა საზოგადოდ“⁴.

ეს განსაზღვრა იქვე ვავრცობილია: „შვენიერ-სიტყუაობა არს

¹ ხელნაწერი ს — 5205.

² ნ. კანდელაკი, ქართული მკვერმეტყველება, გვ. 254-255.

³ ხელნაწერი H — 2226.

ს. დოდაშვილი, კრიტიკა, დ. ქუმსიშვილი, თ. კუკავა, სოლომონ დოდაშვილის „რიტორიკა“, „მნათობი“, 1955, № 1.

გამოღება ჰაზრთა ან გრძნობათა ზეპირად ანუ ქარტასა ზედა მოკლედ, ცხადად და შესაბამად სათქმელისა ანუ აღსაწერისა საგნისა. წიგნი რიტორიკა არს ჰსწავლა და არა ხელოვნება, ვინა დგან იგი იპყრობს თვს შორის თეორიასა ანუ კანონთა სისტემატიკებრ დაწყობილთა, ხოლო ხელოვნებასა ქუჭმე ივლსხმების მოყუანა რიტორიკასა შინა წარწერილთა კანონთასა აღსრულებასა ანუ მოქმედებასა შინა¹.

აქ რიტორიკა მიხნეულია მეცნიერებად, ხოლო მჭევრმეტყველება — ხელოვნებად; რიტორიკის საგნად აღიარებულია კაზმული მეტყველება („მშვენიერ-სიტყუაობა“), როგორც ზეპირი, ისე წერილობითი („ქარტასა ზედა“). ასეთი მეტყველება აზრს გადმოსცემს „მოკლედ, ცხადად და შესაბამად სათქმელისა“ — კონკრეტული სახით, მკაფიო ფორმით და თემის შესაფერისი სტილით. ამგვარი მეტყველების თეორიას შეიცავს რიტორიკა, როგორც მეცნიერება („იპყრობს თვს შორის თეორიასა ანუ კანონთა სისტემატიკებრ დაწყობილთა“), რომლის თეორიულ ზონაცემს პრაქტიკულად იყენებს ორატორული ხელოვნება („წარწერილთა კანონთასა აღსრულებასა ანუ მოქმედებასა შინა“).

ს. დოდაშვილი ერთმანეთისაგან ანსხვავებს რიტორიკასა (რიტორიკის, როგორც მეცნიერების, თეორეტიკოსსა) და ორატორს (მჭევრმეტყველების, როგორც ხელოვნების, პრაქტიკოსს) და დასძენს: „პირველი... გარდამოსცემს კანონთა, თუ ვითარ სათანადო არს გამოღებად ჰაზრთა თვსთა შეძლებითისა ხატისა მიცდომისადმი ორატორებისა დასასრულისა, ხოლო მეორე მიემთხვევის დასასრულსა ამას ანუ გამოიღებს მჭევრ-მეთქუჭობითა“².

ს. დოდაშვილის „რიტორიკა“, როგორც უკვე აღინიშნა, არ წარმოადგენს ფართოდ გაშლილ დ სრული სახით შედგენილ სახელმძღვანელოს. ის უფრო კონსპექტს ან გავრცობილ გეგმას ჩამოჰგავს, სადაც დასმული საკითხები გაფართოებულ თეზისებშია გადაწყვეტილი, ანდა საკვლევი მასალის წრეშია ჩამოთვლილი.

უნდა ითქვას, რომ ს. დოდაშვილის „რიტორიკა“ აღნიშნული სახითაც გვიჩვენებს იმ მაღალ მეცნიერულ დონეს, რომელზედაც დგას მისი ავტორი. ის მტკიცედ ფლობს იმდროინდელ ცოდნას მე-

1 ს. დოდაშვილი, რიტორიკა, გვ. 151.

2 იქვე.

ტყველების თეორიის დარგში: იცნობს ძველსა და ახალ წიგნებს, უცხოურსა და ქართულ მასალებს, თეორიულსა და პრაქტიკულ მონაპოვარს.

ს. დოდაშვილის სიტყვა კეთილშობილთა სასწავლებლის მოსწავლეთა გამოცდისას ჩვენამდე მოღწეულია ხელნაწერის სახით.¹ ბეჭდურად გამოქვეყნებულია ორჯერ.²

ხელნაწერში სიტყვის სათაურია: „შესხმა, წარმოთქმული ტფილისის კეთილშობილთა სასწავლებლის მოძღვრისა მიერ სოლომონ დოდაშვილისა მაღაროელისა დროსა მოწაფეთა გამოცდისასა საზოგადოსა შეკრებილებასა შინა, წელსა 1828 ივნისის 3-სა დღესა“.

ამრიგად, ს. დოდაშვილს სიტყვა წარმოუთქვამს 1828 წლის 6 ივნისს თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებლის მოსწავლეთა საჯარო გამოცდაზე. ეს სიტყვა ყურადღებას იქცევს თავისი ნათელი იდეური შინაარსითა და საკმაოდ ძლიერი მკვევრმეტყველური ფორმით. აქ ორატორი გამოთქვამს ეროვნული განათლების დიდ რწმენას, რასაც ემყარებოდა მისი პოლიტიკური იდეალი — საქართველოს შემდგომი გაძლიერება-აყვავება. ს. დოდაშვილმა, როგორც ო. ჯ. აბოშვილმა, შექალა ამ იდეალის გამოხატვა მოკლე, ნათელი და მკვეერი სიტყვით.

ს. დოდაშვილის „შესხმა, წარმოთქმული ტფილისის კეთილშობილთა სასწავლებლის მოწაფეთა გამოცდისას“, უწინარეს ყოვლისა, მოაგონებს მსმენელთ საქართველოს პოლიტიკური და კულტურული დაქვეითების სავალალო ფაქტს, რაც, ორატორის თქმით, „რაოდენიმე უკუშ საუკუნო არს“, გარკვევით შეინიშნება. აქ ხაზგასმულია ოდინდელი დიდება ჩვენი სამშობლოსი, „რომელიცა პბრწყინვიდა ოდესმე მაგალითთა შინა განსხვავებულთა კაცთასა სიბრძნითა, კეთილმოქმედებითა, შაირათ-მთხზუჭლობითა და მხნეობითა“³. აქვე ნაჩვენებია ქვეყნის დაცემის მიზეზები და მათი მძიმე შედეგი: „უკანასკნელ ერთ-კერძო განუტყვერეტელობამან რომელთამე განმგებელთამან, და ერთ-კერძო შეიწრებამან ძლიერთა ერთმან მიიყვანეს საყუარელი მამული ჩვენი ესევეითარ ხარისხადმდე

1 ხელნაწერი S — 388.

2 „ივერია“, 1887, № 227; ნ. კანდელაკი, ქართული მკვევრმეტყველება, გვ. 154-255.

3 ნ. კანდელაკი, ქართული მკვევრმეტყველება, გვ. 254.

დამდაბლებისა, რომელ დამვიწყებელი მოქალაქეებისა თავის უფლებისა და თანად წარმწყმედელი მაღლისა მის წინადანიშნულებისა კაცთა და მეფობისა, კინლა უკუშ არა განემზადებოდა მსხვერპლად მომყმართა ბარბაროსთა შემძლებლობისა და კვალად უმეტეს უმეტრებისა, რომელიც არს სარწმუნო თანამოგზაური მონებისა და მსხვერპლად ყოვლისა მის რა საცალა ეპოვებოდა მას უძვირფასესი თვს შორის და ესრეთ ქუჭლდაცემად დანარლუშეთა შინა თვსთა“¹.

ორატორი იშველიებს მავალითს ხალხთა წარსულიდან და საჩინო პარალელით ქმნის გარკვეულ სურათს: „სპარსნი, თათარნი, ოსმალნი და მთიურნი მარადის ეგვეითარნივე იყვნეს საქართველომასათვს, ვითარცა ლოთქანი და გუნნი ევროპისათვს, ე. ი. წყვილიადად განათლებისა, გინა სწავლულებისა“².

ამის შემდეგ ორატორი გამოთქვამს იმის რწმენას, რომ „...ძალგძმს ჩვენ დაიმედება თავთა თვსთა სასოებითა აღდგომად სწავლათა შინა და დადგომად არათუ ოდენ ხარისხსა ზედა პირველსა ღირსებისა ჩუქნისასა. არამედ ყოფადცა ოდესმე ხარისხსა ზედა ევროპელთა ერთასა“³.

ამის მაჩვენებლად ორატორს მიაჩნია საქართველოს რუსეთთან შეერთების საკეთილდღეო შედეგი, სწავლა-განათლების ფართო გავრცელება, კერძოდ, „ახალ ნერგნი ესე სწავლათანი განთენილნი ყოველით კერძოდ“, რომელთაგან „...მამული ესე ჩუქნი მოისთვლებს ოდესმე... ნაყოფთა კეთილდღეობისა და დიდებისა თვისთა“⁴.

საქართველოს იმეამინდელი წინსვლის ცხადყოფას ორატორი ისევე პარალელის მეშვეობით ახდენს და ქართველთა მომავალი წარმატების პირობას აფორისტული აზრით გვაუწყებს: „განალამცა განჰკვირდებიან დაუჭერებელსა მკვირცხლ მოსწრაფებასა ზედა როსიელთასა სწავლათა შინა, გარნა საცუფრო იქმნებისა, ვიტყვი მე, რომელ განჰკვირდებოდენ ოდესმე ქართველთა ზედა ცა, ვინადგან გონება კაცისა არა დასცხრების ზეაღწევნად, ოდესცა ჰპოვებს იგი ყოველსავე კეთილ საამოდ თავისა თვისთათვს“⁵.

1 ნ. კანდელაკი, ქართული მკვირმეტყველება, გვ. 254.

2 იქვე.

3 იქვე.

4 იქვე.

5 იქვე, გვ. 255.

შემდეგ ორატორი სახელდებით მიმართავს მსმენელთ. რათა პირდაპირ და უშუალოდ უჩვენოს ყველას „ცვარი მაღლისა“, რომლის შედეგად დანერგილი „სწავლის ვენახი“ ამიერიდან „ჰყუავილოვნებდეს და მოაქუნდეს უხუად ნაყოფნი სადიდებელად და სარგებელად მამულისა“¹.

დასასრულ, ორატორი მიმართავს მოსწავლეებს და მოუწოდებს მათ გულმოდგინებისა და წარმატებისაკენ, რათა გაამართლონ მათზე დამყარებული კეთილი იმედები.

ს. დოდაშვილის სიტყვა სადღესასწაულო მჭევრმეტყველების საყურადღებო ძეგლია, რომელსაც ჭარბად შემოუნახავს გარდასულ დროთა მეტყველების თავისებური სურნელება.

¹ ნ. კანდელიძე, ქართული მჭევრმეტყველება, გვ. 255.

პრიგოლ ორბელიანი

ახალი ქართული კულტურის თვალსაჩინო წარმომადგენელი, ცნობილი პოეტი და საზოგადო მოღვაწე გრიგოლ ორბელიანი (1804—1883) თავისი დროის გამოჩენილი მკვებრად მეტყველი ტრიბუნაც იყო. ის ტკბილი სიტყვით, მიმზიდველი მუსიკითა და მგზნებარე გამოსვლებით გამოირჩეოდა თანამედროვეთა შორის. ორბელიანი დიდხანს თავგამოდებით იბრძოდა ქართული ენის სიწმინდისა და ღირსებისათვის. მისთვის ერთნაირ უბედურებას წარმოადგენდა „ენის წახდენა“ და „ერის დაცემა“, რაც, სავსებით სამართლიანად, ერთმანეთთან დაკავშირებულ მოვლენებად მიაჩნდა პოეტს და ყველაფერს აკეთებდა მათი თავიდან აცილებისათვის. „რა ენა წახდეს, ერიც დაეცეს, წაეცხოს ჩირქი ტაძარსა წმინდას!“ — ამბობს პოეტი ახალი სალიტერატურო ენის მესვეურთა საყურადღებოდ, და ფხიზლად ეკიდება ყოველ ცვლილებას მშობლიურ მეტყველებაში. ასე მოქმედი მამულიწვილი თითქმის მთელი საუკუნის განმავლობაში სრული არსებით იყო ჩაბმული საშვილიწვილო საქმის ფერხულში, რაც უმთავრესად მისი მძლავრი პოეტური და ორატორული სიტყვით ვლინდებოდა. სწორედ ამიტომ უწოდა მას ილია ჭავჭავაძემ „თვითმპყრობელი ქართული ენისა, სიტყვა-მალაღლი მოძღვარი, მეუფე ჩვენი სიტყვიერების ძალღონისა და სიმდიდრისა“. ასეთ შეფასებას შეიფერებს გრ. ორბელიანი თავისი კოლორიტული ზეპირი და წერილობითი შემოქმედებით.

აქ უნდა გავიხსენოთ ის საგულისხმო ვითარება, რომ გრ. ორბელიანის მთელი პოეტური შემკვიდრეობა მკვეთრად ატარებს ორატორული სტილის ელფერს. ეს ითქმის მგოსნის თითქმის ყვე-

ლა ნაწარმოებზე, განსაკუთრებით „სადღეგრძელოზე“, რომელიც არსებითად გართმული საჯარო სიტყვების კრებულია და უხვად შეიცავს რიტორიკული ფორმის ნიშნებს. ეს ადვილად შესამჩნევო თავისებურება, რაც პოეტის ხელოვნების ნიშანდობლივ მხარეს წარმოადგენს და დროულად შენიშნულია მეცნიერებაში (ალ. ხახანაშვილი, კ. აბაშიძე, ვ. კოტეტიშვილი), იმის მაჩვენებელია, რომ გრიგოლისათვის უცხო არ უნდა ყოფილიყო წმინდა ორატორული ხასიათის შემოქმედება, რასაც უდავოდ ზღის მისი სამწერლო პროდუქციის ერთი ნაწილი: საზეიმო სიტყვები, საჯარო მიმართვები და ეპისტოლარული შემკვიდრება. ამასთან, ცნობილია გრ. ორბელიანის თამაღური სტიქია და სასუფრო მეტყველება, რომლის ნიმუშებს, სამწუხაროდ, ჩვენამდე არ მოუღწევია მათი სპეციფიკური დანიშნულების გამო. ასევე არ შენახულა გრ. ორბელიანის სახელდახელო სამხედრო სიტყვები რომლებსაც ის, უეჭველია, ხშირად მიმართავდა მეომრების გასამხნეველად ლეკების წინააღმდეგ ბრძოლის დროს.

სამაგიეროდ ჩვენამდე მოღწეულია ორატორის სადარბაზო და საზეიმო მკვერმეტყველების რამდენიმე ნიმუში, რომლებიც დაცულია ავტორისეული რედაქციით და მოთავსებულია მისი თანამედროვე პრესის ფურცლებზე. ასეთი სიტყვებია: თქმული თავად აზნაურთა მარშლის არჩევასას 1876 წლის 10 მაისს¹, თქმული თბილისის ამქრების მიმართ 1877 წლის 4 ოქტომბერს,² თქმული გამარჯვებული მხედრობის მიმართ 1878 წლის 22 სექტემბერს³ და თქმული ქართველ მუსულმანთა შემოერთების გამო იმავე წლის 20 ნოემბერს.⁴

ამ სიტყვებიდან განსაკუთრებით საყურადღებოა ორი უკანასკნელი. ისინი წარმოთქმულია საზეიმო ვითარებაში და სადღესასწაულო ზეპირი სიტყვის შესანიშნავი ნიმუშებია. ორივე სიტყვა დაკავშირებულია რუსეთის გამარჯვებასთან თურქეთთან ომში (1877—1878) და გამოხატავს აღფრთოვანებას, რაც ჩვენში მოპყვა

¹ „დროება“, 1876, № 48.

² „ივერია“, 1877, № 32.

³ „ივერია“, 1878, № 38; „დროება“, 1878, № 193.

⁴ „დროება“, 1878, № 239; თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, 1963, გვ 96 (ი. ბოცვაძის პუბლიკაცია).

ისტორიული მტრის დაცემასა და მიტაცებული კუთხეების შემოერთებას.

სიტყვა, თქმული გამარჯვებული მხედრობის მიმართ, იწყება მისალოცი მიმართებით: „ჩემო ძმებო! სიხარულით გილოცავთ მშვიდობით, გამარჯვებით და პირ-ნათლად დაბრუნებასა იმ დიდის საზარელის ბრძოლისაგან, სადაცა თქვენ, საქართველოს სახელის დიდებისათვის, გამოაჩინეთ ის ძველად ნათქვამი ვაჟ-კაცობა, რომლითაცა იყვნენ განთქმულნი თქვენნივე მამა-პაპები!“

მალოცვას ცვლის ისტორიული ექსკურსია: „საქართველო ჩვეულია ბრძოლისა, და ან რომელი ხალხი არ ებრძოდა ჩვენს პატარა სამეფოს? არაბნი, სპარსნი, ოსმალები, დალისტნელები, ოთხივე კუთხით, დაუღალავად გვებრძოდნენ ათასის წლის განმავლობაში, ბევრჯელაც გაგვაოხრეს, მაგრამ ვერ დაგვიმორჩილეს! თქვენმა მამა-პაპებმა ხმლით დაიცვეს ქრისტეს საარწმუნოება, თავისი ენა, თავისი ლოცვა-საყდარი, ვიდრემდის დიდის იმპერატორის ძლიერება არ მოეშველა საქართველოს. ესრეთნა იყვნენ თქვენი მამა-პაპები, მამულისათვის თავდადებულნი“.

ორატორი უბრუნდება აწმყოს: „ახლა სიხარულით და თავ-მოწონებით ვჰხედავთ, რომ თქვენ, — მათ შვილებსაც. გიდგასთ იგივე სული მამაპაპების ვაჟ-კაცობისა, ერთგულებისა, მამულის სიყვარულისა; ამისთვის თქვენცა გმართებთ, რომ თქვენს შვილებს, თქვენს ძმებსა, მეზობლებსა ჩაუდგათ თქვენი სული მამაცობისა, რომლითაცა თვით მტერნი აქამომდის მოიხსენებენ საქართველოს სახელსა“.

სიტყვა მთავრდება პატრიოტული მოწოდებით: „გიყვარდესთ თქვენი მამული, შემკული ღვთის კურთხევეითა; იყავით ერთგულნი დიდის იმპერატორისა, რომელიცა არის მფარველი და გამომხსნელი ქრისტიანობისა, და ღმერთიც იქმნება მარადის თქვენი შემწე“.

გრ. ორბელიანის სიტყვა ქართველ მუსულმანთა შემოერთებას გამო ითქვა თბილისში, ახლად შემოერთებულ ქართველთა დეპუტაციის შესახვედრად გამართულ ნადიმზე. ამ შეხვედრით აღინიშნა ბათუმისა და ყარსის ოლქების განთავისუფლება თურქთა ბატონობისაგან 1878 წელს. შეხვედრას ესწრებოდნენ გამოჩენილი საზოგადო მოღვაწეები — სტუმრები: ჰუსეინ ბეჟანიძე, შერიფ ხიმშიაშვილი, ნური ხიმშიაშვილი, ჰუსეინ აბაშიძე და მასპინძლები: აკა-

კი წერეთელი, გრიგოლ ორბელიანი, დიმიტრი ყიფიანი, ალექსანდრე ზუბალაშვილი და სხვ. ნადიმზე ითქვა შესანიშნავი სიტყვები. მათ შორის გამოიჩინა ა. წერეთლისა და გრ. ორბელიანის გამოსვლები.

გრ. ორბელიანის სიტყვა თქმული ქართველ მუსულმანთა შემოერთების გამო იხსნება რიტორიკული შეკითხვებით და მათზე გაცემული მღელვარე პასუხით: „რას მოასწავებს დღეს ჩუქნი აქ შეყრილობა? რა გეიხარია? რასა ვდღესასწაულობთ? კრება ესე წარმოგვიდგენს სასიხარულოს მას სანახავსა, როდესაც ერთის დედისა შვილნი, შავის ბედისა გამო, განშორებულნი, დიდს ხანს ერთმანეთისათვის დაკარგულნი, — ანაზღუელად, მოულოდნელად, შეჭხუდნენ, იცნეს ერთმანეთი და გადაეხვივნენ გულითადის სიყვარულითა“.

ორატორი მიმართავს დეპუტაციის წევრებს: „ჩუქნცა ეგრეთუქ საქართველოს შვილნი ვიყავით დაკარგულნი ერთმანეთისათვის საუკუნოების განმავლობაში; ბევრი ვიტანჯეთ მტერთაგან, ბევრი გაოხრება გამოვიარეთ, მაგრამ მანც კი არ დაგვეოწყებია დაშორებულნი ჩუქნნი ძმები. თვალი, გული გვეჭირა თქუქნკენ, ბატონებო, და ვნატროდით, როდეს აღმოვა ჩუქნთვს მზე შეერთებისა!“

ორატორი იმადლებს პათეტიკურ ხმას და ნათქვამის აზრით აფართოებს მსმენელთა წრეს: „და აი, გვისმინა ღმერთმანცა, და დღეს ჩუქნ შორის ვხედავთ დაშორებულთა ძმებთა და მოხარულნი ვჰმადლობთ ღმერთსა და ვევედრებით, რომ შეერთება ესე ჩუქნი იყოს უკუნითი უკუნისამდე შეურყეველად!.. და დღეის იქით ლხინშიაც, ჭირშიაც, უნდა ვიყუნეთ ჩუქნ ერთად, ვითარცა ერთნი დედა საქართველოს შვილნი“.

შემდეგ ძირს იხრება სიტყვის მაღალი ტონი და, დასასრულ, ისევ შემალლებული მიმართვით მთავრდება მეტყველება.

ასეთია გრიგოლ ორბელიანის მხატვრული აზროვნების ზეპირი ნაკადი, რომელიც ორგანულად უთავსდება პოეტის სიტყვაკაზმულ შემოქმედებას და მასთან ერთად. შეადგენს ჩვენი სიტყვიერების დამამშვენებელ ნაწილს.

მიხეილ თუმანიშვილი

XIX საუკუნეში, ახალი ქართული კულტურის სარბიელზე. ფართო გასაქანი ჰპოვა სადღესასწაულო მქვერმეტყველებამ. სამგლოვიარო ზეპირ სიტყვასთან ერთად ის წარმოადგენდა განსაკუთრებით აყვავებულ სამეტყველო სფეროს, რომლის წარმატება აპირობებდა ცოცხალი სიტყვის სხვა დარგების საერთო წინსვლასა და განვითარებას. ასეთი გამოჩეული გავლენის წყაროდ ის აქცია ეპოქის ვითარებამ, რაც ზოგიერთი მაჩვენებლით საზეიმო განწყობილების საფუძველს ქმნიდა. ასეთ მაჩვენებლად შეიძლება მივიჩნიოთ საქართველოს რუსეთთან შეერთებით გამოწვეული ფიზიკური დახსნა, რასაც მოჰყვა ერის სულიერი გადარჩენაც და მისგან გამომდინარე კულტურული წარმატებანი. ამ საფუძველზე განახლებული ჩვენი სადღესასწაულო ზეპირი სიტყვის ცნობილი წარმომადგენლებია: იოანე ბატონიშვილი, სოლომონ დოდაშვილი, მიხეილ თუმანიშვილი, მამია გურიელი, რაფიელ ერისთავი, ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, ივანე მაჩაბელი და სხვ.

მათ შორის მამია გურიელის (1836—1891), რაფიელ ერისთავისა (1824—1901) და ივანე მაჩაბლის (1854—1898) ორატორული მემკვიდრეობა არ შენახულა, ხოლო იოანე ბატონიშვილი, სოლომონ დოდაშვილი და მიხეილ თუმანიშვილი ცნობილი არიან თითო-ორი ნაწარმოებით.

მიხეილ თუმანიშვილი ცნობილია ერთი ორატორული ძეგლით, რომლის სათაურია: „სიტყვა, წარკითხული ჟამსა განახლებისა ქალაქსა შინა თელავს საქართველოს მეფის ირაკლის სასახლისა, მარტის

3 რიცხვსა 1851 წლისა“.¹ ის აღმოჩნდა მ. თუმანიშვილის პირად არქაევში, რომელიც დაცულია საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტში.

მიხეილ თუმანიშვილი (1818—1875) XIX საუკუნის 60-იანი წლების ცნობილი ჟურნალისტია. ის საქართველოს სამეფო კართან დაახლოებული წინაპრების შთამომავალია. მ. თუმანიშვილი დაიბადა სოფ. ხელთუბანში (გორის მახლობლად). მან განათლება მიიღო თბილისის გიმნაზიაში, სადაც ნ. ბარათაშვილთან ერთად ეწეოდა ლიტერატურულ მუშაობას. თავისი ლიტერატურული მოღვაწეობის დასაწყისში მ. თუმანიშვილი წერდა ლექსებს, შემდეგ — პუბლიცისტურ წერილებს. ამ უკანასკნელ სფეროში მან დიდი ნიჭი და უნარი გამოიჩინა. ის გახდა თავისი დროის უაღრესად პოპულარული პუბლიცისტი ჟურნალ „ცისკარში“ მოთავსებული მახვილი ფელეტონების წყალობით.

1861 წლიდან გაჩაღებულ „მამა-შვილთა“ ბრძოლაში მ. თუმანიშვილი „მამების“ მხარეზე იდგა. ძველსადაც მოჭარბებული პატივისცემა, რაც გარკვევით ჩანს ქვემოთ გარჩეული სიტყვიდანაც, და ახლსადაც უნდობლობა, მას აქცევდა „მამების“ ბანაკში.

მ. თუმანიშვილის „სიტყვა, წარკითხული ჟამსა განახლებისა ქალაქსა შინა თელავს საქართველოს მეფის ირაკლის სასახლისა“, გამობატავს იმ საზეიმო განწყობილებას, რაც გამოუწვევია მიხეილ გორონცოვის მიერ ერეკლესეული სასახლის აღდგენას. ის წარმოადგენს არქაული ზეპირი მემკვიდრეების გვიანდელ ნიმუშს XIX საუკუნეში, რომლის მეორე ნახევრიდან ნაკლებად შეინიშნება ძველი ენობრივი ნორმების დომინანტური სიჭარბე.

სიტყვა იწყება მსმენელისადმი მიმართვით, რომლითაც ცხადყოფს ორატორი საზეიმო შეკრების მიზეზს: „ნება მომეცით, მოწყალენო კელმწიფენო, განვიცხადოთ შემოკლებით ჰაზრი, რომელიც უნდა ჰქონდეს ჩვენთვის დღევანდელსა დღესა. ჩვენ შეგკრებილვართ აქა, რათა ვიდღესასწაულოთ აღდგინება იმა სასახლისა, რომელიცა შეადგენს უმჯობესსა საუნჯესა თვითეულისა ქართველისათვის... აქა, ამა კედელთა შინა წინაღ-უკანასკნელმან მეფემან საქართველომან ირაკლიმ პირველ აღიხილნა თვალნი და აქვე

¹ ხელნაწერი № 19, მ. თუმანიშვილის პირადი არქივი (ხელნაწერა ინსტიტუტი).

მილულა იგინი შემდეგ გრძელ-ქამოვანისა, მრავალ-სიმძიმოსი, ვა-
რნა მითვე არამცირედ სახელოვანისა სიცოცხლისა თვისისა“.

შემდეგ მწუხარებით იგონებს ორატორი „ახოვანი მოწამის“
სიკვდილს და რწმენით აღსავეს იმედით დასძენს: „არა არს საიქ-
ვო, რომელ აქა, ამა კედელთა შინა, ოდესცა მხცოვანი ერთმთა-
ვარი ჩამოიხსნიდა მზრებთაგან თვისთა დაძძიმებულთა წელიწდოვ-
ნებათა, ოდესცა სასტიკი, უღმობელი სიკვდილი დააპყრობდა ცი-
სა კელსა თვისსა სამეფოთსა შებლსა მისსა, იგივე პაზრი აღუშ-
სუბუქებდა მას სიკვდილისა მორბედთა ტანჯვათა, და იგი განვი-
დოდა ამ სოფლით უშფოთრად, განსვენებით, დაუტყვევებდა რა
აღთქმად შეერთებასა სამეფოთსა თვისასა დიდისა სამპყრობელო-
სა თანა“.

ამას მოსდევს ერთმორწმუნე მფარველის ზრუნვით შესრუ-
ლებული მისწრაფების ხსენება, რასაც უკავშირებს მეტყველი თა-
ვის ძირითად სათქმელს. აქ ლაპარაკია ერეკლეს გაჩინაგებულ სა-
სახლეზე, ნაჩვენებია მისი ნგრევა და უპატრონობა.

„გარნა, აჰა, აწ მოიწია დასასრული უმადლომსა დავიწყები-
სა“, — ამბობს ორატორი, — რომელიც იქვე დიდი მადლიერებით
ასურათებს მ. ვორონცოვის ღვაწლს საამაყო სიძველის გადარჩენის
საქმეში და ცრემლნარევი სიხარულით ამთავრებს მეტყველებას:
„სრულისა სიმხილითა, თუ რაოდენ საჩინო არს შემთხვევა ესე,
ესოდენ ძვირფასი ჩვენთვის აქა თანა-მეინახეთა, პირველად აღუვ-
ლინოთ გულითადი ცრემლი ნეტარ-სახსენებელსა, ღეთისადმი გან-
სვენებულსა გვირგვინოსანსა, ცრემლი მადლობისა მისისადმი დი-
დისა, გარნა კეთილშობილურისა და მაცხოვარებითისა მსხვერპ-
ლისა; შემდგომად ცრემლი ესე შეცვალებულ იქმნას ცრემლითა
სიხარულისათა და იმ ტკიბლისა გულის მხილებითა, რომელ დღე-
ვანდელის დღითგან სახელი მისი დაჰშთების სახსოვრად ჩვენ შო-
რის და შემდგომთა შთამომავლობათა შორის“.

ასეთია ეს გვიანდელი არქაული ზეპირი მეტყველება, რომე-
ლიც ჩვენში გაისმა ძველი და ახალი ცოცხალი სიტყვის უკანასკ-
ნელ ზღვართან.

გაბრიელ ქიქოძე

ცნობილი სასულიერო მოღვაწე, პედაგოგი და მეცნიერი გაბრიელ ქიქოძე (1825—1896) სახელგანთქმული საეკლესიო მქადაგებელია. ის მსოფლიო ჰომილეტიკის ერთი ბრწყინვალე ხელოვანი და ნაყოფიერი შემოქმედია. მისი მაღალი ორატორული ოსტატობა სააკაბობრიო მნიშვნელობის ხელოვნებაა.

გასული საუკუნის მეორე ნახევარში, იმერეთის დიდი ეპარქიის წინამძღოლობის დროს, დასავლეთ საქართველოს სასულიერო და სამოქალაქო ცხოვრების სარბიელზე, გაბრიელმა წარმოთქვა ბევრი შესანიშნავი მოძღვრება-ქადაგება. ეს მდიდარი და მრავალფეროვანი სამქადაგებლო მემკვიდრეობა შესულია ჩვენი სასულიერო მკვებრმეტყველების საგანძურში და წარმოადგენს მისი ისტორიული განვითარების უკანასკნელ მაღალ საფეხურს.

გაბრიელ ქიქოძე წარმატებით აგრძელებს ჩვენში გავრცელებულ დამოძღვრება-დარიგების ტრადიციულ წეს-ჩვეულებას. რაც, უმთავრესად, სრულდებოდა ქრისტიანულ სამლოცველოში, რომლის ამბიონი ხშირად ადამიანის ზნეობრივი აღზრდის კერას წარმოადგენდა. გაბრიელის ცოცხალი მემკვიდრეობა საეკლესიო მრევლისა და ფართო საზოგადოების ზნეობრივ აღზრდას ემსახურებოდა და თავის დროზე გარკვეულ დადებით ნაყოფსაც იძლეოდა. ეს ნაყოფი, აღმოცენებული რელიგიური რწმენის ნიადაგზე, ცხადია, არ შეიძლებოდა სავსებით საღი ყოფილიყო, მაგრამ მისი განსაზღვრული შორალური ღირსება სრულიად უდავოა. ამასთან, ექვს გარეშეა, გაბრიელის ორატორული დამსახურება და მისი სამეტყველო ფორმის რამდენადმე სასარგებლო პრაქტიკული ღირებულება. ყოველივე ამის გამო იმსახურებს ყურადღებას ეს სამქადაგებლო შემოქმედება.

გაბრიელ (ერისკაცობაში გერასიმე) ქიქოძე თავისი დროის

ღრმად და ფართოდ განსწავლული მოაზროვნეა. მას მიღებული ჰქონდა უმაღლესი სასულიერო განათლება. ის სწავლობდა თბილისის სასულიერო სასწავლებელსა და სემინარიაში, შემდეგ ქალაქ პსკოვში და, დასასრულ, პეტერბურგის სასულიერო აკადემიაში. აკადემიის დამთავრების შემდეგ გაბრიელი ბრუნდება თბილისში მაგისტრის სამეცნიერო ხარისხით და იწყებს პედაგოგიურ მუშაობას ხსენებულ სემინარიაში. 1854 წლიდან ის მტკიცედ დგება საეკლესიო მოღვაწეობის ასპარეზზე და ამავე პერიოდთან ეწევა ფართო საგანმანათლებლო მუშაობას. გაბრიელ ქიქოძე მოკლე დროში ზედინედ იღებს რამდენიმე მაღალ წოდებას და განუწყვეტლად წინ მიიწევეს სასულიერო იერარქიის გზაზე. 1859 წელს ის ინიშნება გორის ეპისკოპოსად, ცოტა ხნის შემდეგ საქართველოს საექსარხოსოს მეთაურობს, ხოლო 1860 წლიდან იმერეთის ეპისკოპოსია. ამ ხანებში იმერეთის ეპარქიას შეუერთდა აფხაზეთისა და სამეგრელოს ეპარქიები და დასავლეთ საქართველოში შეიქმნა დიდი საეკლესიო გაერთიანება, რომელსაც დიღხანს წარმატებით წინ უძღოდა გაბრიელი. ამ თანამდებობაზე მან დაჰყო 35 წელი.¹

აქ, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო სარბიელზე, მრავალრიცხოვანი მრევლის წინაშე გაიშალა გაბრიელ ქიქოძის სამქადაგებლო მოღვაწეობა. თითქმის ყოველ რელიგიურ დღესასწაულთან დაკავშირებით ის წარმოთქვამდა მგზნებარე სიტყვას, რომლის შინაარსი იშვიათად იფარგლებოდა მარტოოდენ ბიბლიურ-მისტიკური მოტივებით და ხშირად საზოგადოებრივი ყოფა-ცხოვრების მტკიცენულ საკითხებსაც მოიცავდა. დროგამოშვებით ის ქადაგებდა წმინდა საერო შინაარსის მოვლენებზე, რომელთა არსი მრევლის წინაშე სათანადო ახსნასა და ნათელყოფას საჭიროებდა

მეტად ვრცელია გაბრიელის სამქადაგებლო ასპარეზი: მას ვხვდავთ იმერეთსა და გურიაში, რაჭასა და სვანეთში, აფხაზეთსა და ოსეთში. ის მოგზაურობს ქალაქებში, დაბებსა და სოფლებში. ხშირად შორეულ, მიყრუებულ ხევებსა და უდაბურ ადგილებში გაისმის მისი ქადაგება.

¹ მ. ქიქოძე, სულმნათი გაბრიელის საუნჯე, ქუთაისი, 1897; მ. კელენჯერიძე, გაბრიელი, ეპისკოპოსი იმერეთისა (მისი დრო, ცხოვრება და მოღვაწეობა), ქუთაისი, 1913.

შეტად ფართოა და მრავალფეროვანი გაბრიელის მსმენელთა წრე: აქ არიან მორწმუნენი, მოქალაქენი, მოსწავლეები, ჭარისკაცები და პატიმრები. მქადაგებელს უსმენენ ტაძრებსა და სკოლაში, ქორწილისა და გლოვის უამს, ბანაკებსა და საპატიმროებში, დარბაზებსა და ღია ცის ქვეშ. „ქადაგების წარმოთქმის დროს შედგებოდა მოძალლო ადგილზე, ან სასაფლაოს ქვაზე და ან ხის ნაშორზე, რომ ყველა მსმენელისათვის მიეწვდინა თავისი სიტყვა“, — მოგვითხრობს გაბრიელის საქმის თაობაზე მისი თანამედროვე დ. ლამბაშიძე.¹

განუსაზღვრელია გაბრიელის სამქადაგებლო თემატიკა, უამრავ საკითხს ეხება ორატორი. აქ არიან ძველი და ახალი, კერძო და ზოგადი, კონკრეტული და განყენებული მოვლენები. მქადაგებლის ყურადღების წრეშია საერო და სასულიერო თემები, ეროვნული და საკაცობრიო ტკივილები, ისტორიული და თანადროული საკითხები, ოჯახისა და სახელმწიფოს საქმეები, პიროვნებისა და საზოგადოების პრობლემები. ორატორი აშუქებს ადამიანის მოვალეობისა და დანიშნულების, ბავშვის აღზრდისა და განათლების, ქალის უფლებებისა და მდგომარეობის საკითხებს. ის ემობს შურსა და მტრობას, პირმოთნეობასა და ფარისევლობას, მცონარეობასა და უსაქმურობას, ცილისწამებასა და ჭორიკანობას, დასმენასა და ჭაშუშობას, ლოთობასა და მეძაობას, მკითხაობასა და ცრუმორწმუნეობას, პატივმოყვარეობასა და ქედმაღლობას, გამოძალვასა და მექრთამეობას. მქადაგებელი აღიღებს სიყვარულს, სათნოებას, პირუთვნელობას, კეთილშობილებას, პატიოსნებას, სამართლიანობასა და შრომისმოყვარეობას.

გაბრიელ ქიქოძის სამქადაგებლო შემოქმედების ცენტრში დგას ადამიანი. მისი სულიერი ამაღლება და სრულყოფა წარმოადგენს ორატორის მიზანს. ამით ისაზღვრება გაბრიელის მოძღვრების დედააზრი და უმთავრესი დანიშნულება. ეს განსაზღვრავს მისი ხელოვნების ფორმასა და გამოშსაზველობას.

ხსენებული მხარეებით შეპირობებული მკვევრმეტყველების ტექსტუალური და იდეური შინაარსის ძირითად წყაროს წარმოადგენს საღმრთო წერილი: ძველი და ახალი აღთქმა — ბიბლია და

¹ დ. ლამბაშიძე, ყოვლად სამღვდლო გაბრიელი, ეპისკოპოსი იმერეთისა, „მწყემსი“, 1896, № 2, გვ. 4.

ახარება. აქ არის გაბრიელ ქიქოძის მქადაგებლობის სუსტი მხა-
ნე, ვიწრო ადგილი. ორატორის მსოფლმხედველობა გამსჭვალულია
რელიგიური ცრურწმენისა და ქრისტიანული მისტიციზმის ყალ-
ბი შინაარსით. მისი აზროვნების პრინციპული მხარე ანტიმეცნიე-
რულია. ის ეყრდნობა მოთმინების, მოღუწებისა და გულგრილო-
ბის ქრისტიანულ მორალს. ორატორი იღწვის ბოროტებასთან შე-
ზიგებისა და კლასთა შორის მშვიდობისათვის, ქადაგებს საიქიო გა-
ნცხრომასა და იმქვეყნიურ ნეტარებას.

ერთი სიტყვით, გაბრიელის სამქადაგებლო შემოქმედება გაყ-
უნთილია რელიგიური-მსოფლმხედველობით. რაც უქარგავს მას სო-
ციალურ ფუნქციას საკუთარი კონკრეტული დროის მიღმა და თა-
ვისი განსაზღვრული სივრცის გარეშე, მაგრამ საკუთარი დროის
მონაკვეთსა და თავისი სივრცის ფარგლებში ინარჩუნებს ის გარ-
კვეულ დადებით მნიშვნელობასა და ღირსეულ მხარეებს. ამ უკა-
ნასკნელ მოვლენას უზრუნველყოფს ისიც, რომ გაბრიელ ქიქოძის
რელიგიური აზროვნების სისტემაში ჩართულია დიდი გამოცდილე-
ბისა და გონიერი დაკვირვების ნიადაგზე შექმნილი ცოდნა, რომ-
ლის შუქით დანახულია ბევრი საზოგადოებრივი ჭირ-ვარამი და
მიგნებულია მათი აცილების გზები. აქედანვე მომდინარეობს
მქადაგებლის ბევრი სწორი მოსაზრება.

ერთი ასეთი მოსაზრება, ადამიანის შინაგანი უკმაყოფილება,
როგორც წარმატების ფაქტორი, გამოთქმულია სიტყვაში „ფარისე-
ვისა და მეზვერის“ შესახებ. აქ ნათქვამია: „კაცი ცხოველი და
გონიერი ვერაოდეს ვერ დააკმაყოფილებს ვერცა ჭკუასა, ვერცა
გულსა თვისსა; რაოდენც გინდა სწავლა და მეცნიერება მიიღოს
კაცის გონებამ, მაინც არის გაუმძღარი და ხარბი უმალღესისა მე-
ცნიერებისა. ეგრეთვე გულიცა მისი, თუ მას შინა არის აღნთე-
ბული საღმრთო ცეცხლი ღვთაებრივისა მადლისა, ვერაოდეს ვერ
დაკმაყოფილდება მოღვაწეობითა თვისითა და სათნოებითა, არამედ
მარადის არის მისწრაფებული უმალღესისა ხარისხისადმი სათნოე-
ბისა... ეს უკმაყოფილება არის წყარო ყოვლისა წარმატებისა, ვი-
თარცა სულიერისა, ეგრეთვე ხორციელისა“...¹

¹ ქადაგებანი იმერეთის ეპისკოპოსის გაბრიელისა, თქმული 1860—1870, გა-
მოც. მესამე, ტფ., 1884, გვ. 46—47.

XIX საუკუნის 60-იან წლებში, სწორედ ამ პერიოდში, როცა დიდი მგოსნები ილია და აკაკი წარმატებით აგვირგვინებდნენ ახალი ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების ისტორიულ პროცესს, გაბრიელ ქიქოძე ზეპირი მეტყველების გზით ნერგავდა იმავე ახალი ქართულის მარტივ, სადა და მისაწვდომ ფორმას, რითაც ხელს უწყობდა საერთო-საზოგადოებრივი ენის ფართოდ გავრცელებასა და მტკიცედ დამკვიდრებას.

საგანგებოდ შერჩეული ენობრივი ფორმით მონაწილეობს ამ ეროვნულ საქმეში დიდი მქადაგებელი, რომელიც, მისივე თქმით, ბევრს ფიქრობს აზრისა და სიტყვის ერთობასა და მსმენელთა საჭიროებაზე. ის ამბობს: „მქადაგებელმან სიტყვისა ღვთისამან კარგი დაფიქრებით უნდა გამოარჩიოს, რომელი სიტყვა, საგანი უსაჭიროესია მსმენელთათვის. მან უფრო ხშირად და მტკიცედ უნდა ილაპარაკოს და მისცეს დარიგება იმ ცოდვის და ნაკლულთაგანებისათვის, იმ სულოერი სენისათვის, რომელიც მისს სამწყსოს უფრო ერევა და ავნებს“¹.

ამიტომ ნატრულობს ორატორი:

„ნეტავი ვინმემ მომცეს მე ისრედი სიტყვა, რომელი შევიდოდეს შინაგანს მსმენლისა და გამოსცვლიდეს მის გულსა; ანუ ვითარცა ზარი დაეცემოდეს მძინარესა სინილისა ცოდვილისა და განაღვიძებდეს მას ღრმისა მისისა ძილისაგან; ანუ ცეცხლად მოეკიდებოდეს და დასწვიდეს ყოველსა ღვარძილსა და კუროს-თავსა ცოდვილის გულისასა; შემუსვრიდეს გულსა ამაყისასა, ხოლო გულსა შინა მწუხარებისაგან დამძიმებულისა იქმნებოდეს ვითარცა ნელსაცხებელი, დამალბობელი წყლულებისა მისისა; მოიყვანდეს ცრემლსა თვალთა ზედა მსმენელთასა, მოაძლუებდეს მათ ცოდვასა, შეაყვარებდეს ღმერთსა და მოყვასსა“².

სწორედ ასეთია გაბრიელის სიტყვა.

უაღრესად ხალხური და ბუნებრივი სახით, ზედმიწევნით ნათელი და გასაგები ფორმით, მშვიდად, წყნარად და აუჩქარებლად აყალიბებს ორატორი თავის ნაფიქრ-ნააზრევს და ამყარებს მსმენელ-

¹ გაბრიელი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 287.

² იქვე, გვ. 211-212.

თან საზიარო ურთიერთობას. მარტივად აგებული, ძუნწად მოკა-
ზმული და სადად გამართული ფრაზებით გადმოგვცემს მეტყველი
თავისი განსჯისა და განცდის ნაყოფს და ღრმა შთავგონებებს წყაროდ
ქცეულ შინაარსს უზიარებს მსმენელს. ორატორის სტილის კაზმუ-
ლობას აუმთავრესად ზოგიერთი არქაული ელემენტი ქმნის, რაც
ოდნავ მოძველებული ელფერით მოსაგვს მეტყველებას, მაგრამ ვერ
უკარგავს მას სიცხადესა და მკაფიობას. კონტექსტებს შუქით გა-
ნათებული არქაული ელემენტები ინარჩუნებენ სიძველის იერს,
მაგრამ იძენენ ახალ დანიშნულებას და სავსებით გასაგები სახით
მონაწილეობენ აზრის გამოხატვაში.

გაბრიელის ორატორულ მეტყველებას ორი ძირითადი წყარო
ასაზრდოებს: კლასიკური სამქადაგებლო ხელოვნება და ახალი სა-
საუბრო ენა. მათი კანონზომიერი შეთავსების შედეგს წარმოად-
გენს ორატორის აზროვნების მთავარი საშუალება — ზეპირი სიტყ-
ვა. ამ გზით აღწევს დიდი მქადაგებელი მტკიცედ დასახულ მიზანს
— მრავალრიცხოვანი მრევლის მორალურ აღზრდას. მისთვის ენა
ამ შემთხვევაში გადამწყვეტი მნიშვნელობის იარაღია. მხოლოდ მი-
სი მეშვეობით შეუძლია მას გამარჯვება — საწადელის მიღწევა და
მიღწეულს შენარჩუნება.

ეს ყველაფერი კარგად ესმის გაბრიელ ეპისკოპოსს. ამით აი-
ხსნება მისი განუწყვეტელი ზრუნვა სამქადაგებლო ხელოვნების სა-
ხვითი ფორმის დახვეწისათვის. ამ ზრუნვისა და მცდელობის ნა-
ყოფს წარმოადგენს ორატორის ფაქიზად ჩამოსხმული და წმინდად
ნაძერწი სამეტყველო სტილი, რომლის გასწვრივ ბევრი ბრწყინვა-
ლე ორატორული შემადგენელი შეინიშნება.

აი, ერთი ასეთი, ვირტუოზულ ხელოვნებამდე ასული ორატო-
რული შემადგენელი:

„უფალო იესო ქრისტე, ძეო ღვთისა ცხოველისაო, შემოქმედო
ცისა და ქვეყნისა, მაცხოვარო სოფლისაო!

აჰა ესერა მე, უღირსი, ყოველთა კაცთა უცოდვილესი, სიძდაბ-
ლით მოვიდრეკ მუხლთა გულისა ჩემისათა წინაშე დიდებისა შენი-
სა, უგალობ და ვადიდებ განუზომელსა ვნებასა შენსა და მადლო-
ბასა შენ, მეუფესა და ღმერთსა, შეგიწირავ, რამეთუ კეთილ-ინე-
ბე გარდამოსვლა ზეციერის შენისა ტაძრითაგან, და ხორცისა შესხ-
მა ყოვლად წმინდისა ქალწულისა მარიამისაგან. უხორციო მან ხორ-

ციელი ბუნება ღვთაებასა შეაერთე; მდიდარი ნეფსით დაგლახაკდი, რათა კაცი სასუფეველსა შინა შესსა გაამდიდრო; შრომა და ყოველი კაცობრივი იწროება, ვითარცა კაცმან, თავს იღვე, რათა ყოველთა კაცთა, მწუხარებათა და იწროებათა შინა მყოფთა, შეეწიო; ორშეოცი ღღე იმარხე, რათა ყოველთა აჩვენო გზა მარხვისა; მრავალ გზის ბოროტთა მიერ გამოცდილ იქმენ, რათა გამოიყვანო ყოველნი განსაცდელთაგან ყოველთა; უწყვი, ყოვლად-ძლიერო მეუფეო, რამეთუ ესე ყოველი არა შენთვის იყო სახმარ, არამედ ყოველი მოითმინე კაცობრივისა ცხოვნებისათვის; ოც-და-ათ ვერცხლად იქმენ განსყიდულ, რათა კაცი გამოისყიდო მონობისაგან სასტიკისა მტერისა; უწყალოთა ურიათაგან, ვითარცა უმანკო კრავი, მიტაცებულ იქმენ, კაცთა ნათესავისა სულიერისა მგელისა შთანქმისაგან აღმომყვანებელი; სამსჯავროსა წინაშე ანნა და კაიფასა წარსდეგ, სასჯელიაგან საუკუნოისა ცეცხლისა ყოველთა განმათავსუფლებელი; შეკრული, გინებული, განკიცხული, უმართლოთა შოწმეთაგან ცილის-წამებული, შენ რომელმან გამოიხსენ კაცი უბედურებისა, ტანჯვისა, და საუკუნოისა სიყვდილისაგან“.¹

გაბრიელი დიდ მნიშვნელობას აძლევს სიტყვის აზრისა და ფორმის განუყოფელ ერთიანობას. მისთვის მხოლოდ „უსაქიროესო საგნის“ „ცხოველი და ძლიერი“ გამოხატვა წარმოადგენს ქეშმარიტ ხელოვნებას. ორატორი ბევრგან საგანგებოდ აღნიშნავს „გამორჩეული“ სიტყვის უჩვეულო ძალასა და საოცარ უძლეველობას ზოგიერთი მოძღვრების შინაარსი აქ ხაზგასმით გვიჩვენებს მართალი სიტყვისა და კეთილი საქმის იგივეობას. ერთი ასეთი მოძღვრების ეპიგრაფი: „თესლი იგი არს სიტყვა ღვთისა“², — ამოღებული ლუკას სახარებიდან, შეფარვით მიუთითებს ძლიერი სიტყვის საქმიან შედეგზე.

ასეთ მაღალ სოციალურ დანიშნულებას ანიჭებდა გაბრიელი ცოცხალ სიტყვას და ამავე დანიშნულებით იყენებდა მას ფართო სამქადაგებლო სარბიელზე.

აი, როგორ აგვიწერს თვითმზილველი მსმენელი გაბრიელის საჯარო შეტყვევებას: „გასაოცარი და მომხიბლავი ზედ-მოქმედება გაბრიელ ეპისკოპოსის ქადაგებათა საგრძნობელია განსაკუთრებით

¹ გა ბ რ ი ე ლ ი, დასახელებული ნაშრომი, I, გვ. 173.

² ი კ ე ე, გვ. 354.

მაშინ, როდესაც გესმის თვითმქადაგებლისაგან, როდესაც თვითონ ის ქადაგებს. ცხოველი რწმუნება სულთან შეზრდილი და შეკავშორებული აცხოველებს მქადაგებლის სახესა, ფენა მადლსა და სინათლეს რწმუნისას; მსმენელნი ნათლად ხედავენ, ღრმად გრძნობენ, რომ მქადაგებლის სიტყვა და მოძღვრება, არათუ ერთმანეთს განუსაზღვრელად დაკავშირებულია, არამედ გრძნობენ, რომ ამოჩქეფს, მოზღინარეობს სიყვარულისა და რწმუნების წყაროსაგან და აფრთოვანებს სულსა მქადაგებლისასა. ამ საიდუმლო ძალას შეუმჩნევლად ითვისებს მსმენელიცა, და მისი სული ექვემდებარება ამ ძალის ზედ-მოქმედებას. არა ერთხელ და ორჯერ გამოუწვევია ცრემლი მსმენელთა შორის იმერეთის ეპისკოპოსის სიტყვას, როდესაც შეუბრალებლად გამოუაშკარავებია სულიერნი ნაკლულთვანებანი ადამიანისა; როდესაც თამამად აუხდია პირბადე ფარისევლთა, მოშურნეთა და მოქიშპეთათვის; როდესაც სარულის ხელოვნებით გადაუშლია მსმენელის წინაშე სულის წყლულებანი¹.

გაბრიელ ქიქოძის საშქადაგებლო შემოქმედების თემატურ წყაროსა და იდეურ საყრდენს ბიბლია წარმოადგენს. ორატორი მთავარ ადგილს უთმობს ახალი აღთქმის ტექსტის განმარტებას. ამისათვის ის მიმართავს განმარტების ორ სახეს: ტექსტის მარტივად თხრობას და შინაარსის ახსნითს გადმოცემას. ორატორი აწარმოებს ან მოყოლას, ან კომენტირებას. ორივე შემთხვევაში მიზნად დასახულია ბიბლიური ტექსტის განმარტება.

ტექსტის მარტივად თხრობის სანიმუშოდ შეიძლება დავსახელოთ გაბრიელის „სიტყვა იე-სა კვირიაკესა ზედა“, რომლის დამახასიათებელი ადგილია: „უფალი იესო ქრისტე ოდესმე სდგა კიდესა ზედა ვენესარეთის ტბისასა, გარემოცული უმრავლესითა ერთთა, რომელი მოსარულ-იყო სმენად სიტყვისა ღვთისასა, და იხილა ორი ნავი, მდგომარე კიდესა ზედა ტბისასა: ხოლო მეთევზენი, რომელთა ეკუთვნოდათ ნავები, ამზადებდნენ ბადეთა თვისთა. უფალი შევიდა ნავსა სვიმონ მეთევზისას და უბრძანა მას შერედგინება მცირედ კილითგან ნავისა. დააჯდა და ასწავებდა ნავითგან ერსა. დაასრულა რა სწავლა, უბრძანა სვიმონს შეყენება ღრმად ნავისა და დადება ბადისა ნადირობად. თუმცა სვიმონ და სხვანი მეთევზენი მრთელს ღამეს ნადირობდნენ და ვერა-რა მიიღეს; გარ-

¹ მ. ქიქოძე, გაბრიელის საუნჯე, გვ. 27.

ნა სიტყვისამებრ მოძღვრისა, დასდევს ბადე და შეაყენეს ესოდენი სიმრავლე თევზთა, რომელ ბადენი თითქმის განსქებოდნენ და ნავი აღივსო თევზითა“.¹

შინაარსის ახსნითი გადმოცემის სანიმუშოდ შეიძლება დავასახელოთ გაბრიელის „მოძღვრება იდ-სა კვირიაკესა ზედა, რომლის დამახასიათებელი ადგილია: „ემსგავსა სასუფეველი კაცსა მეუფესა, რომელმან ჰყო ქორწილი ძისა თვისისა. მეფე აქა ნიშნავს თვით ღმერთსა, ხოლო ქორწილი მოასწავებს ყოველსა მას განგებულეზასა და მოქმედებასა და მადლსა, რომელი ზეციერმან მამამან ჩვენმან იხმარა დასაბამითგან ჩვენისა განათლებითა და ცხოვრებისათვის. ვარნა ვინაითგან ღმერთი-მამა კაცობრივსა ნათესავსა გამოიხსნის, განანათლებს და აცხოვნებს საშუალობითა ძისა თვისისათა, ამისათვის იგი ქორწილსა ამას უწოდებს ქორწილად ძისა თვისისა“².

როგორც ვხედავთ, გაბრიელის მქადაგებლობა ეგზეგეტიკური ხასიათისაა, მაგრამ საღმრთო წერილის ახსნა-განმარტებით არ იფარგლება დიდი მქადაგებელი. ეს მისთვის ერთგვარი პრინციპული საყრდენია, რომელზედაც ის აშენებს ადამიანის ქცევა-მოქმედების, ყოფა-ცხოვრებისა და მოვალეობა-დანიშნულების მთელ მოძღვრებას.

გაბრიელის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ ეს მოძღვრება არ არის ანკეტური, მისტიკური და განყენებული ხასიათისა³ ის საკმაოდ შორსაა წმინდა იდეალისტური აზროვნებისაგან, პირიქით, გამსჭვალულია ამქვეყნიური მცდელობის აზრით, მიწიერი სიკეთისათვის ზრუნვითა და კონკრეტული განსჯის სულიკვეთებით: იგი უახლოვდება მატერიალისტურ აზროვნებას⁴ და მისი მეშვეობით ებრძვის ბევრ საკირბოროტო სოციალურ მოვლენას.

¹ გაბრიელი, დასახელებული ნაშრომი, I, გვ. 326.

² იქვე, გვ. 256.

³ Н. А. Добролюбов, Основания опытной психологии, сочинение архимандрита Гавриила, (Н. А. Добролюбов, собрание сочинений, т. 2, Москва, 1952).

ალ. ქუთელია, ნ. ა. დობროლუბოვი არქიმანდრიტ გაბრიელის „ცდისეული ფსიქოლოგიის საფუძვლების“ შესახებ, „მნათობი“, 1943, № 7.

⁴ ა. ბოქორიშვილი, გაბრიელ ქიქოძის „ცდისეული ფსიქოლოგიის საფუძვლები“, ფსიქოლოგია, VII, თბილისი, 1950.

თავიანთი ღრმა სააღმზრდელი შინაარსითა და მკვეთრად ჩამოყალიბებული საზოგადოებრივი ფორმით განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევენ გაბრიელის შემდეგი ორატორული ძეგლები: „სიტყვა ხარების დღესა“¹, „სიტყვა კვირიკესა განრღვეულისასა“², „მოდღვრება გ-სა კვირიაკესა ზედა“³, „სიტყვა კდ-სა კვირიაკესა“⁴, „სიტყვა ბზობის კვირიაკესა ზედა“⁵, „მოდღვრება მეთექვსმეტესა კვირიაკესა ზედა“⁶, „სიტყვა ოცდამეექვსესა კვირიაკესა ზედა“⁷ და „სიტყვა ოცდამეშვიდესა კვირიაკესა ზედა“⁸.

ბევრი რამ არის აქ ნათქვამი თავის ღრობე მეტად საჭირო და საგულწიხმოდ.

აი, რას ამბობს გაბრიელი ქალის გონებრივი აღზრდის შესახებ:

„...ქალი აგებულობითა, ანუ სხეულითა არის უფრო სუსტი, ვიდრე მამაკაცი; მას არა აქვს ეგოდენი ხორციელი ძალი და ღონე, რაოდენიც აქვს მამაკაცსა; და რადგანაც ამაში იგი ჰშოჩავს მამაკაცისაგან, საჭირო არის, რომ გონიერებითა და ჰქუითა მაინც შეაფასოს ეს თვისი ნაკლულეგანება, რათა ყოვლის მხრით არ დარჩეს შორს მამაკაცისაგან. ამავე მიზეზისა გამო, ესე იგი, რადგანაც ქალი არის აგებულობით სუსტი, საჭირო არის, რომ მას ჰქონდეს სულიერი სიმტკიცე, ხასიათის სიმბგრე. წინააღმდეგ შემთხვევაში, თუ ქალი ჰქუითაც შორს დარჩა მამაკაცისაგან, ხასიათიც სუსტი და უღონო აქვს, მაშინ იგი პირდაპირ შეიქმნება მამაკაცის სათამაშო“⁹.

აი, როგორ გმობს გაბრიელი შურსა და მცონარეობას:

„ჩვენ ავიღოთ მაგალითად ისრედი ცოდვა, რომელი პირველ-ითა შეხედვითა არ შეამთხვევს კაცსა არცა ერთსა სენსა და უბედურებასა; ვსთქვათ—შური. რა სენი ანუ რა ვნება უნდა მოსდევდეს ამ

1 გაბრიელი, დასახელებული ნაშრომი, I, გვ. 131-135.

2 იქვე, გვ. 184-187.

3 იქვე, გვ. 234-239.

4 იქვე, გვ. 391-396.

5 გაბრიელი, დასახელებული ნაშრომი, II, გვ. 112-116.

6 იქვე, გვ. 195-198.

7 იქვე, გვ. 231-234.

8 იქვე, გვ. 239-242.

9 გაბრიელი, დასახელებული ნაშრომი, I, გვ. 133.

ცოდვას? იგი აქვს კაცსა გულში და ვერც კი ვინმე შეატყობს მას. გარნა, ვმანო ჩემნო, შურისაგან კაცს შეემთხვევა მრავალი ცხადი უბედურება. თუ კაცის გულში განძლიერდა შური, თუ შურმა შეიპყრა გონება კაცისა, მაშინ იგი იქმნება მოუსვენებელი, პირმკრთალი, გამხდარი ტანითა, აღელვებული, ერთი სიტყვით, იგი არის საწყალი შესაბრალებელი. ავიღოთ კიდევ სხვა ერთი მაგალითი; ვსთქვათ — მცონარეობა ანუ უსაქმობა. თავდაპირველად კაცი ესრედ იფიქრებს, რომელ ამ ცოდვას არ შეუდგება არცა ერთი სენი და ვნება; გარნა ეს არ არის ესრედ. კაცის სხეული და აქვბულება ყოველთვის მოითხოვს შრომასა და მოძრაობასა; თუ კაცი დიდხანს დაშთა უძრავად და უსაქმოდ, უთუოდ ავად გახდება. ამანე კიდევ ის დაუმატე, რომელ მცონარე კაცი მალე შთაეარდება სიღარიბეში. არღარას ვიტყვი სხვათა რომელთამე საშინელთა ცოდვათათვის, რომელთა შეუდგებიან უსაშინელესნი ვნებანი და უბედურებანი, რომელთა ზედა საუბარი არ არის შესაფერი წმიდისა ადგილისა¹.

აი, როგორ არიგებს გაბრიელი განსაცდელში მყოფ ადამიანებს:

„დიდის ყურადღებით და გონიერებით უნდა მოვიხმარდეთ და ვისარგებლებდეთ ყოველთა განსაცდელთა. თუ მრავალგზის გეწვია განსაცდელი და არ მოიხმარე იგი, სრულიად დაიღუპები. დიდი დაფიქრება და მოთმინება გმართებს განსაცდელსა შინა; იგინი მოივლინებიან ჩვენდა გასაუმჯობესებლად. პირველი საქმე ის არის, რომ არ დაჰლონდე დღესა ბოროტსა, მხნეობა არ დაჰკარგო; მეორედ, ეცადო, რომ განსაცდელი გარდაიქცეს შენდა სასარგებლოდ. დიდი ჰკუა და მხნეობა იქნება, რომ მწუხარებიდგან სიხარული გამოიყვანო, უბედურებიდგან გამოიყვანო შენი სულისათვის სიკეთე და წარმატება“².

ყოველივე ამისათვის ი. ჰავეკვაძემ მოხდენილად უწოდა გაბრიელის ცხოვრებას განუწყვეტელი მოძღვრება: „თვითეული წამი მისის ცხოვრებისა — მოძღვრებაა, მაგალითია, ანდერძია ჩვენთვის და ჩვენის ქვეყნისათვის. ერთად — კი მთელი მისი ცხოვრება ერთი დიდი სკოლაა მალალ-სათნოებისა და სიყვარულისა, მართლისა

¹ გაბრიელი, დასახელებული ნაშრომი, I, გვ. 185-186.

² გაბრიელი, დასახელებული ნაშრომი, II, გვ. 241-242.

და ქეშმარიტებისა, მადლისა და მოწყალებისა. მე ამაზე ბევრს არას ვიტყვი, რადგანაც ბევრი უკვე ითქვა და ბევრსაც კიდევ იტყვის შთამომავლობა, რომელიც ამ საისტორიო კაცს განიკითხავს თავისი საქართლიანის განკითხვითა“¹.

ასე უთქვამს ილიას გაბრიელის დაკრძალვის დღეს.

დიდი ქართველი მქადაგებელი გაბრიელ ქიქოძე ახალი დროის მსოფლიო ჰომილეტიკის თვალსაჩინო წარმომადგენელია. მისი ორატორული ხელოვნება ჩვენი ეროვნული მკვევრმეტყველების საგრძნობი შემადგენელია და წინმავალი საფეხურია. ის თავისი ცოცხალი სიტყვის საუნიჭით ამდიდრებს მსოფლიო სამქადაგებლო ხელოვნებას და ღირსეულ ადგილს იმკვიდრებს საკაცობრიო ზეპირი მეტყველების ისტორიაში

¹ ი. კავკავაძე, სიტყვა თქმული გაბრიელ ეპისკოპოსის დასაფლავების დღეს, ტ. VII, 1928, გვ. 120.

ნიკო დადიანი

ნიკოლოზ დადიანი (1844—1896), ქართულ მწერლობაში უფრო ნიკო დადიანის სახელითა ცნობილი, ჩვენი ახალი კულტურისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების თვალსაჩინო წარმომადგენელია. ის გასული საუკუნის მეორე ნახევრის საზოგადო მოღვაწე, მწიგნობარი, მწერალი და ორატორია. ნ. დადიანი თანამედროვეთა შორის გამოირჩეოდა თავისი ფართო განათლებით, მაღალი კულტურით, მდიდარი ბუნებითა და მტკიცე ხასიათით. ქართული ენის ეს დიდი მცოდნე და მრავალმხრივ განსწავლული მოაზროვნე არ იფარგლებოდა შემოქმედების რომელიმე ვიწრო სფეროთი და ხშირად საჭიროების კარნახით ასრულებდა ნაკლებად მნიშვნელოვან, მაგრამ აუცილებელ საქმეებს. ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ ნ. დადიანმა ვერ დაგვიტოვა ისეთი ღირსებია ლიტერატურული მემკვიდრეობა, როგორც მისგან მოსალოდნელი იყო. მიუხედავად ამისა, მან შესამჩნევი კვალი გაავლო ჩვენი კულტურის ზოგიერთ უბანს. რომელთა შორის მომეტებული ამაგი დასდო მკვებრმეტყველებას.¹

ნ. დადიანმა თავდაპირველი განათლება მიიღო სახლში, დედის ოჯახში, სადაც იზრდებოდა ის ბებუის გავლენითა და მზრუნველობით. მამის ნაადრევად სიკვდილის შემდეგ, მშობლებმა მხრიდან მიღებული მემკვიდრეობა, დადიან-აბაშიძეთა ოჯახების ქონებრივ და უფლებრივ შეძლების გარდა, მწიგნობრულ ტრადიციებსაც შეიცავდა. ნიკოს მამა ტარიელ დადიანი იმ დროისათვის საკმაოდ ნას-

¹ ს. ცაიშვილი, ნიკო დადიანი, თბილისი, 1948.

წავლი, განათლებული და გავლენიანი თანამდებობის პირი იყო, რომელმაც თავის ერთადერთ შვილს მდიდარი საგვარეულო წიგნთსაცავი დაუტოვა. აქ, მამისეული ბიბლიოთეკის კედლებში მიუღია პატარა ნიკოს პირველი განათლება, რაც შენდევ ქუთაისის გიმნაზიაში შეუესია და თვითგანვითარებით გაულრმავებია. ამ გზით გამხდარა ბუნებით ნიჭიერი და ცნობისმოყვარე ბავშვი თავისი ღრონის სამაგალითო ადამიანად, რომელსაც ამშვენებდა ბევრი ღირსეული მხარე, და მათ შორის, დედაენის დიდი ცოდნა და სამშობლოს წმინდა სიყვარული¹.

ნ. დადიანი ჩვენი სახელოვანი ინტელიგენციის ღირსეული წევრია XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, როცა მშობლიური ენის მესვეურთა საგანგებო დეაწლმა შესაფერი ნაყოფი გამოიღო სწავლა-განათლებისაჲენ მასობრივი მისწრაფების სახით. ამ სახალხო მოძრაობის ერთი სულსიჩამდგმელი და მოაშაგე იყო ნ. დადიანი, რომლის თავდადებული შრომისა და ბრძოლის იარაღს წარმოადგენდა მჭევრმეტყველება.

ნ. დადიანი, უწინარეს ყოვლისა, შესანიშნავი მჭევრმეტყველია.

ინტიმური სჯა-ბაასისა და საჯარო სიტყვის ეს ბრწყინვალე ოსტატი ერთნაირი ძალით ფლობდა ცხარე პაექრობისა და დინჯი მუსაიფის მაღალ ხელოვნებას. ქართული მეტყველების ამ დარბაიანელ რაინდს არაერთხელ მოუხიბლავს მსმენელთა ფართო წრეები თავისი ლალი და მდიდარი მჭევრსიტყვაობით. მისი სიტყვის შეუფერხებელი დენა, მრავალფერი და საამო მელოდიურობა ცხადად შეინიშნება წერილობით მოღწეულ ორატორულ ძეგლებში, რომელთა უსიცოცხლო ფორმებს შეეძლოთ ეს მხარეები უკვალოდ დაეკარგათ. ნ. დადიანის სიტყვის ხსენებული ნიშნები, თავიანთი რელიეფური ბუნების წყალობით, სტატიკური სახითაც მკვეთრად ინარჩუნებს ცხოველსა და მოძრავ პლასტიკურობას.

იმ ლიტერატურული მემკვიდრეობიდან, რომელიც ნ. დადიანმა დაგვიტოვა, ჩვენთვის ამჟამად საინტერესოა მისი ორატორული შემოქმედება. ქართული ზეპირი სიტყვის სარბიელზე ის გამოირჩეოდა საღი აზრით, ნათელი და მწყობრი მეტყველებით. მისი მდიდ-

¹ დ უ ტ უ მ ე გ რ ე ლ ი, ნიკოლოზ ტარიელის ძე დადიანი, „მოამბე“, 1897, № 1. გვ. 77-84.

რად გამართული ენა, სუფთად ჩამოქნილი სტილი და უწყვეტლივ აგებული თხრობა მსმენელს ხიბლავდა არა ცალკეული მიმზიდველი თქმებით, არამედ აზრის ერთიანი და განუყოფელი მთლიანობით. ორატორის მეტყველება პირდაპირ და მკვეთრად გამოხატავს უმთავრეს იდეურ ნააზრევს, რითაც გაშუქებულია მისი ყოველი საჯარო გამოსვლა. გულწრფელად, კონკრეტულად და შეფარვის გარეშე გვიზიარებს ნ. დადიანი თავის მოსაზრებებს, რომლებსაც გადმოგვცემს უაღრესად დიდი სისადავითა და ჩამწვდომი ენობრივი ფორმით. ამ გზით იპყრობს ის მსმენელის გულისყურს, აწესრიგებს, იმორჩილებს გარემოს, ყოველივეს წარმართავს საკუთარი ნებით და, დასასრულ, აღწევს სასურველ შედეგს. მისი მდიდარი, კოლორიტული და ძარღვიანი სტილი ზომიერად შეფერილია მისაწვდომი არქაიზმებითა და ახლებურად ნაწარმოები მოხდენილი სიტყვებით. ყოველი მათგანის კონკრეტული შინაარსი კონტექსტის საერთო აზრით ირკვევა და სრული გაგების ნათელით იმოსება. ხშირად ორატორი ფრაზის ორიგინალური წყობით აღწევს აზრის ექსპრესიულად გამოთქმის ოსტატობას.

ყოველივე ამის გვერდით ნ. დადიანის ზეპირ მეტყველებას შესამჩნევად ეტყობა ხელოვნური სიზვიადის იერი. ამასთან, სტილისტური ნაკეთობის კვალი, რაც აქ საკმაოდ სიღრმით შეინიშნება, ვერ არღვევს ორატორის სიტყვის დარბაისლურ დინებას და მეტყველებას საერთო ფონზე შემთხვევით შოკლენად გამოიყურება. ნ. დადიანის სიტყვის საერთო სახე დინჯი, სულდათქმული და მედიდური ელფერით ხასიათდება. მისი ყოველმხრივ ზომიერი და მწყობრი გარეგნობა სისრულისა და კმაყოფილების გრძნობის გამომწვევია.

აეთი შეფასების საფუძველს გვაძლევენ ნ. დადიანის შემონახული სამგლოვიარო სიტყვები, საჯარო ლექციის თეზისები და ორატორის თანამედროვეთა ზოგიერთი ცნობა.

1884 წელს ნ. დადიანს რაშდენიმე საჯარო ლექცია წაუკითხავს ქუთაისში და საერთო მოწონება დაუმსახურებია, როგორც ქართველი ხალხის ეროვნული თვითმყოფობის დამცველს, სწავლულსა და მკვერმეტყველს. ჩვენამდე მოღწეულია ერთი ასეთი ლექციის გეგმა და ვრცელი თეზისები, რომელთა შინაარსი ნათლად გვიჩვენებს ავტორის ფართო ერუდიციასა და პატრიოტულ განწყობილ-

ბას. ამათან დაკავშირებით შალვა დადიანი წერს: „დიდად შესანიშნავია მის მიერ წაკითხული ლექციები. რომელთა ტექსტიც სამწუხაროდ არ დარჩენილა, რადგან თვით არ უყვარდა წინასწარ წერა და შემდეგ თქმა. წინასწარი შემზადება შეუძს უკარგავს ნათქვამსო -- იტყოდა ხოლმე“.¹

განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია ნ. დადიანის ორი საგლოვიარო სიტყვა, რომელთა შინაარსი შორდება დარგობრივი და ნიშნულებით განსაზღვრულ ფარგლებს და საპროგრამო იდეურობის მქვევრ გამოხატვას წარმოადგენს. ისინი ზეპირი მეტყველების საუკეთესო ნიმუშებია, რომლებიც გვიჩვენებენ ახალი ქართული ორატორული ხელოვნების განვითარების მაღალ დონესა და სოციალურ დანიშნულებას.

ეს სიტყვებია. 1. თქმული დიმიტრი ბაქრაძის დაკრძალვაზე, და 2. თქმული გაბრიელ ეპისკოპოსის დაკრძალვაზე².

პირველი სიტყვა წარმოითქვა 1890 წლის 13 თებერვალს, ქართველ მოღვაწეთა დიდუბის პანთეონში, მეორე — 1896 წლის 10 მარტს, გელათის ტაძარში.

ქვემოთ წარმოდგენილია ამ ორატორული ძეგლების ანალიზი.

ეს სიტყვებია: 1. თქმული დიმიტრი ბაქრაძის დაკრძალვაზე, ზე, თავიდანვე, პირდაპირ, ყოველგვარი შემოვლილი გზის გარეშე გვაცნობს საქმის ვითარებას. დასაწყისშივე რამდენიმე მოხდენილი ფრაზით აღბეჭდილია ისტორიკოსის ღვაწლმოსილი სახე. აქ ნათქვამია, საერთოდ, ჭეშმარიტების სამსახურისა და, კერძოდ, ისტორიული „სიმართლის კვლევის“ განსაკუთრებულ მნიშვნელობაზე. აქვე რამდენიმე შტრიხით ნაჩვენებია განსვენებული მეცნიერის დამსახურება: „საზოგადოდ ჭეშმარიტების სამსახური დიდი ღვაწლი არის და ნამეტურ ჩვენში, სადაც ჭეშმარიტება, და უფრო ისტორიული ჭეშმარიტება, მეტად მივარდნილი და დავიწყებულა. საუკუნეთა წყვედიადი, რომლითაც გარემოცული იყო ისტორიული სიმართლე ჩვენის წარსულის ცხოვრებისა, ამან გაარღვია, ის ძალი, რომელიც ამან შეიტანა სიმართლის კვლევაში, გამოითქმოდა იმ სულის სიმზნით და ახოვნებით, რომელიც ემოსა მის სიყვარულს და ტრფია-

¹ ნ. დადიანი, სილუეტი ნიკო დადიანისა, (ქართული მწერლობა, 6-7, თბილისი, 1927), გვ. 300.

² ნ. კანდელაკი, ქართული მქვევრმეტყველება, გვ. 262-266.

ლებას თავის ერისადმი. პირველად შებედა შესვლა ამ ქაშთა უკუნში, აღჭურვილმა მეცნიერებით და მამულაშვილობით“¹.

შემდეგ ავტორი აღნიშნავს საქართველოს დიდი წარსულისადმი უსამართლო უყურადღებობას როგორც ჩვენში, ისე ჩვენი ქვეყნის გარეთ და მწუხარებას გამოთქვამს ხალხის „საისტორიო დიდების“ ყალბად გაშუქების, ხან კი, სრული მივიწყების გამო. ასეთ ვითარებაში მეტი სიცხადით მოჩანს დიდი მამულიშვილის წარუშლელი ღვაწლი, რასაც კაზმული სახით გეაცნობს ორატორი: „ამან ალაპარაკა ქვეები, ალაპარაკა საფლავები, ალაპარაკა ნანგრევები და ამათ ათქმევინა უტყუარი პასუხი ჩვენის წარსულის სიმართლისა, რომელსაც ვერავითარი შაშარი საისტორიო კრიტიკისა ვერ შეარყევს. ეს იყო გმირი, მაგრამ როგორი?.. ღეთის მადლით, ახლა ჩვენში სამხედრო გმირობა ისე საჭირო აღარ არის, როგორც ძველად. ახლა არ არის საჭირო გმირობა სამოქალაქო; არის საჭირო და საძნელოც, რადგან სამოქალაქო გმირობა არის განუწყვეტელი, დაუძინებელი ომი უმეცრებასთან, სიავესთან, სიცრუესთან. ამ ბრძოლას უნდა მთელი სიცოცხლე, და ამ მოღვაწეშ, ვინც ეს არის ახლა ჩაგვსვენდა საფლავს, მოანდომა თავის პატიოსანი გრძნობა, მრავლის მცნობელი გონება, მტკიცე ხასიათი, სრული თვისი არსება და სიცოცხლე“².

აქ ლამაზი ზიტყვის ძალით აცოცხლებს ნ. დადიანი საუკუნეთა ქარცეცხლში „გამოკვერული“ ერის თავდადებულ ჰირისუფალს, რომელმაც ყველასათვის ცხადი გახადა მოწამებრივი წარსულის შეუჩერებელი წინსვლა უკეთესი მომავლისაგან და გვიჩვენა დროთა განუწყვეტელი კავშირი, რომელიც, ორატორის თქმით, „ვერ შეწყვიტა... ვერც ხმალმა და თოფმა, ვერც შემოსევამ და განატამალებამ, ვერც მედგარმა მუსჯრამ, ვერც სისხლის ზღვამ... ვერაფერმა“.³

ორატორი დაჯერებით განაგრძობს: „წარსულის სიმართლებედ დგას აწმყო და მომავალი სიმართლე: თუ რომ საძირკველი გარდასრულთ ქაშთა ისტორიისა უტყუელს სიმტკიცეზედ არის დამყარებული, მაშინ დღეინდელი დღეც ნათელში იქნება და ზვალინდე-

¹ ნ. კან დელაკი, ქართული მკვებრმეტყველება, გვ. 262-266.

² იქვე, გვ. 263.

³ იქვე, გვ. 263.

ლიც — საიმედო. ძირდაკარგული ერი უნიადაგოა და მომავლის შენობას ვერაფერზედ დაამყარებს“¹.

შემდეგ მკვერმეტყველი გვაცნობს დ. ბაქრაძის პირად ღირსებებს და მიუთითებს მათი შექმნის ნიადაგსა და პირობებზე“: თვით იგი იყო თავდაბალი, წყნარი, წრფელი, ერთგული მუშაკი, თავდადებული მოღვაწე. ეს დიდებული მაგალითი, ეს საჩინო სახე ნამდვილ მეცნიერისა და ღვიძლის ქართველისა, საიდგან მიითვისა. სად ისწავლა იმან?! აქა და ახლა? არა! ეს თვისებანი ჩვენში ახლა არ ისწავლება... ეს ისწავლება ჩვენ სასიქადულო წინაპრებთან საუბარში, დიდებულ ნაშთთა მუსაიფში და სახელოვანთა გმირთა შესწავებაში. აი, ამ საისტორიო მოღვაწეთა მოძღვრებამ შექმნა ის სკოლა, რომელმაც აღზარდა მაღალი სული, წმინდა ზნეობა და დაუშრომელი ღვაწლი ამ მშვიდობიანის მოსაქმისა“².

დასასრულ, ნ. დადანი ეხება გრძნობის სფეროებს, აღმავალი ემოციით განაგრძობს მეტყველებას, აღწევს ზეგავლენის მწვერვალს და სიტყვას ამთავრებს შემადლებული განწყობილებით: „აი, წაპი უმწვერვალესის მწუხარებისა, წაპი საუკუნოდ გაყრისა. მშვიდობით, სიმხნისა და გამტანობის მოძღვარო! მშვიდობით, დიდებისა და სიქველის მომთხრობელო და წმინდა გრძნობითა გამაცოცხლებელო! მშვიდობით, მამულის დიდებო და სიქადულო! მშვიდობით ამ ღროის მეცნიერების მწყობრში საქართველოს წილის შემტანო! მშვიდობით, ერთობის ღვაწლის მონადერძეო და მაგალითო! მშვიდობით, მშვიდო, ტკბილო მეცნიერო, ჭერ უმეგვიდრევე! იყოს შენი ღვაწლი წინმაძღვრად და ლამპრად შენთა მომავალთ მეგვიდრეთა, რომელთაც მოათავონ და დაავიკრვიონონ შენი დაწყებული შენობა ჩვენის დიდებისა!.. საუკუნოდ იყავნ ხსენება შენი და შენთა ნაყოფიერთა ღვაწლთა ერისა და მამულისათვის!“³

სიტყვა, თქმული გაბრიელ ეპისკოპოსის დაკრძალვაზე, იწყება ერთგვარი ექსპოზიციით, რომლის თემატურ მოტივს წარმოადგენს არსებული სინამდვილის ჩვენება, ფაქტობრივი მდგომარეობის კონსტატაცია: „ჩვენი ისტორია მდიდარია დიდსული, დიდბუნება კაცებით; ჩვენი წარსული დრო აღსავსეა გონებისა და გულის მო-

¹ ქართული მკვერმეტყველება, გვ. 263.

² იქვე, გვ. 262-266.

³ იქვე, გვ. 264.

ღვაწეთა წარჩინებული, ახოვანი რაზმით, — აწმყო კი ერთობ ღარიბი და ნაკლულევანი ჟამთა ვითარებითა... ამ დროს, როდესაც მძიმე საისტორიო გვემათაგან გაშოვლილნი, დაღლილნი, დამაშვრალნი სულს ვიბრუნებთ, ძილს დახსნილებას მივცემივართ, გავლილი ჟამი ჯერ ვერ გამოგვიწვლილავს და მდგომარეს ვერ მივმხვდარვართ, გვექირვებოდა გამომათხიზლებელი ძლიერი სხივი ცხოველის სიმართლისა“...¹

ამ შესავლით მიმართავს ორატორი მსმენელს ყურადღებას თემის თხრობისაკენ. სათქმელის ძირითადი საკითხის ხსენებამდე ისევ შესავლისმაგვარი თხრობა მიმდინარეობს. ასე გულდასმით და აუჩქარებლად მზადდება ნიადაგი ამაგმოსილი პიროვნების გამოსახენად. აქ ნათქვამია: „როდესაც ამისთანა ისტორიულ უბედურებათა გადამხდელი ქვეყანა, მათგან დარბეული სულით ხორცამდე, დუნდება. მისი ჭალღონე გონებითი და ზნეობითი წვრილმანდება, იშლება, ხურდავდება, მაშინ თვით მისი უწინდელი დიადი ღვაწლიც შეიქმნება საცილობელი, საექვო: სული ჰოქმანებს სხვადასხვა რჩევათა და გზას შუა, ცხოვრება იწროვდება, კერძოვდება, ავსა და კარგს უთავბოლოდ ეხლება, ხდება; — მაშინ განგებულება მოავლენს ხოლმე ხორცშესხმულ სულს სიმართლისას, დიდბუნება კაცს, საყოველთაო მოძღვარს, რომელსაც თავისი ქედით უტვირთავს და მოაქვს „ყოველი ჰეშმარტება“ ისტორიისა“...²

ამით მთავრდება სიტყვიერი ფონის შექმნა მოთქმით გლოვისათვის, და ორატორი ასახელებს დიდ მწუხარების მიზეზს. გლოვაზეიმის ხმით გრძელდება სახალხო სევდის გამომხატველი დაღადება: „ეს არის ზეგარდმო მოვლენილი მოწამე და მოღვაწე, რომელმაც თავისი გონების ძალით, ხასიათის სიმტკიცით და გრძნობის სიწმინდით ახოვნათ გადააბა სინამდელილე წარსულის ჟამის მოთხრობისა ამ დროს ცხოვრებას და თვით მხნეთ ჩადგა დიდებულთა მოძღვართა კრებულში, მოწინავე მოღვაწეთა რაზმში თვით ჩვენი თვალის წინ... ეს არის ჩვენი ზნეობის მწყემსი. წინამძღვარი, ჩვენი კორისა და ლხინის ზიარი, ჩვენი სახელი, სიქადული, სიხარული ჩვენი დროისა; მაგრამ... ვაი!.. აჟ ამ სინარულის „წარხლომას“ ვვაებთ

¹ ნ. კანდელაკი, ქართული მკვებრმეტყველება, გვ. 264.

² იქვე, გვ. 264-265.

და ვიგლოვთ. რომ ეს მაღლი ჩვენის ქვეყნისა ამიეროთგან მარტო ისტორიას დაეკუთვნა და ჩვენ აქ ობლათ დაგვტოვა“.¹

მეტყველების ფორმით გაპოთქმული ტრილი შემხარავი ძალით ეუფლება მსმენელს:

„შებრწუნებული გულით ვღწევი საფლავად ჩამავალს გუშავს „მაღლისა და ქეშმარიტებისას“. გულის ტკივილით ვუთხოვებთ „მშვიდობისა და სიყვარულის“ მოძღვარს, სიობლის მწუხარებით ვაბარებთ სამარეს საყვარელსა და სანატრელს მამას“...²

აქ უეცრად წყდება სასოწარკვეთილი გლოვა და ნღუგის სხივით იფანტება უიმედობის განწყობილება. რწმენის ზეიშს ქმნის განსვენებულის საქმეთა აზრი. რაააც დიდი ენამზეობით გამოხატავს ორატორი: „მან განადვიძა და გამოიწვია გულში მთელმარე წმინდა გრძნობა კაცობისა და ქრისტიანობისა ჩვენ შორის; გაგვიცოცხლა და წინ დაგვიყენა დიდი სახე დიდთა მოძღვართა ჩვენის ეკლესიისა, ჩვენის ერისა, ჩვენის სულიერს ღონისა: ამოიგდო მსოფლიო ისტორიაში სანშობლო ქვეყნის წალი გონებრს მოღვაწეობისა; პირი დაუყო უმეტარ მოჩემართა; აწია თავისი მბრებით მძიმე ლოდი სამარისაგან მივიწყებულის საერო ღვაწლისა და გამოაბრწყინვა მისი სახელით მთელი ქვეყნის წინაშე სახელი მშობლის ქვეყნისა; ღრმად გავლო ნათელი კვალი წარსულსა და მომავალს შუა; გვიანდერძა სიყვარული, შრომა და სწავლა; გვიჩვენა გზა ნიჭთა და ღონეთა ხმარებისა; ურწმუნოსა სარწმუნოება ჩაუნერგა, იქვენულს ეკვი ჩამოაცილა და მოაწმუნე უმეტესად განამტკიცა... თავს შემოავლო სანწყისოს და სანშობლოს ყოველი თავისი საძრაობა, ჰიმრთელე, სიცოცხლე და ღვაწლ-შემოსილი შეერთო დიდებულ მწყობრს სჯულისა და ქვეყნისათვის თავდადებულთა მამა-პაპათა!“.³

ამით თქმულია ყველაფერი. საჭიროა სიტყვის დასრულება. ორატორი მკვეთრად ცვლის მღელვარების ტონის ფერს. ძირს ეშვება, დაბლა ხრის შემადლებულ განწყობილებას, და მშვიდი, სულდათქმული იერით ამთავრებს მეტყველებას: „აქ დიდს ადგილს — გელათს — აღმაშენებლის შრომისა და განსვენებისას, აწ შეეწყნა-

¹ ნ. კან დ ე ლ ა კ ი, ქართული მკვერბეტყველება. გვ. 265.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 265-266.

რება და განისვენებს კვლავ აღმაშენებელი და განმაახლებელი ჩვენის ზნეობისა, მაღლი ზეცისა. განგებულებისაგან მოვლინებული წინამორბედათ ჩვენის სულიერის განახლებისა და აღშენებისა. თაყვანს ვცემ სიწმინდესა ამას, წასულისა და აწმყოს შემყრელსა და შემუსვრილი გულით ვილოცავ, რათა მაღლითა და ვედრებითა განსვენებულის მეუფისათა სიტყვათა და სწავლათა მისთა მორჩილებითა დაუადგეთ შის კვალს და მივეგებოთ შრომითა და სწავლითა აღშენებულს მომავალს, — უკვდავსა და კურთხეულს ძეგლსა და ნაყოფს მისის მოღვაწეობისა“.¹

ასეთი ღირსეული სახით ამშვენებს ნ. დადიანის მკვევრმეტყველება ჩვენი ზეპირი სიტყვის ისტორიულ საგანძურს.

ინიკო დადიანის ორატორული ხელოვნება ქართული კლასიკური მკვევრმეტყველების მეტად სრული, ცოცხალი და ორიგინალური ნაკადია, რომელიც თავისი ბუნებრივი დინებით უერთდება და ამდიდრებს ჩვენი ახალი ზეპირი სიტყვის სალაროს.

¹ ნ. კ ა ნ დ ე ლ ა კ ი, ქართული მკვევრმეტყველება, გვ. 266.

ილია ჭავჭავაძე

დიდი ქართველი მწერალი, მოაზროვნე და საზოგადო მოღვაწე ილია ჭავჭავაძე (1837—1907) სამწერლო ასპარეზზე გამოსვლის დღიდან უკანასკნელ ამოსუნთქვამდე თავგამოდებით იბრძოდა საერთო-სახალხო ქართული ენის დაცვისა და სრულყოფისათვის. მან განუზომელი ამაგი დასდო და წარუშლელი კვალი გაავლო ჩვენი ახალი მეტყველების განვითარების ისტორიულ პროცესს. რომლის საბოლოო დაგვირგვინება XIX საუკუნის დიდ ქართველთა საპატიო ხვედრი აღმოჩნდა. თანამედროვე ქართული ენის დანერგვისა და დამკვიდრების ეროვნულ საქმეში ილია წინ უძღოდა და მეთაურობდა ა. წერეთლის, ი. გოგებაშვილის, ი. მაჩაბლის, ა. ყაზბეგის, ვაჟა-ფშაველასა და სხვათა სახელოვან პლეადას. მათ შექმნეს და ააყვავეს ახალი ქართული კულტურა, რომლის უმთავრეს სფეროს სიტყვაკაზმული მწერლობა წარმოადგენს. აქვე წარმოიქმნა და აღორძინდა ჩვენი ახალი მკვერმეტყველება. მისი უდიდესი წარმომადგენელი ი. ჭავჭავაძეა. ილიას მხატვრულ შემოქმედებას ამშვენებენ და თავისებურ იერს ანიჭებენ მდიდარი ორატორული ხელოვნება. ცოცხალი სიტყვის დიდი ოსტატის შემკვიდრეობა საგანგებო შესწავლას საჭიროებს.

ი. ჭავჭავაძეს ხალხი მიაჩნდა ენის ერთადერთ კანონმდებლად. „ხალხია ენის კანონის დამდები“,¹ — ამბობს ის. ხალხი ქმნის ენის ზეპირ სახეობას. ამით აიხსნება ილიას დიდი ყურადღება ზეპირი მეტყველების მიმართ. ვინც ხალხს აღიარებს ენის კანონმდებლად, მისთვის ზეპირი მეტყველება უნდა წარმოადგენდეს განსაკუთრე-

¹ ი. ჭავჭავაძე, პასუხი, (ი. ჭავჭავაძე, ნაწერების სრული კრებული, ტ. IV, პ. ინგოროყვას და ალ. აბაშელის რედაქციით, ტფ. 1927.) გვ. 47.

ბული ყურადღების საგანს. „ჯერ ხალხს მოაშლევინეთ ეგრეთი ულოდიკო ლაპარაკი და მერე მე“¹, — ირონიულად შენიშნავს ილია მოკაპატიის საპასუხოდ. ამრიგად, ბუნებრივია დიდი მწერლის განუწყვეტელი ზრუნვა, რასაც იჩენდა ის მეტყველების ზეპირი ფორმის მიმართ. ასე, მაგალითად, მუდმივი ქართული დრამატული დასის შექმნასთან დაკავშირებით 1879 წელს ილია წერდა: „ცოცხალი ლაპარაკი, ის დარბაისლური ქართული საუბარი, ის საანტირი ქართულის სიტყვის მიხვრა-მოხვრა, ის სიმღიდრე ქართულის სიტყვიერებისა აღარ ისმის, აღარ არის, გადაგვაგვიწყდა ყოველივე, რაც ენის შევენებას შეადგენს, რადგან ჩვენი აზრი ჩვენის ენით აღარ მოძრაობს, ჩვენი გული ჩვენის ენით აღარ თბება“².

სამაგიეროდ ილია სიხარულით ეგებებოდა ქართული სიტყვის გამოცოცხლების ყოველგვარ ნიშანს. საადგილმამულო ბანკის თაობაზე გამართულ ცხარე კამათთან დაკავშირებით, 1882 წელს ის აღნიშნავდა: „...ჩვენს მეტყველებას ამ ბოლოს დროს, და ნამეტნავად წელს, სწორედ ადამიანური ფერი და ღირსება დაედვა. ამიტომაც ჩვენს სიტყვას ღონე და ძლიერება მიეცა და ფარ-ხმალად შეექმნა ყოველს საქვეყნოდ მიმართულს მოქმედებას. რაკი საქვეყნო სიკეთისათვის აზრი დაიძრა ჩვენში, რაკი საქვეყნოდ მომართული აზრი გულში გამოგვეკვანძა... სიტყვა ხმალზედ უფრო უკეთ სჭირს და ზარბაზნზედ უფრო ძლიერ მოქმედობს“³.

ამიტომ მეურვეობდა დიდი ილია ასე თავგამოდებით ცოცხალ მეტყველებას და იცავდა მას ყოველგვარი მტრული ხელყოფისაგან.

ილია მნიშვნელობით ერთმანეთისაგან არ ასხეავებდა ორატორულ მეტყველებას და სიტყვაკაზმულ მწერლობას. აქ მისთვის მხოლოდ გარეგნული სხვაობა იყო: „როცა ადამიანს სურს შეიტყოს ღირსება და დიდება ერისა, ყოველთ უწინარეს ამას იკთხავს, — რამდენი მთქმელი და მწერალი ჰყავსო“. — ამბობს ილია ნ. ბარათაშვილის ნეშტის გადმოსვენებაზე წარმოთქმულ სიტყვაში. აქ თანაბარ სიმაღლეზეა დაყენებული მთქმელი და მწერალი — ზეპირად მეტყველი და წერით შემოქმედი.

¹ ი. კავკავაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 47.

² ი. კავკავაძე, შინაური მიმოხილვა 1879, თებერვალი, გვ. 45-46.

³ ი. კავკავაძე, შინაური მიმოხილვა, 1882, სექტემბერი, გვ. 203-204.

ასეთი რწმენით მოაზროვნე და მოქმედ მწერალს ზეპირი მეტყველების დიდი უნარი და ბუნებრივი ნიჭი გააჩნდა. რაც ღრმად აღინათა და დაუცხრომელ ენერჯიასთან ერთად აპირობებდა ი. ჭავჭავაძის ორატორულ შემოქმედებას.

ი. ჭავჭავაძე, როგორც მკვერმეტყველი, მხატვრული კითხვის ოსტატობით, პაექრობა-კამათის ძალითა და სადღესასწაულო სიტყვის ხელოვნებით გამოიჩინა. განსაკუთრებული უნარი მან პაექრობა-კამათისა და სადღესასწაულო სიტყვების ასპარეზზე გამოიჩინა. მათ შორის ეს უკანასკნელი წარმოადგენს აქ ჩვენი კვლევა-ძიების ძირითად საგანს.

ვიდრე მას შევეხებით, უნდა აღვნიშნოთ ილიას თვალსაჩინო დამსახურება მხატვრული კითხვის სარბიელზე. ეს დამსახურება იწითაც არის საყურადღებო, რომ შეეხება იმჟამად ჩვენში სრულიად ახალ საქმეს — სიტყვაკაზმული მწერლობის ზეპირ პოპულარიზაციას, რასაც უღარესად დიდი კულტურული მნიშვნელობა ჰქონდა ხალხის სულიერი ცხოვრებისათვის.

ილიას კერძო წერილებში, მწერლის თანამედროვეთა მემუარებისა და სხვა დოკუმენტებში დაცულია ბევრი ცნობა, რომელთა შესვეობით ნათელი ეფინება ქართული მხატვრული კითხვის ამ საყურადღებო პერიოდს. ეს ცნობები ეხება ჩვენი ზეპირი სიტყვის შესვეურებს, მათი ხელოვნების ხერხებს, საჯარო გამოსვლის ოსტატობასა და სამეტყველო მასალის შინაარსს. ამ გზით საკმაოდ სინარულით წარმოიდგინება ქართული გამომეტყველებითი კითხვის ხელოვნება, რომლის უშთაერესი წარმომადგენელია ი. ჭავჭავაძე.

ილია, როგორც ჩანს, კარგად გრძნობდა საკუთარ ძალას ამ სფეროში, საქმეს გულსხმიერად ეკიდებოდა და მისთვის ჩვეული მზრუნველობით ეპყრობოდა ყველაფერს, რაც საჯარო სიტყვას ეხებოდა.

„ჩვეულებად მიღებული მაქვს მოუმზადებლად არსად წავეჩხირო“,¹ — სწერდა ილია ვლადიმერ მიქელაძეს ერთი საჯარო გამოსვლის წინ.

„მეფე ლირის“ თარგმანთან დაკავშირებით 1874 წელს ილია ასე სწერს თავის მეუღლეს: „მაგას კაი წაკითხვა უნდა, რომ კაცმა

¹ ციტირებულია ი. გრიშაშვილის წიგნიდან: ლიტერატურული ნარკვევები, თბილისი, 1957, გვ. 275.

მოიწონოს... აი, როცა მოვალ, მე თვითონ წაგიკითხავთ და მაშინ ნახავთ, როგორი თარგმანია“¹.

გამოქვეყნებები კითხვის საქმეში ილიას დიდი მომთხროვნელობა საკუთარი თავისადმი, მიღწეულით უკმაყოფილება და უკეთესისაკენ ლტოლვა კარგად ჩანს ერთ მის კერძო წერილში, რომელიც მწერალს გაუგზავნია ვასილ მაჩხაბლიასთვის. აქ ვკითხულობთ: „დღეს საღამოზე დიდი ყრილობაა და იქა ვკითხულობთ ლირსა. თუ ჩვენებურად გაქირი კვენ, ვერაფერი კითხვა მომივა. ქუთაისში გამოსვლაზედ წავიკითხე, ძალიან ცუდად და საძაგლად მომივიდა კითხვა... ვნახოთ ამაღამდელი ღამე რას იტყვის“².

ილია დიდად აფასებდა, ახალსებდა და შთააგონებდა ზეპირი სიტყვის ყოველ მოყვარულს, ვინც ამ სფეროში მუშაობით თავს გამოიჩენდა. ასე, მაგლითად, ცნობილ დეკლამატორს კოლა ერისთავს ილიამ უძღვნა თავისი წიგნი საგულისხმო წარწერით:

სხვისა სიტყვა შენგან თქმული
კეადება და უფრო შეენის.

განსაკუთრებული ოსტატობით ილია საკუთარ ნაწარმოებებს კითხულობდა. ბევრგან აღნიშნულია „მგზავრის წერილების“, „კაცია-აღამიანის?!“, „გლახის ნაამბობისა“ და „ოთარაანთ ქერიცის“ ადგილების შესანიშნავი დეკლამაცია ავტორის მიერ, როგორც ფართო აუდიტორიის წინაშე, ისე მსმენელთა ვიწრო წრეში. სხვისი ნაწარმოებებიდან ილია უფრო ლექსებს მიმართავდა: განსაკუთრებით უყვარდა მას ნ. ბარათშვილისა და გრ. ორბელიანის ლექსების კითხვა.

ცნობილია, რომ ილიამ თავისი პროზაული შედევერი „ოთარაანთ ქერიცი“ გამოქვეყნებამდე ახლობელთა შორის წაიკითხა და, ისეთი ხელოვნებით, რომ შოჯადობული მსმენელები აღფრთოვანებული დარჩნენ მისი კითხვის საოცარი მომხიბვლელობით.

1889 წლის 25 მარტს თბილისში გამართულ ლიტერატურულ საღამოზე ილიას მხატვრულ კითხვას ასე აგვიწერს ი. სიმონიძე (იაკობ გოგებაშვილი): „საქმე ჭავჭავაძეზე მიდგა. იგი გამოვიდა

¹ ი. გრიშაშვილი, ლიტერატურული ნარკვევები, თბილისი, 1957, გვ. 271.

² ი. ჭავჭავაძე, წერილები, I, იოსებ ბოცვაძის რედაქციით, სოხუმი, 1949, გვ. 51.

დინჯად, გაშალა კათედრაზე რეუელი და დაიწყო კითხვა. ისეთი სი-
ჩუმე ჩამოვარდა, რომ დარბაზში ბუზის ფრენას გაიგონებდა კაცი.
ეს ყურადღება კითხვის გათაევბამდე არ შენელებულა... მართა-
ლია, ილია დეკლამატორი არ არის, ნათუც მკითხველებს დასს არ
ეკუთვნის, მაგრამ სამაგიეროდ შემკულია ბუნებრივი მკითხველის
ღირსებითა: ხმა აქვს მუსიკალური, კილო შესაფერი, ლოგიკური
ხმის აწევ-დაწევა რიგზე მიჰყავს, გაპომეტყველება და მოძრაობა
პირისახისა შეესაბამება წაკითხვის შინაარსსა და საზოგადოდ მისი
ხმა მკაფიოდ ჰხატავს ყოველს აზრსა და გრძნობას, რომელსაც კი
იპყრობს სიტყვები და ფრაზები“.¹

ასეთი იყო ილია როგორც მკითხველი.

ჩვენში ფართოდ ცნობილია ი. ჭავჭავაძის პაექრული ტემპე-
რამენტი და მსჯელობის უზადო ლოგიკური დინება, რომელთა და-
უჯანბნელ ძალას არაერთხელ მოუხიბლავს ორატორის მოსაზრება-
თა მომხრეცა და მოწინააღმდეგეც.

გასული საუკუნის ოთხმოციან წლებში ჩვენი ეროვნული ბან-
კის საკითხებზე ატეხილ და ფართო საზოგადოებაში გადატანილ
ცხარე პაექრობაში, რომელშიც არა ერთი და ორი ენამკვეერი ორა-
ტორი მონაწილეობდა, საქმიანი კამათის მაღალი ხელოვნებით გა-
მოირჩეოდნენ ი. ჭავჭავაძე და ი. მაჩაბელი.

მათ შორის ილიას ასე ახასიათებს ხსენებული პაექრობის დამ-
სწრე და მეთვალყურე ი. მანსვეტაშვილი: „დინჯი, აუჩქარებელი,
გულის არ ამყოლი. მინამ ენიდგან სიტყვა მოსწყდებოდა, მრავალ-
ჯერ მოფიქრებული, აწონ-დაწონილი უნდა ჰქონოდა. მრავალჯერ
ფერადებით იცოდა სიტყვის მორთვა. თვალი მარჯვე ჰქონდა და
რაწაჰს შეატყობდა მსმენელთა მოწყენას ანუ უსიამოვნებას, მაშინ-
ვე ფანდს იცვლიდა: მკვახე სიტყვას ისროდა და გასაცინებელს რა-
სმე იტყოდა. ხან თუ შედგარი იყო, უღმობელი, შეუპოვარი, უკან
დახევაც — საცა არა სჯობს, გაცლა სჯობს კარგაა ვაჟკაცისაგან,
— კარგად ჰქონდა მეთვისებული. დროზე მარჯვე პასუხი, დროზე
მოსწრებული სიტყვა მოხერხებულად იცოდა ილიამ“².

ასეთი იყო ილია როგორც მოკამათე.

¹ „ივერია“, 1889, № 76.

² ი. მანსვეტაშვილი, მოგონებანი, ლ. ასათიანის რედაქციით,
ტფ. 1936, გვ. 183.

ჩვენი ყურადღების უმთავრესი საგანია, როგორც ითქვა, ი. ჭავჭავაძის საღვთისმშობლო ხანიათის მკვერმეტყველება. ამ სფეროდან ჩვენ წინაშეა დიდი ქართული ორატორის საკმაოდ ვრცელი მემკვიდრეობა. ეს ძვირფასი მასალა მოვლილი, დაცული და შენახულია თვით ავტორის მზრუნველი ხელით და წარმოდგენილია მისივე ნაწერებს გვერდით, როგორც უკუდავი შემოქმედების შემადგენელი ნაწილი. აღნიშნული გარემოება ილიას ყოველ ორატორულ სიტყვას ანიჭებს დედნის ღირსებას და თავდაპირველი ორიგინალის სახით გადმოგვცემს იმ ნიშან-მხარეებს, ნიუანსებსა და შეფერილობას, რომელთა წვდომა ხშირად ძნელდება სხვა გზით შენახული, ვთქვათ, სხვის მიერ ჩაწერილი სიტყვის შესწავლის პირობებში. ამ მხრივ ილიას ორატორული ხელოვნების დაუფლებიანს მეტად ხელსაყრელ ვითარებაში ვიმყოფებით: მისი ყოველი მკვერმეტყველური ქმნილება ავტორისეული რედაქციით შემონახულა.

ი. ჭავჭავაძის ორატორული შემოქმედების საგანძურს ამშვენებს შემდეგი ქმნილებანი: 1. სიტყვა, თქმული გრიგოლ ორბელიანის დაკრძალვაზე (1883); 2. სიტყვა, თქმული წინამძღვრისანთ-კარის სამეურნეო სკოლის გახსნაზე (1883); 3. სიტყვა, თქმული იოსებ დავითაშვილის პანაშვილზე (1887); 4. სიტყვა, თქმული ნიკოლოზ ბარათაშვილის ნეშტის გადმოსვენებაზე (1893); 5. სიტყვა, თქმული გაბრიელ ეპისკოპოსის დაკრძალვაზე (1896) და 6. სიტყვა, თქმული ევგენი მარკოვის მიმართ (1899). ეს უკანასკნელი სიტყვა ნათქვამია რუსულ ენაზე.

ამ სიტყვებიდან განსაკუთრებით საყურადღებოა პირველი, მეორე და მეოთხე. ქვემოთ, მათი გარჩევის გზით წარმოდგენილია ილიას ორატორული ხელოვნების სურათი.

ილიას ერთი მოცულობით მოკლე, მაგრამ შინაარსით ღრმა და ფორმით ლამაზი ორატორული ქმნილებაა სიტყვა, წარმოდგენილი გრიგოლ ორბელიანის დაკრძალვაზე.¹ ის შეფერილია მკვეთრი ემოციური იერით და შემკულია გრძნობით აღსაყვამ გამოთქმებით. მას ამშვენებს ცოცხლად გამართული ნათელი სტილი და მხატვრული საბეჭებით გაწყობილი მკვერი სადასიტიყვაობა. პატარა სიტყვის ფარგლებში ილია უხვად იყენებს რიტორიკული სახვის ხერხებს, მაგრამ მათი სიმრავლით ოდნავადაც არ ტვირთავს აზრის გაბმულ დი-

¹ ნ. კ ა ნ დ ე ლ ა კ ი, ქართული მკვერმეტყველება, გვ. 279-281.

ნებას, პირიქით. ამით უზრუნველყოფს დიდი მხატვრული ზომიერებით აგებულ კაზნულ მეტყველებას.

სიტყვის შინაარსი თვალსაჩინოდ გადმოგვეცემს გრიგოლ ორბელიანის პატრიოტულ დანახებებს. რამდენიმე ღრმავაზროვანი გამოთქმით ახერხებს ორატორი გამოჩენილი პოეტისა და მოქალაქის წარუწლელი დეაწლის ასახვას. ოსტატურად შერჩეული ძუნწი შტროხებით ხატავს ის დიდი ადამიანის კოლორიტულ ბუნებას.

სიტყვის მწვერვალს სადა ფორმით გამოთქმული მიმზიდველი აზრით ქმნის მკვერამეტყველი: „იქნებ ზოგმა სთქვას, ყოველი ეგე სიტყვაა და არა საქმეო. მაგრამ არიან ქვეყანაზედ იმისთანა რჩეულნი, იმისთანა „ზეგარდმო მადლით ცხებულნი“. რომელთაც მინიჭებული აქვთ ერთი სასწაულთმოიმკმედი ძლიერება. იგი სასწაულთ-მოიმკმედი ძლიერება თითონ სიტყვასაც საქმედ აქვნიან. ერთი იმათგანი, ერთი იმ რჩეულთაგანი, ერთი იმ ზეგარდამო მადლით ცხებულთაგანი იყო იგი, ვინაც დღესა ვსტირით და ამიტომაც მისი სიტყვაც თითონ საქმეა“¹.

ილიას ამ სიტყვის უმთავრეს მხატვრულ ხერხს რიტორიკული გაშეიშობა წარმოადგენს. ორატორი შიშართავს რამდენიმე სახის განმეორებას. მათ შორის მეტი სისრულით გამოიორჩევა ანაფორული წყობა. ფრაზების დასაწყისის თანმხვედრი ადგილების ხშირი განმეორებით აქ მიღწეულია აზრის რელიეფური სიმკვეთრე. სიტყვის შუა ნაწილში ორატორი ცხრა წინადადებას იწყებს ერთნაირად: „იგი იყო თვითმპყრობელი ჩვენის ქართულს ენისა. იგი იყო „მეფე“ ჩვენის სიტყვიერების ძალ-ღონისა და სიმდიდრისა. იგი იყო მწერალი და მთქმელი, მაღალის ნიჭით ცხებულნი. იგი იყო მოძღვარი ჩვენი და ჩვენ — სასოებით მისი მსმენელნი. იგი იყო ვის არ შეეზო ზაკვის გესლი მისა განვიცხავად... იგი იყო კაცი. რომელმაც ქვეყანას უანდერძა:

მიეცით ნიქსა გზა ფართო. თაყვანისცემა ღირსებას!

იგი იყო კაცი, რომელიც —

დაძნატრდა დროთა, როს აქენდათ ტრფობა
მამულისადმი გულს აღბეჭდილად.

¹ ნ. კანდელაკი, ქართული მკვერამეტყველება, გვ. 280.

იგი იყო კაცი, რომელმაც დალაღებით წარმოსთქვა:

იცოდეთო, რომ არიან ღარიბნიც,
არის საღმე სიმწართა ცხოვრება.

იგი იყო კაცი, რომელსაც სწყუროდა:

რომ ჩვენ განვახლდეთ,

სულით ავმალდეთ —

და განქრეს ბნელი უმეცრებისა“.¹

აქ ჩვენ საქმე გვაქვს ფიქსირებული ფორმის განმეორებასთან, რასაც შეგნებულად მიმართავს ორატორი სათქმელისადმი ყურადღების გამახვილების მიზნით.² იმავე მიზანს მეტყველი აქვე სათქმელის თანდათანობითი ემოციური შემალღებით აღწევს.

აღსანიშნავია, რომ ხსენებული განმეორების ობიექტი — ფრაზის დასაწყისის მონაკვეთი, ერთფეროვნების თავიდან ასაცილებლად, სიტყვაში ორი ვარიანტით ოსმის: ხან ასე — „იგი იყო“ ხან კი — „იგი იყო კაცი“.

ამ სიტყვაში ყურადღებას იქცევს აგრეთვე მოპირდაპირე ცნებების რიგი, რაც იწვევს სიდიადით ამალღებულ გლოვა-ზეიმის განწყობილებას. ილია ამბობს: „აქ არიან ქალი და კაცი, უცნობი და ნაცნობი, ნათესავი და უცხო, მოხუცი და ჭაბუკი, ღარიბი და მდიდარი, სოფლელი და მოქალაქე, მცირე და დიდი, გლეხი და მუშაკი“...³

სამეტყველო სტილის სისრულისა და ბატონი ელფერისათვის ორატორი ხშირად იყენებს მოხდენილ ეპითეტებს, ის გრიგოლ ორბელიანს უწოდებს „სასიქადულო კაცს, სახელოვანს შვილს, სიტყვა-მაღალს მოძღვარს“ და ა. შ.

ილიას თქმა ზოგჯერ უშუალოდ გრძნობას მიემართება და იწვევს ფაქიზ სულიერ მღელვარებას. ასეთია, მაგალითად, ამ სიტყვის შემდეგი ადგილები. „ჩვენის მშვენიერის ქვეყნით თავმოწონებულმა (გრ. ორბელიანმა) აღტაცებით წარმოთქვა: „სხვა საქართველო სად არისო!“ და, ეპა, ეხლა თითონ საქართველო დაჰყურებს შენს საფლავს, და სასოწარკვეთილებით, გლოვით იძახის: „სხვა გრიგოლ ორბელიანი სად არისო“: „შენი ქვეყნის შვილი ქართველი

¹ ნ. კანდელაკი ქართული მკვლევრებზე, გვ. 288.

² გრ. კიკნაძე, მეტყველების სტილის საკითხები, თბილისი, 1957 გვ. 66-68.

³ ნ. კანდელაკი, ქართული მკვლევრებზე, გვ. 279.

რომ დააკვირდება მაგ შენს ბრწყინვალე ნაეალს, მაღალის ნიჭით და მაღალის სიტყვიერებით შუქმოფენილსა. ქვეყნის წინაშე თამამად თავს მოიწონებს, რომ საქართველოს შენისთანა კაცი ჰყვანდა და იმავე ღროს იგლოვებს კიდევ. რომ ჰყვანდი და აღარ ეყოლები“¹.

ამრიგად, ილიას სიტყვა, თქმული გრიგოლ ორბელიანის დაკრძალვაზე, ორატორული მეტყველების საყურადღებო ნიმუშს წარმოადგენს.

ი. ჭავჭავაძის სიტყვა. თქმული წინამძღვრიანთ-კარის სამეურნეო სკოლის გახსნაზე, იწყება მსმენელსადმი მიმართვით, უბრალოდ, ბუნებრივად, საუბრის კილოთი: „ერთი ორიოდ სიტყვა მეც მინდა გითხრათ, და ყური რომ მათხოვოთ, მაღლობელი ვიქნები“. ამ მშვიდ დასაწყისს და სისადავით გულსმომგებ მიმართვას მოსდევს არსებითი ხასიათის შესავალი, სადაც ერთმანეთთან დაპირისპირებულია მდიდარი ქვეყანა და ღარიბი ხალხი, ყოვლის შემძლე ბუნება და უმწურო ადამიანი, გამარჯელი მშრომელი და უშედეგო გარჯა. ამით ფართოდ გახსნილია ყურადღების გზა და უკვე გადმობირებული მსმენელის წინაშე მისივე პირით დასმულია კითხვა: „მამ რაღადა ვართ ღარიბნი? მკითხავთ თქვენ“. ამ კითხვას ორატორი უპასუხებს პირდაპირ და დაუყოვნებლივ: „იმიტომ, რომ არ ვიცი, სად რა სიმდიდრე სძევს, სად რა განძია, არ ვიცი — საიღამ რა ამოვიღოთ, რა ხერხით და ოსტატობით ამოვიღოთ, რომ ჯათაც ადვილი იყოს და ნაჯაფევიც ბლომად“² — და შეძლებს ოდნავ დაშვებულ ტონით ვრცლად განმარტავს ნათქვამს და ახალი სათქმელისათვის ამზადებს ნიადაგს. აქ ნათქვამსა და სათქმელს საზღვრავს ფრაზა: „მაგისთანა ღვთისნიერს წინამძღოლს ცოდნა ჰქვია“³. ამ გზით აღძრულია მძაფრი ცნობისმოყვარეობა და გამოწვეულია მახვილი ყურადღება. ეს სჭირდება ორატორს უმთავრესის სათქმელად. უმთავრესი სათქმელი კი ცოდნის ბუნება, აზრი და მნიშვნელობაა. ცოდნას განსაზღვრავს ორატორი სიტყვის არსებით ნაწილში. აქ მეტყველი აღწევს მსმენელზე ზეგავლენის უჩვეულო ძალას, მაღალი დონის სრულყოფილებას და ხანგრძლივად ინარჩუნებს ღრმა აზრითა და ძლიერი გრძნობით შთაგონებული შემოქმედების მწვერვალს. ამ მწვერვალზე სიტყვა ქლერს მეტად

1 ნ. კანდელაკი, ქართული მკვებრმეტყველება, გვ. 220-281.

2 იქვე, გვ. 281.

მკვეთრად, მხატვრულად და დამაჯერებლად: „ამიტომ ვამბობ, რომ ცოდნა თითონ, თავის-თავადაც სიმდიდრეა მეტი, მერე იმისთანა მადლიანი სიმდიდრეა, რომ რაც უნდა ბევრს დაუბრუნო, ბევრს გაუწილადო, შენ არა დაგაკლდება—რა, თუ არ მოგემატება. ამ შემთხვევაში ცოდნა ანთებულს სანთელსა ჰგავს: ერთს სანთელზედ რომ ათასს სხვა სანთელს მოუყიდო, სანთელს არც ალი დააკლდება, არც სინათლე არც სიცხოვლე, პირიქით, იმატებს კიდევ, რადგანაც ერთის მაგიერ ათასი სხვა სანთელი იმასთან ერთად დაიწყებს ლაპლაპსა.

სანთელს კიდევ იმაში ჰგავს ცოდნა, რომ თუნდაც ცოტად ბუუტავდეს შორს სადმე ბნელაში, ქურდს, მპარავს, მტერს აფრთხობს, იქ სინათლეა, — სჩანს ჰღვიძავთო, და დაგვიანებულს მოყვარეს კი აბარებს კიდევ იმით, რომ იქ ღვიძილია, მღვიძარები დამხედებიანო“.¹

ამის შემდეგ კლებულობს ორატორის მგზნებარე შთაგონება, მეტყველება ხდება უფრო დინჯი, აუჩქარებელი, თანდათანობით ძირს ეშვება მღელვარების განწყობილება და წინა პლანზე წამოიწევს ლოგიკური მსჯელობის შედარებით გულგრილი მდინარება. ამით მზადდება ნიადაგი სიტყვის დასამთავრებლად.

სიტყვა მთავრდება ისევე, როგორც დაიწყო, მსმენელისადმი მიპართვით — უბრალოდ, ბუნებრივად, საუბრის კილოთი: „თქვენ იცით ხოლმე, როცა სიმღერას გაათავებთ იტყვიან: „თქვენი გამარჯვებია იყოსო. მეც გავათავე, რაც სათქმელი მქონდა და თქვენებურად, ჩვენებურად, გეუბნებით: თქვენი გამარჯვებია იყოს!“²

ამრიგად, ილიას სიტყვა, თქმული წინამძღვრიანთ-კარის სამეურნეო სკოლის გახსნაზე, ქართული მქვერმეტყველების ბრწყინვალე ძეგლია.

ი. ქავჭავაძის სიტყვა, თქმული ნიკოლოზ ბარათაშვილის ნეშტის გადამოსვენებაზე, იწყება ციტატით³, მიმართვის გარეშე, შემალ-

¹ ქართული მქვერმეტყველება, გვ. 282-283.

² იქვე, გვ. 284.

³ ციტატი აპოლეულია გერმანელი მწერლის ლუდვიგ ბერნეს (1786-1837) სიტყვიდან: „ჟან-პოლს სახსოვრად“, რომელიც წარმოითქვა 1825 წელს. ამავე ციტატის შემკველი ტექსტი ეპიგრაფის სახით წინ უძღვის ჰაინრიხ ჰაინეს პროზაულ ნაწარმოებს „მოგზაურობა პარცეზე“, რომელიც გამოქვეყნდა 1826 წელს. სადიქრებელია, რომ ილიამ ისარგებლა სწორედ ამ წყაროთი. Г. Гейне, Избранные произведения, 1950, стр. 98.

ლებული ტონის მასალით: „თვითველი ცემა გულის ძარღვისა გვქრის და გვაწყლულებს ჩვენ, და ჩვენი სიცოცხლე კრილობიდან სისხლის შეუწყვეტელი დენა იქნებოდა, რომ ქვეყანაზე პოეზია არ ყოფილიყო“, — სთქვა ერთმა ბრძენმა“.¹

ასეთი დასაწყისი წარმოადგენს ერთგვარ შესავალს, რომელსაც აქ მოსდევს მეორე, უფრო ვრცელი, შესავალი: „ღმერთი რომ ერს, ქვეყანას, მოწყალების თვალთ გადმოხედავს, მოუვლენს ხოლმე კაცს, პოეზიის მადლით ცხებულსა. როცა ადამიანს სურს შეიტყოს ღირსება და დიდება ერისა, ყოველ უწინარეს ამას იკითხავს, — რამდენი მთქმელი და მწერალი ჰყავსო. ღირსებას და სიდიადეს ერისას მარტო ამ საწყაოთი სწყავეს ადამიანი“. ამის შემდეგ ორატორი პირდაპირ გადადის ძირითად სათქმელზე: „რაკი ესეა, ახლა ცხადი უნდა იყოს, რა ძვირფასი განძია ჩვენთვის იგი მტვერი, რომლის წინაშე უდგავართ ჩვენ დღეს“².

უმთავრესი სათქმელის ხსენებას მოსდევს სიტყვის განმარტებითი ნაწილი, რომელიც მოიცავს ნელი ტემპისა და დაბალი ტონის მასალას, რაც თანდათანობით გადადის მღელვარე ემოციურ მოტივებში და მთავრდება ბარათაშვილის ვრცელი პასაჟით „მერანოდან“.

აქ სიტყვა იძენს ზეგავლენის უმაღლეს ძალას, რაც მკვეთრად იგრძნობა შემდეგი ნათქვამიდან: „...და დღეს ჩვენ, ჩვენდა სასახელოდ, მოვასვენეთ აქ მისი მტვერი, მისი ნეშტი, რომ დღეის ამას იქით მისმა სამშობლო ცამ თავისი ნამი ცრემლად ზედ აღინოს, მისმა სამშობლო დედამიწამ გული გადისხნას და მისი მტვერი მიიბაროს, მისდა განსასვენებლად და ჩვენდა სალოცავად“³.

ამის შემდეგ ორატორი გამოთქვამს შეასანიშნავ აფორიზმულ აზრს: „მართალია, ეს მოგვიხდა ორმოც-და-შვიდს წელიწადს შემდეგ, და იქნება სთქვან. გვიან არისო, მაგრამ რა არის ორმოც-და-შვიდი წელიწადი უკვდავებისათვის? მხოლოდ ერთი წამია. ნიკოლოზ ბარათაშვილი უკვდავია და უკვდავისათვის არც რაიმე ქვეყნიერებაზე გვიანია, არც რაიმე ადრე“⁴.

1 ნ. კან დ ე ლ ა კ ი, ქართული მკვებრებუეელებუ, გვ. 284.

2 იქვე.

3 იქვე, გვ. 285.

4 ნ. კან დ ე ლ ა კ ი ქართული მკვებრებუეელებუ, გვ. 285.

აქ კვლავ მაღლდება ორატორის ემოციური განწყობილება, მატულობს მგზნებარება, იზრდება ლელვა: „ეს დიდებული წამი, რომელმაც დღეს აქ შეჰკრიბა წარმომადგენლობა მთელის საქართველოსი, მაგალითია იმისი, რომ ჩვენი ერი აღმაღლებულა სულითა და გულითა, რადგანაც მარტო ჭკუაგახსნილმა და გულგაწმენდილმა კაცმა იცის ესე ღირსეულად დაფასება და ესეთის პატივით ხსენება დიდბუნებოვან კაცისა“¹.

დასასრულ, ორატორი კვლავ წარმოთქვამს ბარათაშვილის შემოქმედების იდეური შინაარსის გაპომხატველ ადგილს „მერანიდან“, რამდენიმე სიტყვით პირდაპირ მიმართაუც მშემენელს, პარატრაზის სახით იყენებს პოეტის ნათქვამს და მაღალი, ზვიადი განწყობილებით ამთავრებს სიტყვას: „...დღეს-კი მის მტვერს, მის ნეშტს, მის კუბოს, მის საფლავს, დასტირიან მისნი ტრფიალნიცა, მისნი ნათესაენიცა, და ამათს ცრემლს ზედ დასდის დიდებული ცრემლი მთელი საქართველოსი“².

ამრიგად, ილიას სიტყვა, თქმული ნიკოლოზ ბარათაშვილის ნეშტის გადმოსვენებაზე, ჩვენი ორატორული ხელოვნების შესანიშნავი ნაწარმოებია.

ქვემოთ შეჯამებულია ახალი ქართული მქვერმეტყველების ამ უდიდესი წარმომადგენლის ორატორული ნიშან-მხარეები.

ი. ჭავჭავაძის მქვერმეტყველება იდეური სიღრმითა და სიტყვიერი სისადავით ხასიათდება; მისთვის ნიშანდობლივია შინაგანი სიბრძნე და გარეგნული უბრალოება. ილიას ზეპირი მეტყველება მოკლებულია სიტყვიერ მოკაზმულობას, ჩუქურთმებს, ბგერითი პარაზონის ხეჩხებს, რიტორულ ამოძახილებსა და შორისდებულებს. სადა, მარტივი და ნათელი ფორმით გადმოგვცემს ორატორი თავის ღრმა იდეურ და ქეშმარიტებით აღსავსე სათქმელს. დიდი მწერლის უმთავრეს ორატორულ ფაქტორს იშვიათი სისადავით გამოთქმული ბრძნული აზრი წარმოადგენს. აქ სათქმელის შინაარსი განსაზღვრავს მთლიანად თქმის ყოველგვარ საშუალებას, ყველაფერი სათქმელს ენსახურება, არაფერი არ არის თქმისათვის ნათქვამი. ფორმა არსად არ იქცევს ყურადღებას და აზრისაგან არ თიშავს მსმენელის გულისყურს.

1 ნ. კანდელაკი, ქართული მქვერმეტყველება, გვ. 285-286.

2 იქვე, 286.

ორატორი ხშირად მიმართავს აფორიზმებს ზოგიერთი მისი სიტყვა მთლიანად და ბევრი სიტყვის ცალკეული ნაწილები აფორიზმული აზროვნების ბრწყინვალე ნიმუშებია. ილიას მეტყველება დამშვენებულია ანდაზებით, მოსწრებელი გამოთქმებითა და სიტყვიერი თვალსაჩინოებით; აქ ხშირია გონების თვალთ მოზომილი შესიტყვება და ბევრია ოსტატურად გამოყენებული ხალხური სიტყვის მასალა.

ორატორი შეგნებულად გაურბის ფორმის შელამაზებას, ხელოვნურ გამოთქმებსა და სტილისტურ ორნამენტებს: მისთვის უცხოა სიტყვის მალალფარდოვნება, ზერელე მხატვრობის ხერხები და ნაძალადევი კეთილზმოვანება. ორატორი არანოდეს არ ცდილობს გარეგნული ეფექტის გამოწვევას, მისი სიტყვა ყოველთვის შინაგანი მღელვარების წყაროა; იგი მსმენელის ინტელექტისადმი მიმართული და უფრო ადამიანის გონებასა და ნებისყოფაზე ახდენს გავლენას, ვიდრე გრძნობაზე. ილიას სიტყვა აზრით გვხიბლავს და გვაჭადოებს, შინაარსისკენ მიმართავს ჩვენს ყურადღებას და ზიბრძნით გვიმორჩილებს. ღრმა ხალხურობა, თვითმყოფადი ენობრივი საუნჯის უხვად გამოყენება და სასაუბრო მასალით სარგებლობა დამახასიათებელია ილიას მკვევრმეტყველებისათვის.

ასეთია ილიას ორატორული შემოქმედების საერთო სურათი.

ილია თავის საჯარო სიტყვას ყოველთვის წერილობით ამზადებდა და შემდეგ მსმენელთა წინაშე, მსგავსად ანტიკური ხანის ორატორებისა, ზეპირად წარმოთქვამდა. ილიას ზეპირად სათქმელი სიტყვა წინასწარ კალმით მზადდებოდა და წარმოთქმამდე მეხსიერების კუთვნილებად ხდებოდა. ჭერ ქალაღზე და შემდეგ ცნობიერებაში ფიქსირებული სიტყვა თავის დროზე ზეპირად წარმოითქმოდა, მაგრამ, უნდა ვიფიქროთ, არა ზუსტი და შეუცვლელი ფორმით, არამედ შევსებული და სრულქმნილი სახით. ამ საბოლოო სრულქმნაში იხატებოდა ილიას ორატორული გზნება, ტემპერამენტი, ხასიათი და მთელი შემოქმედებით პროცესი. აქ, ტრიბუნაზე, მსმენელთა წინაშე ვლინდებოდა ეს შემოქმედებითი პროცესი — მაჩვენებელი ილიას ორატორული ოსტატობისა და ოქროპირული მკვევრმეტყველებისა.

ილია ბრწყინვალედ ფლობდა სიტყვის ექსპრესიულ ძალას, ფართოდ იყენებდა მშობლიური ენის ლექსიკურ სიმდიდრეს, მოხერ-

ხეზულად სარგებლობდა ხალხური ენამკვივრობით და იშვიათი დამაჯერებლობით მოსავედა ზეპირ მეტყველებას. ეს ყველაფერი, განუყოფელი ერთიანობით შეთავსებული, ცხოველმყოფელი ხელოვნებით გაცოცხლებული და მგზნებარე შემოქმედებით გამოხატული. ანიჭებს ი. ჭავჭავაძეს შეუცილებელ ადგილს ახალი ქართული ნკვივრმეტყველების სარბიელზე.

აკაკი წერეთელი

აკაკი წერეთელი ტბილი ქართული მუსიკისა და გრძნობით საესე ლამაზი სიტყვის ხელოვანია. დიდი პოეტის მახვილი და ნათელი აზროვნება თანაბარი ძალით ბრწყინავდა წერილობითი და ზეპირი შემოქმედების სფეროებში, ლიტერატურასა და მკვერმეტყველებაში. მისი მოსწრებული სიტყვები, ელვარე ნაკვესები და ფრთიანი გამონათქვამები ღირსეულად ამშვენებენ გასული საუკუნის მხატვრულ მემკვიდრეობას.

ქართული პოეტური ენამზეობის დიდი ოსტატი თავისი ლიტერატურული შემოქმედების სარბიელზე არ ივიწყებდა მშობლიურ მკვერმეტყველებას და ათეული წლების მანძილზე ქმნიდა ზეპირი სიტყვის შესანიშნავ ძეგლებს. ეს ქმნილებანი არ ბრწყინავენ პათეტიკური ოქროპირობით, მგზნებარე მხურვალეობითა და ესთეტიკური სინატიფით, მაგრამ გეზიბლავენ მაღალი უბრალოებით, მშვიდი დინებობითა და წარმტაცი პარმონიით.

აკაკის მკვერი სიტყვა უკიდურესი სისადავით ხასიათდება. აქ წაშლილია ზღვარი ორთა შუა საუბარსა და საჯარო მეტყველებას შორის; ორატორული მეტყველება დაყვანილია ჩვეულებრივი მუსიკის დონემდე და შემოსილია სრულიად სადა, მარტივი და უპრეტენზიო ელფერით. ორატორი საგანგებოდ ცდილობს მოსპოს მანძილი მეტყველსა და მსმენელს შორის და თავისი მოალერსე, თბილი და მიმზიდველი ტონით იერთებს ან, უკეთ, უერთდება მშენაძქეულ დარბაზს. ასეთ მეტყველებას ხარბად ეწაფება და მთელი გულისყურით ითვისებს მსმენელი. ის იქცევა შემოქმედის საქმის მონაწილედ და მასთან ერთად განიცდის საერთო აღმაფრე-

ნას. აქ მყარდება სრული განუყოფლობა მეტყველსა და მსმენელს შორის და მათი ერთიანი აღმაფრენის ნაყოფი პირადი საკუთრების სახით ეჩვენება ყოველ მონაწილეს.

ასეთია აკაკის საჯარო მეტყველების თავისებური პროცესით შექმნილი შთაბეჭდილება. არსებითად ეს ერთგვარი განცდაა, რასაც იწვევს ორატორის ღრმად ჩამწვდომი და უაღრესად გულწრფელი უშუალობა. ამგვარი განცდის წრეში მოქცეული მსმენელი აკაკის მეტყველებას შეიცნობს როგორც საუსებით ჩვეულებრივ საუბარს, რომელიც არაფრით განირჩევა ყოველდღიური საყოფაცხოვრებო ორთა შუა ლაპარაკისაგან. ასეთი შეცნობის წყაროა აკაკის ორატორული ხელოვნება, საიდანაც მომდინარეობს ჯერ მსმენელისაკენ მიმართული, შემდეგ მსმენელისაგან უკუქცეული და, დასასრულ, გაერთიანებული შემოქმედებითი აღმაფრენა, დიდი შედეგი მაღალი ოსტატობისა. ამგვარი სულიერი ურთიერთობის წყაროს წარმოადგენს აკაკი წერეთლის ორატორული შემოქმედება, ქართული მუსიკის ეს უმაღლესი მწვერვალი.

ჩვენში ფართოდ ცნობილია აკაკის საჯარო ლექციები, რომლებსაც პოეტი კითხულობდა ხშირად, ბევრგან და ყოველთვის დიდი წარმატებით. განსაკუთრებული ინტერესი გამოიწვია აკაკის ლექციებმა ვეფხისტყაოსანზე. საზოგადოების ყურადღება მიიქცია აგრეთვე პოეტის საჯარო გამოსვლებმა ხალხური სიტყვიერების, ქართველი ქალისა და სხვა საკითხების შესახებ.

შოთა რუსთაველისა და მისი პოემის თემებზე აკაკი კითხულობდა ლექციების ციკლს. პირველი ლექცია მას წაუკითხავს 1881 წლის 29 მარტს, თბილისში, მეორე და მესამე — აქვე, მომდევნო დღეებში; იმავე წლის აპრილში აკაკიმ იგივე ლექციები წაიკითხა ქუთაისში.¹

ამ ლექციებში მგოსანი ეხებოდა პოემის ორიგინალობის, სიუჟეტის სადაურობის, ავტორის ვინაობის, პერსონაჟების ხასიათისა და სხვა საკითხებს. ის მართებულად იცავდა ვეფხისტყაოსნის ეროვნულ თვითმყოფლობას, მისი სიუჟეტის ორიგინალობასა და იდეური შინაარსის ნაციონალურ ხასიათს; მაგრამ პოეტმა შეცდომა დაუშვა ნაწარმოების მოქმედ პირთა იდეური დანიშნულების განსაზღვრაში, ისინი საქართველოს სხვადასხვა კუთხის ეთნიკურ წარმო-

¹ „ღრობა“, 1881, № 65, 67, 72, 73, 74, 88.

მადგენლებად მიიჩნია და ამით უნებურად შეზღუდა მათი ზოგად-საქაცობრიო მნიშვნელობა.

როგორც ცნობილა, ამ შეცდომას სამართლიანი კრიტიკით შე-
ხედა ი. ქავჭავაძე, რომელმაც თავის წერილებში „ივერიის“ ფურ-
ცლებზე, ერთმანეთისაგან გაარჩია აკაკის მართებული და უმართე-
ბულო მოსაზრებანი და თავ-თავისი ადგილი მიუჩინა ყოველ მათ-
განს.¹

აკაკის საჯარო ლექციები, როგორც ირკვევა, ხშირად ყოფილა
ცხოველი სჯაბაასისა და კამათის თემა როგორც ზეპირად, მსმე-
ნელთა შორის, ისე წერილობით, პრესის ფურცლებზე. ამის მაჩვე-
ნებელია გაზეთ „დროებაში“ მოთავესებული მოკლე რეცენზიები,
რომლებიც საკმაო სიძრულით გვეჩურობებენ აკაკის ორატორულ
შემოქმედებას. 1881 წელს, ლექციების უშუალო შთაბეჭდილების
ქვეშ, გაზეთი წერდა: „აკაკი წერეთელს ორატორული ნიჭი, მართა-
ლია, არა აქვს; ის გემუხსაიფება, გელაპარაკება, თითქოს ამბავს
რასმე გიამბობსო; მაგრამ ეს ლაპარაკი და მუშაიფი ისეთი ტკბი-
ლია, ისეთი საამოა, რომ არ შეგიძლიათ ყური მოაშოროთ“.²

დახლოებით ამასვე იმეორებს „დროება“ ერთი წლის შემდეგ:
„ყველამ იცის, ვისაც კი შარშანდელი ლექციები „ვეფხისტყაოს-
ნის გმირებზე“ გაუგონია. აკაკი წერეთლისა, თუ რა ტკბილ-მო-
უბარი ლექტორია ის, რა ჩინებულის ქართულით, რა გარკვევით
და ყველასთვის გასაგონად ლაპარაკობს და რა მშვენიერი, მოხდე-
ნილის, მახვილის მაგალითებითა და ეპიზოდებს მოყვანით აცხო-
ველებს ხოლმე ის თავის ლექციებს“.³

ამ სიტყვებში აკაკის ორატორული პორტრეტია წარმოდგენი-
ლი.

საჯარო ლექციებით, ცხადია, არ ამოიწურება ა. წერეთლის
დამსახურება მკვერამეტყველების სარბიელზე. ამასთან ერთად ის
სადღესასწაულო სიტყვის დიდი ოსტატი იყო.

ბუნებრივი მახვილგონიერება და მოსწრებული სიტყვის უნარი
ხელს უწყობდა პოეტს ხშირად სრულიად მოუმზადებლად — სუ-
ფრასთან, მოულოდნელი შეხვედრისას ან ვინმეს საპასუხოდ წარ-

1 „ივერია“, 1887, № 75, 76, 77.

2 „დროება“, 1881, № 68.

3 იქვე, 1882, № 61.

მოეთქვა მკვერი სიტყვა. ამის საუკეთესო მაგალითებია შეპანიშნავი სამადლობელი სიტყვები, ნათქვამი სუფრასთან თელავში 1882 და 1911 წლებში.¹ ასეთი საჩარო გამოსვლებით მდიდარია აკაკის ორატორული შემოქმედება.

დიდად საყურადღებოა აგრეთვე აკაკის სადღესასწაულო სიტყვა ქართველ მუსულმანთა შემოერთების გამო, თქმული ნადიმზე 1878 წელს და სამგლოვიარო დარგის ქმნილება, თქმული ილია ჭავჭავაძის დაკრძალვაზე 1907 წელს.²

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ აკაკის ბევრი მკვერი სიტყვა სრულიად დაკარგულია და ერთხელ წარმოთქმის შემდეგ აღარავის მოუხსენია.

ქვემოთ წარმოდგენილია აკაკის ორატორული ძეგლების გარჩევა.

სიტყვა, თქმული ნადიმზე ქართველ მუსულმანთა შემოერთების გამო, საყურადღებოა თავის ღრმა შინაარსით, სადა ფორმითა და საზეიმო განწყობილებით. ის წარმოითქვა 1878 წლის 20 ნოემბერს, თბილისში, ქართველ მუსულმანთა შესახვედრად გამართულ სუფრასთან. ამ შეხვედრით აღინიშნა მათუმიისა და ყარსის ოლქების განთავისუფლება თურქთა ბატონობისაგან, რაც მოჰყვა რუსეთის ძლევამოსილ ომს თურქეთის წინაღმდეგ (1877—1878).

აკაკის სიტყვა გამოქვეყნდა 1878 წლის 23 ნოემბერს, გაზეთ „დროებაში“. სიტყვა მოთავსებულია ხსენებული ნადიმის ვრცელ აღწერილობაში, რომელიც ეკუთვნის ს. მესხს. ის აღნიშნავს: „...ყველაზე მომეტებული აღტაცება გამოიხმო თ. აკაკი წერეთლის...სიტყვამ“, და იქვე ათავსებს სიტყვის ტექსტს.³

ამ ტექსტიდან ცხადად ჩანს ორატორის სახე. ის შეტყვევლებს მშვიდად, აუღელვებლად, მაგრამ არა გულგრილად. სიტყვის სულდათქმულ დინებაში იგრძნობა აკაკის შინაგანი მღელვარება, რასაც ნელი და წყნარი შესიტყვებით გვიმხელს ის, და საგანგებო თავდაპირვით უფრო გონებას იმორჩილებს, ვიდრე გულს. თანმიმდევრული და ლოგიკური ძალით აკაკი უმთავრესად მსმენელთა ინტელექტს ამობრავებს და არა ემოციებს. მკვერმეტყველის ენობრივი

1 ნ. კანდელაკი, ქართული მკვერმეტყველება, 292-294; 295-296.

2 იქვე, 290-292.

3 „დროება“, 1878, № 239.

საუნჯე აქ მთლიანად აზრის სრულად გამოხატვას ემსახურება. ორატორულ სამკაულებს მოკლებული სიტყვა მხოლოდ არსებითი მნიშვნელობით იყენებს ცნებებს და მათი ძირითადი აზრებით აყალიბებს შინაარსს. ყოველგვარი შემოვლილი ვხის გარეშე, პირდაპირ და შეუფარავად გვიზიარებს აკაკი თავის იდეურ მოსაზრებებს. მაგალითად ასე: „ღიას, ბატონებო, დღეს ჩვენ შეგვიძლიან მივიღეთ ჩვენის წინაპრების საფლავებთან და ჩავძახოთ, რომ მათი ანდერძი ჯერ კიდევ არ გაგვიფუჭებია!

და რა იყო, ბატონებო, ის ანდერძი?

...აქ შე ნამეტანს არას ვიტყვი... ეს ანდერძი იყო: დედა-ენა და ერობა! ამებზის სადიდებლად ბევრი შრომა გაუწევიათ და დიდი მსხვერპლი შეუწირავთ ჩვენ ნეტარ-სახსენებელ მამაპაპებს“.¹

აკაკის ერთი შესანიშნავი სამადლობელი სიტყვა, თქმული თელავში სუფრასთან, ყურადღებას იქცევს თავისი ფართო თემატიკური დიაპაზონითა და გულწრფელი უშუალობით. ეს სიტყვა შედგება იმ ტრიუმფალური მოგზაურობისა, რომელიც პოეტმა ჩაატარა აღმოსავლეთ საქართველოში 1882 წელს. ამ წლის ზაფხულში აკაკიმ პირველად მონიშნულა ქართლ-კახეთის მნიშვნელოვანი ადგილები და მიიღო წარუშლელი შთაბეჭდილებანი. პოეტს ყველგან ზეიმითა და ალტაცებით ხვდებოდნენ. ამ შეხვედრებით განცდილი სიხარული მგოსანმა ბევრგან ლამაზი და მგაჩნობიარე სიტყვით გამოხატა.

ერთი ასეთი სიტყვაა თქმული თელავში, სუფრასთან, 1882 წლის 17 აგვისტოს.

ეს სიტყვა თავიდანვე იმორჩილებს მსმენელს მოხდენილად გამოთქმული და გამოუცდილების სიბრძნით დამშვენებული აზრებით, და ბოლომდე საკუთარი გავლენის ქვეშ ამყოფებს მას შეუწინებელი ზემოქმედების მეშვეობით. მთელი წაწარმოები აზრთა ისეთ ჰარმონიულ ერთობას წარმოადგენს, რომ ძნელდება რომელიმე ადგილის გამოყოფა რაიმე საკუთარი მაჩვენებლის მიხედვით. სიტყვის აზრისა და ფორმის ასეთი შეთავსება კარგად შენიშნა და ალტაცებით გამოხატა თავის დროზე ი. ჭავჭავაძემ. 1882 წლის სექტემბრის „შინაურ მიმოხილვაში“ მან სავანგებოდ აღწერა აკაკის მოგზაურობა კახეთში, სადაც პოეტს „წინ დახვდა მისგან ფრთა-ასხმუ-

¹ ნ. კანდელაკი, ქართული მკვლევარეულობა, გვ. 191.

ლი და გაღონიერებული სიყვარული საქართველოსი“¹ და ასეთი ღირსეული შეფასება მისცა ორატორის სამადლობელ სიტყვას: „ამაზედ მშვენიერი სიტყვა ჩვენ არ გვახსოვს ქართულს ენაზედ. კითხულობთ და გიკვირთ, გოკვირთ და კითხულობთ. არ იცით რა რას დაამჯობინოთ, სიტყვა აზრს, თუ აზრი სიტყვას, — ისე შეზავებულია, ისე შენამებულია, ისე შეხორცებულია სიტურთვე სიტყვისა აზრის მშვენიერებასთან. ყოველი წესი ორატორის ხელოვნებისა დაცულია და ხმარებული, რომ სიტყვამ ისე გასჭრას, როგორც მთქმელს განუზრახავს და აზრმა და გრძნობამ იმ გზით მიაღწიოს დანიშნულ ადგილამდე, როგორც მთქმელს სურვებია“².

აქ აკაკის ხსენებული სიტყვის ღრმა და ნათელი ანალიზია მოცემული.

აი რამდენიმე ადგილი ამ სიტყვიდან:

„ბევრისაგან შესმის აქ კახეთის მიწების ქება: — ისე მდიდარია, რომ, რამოდენიც უნდა გადააბრუნო, არ ილაღებო. — მე ეს არ მიკვირს. ეს ყველგან ასეა ჩვენში. ჩვენს სამშობლოში მისთანა ადგილზედ ფეხს ვერ დაადგამთ, რომ ჩვენის წინაპრების ძვლებით არ იყოს დაძობიერებული და მათის სისხლით დამბალი, — ისე ლუკმა პურს ვერ ჩაიდებთ პირში, რომ ჩვენი მამა-პაპების ნაწილი არ ჩაგყვეს და წვეთ ღვინოს ვერ ჩაველაპავთ ისე, რომ შიგ ჩვენი თავგანწირული გმირების სისხლიც არ ერიოს!“³

ან:

„როდესაც დროზედ მამალი ჰყვივს, მუშაკი იღვიძებს მის ხმაზედ და მიდის სამუშაოდ; ხშირად პატარა ფინია, ერთის დროზედ შეყეფით, ძლიერ მპარავსა და ავაზაკს, შეშინებულს, უკუ აბრუნებს ხოლმე, ჩვენი ღვაწლიც სწორედ ამგვარივე იყო და დღეს სიხარულით ვხედავთ, რომ სურვილი არ დაგვლუპვია: ხალხი გამოღვიძებულია და მტერი შეშინებული! ერთი ბიჯი გადადგმულია! რაც ჩვენ წვა და დაგვით მიგვიღია, რაც სისხლის ოფლით და მწარე ცრემლებით მოგვიპოვებია, დღეს იმას ჩვენ სიხარულით და აღვილად გადავსცემთ შემდეგ დგმას და იმიტომაც შემდეგის დგმისგან მეტს მოვითხოვთ და მამულის სვილობაც მით მეტი უნდა გამო-

1 „ივერია“, 1882, № 9, გვ. 143.

2 იქვე, გვ. 143-144.

3 ნ. კ ა ნ დ ე ლ ა კ ი, ქართული მკვიგრმეტყველება, გვ. 292.

იჩინონ! ჩვენისთანაობა მათ აღარ შეჰფერისთ და ჩვენი ხელობა აღარ არგებსთ. მომავალმა დრომ უნდა მოგვეცეს ნამდვილი მამულისშვილები ყოვლის უნაკლულოდ“.¹

ან კიდევ:

„ვისურვოთ, რომ მალე გამრავლებულიყოს ჩვენში ნამდვილი მამულისშვილები: და ეს ადვილად ასრულდება, თუ კი ჩვენი დედები მოინდომებენ და თავის პაწაწა შვილებს, ერთად ძუძუსთან შეაწოვებენ მამულის სიყვარულს და ერთგულობას. და თუ მამებიც უფრო სწორ განათლების გზაზედ დააყენებენ, რომ იმათ სწავლას, უცხოობიდან გამოსულს, საძირკვლად ექმნეს ჩვენის ცხოვრების წარსული, აწმყოზედ გადაკავშირებული, და დიდებული ტაძარი ჩვენის ცხოვრებისა გაახლდეს“.²

აკაკის მკვეერი მეტყველების სამაგალითო ნიმუშია სიტყვა. თქმული ილია ჭავჭავაძის დაკრძალვაზე. ის წარმოითქვა 1907 წლის 9 სექტემბერს თბილისში, წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების შენობის აივანიდან.

ამ დიდებული სიტყვის ერთი ადგილი პოეტის ლექსების მსგავსად შეიჭრა ხალხის მეხსიერებაში და თავიდანვე ზეპირად ცოცხლობს, როგორც ლამაზად გამოთქმული დიდი ნასიბრძინი: „თუ საქართველოს სიკვდილი არ უწერია, მაშინ იმასთან ერთად შენც უკვდავი იქნები და თუ სასიკვდილოა, როგორც ზოგიერთებს სურთ და გონიათ, მაშინ ნეტავი შენ, რომ მაგ შენი სიკვდილით წინაუსწარ მის სიკვდილს და თვალით ვეღარა ნახავ!“.¹

ასე მიმართა ილიას აკაკიმ და ამით მკვერამეტყველურად გამოხატა მთელი ერის ნაფიქრ-ნაზარევი.

კიდევ ერთი სიტყვაა საყურადღებო, თქმული თელავში, ნადიმზე, 1911 წლის 21 ივლისს.

„განსვენებულმა გრიგოლ ორბელიანმა, ქართველებს რომ ახასიათებდა, სთქვა: „ერი გულადი, პურადი, მტერთა მიმცემი რისხვისაო!“ ეს უკანასკნელი სიტყვები გადავდოთ! დღეს დრო და ჟამი ხელს არ გვიწყობს, რომ გავამართლოთ!.. მაგრამ „გულადობა“ და „პურადობა“ კიდევ გვაქვს შერჩენილი. „გულადობას“ ვამტკიცებთ მითი, რომ დღეს ამისთანა უკულმართ დროში, ჭერ კიდევ

¹ ნ. კ ა ნ დ ე ლ ა კ ი, ქართული მკვერამეტყველება, გვ. 293.

² ი ჭ ვ ე, გვ. 294.

ჯული არ გაგეტყუებია და სასიცოცხლოდ ვფართხალობთ!.. და „პუ-
რადობას“ კი დღევანდელი ნადიმი გვიმტკიცებს. მაშ თუ ასეა, რა-
ტომ ველარ ვახერხებთ, რომ დღევანდელ მოთხოვნილებას პასუხი
გავეცეთ? ამის მიზეზი სულ სხვა არის: ქართველი ჭირშიაც და
ლხინშიაც ისტორიულად პირდაპირობას არის ნაჩვევი, ტყუილა კი
არ ამბობს ალექსანდრე ჭავჭავაძე: „ან მოჰკლავს, ან შეაკვდებაო!“
ღიას! პირდაპირობას არის ნაჩვევი და ველარ ახერხებს დღევანდელ
მოთხოვნილებას პასუხი გასცეს! ველარ ახერხებს, მაგრამ თანაგრძ-
ნობით კი მოელის პასუხს. ამას წუხანდელი „ილიას საღამო“ და
დღევანდელი ნადიმი ამტკიცებს. თქვენ გადაჭარბებულ სურვილს
წარმოუდგენივართ ჩვენ გმირებად — მე ჩემს თავზე მოგახსენებთ
მაშინ, როდესაც ჩვენ მხოლოდ აჩრდილი ვართ იმ გმირების, რო-
მელსაც თქვენ მოელით და თქვენ გეკადრებათ. ღიას, ჩვენა ვართ
მხოლოდ წინამორბედი, ძალიან სუსტი წინამორბედი და მახარო-
ბელი მათი!.. შევიძლია გიმახარობლოთ, რომ ის გმირი მოგველი-
ნებათ ამ შავ დღეში. როგორც ახალგაზრდა ქალებში, ისე ახალგა-
ზრდა კაცებშიაც მე ვხედავ ნიშნებს! ის ნიადაგი, ის ხალხი, რო-
მელმაც წარმოშობა: ვახტანგ გორგასალი, დავით აღმაშენებელი,
თამარი, გიორგი ბრწყინვალე, დიდი მოურავი, მთაწმინდელეები, პე-
ტრიწი, რუსთაველი და სხვები... მსოფლიო გმირები... კიდევ წარ-
მოშობს იმისთანა გმირებს, რომელნიც თქვენ გეჭირვებათ და მო-
ელით.¹

სვიმონ მოხუცებულმა, რომ ქვეყნის მხსნელი მიირქვა, წარ-
მოსთქვა: „აწ განმიტყევე მონა შენო“ და განისვენა, მე ვერ მო-
ვესწრები იმ მომავალ გმირის მირქმას, მაგრამ გულში იმედებით
კი ჩავალ საფლავში და ჩემი უკანასკნელი სიმღერა იქნება: „არ
მომკვდარა, მხოლოდ სძინავს“-მეთქი. და ახლა კი, ამ უზომო თა-
ნაგრძნობისათვის გულითად მადლობას გწირავთ, ბატონებო! იმ
გმირის სახელით, რომელსაც თქვენ მოელით.

ყურადღებას იქცევს აკაკის დამსახურება სამოსამართლო
მკვერმეტყველების დარგში. პოეტი ხშირად მონაწილეობდა ისტო-
რიული პირებისა და ლიტერატურული პერსონაჟების გასამართლე-
ბაში. ერთხელ ის ოფიციალურ სასამართლო პროცესშიც ჩაერია და
დახელოვნებული დამცველის როლში მოგვევლინა. ეს მოხდა ქუ-

¹ ნ. კ ა ნ დ ე ლ ა კ ი, ქართული მკვერმეტყველება, გვ. 295.

თავისში, 1876 წელს, როცა აკაკიმ მონაწილეობა მიიღო ე. წ. „სვანთა პროცესში“ და ოსტატურად დაიცვა თვითმპყრობელობისა და ფეოდალიზმის წინააღმდეგ მებრძოლი გლეხები. ამ საჯარო გამოსვლით აკაკიმ გამოავლინა ფართო იურიდიული მომზადება და მაღალი სამეტყველო კულტურა. ეს სიტყვა წარმოითქვა რუსულ ენაზე, მაგრამ თავისი ღრმა აზრითა და მწყობრი აგებულებით მან ხელი შეუწყო არა მარტო რუსული, არამედ ქართული სამოსამართლო მკვერმეტყველებს წარმატებასაც და ამ უკანასკნელის ვაჟაზ-ღვრულ ისტორიულ ფაქტად მოგვევლინა¹.

აღნიშნული დამსახურების მაჩვენებელია აგრეთვე აკაკის საჯარო გამოსვლები ხსენებულ ლიტერატურულ სამსჯავროებში. მათ შორის განსაკუთრებით საყურადღებოა მისი მონაწილეობა ცნობილი მხატვრული პერსონაჟის ზეინაბისა (ალ. სუმბათაშვილის „ლალატიდან“) და გამოჩენილი ისტორიული პირის გიორგი სააკაძის გასამართლებაში. ორივე შემთხვევაში აკაკის წარმოთქვაშს ღრმა-აზროვანი ვრცელი დაცვითი სიტყვა. ეს სიტყვები დაიბეჭდა აკაკის გარდაცვალების შემდეგ,² მაგრამ ავტორისეული ხელნაწერებიდან³ და ორიგინალის სახით გვიჩვენებენ ორატორის იშვიათ ხელოვნებას სამოსამართლო მკვერმეტყველების დარგში.

ერთი დაუფასებელი ფაქტიც უნდა აღინიშნოს: აკაკი ერთდერთი ქართველი ორატორია, რომლის სიტყვა ჩვენამდე მოღწეულია ავტორისეული წარმოთქმის ფონოგრაფული ჩანაწერით. ამ ბედნიერი შემთხვევით სამუდამოდ დაცულია პოეტის ხაეერდოვანი და მოალერსე ხმის ლამაზი ქღერა, რომლითაც აღბეჭდილია რამდენიმე ლექსი და შემდეგი ორატორული ორიგინალი: „გამარჯვება თქვენი, ახალ-მომავალნო! მე, უკვე მიმავალი, გეტხოვებით და ვწუხვარ, რომ საგულისხმო ანდერძად ვერას გიტოვებთ, გარდა მარტო ხვეწნა-ვედრებისა: გიყვარდეთ თქვენი სამ-

¹ Судебная хрошшка (ხელნაწერი ნ. ნიკოლაძის პირადი არქივიდან, თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკა, № 3-53); ა. კ-ლი, გლეხთა შეიარაღებული აჯანყება სვანეთში 1875-1976 წწ. (საისტორიო შოამბე, I, 1945).

² აკაკი წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული, ტომი X, თბილისი, 1959, გვ. 447-451 (ი. გრიშაშვილის პუბლიკაცია; „თემი“, 1915, № 206).

³ ხელნაწერი № 106 (H-1493); რედაქციის შენიშვნა („თემა“, 1915, № 206).

შობლო, თქვენი ერი, როგორც პირველი საფეხური კაცობრიობის თვითარსებისა, რადგანაც სიყვარულშია ადამიანის ბედნიერება, მაგრამ იმისთანა სიყვარულში კი, რომელსაც სარჩულად სიმართლე და გულწრფელობა უდევს, უამისოდ ყოველგვარი შრომა ამაოა!"¹

სახელოვანი პოეტის ეს ანდერძი, მიმართული ახალგაზრდობისადმი, გამთბარია ჰუმანური სიყვარულის გრძნობით და გამსჭვალულია მომავალი კეთილდღეობის რწმენით. ფონოგრაფული ანაბეჭდიდან ისმის აკაკის მომხიბლავი ხმა. რიტმული რხევით მომდინარე საამურო ტემბრის ტალღები სიმშვიდისა და სილალის განცდით იმორჩილებს მსმენელის ყურადღებას; გულში ჩამწვდომი გრძნობის სინათლე ეფინება ცნობიერებას. ამ გზით იქმნება ჰარმონიული სისრულისა და მთლიანობის კმაყოფილება, რაც შთაგონების ხალისით ავსებს ადამიანს.

აკაკი წერეთელი ქართული კლასიკური მქვერმეტყველების უკანასკნელი დიდი წარმომადგენელია. მისი შემოქმედება ესაზღვრება უახლეს ქართულ ორატორულ ხელოვნებას, რომლის სარბიელს ჩვენი ეპოქა წარმოადგენს. ამ სარბიელზე ვითარდება დემოკრატიულ ძალთა მოძრაობაში წარმოქმნილი, რევოლუციურ ბრძოლებში გამოწრთობილი და სოციალისტური მშენებლობის ვითარებაში აყვავებული თანამედროვე ქართული მქვერმეტყველება.

¹ „თემი“, 1913, № 113.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

წინასიტყვა	3
ფარსმან პირველი	7
შარაბას პიტინასში	10
ბაკური	11
ბუბაჟ მიფე	15
ლაჟი ელჩი	18
აივთი	21
ფარტაჟი	33
კოლხი ბრალმდებელი	43
იოანე საბანიძე	47
იოანე ბოლნელი	53
გიორგი მთაწმიდელი	59
გიორგი მცირე	64
დავით ალგაშენიძე	71
ბრუნ ბერი	74
გიორგი მესამე	78
თამარ მეფე	80
ეპიფანე კათალიკოსი	83
დემეტრე თავდადებული	85
ბაქა უსაყელი	89
პიპა ჰვენიფხველი	92
თეოდორე კათალიკოსი	95
ნიკოლოზ ტფილელი	98
ნილო მონაზონი	100
ალექსანდრე პირველი	104
ალექსანდრე მეორე	107
ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილი	117
ექვთიმე რატიშვილი	123
სულხან-საბა ორბელიანი	127
ვახტანგ მეექვსე	138
როსებ გიორგის ძე	143
ზაქარია ბაბაშვილი	145

არტემონ ანდრეიკაშვილი	159
ანტონ კათალიკოსი	156
საბა ნინოწვიფელი	164
მაქსიმე ჟუთათელი	168
ღავით კვინიხიძე	172
ზურაბ წერიტელი	175
სულხან თუგანიშვილი	179
ბესარიონ ბაბაშვილი	182
მუხამადოვ ორბელიანი	191
ბაიოზ რაჭტორი .	194
სოლომონ ლიონიძე	206
ამბროსი ნეკრესელი	222
ანტონ ვუნდრიფელი	231
ბარსებან შავჭავჭავიძე	239
იოანე ბატონიშვილი	254
იოანე ხელაშვილი .	261
სოლომონ დოდაშვილი	269
ზრიგოლ ორბელიანი .	275
მიხეილ თუგანიშვილი	279
ბაბრიელ კიქოძე	282
ნიკო დადიანი	294
ილია შავჭავჭავიძე	300
აკაკი წერიტელი	317

გამომცემლობის რედაქტორი დ. კემულარაძე.
მხატვარი შ. ნორაძე
მხატვრული რედაქტორი ო. გორალევიჩი
ტექნიკური რ. კობრეიძე
კორექტორი ნ. ქარუმიძე

გადაეცა წარმოებას 8/X-74 წ.
ხელმოწერილია დასაბეჭდად 12/11-75 წ.
ქალაქის ზომა 60×84¹/₁₆
ნაბეჭდი თაბახი 20,75+2 ნაბ. თაბახი ილუსტრაციით
საარტიკულო-საგამომცემლო თაბახი 15,54
უე 07541 ტირაჟი 5.000 შეკვ. № 3660

ფასი 1 მან. 38 კაპ.

გამომცემლობა „ხელოვნება“
თბილისი, ჭავჭავაძის 179
1975

